

A Z O L V A S O H O Z .

A' mennyivel kebb, hasznosabb és ditsösegefebb dolog volna az Embeknek egész Életében jó egészségben maradni, amnyival kén inkább forgalmatoskodni kinek kinek az Egészséget meg-tartó jó Diatariól, vagy Élet-re modjáról, mintsem a' Nyavallyák orvosolgatásáról. Tsuda dolog! e' Világnak nagy réfe, ki váltva pedig e' mi Nemzetiünk, még-is épen ellenkező módon tselekkfik. Mikor jó egészségiünk vagyon, úgy élünk mintha Nyavallya sem volna e' Világon: ha le-betegfünk, sívunk-rivunk, fához fűhöz ragafkodunk hogy meg-gyógyulhassunk: de ha meg-gyógyulhatunk, miből jött vólt reánk a' nyavallya, és hogy lehetne azt máffkor elkerülni arról oíly módon senki nem is

gondolkodik. A' pénzesebb és jól rendelt Republicákban a' tehetősebb Familiák conventiós Doctörök tartanak a' kik az ö Diaetájokra vagy Egézségekre vigyázzanak: Diaeticus Könyvek-is fületett nyelveken képek vannak, a' mellyekből, ha kinek kedve tartja, maga is megtanúlhatja, kinek? mi? mikor? miért? és mennyiben legyen egészséges vagy ellenben ártalmas. De nálunk nem hogy az Egétség megtartása iránt consulálnák a' Doctörök, de a' Beteghez is csak akkor búják mikor látják hogy veszelelembe forog már annak élete: Könyv is az Egétség megtartásáról, én tudtomra, Magyar nyelven mind ez ideig nem láttatott. Élünk 's élünk úgy mint egymás hibás szokásából láttuk és tanúltuk.

Ezeknek elközlélése vitt Engemet arra, hogy gondolkodnám valamelly Deák vagy Német nyelven ki jött jó Diaeticus Könyvnek Magyar nyelvre való fordításáról. De az Én szöveggel meg egyező Munkára nem találhatván, kényteleníttem egész új Könyvnek irásához fogni.

Mielyben mit tsele. e. e. n, és minémurendel jártam légyen? az értelmies Olvasó maga ítéllye-meg.

Igyekeztem az Egékségre tartozó dolgokat, a' Termékettel, a' Fizan okosfággal, és a' régi, 's mostani nevezetesebb Tudósok' Elméjével meg-egyező módon, minél rövidebben 's világosabban lehetett, öfve fedni és elő adni. Ha mindenben szélomat el nem érhettem-is, azt a' ké e' Munkában elő foráuló Materiáknak nagy fámat a' Kinyv kitsinységéhez képest elgondolja, reménytelen vitkűl tulajdonítani nékem nem fogja. Másként-is, melly bajos légyen az efféle dolgokat e' mi fiúk és Tudományokhoz még nem igen fokott Magyar nyelvünkön, röviden 's még-is világoson ki-befélni, a' ki nem próbálta, alig bibetné-el. Ez okból, sok helyeken Deák főkkal-is kellegett élnem, a' melly fők közül az olyanokat mellyek még Magyarra nem lettek, imitt amott, a' mint lehetet, Magyarul is ki tettem. Az Auctórok közzül is nemelleyeknek Neveiket, kiknek ítélet tételeket, vagy fávaikat ide

által írtam, azoknak kedvéért, a' kik a' adóznak igaz voltát minden elme fírástás nélkü! leg inkább szeretik abból határozni-meg, ha e', vagy ama' Tudós Ember monotta, néhol jel-jegyzettem. Föllehet, a' mennyiben a' rövidség engedie, mondásom igazságát csak azoknak nevein olyan helyeken-is nem építettem. A' befűnek durabosságáról, mindenenk felett pedig az én távól létem miatt a' nyomtatásban ejett feles hibákról az Olvasót követem; és kérem hogy az elhagyott vagy bellytelenül tett virgulákat, accentusokat, punctumokat, betűket és egyéb könnyebű ferű hibákat, egyenes ináulattal meg-igazítani méltóztassék. A' terhesébbek iránt pedig, úgymint a' hol a' dolog értelmének elromlásával egész fok vagy rendez bagyattattanak-ki vagy romtattanak el, míg tovább menne, a' Hibák Listáját meg-tekinteni ne terheltesék.

Ha Irásomnak ezen Első Darabját az Olvasóktól jó neven és egyenes ináulattal tapasztalándom vétetni, a' Második Da-

A Z O L V A S Ó H O Z .

rabját-is (mellynek-is nagyobb része már kéken van) közleni, minél hamarébb lehet, el nem múlatom. Légye a' Terméketnek Ura e' tsekélly Munkát a' Köz Jóna olly baknofsá, a' minénii tükta kével igyekeztem én azt ez által elő-segíteni.

Irtam Marus Vásárhellyen,
az 1762. Éztendőben.

Februariusnak 20. Napján.

E'

E' Könyvben elő-forduló nevezete-
tebb Dolgoknak

L A I S T R O M A.

B É - V E Z E T É S .

Az Életnek és Egészségnek meg-tartása iránt
való természet-i kötelességről. §. I. - V.
Az egész Könyvnek céljáról és rendjéről. - VI.

E L S Ö R É S Z .

AZ ÉLETRŐL ÉS EGÉSZSÉGRŐL.

Az Életről §. VI. Az Egészségről § - VIII.
Az állandó erős és közép Életet ígérő Egész-
ségnek jeleiről. - - - - IX.

M Á S O D I K R É S Z .

AZ EMBERI TESTNEK ALKOTMÁNYARÓL.

A' Belső részeknek neveiről, helyeiről és kü-
lönös hatásairól. - - §. X. - XII.
Az

- Az Első Utakról ú. m. a' Gyomorról, Be-
lekről 's a' t. - - - - - XIII.
Az Etel eméztésnek módjáról. XIV - XVII.
Az Éhségről és Éomiuúságról. - XVIII.
Az Edényekről vagy a' vérnek útjairól. XIX-XXV.
A' vér keringésének módjáról. - XXVI XXX.
Az Inaknak alkotmányáról 's haénairól. XXXI.
A' Vérről és egyéb nedvelségektről. XXXII-XXXV.
Az Emberi Termézettről. - XXXVI XXXVIII.

H A R M A D I K R É S Z.

A' T E M P E R A M E N T U M O K R O L.

- A' *Temperamentumok*ról közönségesen §. XXXIX.
A' *Chol Temp.* az az, káraz es forró Termé-
fetről. - - - - - XL - XLII.
A' *Phleg. Temp.* az az, hideg és nedves Ter-
mézettről. - - - - - XLIII - XLVI.
A' *Sang. Temp.* az az, véres pisgás Termé-
fetről. - - - - - XLVII - L.
A' *Melanc. Temp.* az az, fekete sáros Ter-
mézettről. - - - - - LI - LIII.
A' különös Termézettről és Éokásról. LV-- LX.

N E G Y E D I K R É S Z.

AZ AÉR RÖL az az, ÉLTETŐ vagy
LEVEGŐ ÉGRÖL.

- Az Aérnek közönséges haénairól az Életre
§ 4 LXI.

L A I S T R O M A.

§. LXI. - LXII

- A' mértékletes melegnek haénairól, és a' nagy hévségnek ártalmiról. - - - LXXIII.
- A' mértékletes hidegnek haénairól, és rendkívül való nagynak ártalmiról. - LXI.
- Az *Aër* hirtelen változásinak ártalmiról. LXXV.
- A' mértékletes nedves *Aër*nek haénairól, az igen nedvesnek ártalmiról. - - - LXXVI.
- A' meleg nedves *aër*nek védelemes váltáról. - - - - - LXXVII.
- Az *Aër* vékonyságának és sűrűségének haénairól és ártalmiról. - - - LXXVIII.
- Az *Aër*nek fokféle tisztálanságairól. - LXIX.
- A' *Plánétáknak*, Napnak, Hóldnak, *influxus*.sairól. - - - - - LXX-
- A' Éledeknek különböző Termévéteiről haénairól és ártalmiról. - - - LXXI - LXXII.
- Az Idők változásival járó nyavallyakról. LXXIII.
- A' leg egészségesebb *aërü* helyekről. LXXIV LXXV.
- A' roé *aër* ártalmának el-fordításáról. §. LXXVI.
- A' hidegben mit kell csinálni? LXXVII. LXXVIII.
- A' nagy hévséget hogy lehet hivesíteni. LXXIX.
- A' nedves melegnek vagy Pestisnek mérgit mikkel lehet óltani. - - - LXXX.
- Az *Aër* változtatásnak haénairól. - LXXXI.

Ö T Ö D I K R É S Z.

AZ ELEDELEKRÖL és ITALOKROL.

- Az Eledeleknek Éukséges váltáról. §. LXXXII.
A

L A I S T R O M A.

- Miből kell azoknak állani? - LXXXIII.
- Régen mitől állottak? - LXXXIV. LXXXV.
- A' *Gabonákról*, ú. m. a' Búzáról és Kenyér-
rőrl. - - - LXXXVI - XCI.
- A' Ro'sról, Alakorról, Árpáról. XCII. XCIV.
- A' Zabról, Kölesről, Haritskáról. CXV - CXVII.
- A' Riskásáról, Török-búzáról. CXVIII. CXIX.
- A' *Hüvellyes Viteményekről* közönségesen. - C.
- A' Lentséről, Babról, Fufulykáról. CII - CIV.
- A' Borsóról, Mákiól, Kendermagról. CV. CVI.
- A' *Kerti Viteményekről* közönségesen. - CVII.
- A' Salátáról és egyéb Zöldségekről. - CVIII.
- A' Sósikáról, Spárga, Tsallyán, és Komló
jövelekről. - - - CIX. CX.
- A' Káposztáról, Ártitsókáról. - CXI. CXII.
- A' Répáról, Murokról, Tzekláról. - CXIII.
- A' Peter'sellyemről, és Tzelleről. - CXIV.
- A' *Siferről*, (mellyet Édes vagy Német Mu-
roknak-is hívják;) Barabolyról, Földi al-
maról. - - - §. - CXV.
- A' Retekről, és Tormáról. - CXVI.
- A' Fok, Pár, és Veres Hagymákról. CXVII.
- A' *Gyümölcsekről* közönségesen. - CXVIII. CXX.
- Az Eperről, Málnáról, Fáji eperről, Sze-
derről, Afonyáról. - CXXI. CXXII.
- Az apró Szőlőről, Fgresről, Sóska, és
Tsipke gyümölcsekről. - CXXIII.
- A' Tserefenyéről. Szilváról. CXXIV. CXXV.
- A' Baratzkról, Körtvellyről, Almáról.
- - - CXXVI. CXXVII.

L A I S T R O M A.

- A' Narantsról, Tzitromról, Pomagránát-
ról. - - - - - CXXVIII.
- A' Figéről, Birs almáról. - CXXIX. CXXX.
- A' Szőlőről, és Malo'sa-zöllokről. - CXXXI.
- A' Kapornyáról. - - - - - CXXXII
- Az Ugorkárol, Tökről, Dinnyékről. -
- - - - - CXXXIII. CXXXIV.
- A' Száraz béli Gyümölsökről közönségesen.
- - - - - CXXXV.
- A' Mondoláról, Djórol, Magyarórol, -
- - - - - CXXXVI - CXXXVIII
- A' Gesztenyéről. - - - - - CXXXIX.
- A' Gombákról közönségesen. - - - - - CXL.
- A' Húsos Etelelekről
Mikor kezdettek az Emberek húst enni.
- - - - - CXL I.
- A' Hús ételnek háznairól és ártalmiról.
- - - - - CXLII.
- Az Állatok húfai közt való külömségről az
ö Nemek és Réfzeik éterent. - CXLIII.
- A' meg-főzéfnek és sütéfnék háznáról. -
- - - - - CXLIV.
- A' négy lábú Állatokról vagy Marhákról.
Az Ökor, Tehén, és Bial húsról. - §.
- - - - - CXLV. CXLVI.
- A' Házi és Vad Diénó húsról. - CXLVII
- A' Juh, Bárány, Házi és Vad Ketske
húsról. - - - - - CXLVIII.
- A' Szarvas, és Öz húsról. - CXLIX. CL.
- A' Nyul, és ürge húsról. - - - - - CLI.
- A' fár-

L A I S T R O M A.

- A' *farnyas* *Állatok* és *Marhak* húsai köz-
 ló különbségről. - - - CLII.
- A' *Tsirke*, *Tyúk*, és *Pujka* húsról. -
 - - - CLIII. - CLIV.
- A' *Páva*, *Galamb*, és *Gerltze* húsról. -
 - - - CLV. - CLVI.
- A' *Veréb*, és *Ferske* húsról. - CLVI.
- A' *Hüros*, *Fogolly*, és *Tsafár* madarak
 húsról. - - - CLVII.
- A' *Fáztániól* és annak húsról. - CLIX
- A' *Parsirta*, *Seiegelty*, *higo*, *Fürj*, *Szajkó*
 húsról. - - - CLX.
- A' *Snet*, *Küllő*, és *Szalanka* húsról. - CLXI.
- A' *Daru*, és *Túzok* húsról. - CLXII.
- A' *Vizi Madarak* húsról *Közönségesen*. -
 - - - CLXIII.
- A' *Lúd*, és *Rétze* húsról. - CLXIV.
- A' *Hattyú*, *Gém*, és *Szártsa* húsról. -
 - - - CLXV.
- A' *Halakról* *közönségesen*. - CLXVI. - CLXIX.
- A' *Rákról*. - - - CLXX.
- A' *Tsigáról*, és *Ostreákról*. - CLXXI.
- A' *Tekenös* és *Keszke Békákról*. - CLXXII
- A' *Tejről* és *Ténémüekről*. - CLXXIII. CLXXIX.
- A' *Tojásról*. - - - CLXXX - CLXXXII.
- A' *Mézzről*. - - - CLXXXIII. CLXXXIV
- A' *Néd-Mézzről*. - - - CLXXXV. CLXXXVII.
- A' *Söről*. - - - CLXXXVIII. - CXCII.
- Az *Etzetről*. - - - CXCIII - CXCIV.
- A' *Fa Olajról*. - - - CXCVI - CXCVIII.

L A I S T R O M A.

- A' *Fűfűfűmokról* közönségesen. - - CXCIx.
- A' Borsról és Cubébáról. - - cc.
- A' Szegfűről, és Paraditsom magról. -
- - - - - cci. ccii.
- A' Szeretsen dióról, és Szeretsen dió vi-
rágról. - - - - - cciii.
- A' Fa-hajról. - - - - - cciv. ccv.
- A' Gyömbérről, és Sáfrányról. ccvi. ccvii.
- A' Bádiánról, Ani's, és Kőmény ma-
gokról. - - - - - ccix.
- Az *HALOKROL* közönségesen. - ccx - ccxiv.
- A' *Vizről*. - - - - - ccxv. ccxvi.
- A' *Borról*. - - - - - ccxxvii. - ccxxlv.
- Az *Égetborról*. - - - - - ccxxlvi - ccxxlviii.
- A' *Serről*. - - - - - ccxxlix - ccli.
- A' *Méh-serről*. - - - - - ccli.
- A' *Theáról*, vagy *Herbatkéről*. ccli. cclix.
- A' *Kávérol*. - - - - - cclx. - cclxvi.
- A' *Tsokoládéről*. - - - - - cclxvii - cclxx.
- A' *Tabákról*. - - - - - cclxxi - cclxxv.
- Az *Étellel és Itallal való okoson élésről*.
- Mennyit egészséges egyfűt enni? - cclxxvi.
- A' Iók étel mit árt? - - - - - cclxxviii.
- A' kevés étel vagy éhezés mit árt? cclxxvii.
- Sokféle ételt özve enni jóé? - - - cclxxx.
- Hánykor kell napjában enni? - - - cclxxxi.
- Vatsorán, Ebéden kelle többet enni? cclxxxii.
- Leveien kezdeni az Ételt jóé? - cclxxxiii.
- Étel előtt 's időközben innya jóé? cclxxxiv.

H A T O D I K R É S Z .

A' TESTNEK MOZGATÁSÁROL ÉS
NYUGTATÁSÁROL.

- A' rendes *Commotion*nak haénairól §. CCLXXXVI.
 - - - - - CCLXXXVII.
 A' renekivül erős 's hoéžas *Commotion*nak ár-
 talmáiról. - - - CCLXXXVIII.
 A' *Commotion*ban meg-tartandó Regulák. -
 - - - CCLXXXIX. - CCXCII.
 A' Sétálásról , Hajókázásról , Szekerezésről ,
 Futásról , Szökésről . - - CCXCIII.
 A' Tántzolásról. - CCXCIV. - CCXCV.
 A' Laptázásról , Tekézésről 's' t. - CCXCVI.
 A' Kartya , Kotzka , *Schack* , *Biliárd* játékok-
 ról . - - - CCXCVII.
 Az Éneklésről , és Befézésről . - CCXCVIII. -
 - - - CCXCIX.
 A' Lovaglásról. - - - CCC.
 A' *Frikcion*ról , vagy a' Test éínének dörgölé-
 séről . - - - CCCI.
 A' *Feredezés*ről közönségesen. - CCCIV. - CCCV.
 A' *minerás* viz feredökről . - CCCVI.
 A' hideg viz feredökiöl . - CCCVII. CCCVIII.
 A' meleg viz feredökről . - CCCVIII CCCXI.
 A' Láb feredöknek haénairól. CCCXII. CCCXIII.
 A' Nyúgodalomnak éükséges vóltáról. - -
 - - - CCCXIV.

L A I S T R O M A.

A' fok ülélnek és Áliátinak az almiról
 - - - - - CCCXV. - CCCXVI

H E T E D I K R É S Z.

AZ ÁLOMROL ÉS VIGYAZÁSROL.

- Az Álomnak Fükséges vóltáról. - § - CCCXVII.
 - - - - - CCCXIX.
 Kiknek az, leg Fükségefebb? - - CCCXX.
 A' fok Álomnak ártalmiról. - - CCCXXI.
 Az Aluváfoak rendes határáról. - CCCXXII.
 Az Álmot meg-háborító okokról. - CCCXXIII.
 - - - CCCXXVIII.
 Az Álomlátásról vagy Almadozásról CCCXXIX.
 Az Éjeli meg-nyo nattatásról vagy Lfdéttz
 gyötrésről. - - - CCCXXXI CCCXXXII.
 A' Déli Álomról. - - - CCCXXXIII.

N Y O L T Z A D I K R É S Z.

A' TESTNEK TISZTULÁSÁIROL.

- A' Tisztuláinak Fükséges vóltáról - - §. -
 - - - - - CCCXXXIV.
 A' Hasnak tisztulásáról. - CCCXXXV - CCCXLIV.
 A' Szélről. - - - CCCXLV. CCCXLVI.
 A' Vízelletről. - - - CCCXLVII - CCCXLIX.
 A' *Perspiratio*ról vagy Ki-özölgésről -
 - - - CCEL - CCELVI.
 A' Verejtékről. - - - CCCLVII. CCCLVIII.

L A I S T R Ő M A.

A' Nyálról.	-	-CCCLIX. CCCLX.
Az Orrbéli takonyról, és Por Tabákról.	.	.
	-	CCCLXI. CCCXLII.
A' Prűfentésről.	-	CCCLXIII.
A' Ful sárról.	-	CCCLXIV.
A' jó Vérnek rendkívül meg hővüléséről.	-	-
	-	CCCLXV. CCCLXVI.
A' Nemző Magról, vagy <i>Venus</i> rol	-	-CCCLXVII.
	-	CCCLXVIII.

K I L E N T Z E D I K R É S Z.

AZ E L M É N E K I N D U L A T A I R O L.

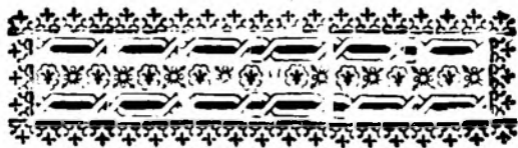
Az Indúlatok által a' testben támadó vák-	-	-
zásokrol.	-	§. CCCLXXIII. CCCLXXIV.
Az örömről Reménységről 's a' t.	-	-
	-	CCCLXXIV. - CCCLXXVI.
A' Szomorúságról, Félelemről. 's a' a-	-	-
	-	CCLXXVII.
A' Szégyenlésről, Haragról.	-	-CCCLXXIX. -
	-	CCCLXXX.
A' Bűjja Vereterről.	-	CCCLXXXIII.
Az Erős képzelődésről.	-	CCCLXXXIV. CCCLXXXV.
A' hozzás méj Gondolkozásról.	-	CCCLXXXVII.
A' zabolátlan és káros Indúlatoknak okai-	-	-
ról és kútfejeiről.	-	CCCXC.
- - azoknak meg-orvoslásairól.	-	- CCCXCI. -
	-	CCCXCIX.

L A I S T R O M A.

T O L D A L É K.

A' <i>TEST</i> nek külső tisztaságáról, és tsinos- ságáról. - - - §. - cccc.	
A' Kezeknek és Ortzáknak mosásáról. -	cccci.
A' Főnek mosásáról, Hajnak Füsülé.ér. l.	ccccii.
A' Hajporról. - - - -	cccciii.
A' Szajnak és Fogaknak tisztításáról. -	cccciv. - ccccv.
A' Szajnak büdöségéről. -	ccccvi.
A' Kőrmokről. - - - -	ccccvii.
A' Szeplőkről, Fokadékokról, Kopázsag- ról 's a' t. - - - -	ccccviii.
Ezeknek Orvoslásáról. - - -	ccccx. - -
- - -	ccccxxiii.

B É - V E Z E T É S.

§. I.

HA ki a' Teremtetett Dolgoznak rendit egy-kevésé fel-nyitabb szemmel el-nézi, tsudálkozva szemlélheti, hogy a' leg-alább való férgetske-is a' maga életének fenn-tartására külséges eledelt, melly forgalmato'sággal keresi-fel és vála'rtja-ki az elotte lévő sok féle matériák közül; és hogy a' reá tzelozó ve'edelem előtt mint fut, mint egybe-húzza magát, mint tekereg, mint farsarog, és a' maga életét a' Termézettol néki adatott fegyverrel mindenik miként igyekezi óltalmazni. Ha azért a' leg-alább-való férgetskének a' maga életére illy nagy gondja vagyon, mennyivel inkább lenni kell az Embernek, a' kit *Cicero* igen képen nevez, *Okos'sággal és Tanátsal*

nátval tellyes Isteni Lelkes állatnak. Gondjának kell pedig minden Embernek a' maga életének megtartására lenni azért-is, hogy a' neki adott okos Lélekhez épen nem illik, hogy a' Teremtőnek olly remek munkáját a' minémü az ő teste, melyet ugyan neki kékülve formált, holott egyebeknek tsak állott, hogy legyenek, és azonnal lettenek, el-rontsa, vagy el-romolni engedje; de közelebb gondjának kell lenni az Eletből önnön-magára következő hasonra és gyönyörűsége nézve-is. Keserü bizony mindnyájunk előtt a' Halálnak emlékezete-is; édes pedig az Égnek látása, bődögtalannak és bődögnak egyaránt, mint ékesen éneкли ezt *Euripides* egy helyt *Stobaeus*nál:

*O! splendide aether et diei sacra lux:
Quam suavis est aspectus hic, felicibus
Juxta ac miseris!*

§. II.

Ugy-is tapasztaljuk, hogy nem tsak megtartására a' mi Eletünknek, hanem annak mind nagyobb nagyobb tökéletességre és bődögságra való emelésére-is magától a' minnen-magunk természetitol-is öntönöztetünk: hanem, mi legyen az a' valóságos tökéletesség es bődögság, mellyre öntönöztetünk, nem mindnyájan egyaránt értven, e' részben az ug-

rást,

rást fokban el-vétik. *Thales*, egy ama' régi híres hét Görög Böltsék közül kérdeztvén, kit tartana ö ez életben leg-bóldogabbnak. Azt, úgy mond, *a' ki Testében egészséges, Elméjében bölts.* Amaz elmés Pogány Poëta, *Horatius*, bizony a' Jó-egéséget minden Királyi Gazdagságok felett helyhezteni:

*Si ventri bene, si lateri, pedibusque tuis, nil
Divitiae poterunt regales addere majus.*

Martialis, ugyan Pogány Poëta, a' betegséget Életnek sem tartja. Sőt maga a' Bölts Sirák-is R. xxx. §. 15. 17. illy szókra fokat: *Drágább a' Jó-egéség az aranyból, és az erős test végbe- tetlen gazdagságoknál. Jobb a' Halál a' keserű életnél, és a' hóféason ta-tó betegeskedésnél.* Mások sem igen hozzák azt kétségben, hogy a' Jó-egéség ez életben igen drága kints ne legyen; de többire mindnyájan olly bóldogralanok vagyunk, hogy a' birtokunkba lévő jót, míg el nem vejtjük, betsülni épen nem tudjuk. Így van a' dolog az Egéséggel-is: mit érjen az, gyakrabban a' betegség fokott reá meg-tanítani. Siratjuk oftán, de későn, vakmerő bolondságunkat; esküfünk, hogyha még egyézer fert tehetnénk az el-vejtett drága kint- re, valójában meg-betsülnök, és gondját visel- nok. Fához fűhöz ragafzkodunk, kapunk a' re- ménységnek még tsak árnyékához-is; de ó! melly hiában élnek gyakorta mind ezek! Kiál-

tozzuk, jaigatjuk Áriádnéval el-veztett kedves Théséufunkat, régi drága jó egészségünket, de minden felől jajjal felel vízfá a kegyetlen *echo*. Érezzük innen nyavalyáinknak fámtalan fok és még ki-bezélni sem tudható okait; gondoljuk túl a' fok izetlen orvoságoknak kevés és kétséges erejét: nézzük egy felől a' Jó Orvosoknak kevés fámat, és azoknak-is a' nyavalyák' fámtalan vóltához és melységes titkos okaihoz képest tsekély tudományát; látjuk más felől a' fegény bódogtalan betegeket az orvoslásnak fine alatt pénzekkel együtt fokör élerektől-is meg-foztó tudatlan gonof lelkü embereknek végheterlen fániát; és így meg-gyógyúlharálunk, sőt életünk felől-is csak nem kétségben esünk: hogy vakmero bolondságunkal okozott nyavalyánk miatt Istenünkhöz, Hazánkhoz és Felebarátunkhoz való köteletségünknek el-múlatásáért éivünket epeztő bánatunkat elő ne hozzam.

§. III.

Az Elme' Böltseségét a' mi illeti: nem lehet bizony azt annak a' ki nem kóstita még csak képzelni-is, mit tehesen a' boltsesség az emberi életnek bódogságára. Napoknak hofkü voltát es fok efsenitős életet hoz az békességgel egyetemben. Peld. III. 2. Az oktalan állatok közül az Istenek közti emeli az embert, és az Istenekkel egy tártáságban helyhezteti. Cicero de Offic. Horatius, a' Bolts Embert csak az egy Jupiter

Jupiter Istennél tartja kiűbbnek ; és szabadnak, betsületesnek, szépnek, gazdagnak , és Királyok' Királyjának nevezi azt :

*Ad summum sapiens uno minor est Jove : dives,
Liber honoratus, pulcher, rex denique regum.*

De ha ezen elmebéli boldogságnak-is *fundamentum*it vizsgálni kezdjük, nem utolsónak találjuk ezek közt-is a' *Jó-egészséget*. Ugyan-is, a' mint boltsen meg-jegyzi *Hippocrates*. Nevekedik a' Boltseiség a' Jó egészségnek idején; ha pedig a' test beteg, nints akkor az el nének-is semmi kedve a' jó dolgokról való gondolkodásra. *Cartésius*-is úgy gondolkodott, hogy-ha valami eűközt lehetne fel találni, mellyel az elme bűltsebbnek tétettetnék, azt nem máűtt, hanem az orvosi tudományba kellene keresni. De az orvosi tudomány nem egyéb, hanem a' jó egészség meg-tartásának és helyre állításának mestersége. Ezekből tehát utóljára a' kerekedik-ki, hogy a' *Jó-egészség* ez életbéli boldogságok' sumája, 's következésképen olly drága kints, mellynek meg-kerzésére és meg-tartására minden okos Lélekkel fel-ryháztatott Ember a' Termézetű köteleztetik.

§. IV.

Alig-is forgott eleitűl fogva egy kérdés az emberek zájában gyakrabban, mint az, *Mimá-dan lehetne az egészséget állandóví tenni?* A' ré-

gi Pogányok ezt emberi erő felett való dolognak tartván, egyenesen az Istenektől kérik vala. Nevezetesen imádták e' végre amaz orvosi tudományáért Istennek tartatott *Aesculapiusnak Hygeia* nevü Leányát, vagy mások kérint Feleségét. A' Rómaiak-is azt, *Salus* név alatt a' magok Isteneik közü fámlálták vala, és fokképen kívánták magokhoz 's gyermekeikhez édesgetni. De *Democritus* elmésen neveti az embereket, hogy ök azt az Istenektől kérik, holott az az ö hatalmokban van, és mértékletlen életekkel ö-magok rontják azt el. Igaz ugyan-is a' mit a' Poeta mond:

Vivere naturae si convenienter amarent

Mortales, medica nil opus esset ope. az az:

Ha az Emberek a' Termézzettel meg-egyező módra kívánnának élni, Doktorra és orvofságra fükségek nem volna. Peldák a' természet' útján járó oktalan állatok, a' kik ez okból ritkán-is betegeskednek. De az Embereknek ezelös kevélysége, e' természet' tanult egészséges életnek nemit együgyü könnyüségéért meg-útálván, és *virtust* kezdvén abba keresni, ha ezzel egészen ellenkező életnek módját követhetne, a' jó *dieta*nak tsak hamar annyira esít vezette, hogy *a posteriori* a' hátul ütő páltzáról, az az, a' rajta meg-célt kártól, vagy (: a' melly ritkábban történik :) házonról kényszerített az egészség meg-tartására tzelőző régulá-

gulákat gyűjtögetni. Innen *Cicero* már régen az Egészség meg-tartásáról való tudományt a' nekünk *használni és ártani szokott dolgok eszmé- sében helybeztette.*

§. V.

Jóllehet ugyan ez az Egészség meg-tartásá- ra igen darabos és hosszú út, úgy hogy, a' *Tiberius* Császár *computussa* kerint ennek el- végzésére leg-alább harmintz Eftendő kívántas- sek; de ugyan-tsak, sok példák mutatják, hogy az okos Émes Emberek a' terhetőbb nyava- lyákat rövidebb idő alatt-is jó rendin ki-tanúl- ták mimódon leheffen el-kerülni. A' nyavalyák többire a' rosz *dieta*ból úgy erednek, mint a' hamú alatt lappangó Éikrátskából a' nagy égé- sek; és valamint ezt eleintén könnyű leé vala ki-óltani, úgy a' nyavalyákat-is mikor kezdod- nek csak a' *dieta*' változtatásával-is meg-orvo- solhatni. Sok gyenge testü és változó egé- séggel bíró Emberek, félvén életeket a' na- gyobb romlastól, a' minek egyézer ártalmát ta- pasztalták, hallották vagy olvasták, azt for- galmatolon el-kerülvén, és ha miben hibázni találtak is, azt minden haladék nélkül meg- jobbitván, a' magok tántorgó egézségeket olly fokáig el támogatják, hogy a' *gyenge egézségnek hosszú éle et igéro haszna* régen példabezéddé lett. Ellenben, sok erős, vas természetü és tökéletes egézségü Férfiak, látván hogy nekik azok a' mitol mások annyira félnek, keveset árthatnak,

ahban kezdvén bátorságokat és vitézi erejeket másokkal tsudálatni, ha életeket a' Bóltsektől szabott és követni szokott régulák ellen folytatják, a' sok erőzakkal, (jóllehet, ha jó *dieta*t tartottak volna, ha örökké vagy ezerekig nem is, mert ez természet szerint lehetetlen, de száz 's több Éztendőket jó erőben el-élhettek volna,) életeket, ömnyü kínok és fájdalmak közt, meg idejeknek közepe előtt el-rontják; sőt másokat is sok éretlen elméjü Ifjakat, a' magok példájának követésére hatván, életeknek viragjában koporsoba állíranak. Oh nagy boldogtalanság! és azokat kiknek agyok jobb sárból formáltatott, méltán nagyobb vigyázásra serkentő ömorú példák! Nem éegyenlik sokan e' mi nemzetünkben a' magok dohzodó életeket öemtelenül Magyar Termézetnek nevezni; és e' öép öin alatt magoknak 's másoknak is nem öünnek-meg gyalázatot, védeelmet munkálódni. A' Magyar Termézet bizony a' rézezeskedést és dohzódást magával nem hozza.

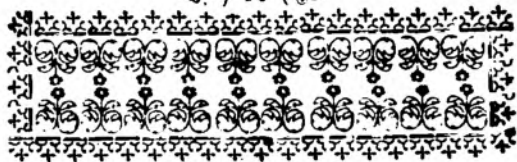
§. VI.

A' ki ezeket így el-gondolja, nem kétlem hogy, kivált e' mi Nemzetünkben, ha valamiről e' Vilagon, az Egézségnek jó módal való meg-tartásáról egy kevésé gondolatban értekezödni, és öövebben tanulni igen öükséges dolognak ne tarítsa. Ez, és nem valami háözontalan nagyra vágyódás és tekintet kere-

keresés vitt engem - is arra, hogy Éleletről Nyelvemen, talám leg-először, ezen Materiáról Könyvet írjak. A' Könyvet pedig, mint-hogy a' Jó-egészségnek meg-tartásáról való tudomány, ha illendoképen elő-kellett adni, Élelemben ki-terjed, mintlém egy kezben forogni szokott Könyvetske magában foglalhatná, két darabokra osztottam. Az *Első Darabban* Éleletről I. az Eletről és Egészségről. De mint-hogy ezeket vólta képen csak azokkal lehet meg-érteni, a' kik előtt az Emberi Testnek alkotmánya előre avagy csak valami rézből esmértes völt. II. Az Emberi Testnek alkotmányáról, munkáiról és természetéről tézek valami jegyzéseket, reménlvén, hogy így osztán az Eletről 's Egészségnek meg-tartására rendeltetett eszközök' erejét is világosabban ki-bezélhetem. Ugyan ez okból III. le-írom az elő Testnek Négy Élelemben ki-terjedett *Temperamentumait*, szokásait, és különös természeteit, mellvet a' Görögök után a' Deákok-is *Idiosyncrasianak* neveznek. Így osztán IV. fogok a' Régiektől így neveztetett *Hat Nem-Természeti dolgoknak*, mellyek által tudniillik a' Jó-egészség fenn szokott tartattatni, 's el-is szokott lókkor rontattatni, meg-bezélésehez. Illyen (1.) az Aér, az az, Levegő vagy Éltető Eg. (2.) Az Étel és az Ital. (3.) A' Mozsás és a' Nyugodalom. (4.) Az Álom és a' Vigyázás. (5.) A' Testből ki-tisztúlni való matciák. (6.)

Az Elmének indulatai. Utóljára, tóldalékúl, a' Testnek külső tisztaságáról-is, a' mennyiben az Egészségre némünémü részben ez-is megkívántatik, beézelgetek.

A' *Második Darabban*, ha ISTEN Életemnek kedvez, 's alkalmatosságot parantsol, éolní fogok külön külön a' Szüz Leányoknak, vitelős és gyermek-ágyat fekvő Aézonyoknak, Éoptató Dajkáknak, kis Gyermeknek, Ifjú-Legényeknek, Katonáknak, Tanuló Embereknek, Véneknak, Betegeknek, és Betegefeknek *Daetájáról*; és a' Hozzú Életnek a' jó *Diacta* által lehető meg-nyeréséről: bé-rekeztvén Munkámat az iránt való Tanárs-adással, miképen lehešten az Egészség körül esett változásoknak, míg nagyobb nyavalyákká nem válnak, könnyen eleit venni.

AZ ÉLETNEK ÉS EGÉSZSÉG-
NEK MEG - TARTÁSÁROL
VALO TUDOMÁNYNAK
E L S Ö R É S Z E.

AZ ÉLETRÖL ÉS AZ EGÉSZ-
S É G R Ö L.

§. VII.

MI legyen az ÉLET, azt jól meg-határozni nem olly könnyü mint első tekintettel látzik. Ugyan-is fokan valósággal régen meg-hóltanak, kiket élni gondolt a' kozség; éltek ellenben iokan, kiket bizonyoson meg-hóltanak tartott. Példák erre fok *hysterica* Aészonyok és *hypochondriacus* Férfiak, a' kik erősen el-ájulván, a' tudátlanok' itélete szerint el-rejtezvén, élni alig látratnak, söt fokkor egészen meg-hóltanak terzven, bontókés alá vagy koporsóban tétettek; de kevés idő mulva önként vagy valami külső eözökkel légit.

segítetvén mindenek' tsudájára ilmet meg-elevenedtenek. Ide valók azok a' vízben holt, felakasztatott, gutta ütött, és a' forró nyavalyákban mélyen el-ájúlt Emberek, kik azután fel-támasztattak. A' ki valósággal meg-hólt, azt bizony az Egy élő Istenen kívül, a' ki Eletnek és Halálnak Ura, fenki fel-nem támasztja. De maradt volt mind ezekbe az életnek még valami Éikrátskája, mellyből azt újra fel lehetett gerjéztetni. Ilyenek a' magok rejték helyeikben egész télen mintegy halva nyugovó madarak és egyéb állatok, mellyeket a' tavázi meleg meg-éokott eleveníteni. Ez az oka, hogy dicsőségesen Uralkodó Felséges Királyné Af-fonyunk, Bétsben, és más Német Tartományiban, egy halottat sem enged 48. órákig felbontatni, vagy el-temettetni.

Ellenben házonalan babona, hogy az olyan valósággal meg-hólt zemélyek, kiknek vérek azután lókáig higon és melegen találtatott, 's ortzajok-is piros pi-sgás volt, tsak meg-hóltaknak tettetnek magokat, de valósággal meg nem hóltak volna, hanem a' Föld alól a' sírból Ejrtéka ki-járnának, és holmi járovány forró nyavalyákban haló Embereket 's Gyermeket azok old-klenék, és azoknak vérekkal élnek. Meg hóltak volt bizony azok; hanem hogy vérek higon 's melegen maradt, 's ortzajok-is piros pi-sgás volt, oka az, hogy igen egészes és véres állapotokban olyan forró nyavalyában, melly a' vert egybe alanni nem enged,

gedi, hirrelen történvén halálok, 's hideg télbe holmi hives agyagas földben faporán elis temettetvén, addig el nem rohadhattanak 's meg sem változhattanak, míg tavázzal a' meleg a' rajtok fekvő földet által nem melegítette. 'S ez-is az oka, hogy se nyárba, se őzkel, efféle lírból ki járó, vagy mint a' Görögök nevezik *vampyrus* Emberek soha nem találattanak. Ezekről meg-tetűik, hogy az Életnek és Halálnak nem olyan könnyű igaz leírását adni mint némeltyek gondolják. *Itni tartatják mind addig az Ember míg olyan állapotba van, hogy ő benne a' Test az Elmének, az Elme viszont a' Testnek, avagy csak valami részből felelősejára vagyon, vagy lébet.*

§. VIII.

Az EGÉSZSÉG-is hasonlóképen olyan dolog, mellyet érezni jobban lehet, mint sem ki-bezél-ni *Egészesnek foktuk mi magunkat addig mor-dani, míg fokott munkáinkat könnyen és nagy ánalom 's bogyadság nélkül folytathatjuk.* De mik legyenek azok a' munkák, mellyeket folytathatunk kell, hogy valósággal egészségekének mond-hassuk magunkat, nem utólsó kérdés: 's nem-is lehet azt jól ki-magyarázni addig, míg a' Test alkotmányáról valamit nem tanúunk. De ugyan-tsak a' külső jelekből lehet mott-is azokról vala nit meg határozniunk. Az Ember-nek munkái három felek: az Életre, a' Ier-mézetre, és a' Lelekre tartozók. Az Életre tartozik a' tagoknak mozgathatása, a' termé-
keti

életi melegség, a ki- 's bé-lehellés, az élő ereknek fel-verése, vagy a' *pullus*: A' *Termé-
fetre*, az ételnek és az itálnak kivánása, és meg-emejtése, a' testnek tapláltatása, az eme-
tésbe fenn-maradt seprőléknek, ganéjnak, húgy-
nak 's több efféléknek ki-vettetése, az álom
's vigyázás. A' *Lélekre*, az íz-ézés, éaglás,
hallás, látás, tapasztalás, értés, ítélés, gon-
dolkodás, képzelődés, emlékezés, a' tagoknak
maga akaratja szerint való mozgatása, 's a' t.
Valamíg azért ezeket könnyen és únalom nél-
kül folytathatjuk, addig egészségeseknek tart-
hatjuk mi magunkat; még pedig annál tökélete-
sebb egészségűeknek, minél tökéletesebben vég-
hez-mennek mind ezek mi bennünk.

De jegyezd-meg, hogy az ilyen tökéle-
tes egészséggel bíró Ember e' Világon igen rit-
ka; és ha valaki egy két óráig e' böllog ál-
lapottra fel-lépherett-is, 's abba, a' természetnek
tsuda munkája szerint fokáig nem maradhat,
hanem az a' jó Egészség maga el-kezdi magát
rontani; úgy-hogy, az Egészséget bizonyos ha-
tárookra kellefsék ki-terjesztenünk. Ha a' meg-
nevezett munkák közül ezt, vagy amaszt nehe-
zetskén viheted-is végben, nem mindjart lehet
betegnek mondani magadat; hanem-ha azok
közül igen sokat, igen nehezen vagy tellyes-
séggel véghez nem viheted, már *Beteg* vagy;
még pe' ig annál betegebb minél többeket, 's
minél inkább nem viheted azokat véghez; a'
Lélekre tartozó munkakon el-kezdvén vihá-
zam-

Éamiáiva az Fletnek munkáira. Ha ez utól-
sók-is meg-kezdenek benned ünni, már a' Ha-
lálhoz közelgetű; még pedig annál inkább kö-
zelgetű, minél inkább kezdenek benned meg-
ünni. Ezekből látjuk már azt-is, hogy va-
gyon kisebb 's nagyobb Elet, vagyon kisebb
's nagyobb Nyavalya-is, de vagyon kisebb 's
nagyobb Egészség-is. Sok Ember' egészsége a'
betegségtől csak egy lépésnire áll; a' másé
pedig attól igen távol vagyon: ennek azért
nagy nyavalyát okozhat az, a' mi másnak
olly módon változást sem tsinál.

§. IX.

Szorgalmatoskodtak eleitől fogva azon-is
az Emberek, hogy lehetne előre ki-tanúlni azt,
hogy ez, vagy amaz Embernek egészsége erős,
állandó fundamentumon áll-é? es ha jó *diæ-*
tat tart, hákig él-élhet-é? vagy pedig remén-
sége a' hozzű élethez épen nem lehet? Azt
írja *Berlaave Inst. Med.* hogy Európában hozz-
zás és munkás *Observatiok* által úgy tapasztal-
tatott, hogy a' kikben e' következendő jelek
fel-találtaknak, azok mind erős egészségek, mind
hozzű éle'ek iránt nagy bizodalommal lehet-
nek.

(1.) *A' Fogantatásban*: ha jó egészséges,
virgontz, erős, meg-állapodott ideju, 's nem-
is vén, a' *venust* ritkán, de egész kívánsággal
gyakorló Atyáktól és Anyáktól, hajnal felé
mikor a' gyomoribéli eméltés már véghez-
ment vólt, egészséges idoben, főként ha ta-
vakkal fogantatott.

(2.)

(2.) *A' Vízeltetésben*: ha az Anyja az alatt mindenkor jó egészséges volt, munkában foglalatoskodott, józanon élt, tsendes vidánt elméje volt, és méhében tsak egy magzatot nevelt.

(3.) *A' Születésben*: ha fogantattatása után kilentz egézf hónapokra született; foként ha az Karátson, Bóldog Azzony vagy Bójt-clő Havában esett.

(4.) *A' Nevekedésben*: ha lassan, és minden tagjai mind erejekre mind nagyságokra nézve, egyaránt nevekednek 25. Éktendés koráig, 's tovább-is.

(5.) *A' Testnek külső formájában*: ha meje és vállalai vélesek, hafa kartsú, karja, tzombjai, várai, erősek, húsfokok, izmosok, körosok és borzofok; feje nagy kivált hátul tölöl, kitsinnek tetfvén még-is ábrázatjaról; koponyája ép, erős; tagjai kemény húttal nem pedig köverséggel rakodtak; bőre kemény, tőjér piros vagy barna-vín, nem-is tonió nem-is hideg. Ezekhez nozzá-tőzi *Fr. Hoffmann*, az eleven fémeket: fok és erős fogakot; jól formalt nagy kezeket, lábakat, tüleket és crat.

(6.) *A' Nedveségekben*: ha vére piros, vastag, melly ha a' testből ki-foly, hamar erősen 's enyvelen egybe-alukik; a' több nedveségek-is bovek, enyvefek, egy kevésé de nem rendkívül melegék, nem tsipősek, 's nem-is igen kövérek.

(7.) *A' Tselekedésben*: ha a' b.- 's bélel-

lehellés késő, nagy, könnyű, tellyes, egyenlő, nem buzógós; a' *pulsus* vagy élő-érnek fel-ve-rese hasonlóképen késő, nagy, tellyes, erős, egyenlő, egy formálag maradó, és minden kicsiny okból nem változó; lékei minden alkalmatosság nélkül ritkák, és többire kemények; vizeletje nem sok 's jól meg-főtt; ritkán 's nem könnyen izzad; álma mély, tsendes, egy forma, es meg-ujjító; nagy ehető, de még-is könnyen emélt; ereje nagy, és a' maga testinek terhét nem érzi; minden kicsiny okból egészsége meg nem bomlik; Elméje késő, durva, testinek hasonló késő és durva mozgásával; az indulatok nagyok, de későre forranak-fel.

Hogy ezen elő-zámlált jelek a' hozzú Életre és az Egészségre igen sokat tehesenek, lemeinkel-is látjuk, de az okosság-is eléggé tanítja: úgy-hogy ezek, ez vagy amaz személyben minél többek és nagyobb mértékbe vannak, a' hozzú Életre-is az annál inkább el-ké-éitetett. Nem olyanok mindazáltal ezen jelek, hogy a' kikben ezek mind 's derekason fel nem találtnak-is, azok sokáig el ne élhetnének, 's éltek volna-is fáma nélkül sokzor. Tsudálhatni bizony e' részben-is az Isteni Böltseségnek mélységét, melly kerint az Egészséget-is olly külömb-külobm módon tsinálta, jegyzette-meg, és tartja fenn az Emberekben. Ebben egészséget jelent, a' mi amabban nyavalyát mutat; ennek szemlátomást használ, a' mi a' másnak egészséget bizonyoson el-rontja: úgy-

hogy, ők Tudós Embereket az effelek' fém-
lélése arra-is vitt, hogy e' Világon minden Em-
bernek tulajdon, és különös forma egészséget tulaj-
donítsanak.

MÁSODIK RÉSZ.

AZ EMBERI TESTNEK ALKOT- MÁNYÁRÓL, ÉS TERMÉSZE- TIRŐL.

§. X.

Valami a' mi Testünkben vagyon,
Külső és Belső rézekre osztattatik. *Külső
rézek*, valamit abban fémekkel láthatunk; *Bel-
ső rézek*, mellyek a' főben, melyben, hasban,
bé-zároltatva vagynak. A' *Főben* vagyon az
agy-velő, két rendbeli hártzával bé-borítottva,
mellyeket agy-kérgeinek vagy takaróinak hí-
vunk. A' *Melyben*, melly a' hastól egy jó
erős húsos hártzával zárarik keresztül-el, a'
nyakunkon le-menő felelő gégeről függenek-le
két felől a' két *Tüdők*; mellyeket egy-mástól
ismét egy hártzával hofszan le úgy el-zár, hogy
egyik tüdőnek kamarájából a' másba leg-kissebb
út sintsen. Ezen mindjárt említett hártzá két
rézi lévén, midőn a' keresztül fekvő hártzá
majd el-érné, két felé valik, és úgy ragad
ahoz. Ezen közbe maradt üregbe vagyon a'
Szív. A' *Hasban* mindjárt a' Mely alatt köz-
böl

ből vagyon a' *Gyomor*, jobb feiől a' *Máj*, bal felől a' *Lép*, alól a' *Pancreus*, vagy holmi nyelv forma hójagos hulotska. Ezen alól az ágyék-tsontokig az egész üreget a' belek töltik-meg: ezeket elöl az *Omentum* vagy takaró-háj fedezi-bé. Két oldal-félt a' hol az oldal-tsontok el-kezdenek fogyni, a' háthoz ragadva fe-külnék a' két *Vese*k. A' beleken alól az ágyék, tsipő és kerekt-tsontok közt lévő üregben, külön rekesztetve tétettek elöl a' *vizelő hójag*, hátul a' *vég bél*, közbe az *Aézőnyokban* a' *Méh*, a' *Férjfiakban* a' nemző magot tartó két fodor hójagotskák, a' *vizelő hójag'* oldalához forva. Ezek az elő-fámlált belső rekek a' magok hajlékokat olly tökéletesen meg-töltik, hogy so-hol leg-kisebb ürekség sem marad.

§. XI.

Minden külső és belső rézek ifmét kemény és folyó rézekre osztatnak. A' *Kemény rézek* közti fámláltatnak a' *Bőr*, *Tsontok*, *Portzogók*, *Erek*, *Glandulák*, *Hártyák*, *Musculusok*, *Inak*, *Tendok* vagy *Háj-nevelők*, és *Kövérség*. A' *Folyó rézek*, *chylusból*, *vérhöl*, *vizből*, *takonyból*, *epéből*, és az *inakon folyó spiritusokból* állanak.

§. XII.

Háznait rézeknek a' mi illeti: A' *Tontok* a' lágyabb testeknek merőn tartó oélopi és fundamentomi: az életre kiváltképen szükséges rézeknek a' külső erők ellen óltalmazó várai; és az elmének a' tagok mozgatasában mint-egy

emelo rúdjai. A' *Portzogókat* olyan helyekre terte a' Termézetnek Bölts Mestere, az hoi a' tsontnál hajlóbb, a' húsnál pedig keményebb matéria kivántatik. A' *Musculusok*, vagy húfos rézek a' testben lévő rézeknek a' Termézet' rendelése, és az Elme akararja érint minden-felé való mozgatására készítettek. Mellyre nézve úgy-is rakattattak-el majd mindenütt, hogy egyik a' máikkal ellenkezzék, az az, hogy ha egyik be-horgaézza, a' másik ki-egyenestse, és merön tartsa a' tagokat; ha egyik jobbra, a' más balra húzza és tekerje azokat. Ugyan-is, olyan tsuda természetek vagyon a' *muscularis fibráknak*, hogy ha valami hozzájok ér, mint a' gelezta, vagy a' tsigának farva, mindjárt erősen egybe-kutzorodnak. Innen, egyik végek valamelly meg-mozdúlhatatlan tsonthoz a' másik mozdulható rézhez lévén forva, midön az inakban folyó nedvesség önként, vagy az elme parantsolatjára, ebben vagy amiabban, bővebben és nagyobb sebességgel rohan, az egész *musculus* hirtelen egybe-kutzorodván, a' mozdulható rézt nagy erővel maga felé húzza. De e' felett igen lokat segitenek a' vérnek az edényekben, kiváltképen pedig az erekben való sebesebb folyására, vékonyulására, kékülésére: a' mennyiben *i. i.* az ö köztök és benne inenő edényeket, midön most fel-púffadnak, majd le-lohadnak, szorogatják 's vatskolják. A' *Háj és Kövérség*, a' testet, mint valami ruházat, a' hidegtől óltalmazza;

mazza; a' vér' sólságát tsipótságát óltja; a' bornek, *musculusoknak*, kem-golyóbisanak, ízeknek mozgását legiti; a' féltöbb rézeket a' furlódástól, torodéstól óltalmazza; a' teltek üres és gödrös helyeit meg töltvén, annak formáját és színét ékesíti; éhségnek idején ímét a' vér közti elegyedvén, a' teltet táplálja. A' *Bőr* képségen kívül az alatta lévő gyenge rézeket egybe-örítja, védelmezi; a' vérnek igen el-vékonyodott és romlott rézeit ki-üríti; a' tapasztalásbeli érzékenységnek ezköze. A' több rézeknek háznokat réz-kerint a' mi tzelunkra tudni nem annyira szükséges, réz-kerint a' következendokból onkent ki-kerekedik.

§. XIII.

Menjünk által azért a' Belső Rézeknek szemlélésére: az holott csak azokat illelűük, mellyekben, és a' mellyek által kiváltképen-való módon kéűlnek a' *chylus*, a' vér, és az inakban folyó nedveség. A' *chylust* kéűtő utak neveztetnek *Első útnak*, minthogy ezen mégyen előzőr által minden, valamivel élünk és tápláltatunk. Ez első útkról jegyezűk-meg: (1.) Jóllehet nevek egy néhány légyen, de maga ez egész út azon egy és egymásból folyó tsöböl áll. A' melly a' kájttól fogva míg a' *diaphragmát* által-hatja, (*oesophagus*) *Nyelő-gégének* vagy *Toroknak* mondatik; azután midön a' *diaphragma* alatt balról jobbra kereűtül tér, bal és alsó oldala nagyon ki-öblösül, de megint csak hamar egybe-örül, 's

Gyomornak nevezetik. Ez, a' Férjfiakban rend-
 szerint valamivel nagyobb szokott lenni, mint
 az A'fényokban. Bal felől való vagy kezdő
 részét (*cardia*) *Gyomor felső részének*, a' jobb
 felől esőt, vagy bé-zárót (*pylorus*) *Gyomor al-
 ső részének* hívjuk. Ettől fogva a' mint le-felé
 indul, és mint-egy 12. újnira vastag húsos, 's
 oldalai vagynak, (*intestinum duodenum*) *Tizen-
 két újni bélnek*, némellyektől *második Gyomor-
 nak* mondatik. Itt mind maga, mind oldalai
 hirtelen meg-vékonyulván hatod-fél ölni hozzú-
 ságra, *Vékony-bél* nevet öltözik magára. Ez,
 minekutánna alá 's fel, kerektül-köfűl sokat
 keringett, a' jobb tsipő-tsonon belől egybe-
 húzódik, de megint hirtelen nagyon ki-öblösül,
 és *Vak-bélnek* vagy *Gömbölyűnek* nevezetik. In-
 nen, egy kevést ugyan szorulván, de ugyan-
 tsak jó vastagon és tágaton maradván, fel-mé-
 gyen jobb felől épen a' gyomor alá, az hol
 kerektül térvén a' bal oldal felé, ott hirtelen
 nagy hajlást tézen, és le-indul az al-felekre, az
 honnan, midon csak egy aráznira volna, egy
 kevéssé meg-türődik, és ezen alól fok köver-
 séggel meg-rakodva a' testből ki-mégyen. Ez
 vegső egy aráznire része *Egyenes, vég* vagy *kö-
 vér-bélnek*, azontúl pedig mind a' vak-bélig
 (*intest. colon*) *Vastag-bélnek*, vagy *májosnak-va-
 jó húrkának* hivattatik.

(2.) Ennek az egész tsönek belső része,
 valami *mucosial*, vagy enyves takonnyal van
 bé-borítatva; melly az utat rajta sikítja, és az
 étel-

ételnek 's itálnak tsípoísege 's darabosága ellen az alatta lévő igen érzékeny hártját óltalmazza. Ezen *mucus*ból kézült hártya néha az erős has-menésekben darabonként eméltetven ki, a' tudatlanoktól a' bél darabjainak tartatik. Ezen *mucus* közt az alatta lévő hártjából az élőereknek 's inaknak apró végetskci, minderrütt úgy jönnek-ki, mint a' bársonyon a' félyem fálak; mellyek füntelen igen vékony viz forma nedveséget éivárogna, a' melly-is a' torokban (*Liquor aefophageus*) Torokbéli nedveségnek, a' gyomorban (*Liquor gastricus*) Gyomorbéli nedveségnek, a' belekben (*Liquor entericus*) Belekbeli nedveségnek mondatik.

(3.) Ez le-irt tsö, öt rendbéli hártjából kézült: a' mellyek közzül egyik, *mascularis fibrák*ból, olly móddal alkotattatott, hogy a' *fibrák* közzül némelleyk egyenesen hozzán menjenek-le, némelleyk pedig mintha kezdetitől fogva végig igen tömötten tzernával tekerték volna körül ezen tsöt. Ezek a' *fibrák* igen érzékenyek, és mint a' geletta mikor máé, füntelen mozognak, hol alá, hol fel nyargalván rajtok, mint valamelly tsigán, a' mozgás: az honnan (*motus peristalticus*) körül forgó mozgásnak-is neveztetik.

(4.) A' Béleket, a' mint azok egybe vagynak rántzolódba és hajtogattatva, minderrütt egy kövér hártya köti jó tágalón a' hátgerintzeihez; a' melly (*Mesenterium*) Fodorháj nevet visel.

(5.) A' Béleknek azon oldalából, melly a' fodor hájhoz van ragadva, mindenütt, de leg-tömöttebben a' vékony belekből igen igen vékony tsotskék mennek-ki, mellyek a' rajtok folyó tej éinü *chylus*ról (*Vasa lactea*) Tejes edényetskéknek neveztetnek. Ezek a' fodor-hájnak réte közt fok felől együvé-menvén, egy nagyobb, de egy tzérna-éálnál itt-is nem vastagabb tsövé válnak: a' melly tso oztán *Ductus Thoracicus*, vagy arról, a' ki előzőr reá talált, *Ductus Pecquetianus*nak mondatik. Mert ez a' köldök tájáról a' hát-gerintzei' bal oldalához ragadva fel-mégyen a' melyjen egész a' bal vállig, holott a' bal karról a' vert a' éivre vízfá-hozó érbe fakad, és önti a' gyomorba és belekbe az ételből és italból keczult *chylus*. A' Szájtól fogva eddig e' §-ban le irt réteket hívjuk már *Első útsaknak*.

§. XIV.

Igy meg-értvén, mik légyenek az *Első útsak*, látsuk miképen kézüil ezekben és ezek által a' *chylus*. A' bé-vert eledeleket a' éajban lévő fogak, mint meg-annyi vágó-kécek és *flompok*, meg-apritják és meg-törik: a' nyelv és a' pofák, minekutánna itt a' nyállal es *aer*rel jól egybe-zavarták 's elegyítették, hajtják a' torokba; hogy azon minden kéledelem nélkül éalljanak alá a' Gyomorba. Holott, réz ferint a' nyál, torok és gyomorbéli nedveiségek éeltyel kezdik azokat áztatni; segitetvén a' természet ferint benne lévő, és a' éajban közikben

ben elegyedett, és most az itt való melegség miatt meg-ritkult aërnek ki-fezülése által-is a keményebben egybe-ragadt rézeknek el-éaggatásában; réz érint a' gyomor' oldalában körül-körül éüntelen mozgó *Fibráknak* morfolása, 's a' lélekzelés közben alá 's fel-emelkedő *diaphragmának*, és ugyan akkor a' hason el-terjedt; 's a' belekkel együtt a' gyomrot-is éorongató *musculusoknak* vatskolása által; réz érint a' körül-fekvő rézeknek, *u. m.* fellyül a' Szívnek és Tüdőnek, hátul a' le-menő nagy Elő-érnek, jobb felől a' Májnak, bal felől a' Lépnek melege által; ezek által, mondom, *resolválódván* a' gyomorba le-éállott eledelek, hamú-éin forma folyó nedveség válik belölkök, mellyet *chymusnak* neveznek. Ezen munkáját a' Gyomornak hívják már a' Deákok *Concoctio*-nak, *Digestionak*; a' Magyarok pedig *Meg-éméztésnek*.

§. XV.

Azonközben míg az eledeleknek éijafabb 's dúrvább réze-is meg-éméztödhetik, az a' melly már meg-éméztödött, éüntelen folydogal alá a' belekre. Az hol mint-egy négy újnira a' Tizenkét újni bélbe a' gyomor' alsó éájától egy felől a' Májból egy kis tsotskén (*Ductus choledochus*) folydogalo epével, más felől a' *Pancreasból* igen bővön jövö vékony nyál forma nedveséggel özve-elegyedik: hogy *s. i.* az epének olvaéztó és rothaéztó ereje által azon kover és olajas réz-is, mellyhez a' viz

nem férhet vala, féllyel oázlattatván, a' vizzel tökéletesen egybe-elegyedheto vékony nedves-séggé változzék. Az *Épének* eredetéről, *materialjáról* és *hasznairól*, jegyezzük-meg ez alkalmatossággal: (1.) Hogy ezt kéziti és választja-ki a' Máj, a' belekben tápláló és vizes részt le-tett, és azon nagy Érben, (*vena portarum*) mellyen a' belekről réz érint egyenesen a' Májra, réz érint előzőr a' Lépre, s onnan a' Májra víz-zá-foly, a' hozzás múlatás és heverés miatt meg-peshedni és keferedni kezdett vastag, fekete, kövér vérből. (2.) Hogy ez, mikor a' vér közül ki-választattatik, vékony, kövér, édes kedvű mint az olaj; és nagy része így-is áll-le a' *chymus* közé. De egy része az említett tsötskének zintén közé-peről víz-zá-forduló ágatskán víz-zá-foly az epe-holyagba; az hol fokáig hevervén meg-sűrűdik, keferedik, és sárgás zöld zint öltözik magára. (3.) Hogy jóllehet az epe a' Régiektől az *excrementumok*, ki-vetendő haszontalan rézek közti zámlyaltatott; de ma mindenektől igen zükséges és nagy hasznú dolognak tartatik; ugy-mint a' melly nélkül az eméztés tökéletességre nem mehet. Az epe-hólyagban meg-keferedett réz pedig az ételnek és italnak a' mi természetünkkel ellenkező savanyúságát óltja; a' másnak nem engedelmeskedő kövérséget el-olvasztja; a' beleknek érzékeny belső rézeit öztönözvén, erősebb morsálásra, a' nedvességeknek bővebb mértékben való ontására, és így a' za-

a' záporább 's jobb eméztésre, a' fenn-maradt fepröleknek pedig idején-korán való ki-hajtására hatálatlan legiti.

§. XVI.

Ez elő-adott mód szerint, és ezközök által rökéllerefségre menvén az eméztés, a' *chymus*-nak vékonyabb része a' tejes edényetszekben laifan laifan által-éivódik és éürödik: a' melly itt a' lép tisztá téjhez hasonló, és *chylus*nak neveztetik. Méltó a' meg-tartásra az-is, hogy a' fodor-háj réte között fok apró *glandulátskák* vagynak, mellyeken a' tejes edényetskék által-menvén, holmi vizes nedveséggel szaporittatik 's higittatik a' *chylus*; de ha ez igen enyves és vastag talál lenni, könnyen és gyakran megdugul azokban: melly, lok belső nyavalyának, azok közt pedig ama' híres *Hypochondriacának* leg-közönségesebb oka szokott lenni.

§. XVII.

Meg-fosztatván e' szerint, míg a' vékony beleken végig megyen, vékonyabb és neme-febb részitol a' *chymus*, a' fenn-maradt sonkoly a' vak-bélben egy kevelsé még állapotodik: az hol meg-kezd rothadni, büdosülni, (mert eddig leg-kiifebb szagja sem vólt.) E' pedig kétség kívül arra való, hogy ha mi háznos rész még abban fenn maradt vólt, a' rothadás által *reszivaló*dván, a' vastag belekben az-is ki-szivatásek, és csak a' házontalan durva *materia* vettefsek-ki a' vég-belen az árnyék-székre.

§. XVIII.

§. XVIII.

Ekképen azért a' bé-vett eledelek megemészződven és ki-takarodván a' gyomorból és az első belekből; a' gyomor' fenekén maradt nedvesség csak hamar meg-kezd cztetesülni, és annak belső érzékeny hártáját rágni kezdvén, a' gyomornak *fibrái* egyben-húzódznak, és így annak oldalai egymást súrolni, koptatni kezdik. Az ebből következő alkalmatlan érzékenységet nevezzük már *Éhségnek*: a' melly miatt való szenvedést neveli az epének rágása, midőn csak magára kezd folyni a' ki-üresült beleken. Ha pedig a' nyál és egyéb nedvességei a' belső részeknek, a' száraz eledeleknek el-áztatására nem elégségesek, úgy-hogy, azoknak éles-ségét érzeni kezdi a' gyomor; vagy, ha a' vizellet, izadtság által a' vérnek vizes része annyira ki-takarodik, avagy más okból ez a' vér közül ki nem válhatik, és így, a' ki-gőzölgő edényeken ki-éivárgó vizes nedvesség a' fájnak, toroknak, gyomornak, beleknek belső részeit bé-tedező, érzékeny inakból képzült, hártáját nem kezdi nedvesen és hívelen tartani, *fom;ú-bozunk*, az az, a' nedvesítő és hívesítő italt kívánjuk.

§. XIX.

De a' mi tzelünk fzerint való rövidséghez képest, a' *Chylus* keállításnak Mójjáról és Ééközeiről elég lézen ezeket meg-jegyzeni. Menyünk által azért már azoknak a' Rézeknek vizsgálására, a' mellyekben, és a' mellyek által a' fejér

a' tejér *Chylus*ból piros vér, a' piros vérből pedig egynéhány féle viz-éinu nedveiség ke-
zítettik, és oktatik félllyel a' Testnek minden
punctumaira. Ezen Reűket közönségesen hív-
ják (*Vasa*) *Edényeknek*. Erednek mint négy
Élő-fák, azon egy törsekből, u. m. a' Szívből.
A' Szív az Emberekben-is olyan, mint egyéb
Élő-állatokban, hanem hogy valamivel rövidebb
és butább végü, 's nem-is hozzán nyúl-le
a' Tüdök között, hanem hever oldal-felt a'
diaphragmán, kivált a' nagy Emberekben, he-
gyivel a' bal-tsets alá nyúlva; Nagyobb há-
torságnak okáért, és hogy a' Testnek akármi
hajladozási közben-is jobban helyt állyon és
szabadabban mozoghailon, zárattatott a' Szív
egy jó kemény, belől igen sűk és nedves lár-
tyából kéűlt tokba, melly (*Pericardium*) *Szív-
tokjának* mondatik. Maga a' Szív egészen
egy igen érzékeny *fibrákból* kéűttetett *muscu-
lus*. Belől két üregei vagynak; mellyek *Szív-
üregeinek*, *kamaráinak*, *gyomrainak*, egyik *jobb-
nak*, a' *másik balnak* neveztetnek.

§. XX.

Ezen két gyomraiból a' Szívnek, erednek
már az *Edények*, mindenikből kettő, kettő
egyiken ki, a' másikon bé-foly a' vér; azt:
(*arteria*) *Élő*, vagy *fel-veő Érnek*, ezt pedig
(*vena*) *Érnek* hívják. Az *Érnek* üregei jóval
rágasabbak, oldalai vékonyabbak, vereisethék
és lágyabbak, mint az *Élő-érnek*. A' Szívnek
jobb gyomrából ki-menő *Élő-ér*, mihelyt ered
a' Szív-

a' Szívből, minjárt két nagy ágakra haładván mégyen két-felé a' két Tüdökbe; a' hol fok ezernyi ezer apró és egy haj-Éálnál tízzer vékonyabb ágatskákra oőzolván, a' lélekző gége- nek ágatskáival tsudálatoson egybe öövódik, fonódik. Innen (*arteria pulmonalis*) Tüdöbéli-Élő-érnek-is neveztetik. De ezen Tüdöbéli-Élő-érnek apró ágatskái megint apránként együve kezdvén menni, a' Szív bal-gyomrának Éája előtt, a' mint a' két Tüdökből ki-jönek, öëve találkoznak, és egy jó tágas üreget tsinálnak, 's attól fogva eddig (*vena pulmonalis*) Tüdöbéli Ér nevet viselnek. Ez üregnek pedig egyik ódala ki-tsutsorodván olly formálag mint az Ember *Éiv-bal-fületskeinek* mondatik. Így azért a' Szívnek jobb gyomrából vagy üregiből minden nedveség, melly a' mi Testünkben kereng, mégyen a' Tüdöbéli Élet-érbe, és ebből a' Tüdöbéli-éren által kerül a' Szívnek bal-gyomrába.

§. XXI.

Ez alkalmatósággal a' Tüdöknek *hafsnait-is* Éépen Ézre vehetjük. Mert, hogy a' bevédet, éneklést, kiáltást, mellyek az *aérnek* ki-'s bé-lehellése nélkül nem lehetnének, el-hallgatsam, midon a' bé Éívott *aér* azokat ottan ottan fel-fújja, a' §. XX. le-irt úton folyó nedveségek benne és általok annyira vatskoltatnak, roh-tsoltatnak, vékonyittatnak, hogy a' Tüdök ma a' vérnek és *t. philo* nedveségeknek mübelléül méltán tartajsanak. Innen vagyon, hogy a' kiknek

kiknek Tüdőjök gyenge, vagy valami okból meg-romlott, loványok, éintelenek, erőtel-
nek és betegesek fokrat lenni. Efflelt, a' bé-
lévott *aër*nek hivesége a' belső rézekben neki
hevült vérnek forróságát itten enyhíti; és ha
éinte maga az *aër*, a' vér közti itt által nem
mehet-is, de holmi rothadás ellen való *spiritus*
fog belöle áltai menni. De méltó még az-is
a' meg-jegyzésre, hogy a' vérnek a' Tüdökön
való folyharására a' bé-lélekezés által kézzite-
tik út, midön *t. i.* az *aër* fel-fúván a' lélekezö
gégének ágatskáit és ágatskáinak végein lévő
hó jagotskáit, azokat ki-kézi. Mert midön a'
ki-lehellés közben ezek egybe esnek, a' rajtok,
és köztök menö edényetskék annyira egybe
húzódnak, rántzosáznak, hogy csak egy tsep
vér sem mehet a' tüdőbéli Flö-érből a' tüdő-
béli érbe. Innen csak fél-fertály óráig ne ve-
hetnének lélekezetet, meg-kellene halnunk, meg-
állván e' miatt a' vérnek keringése a' mi tes-
tünkben.

§. XXII.

Látók azt az útat, mellyen a' Szívnek
jobb-gyomrából által-kerül a' vér annak bal-
gyomrába; láituk már azt-is, mellyen ebből
ki-mégyen, és el-terjed az egész testben. Lé-
szen ez, az innen eredö málik tson, melly
Nagy Élö érnek nevezterik. Ez a' tso a' mint
a' Szívről fel-feleé indul, mindjárt két ágatskát
botsát vizitá a' Szívre: azon fellyül mintegy
három újnira le-feleé horgad, és indul a' Szív-
nek

nek bal-oldala mellett az alsó részekre. De ott, az hol meg-kezd horgadni, néha négy, de gyakrabban három nagy ágakat vét; melyek közül a' középső nyakunknak bal-felől való oldalán mégyen a' főre, a' bal-felől való a' bal karra; a' jobb-felől való megint két ágra hágad, egyik el-mégyen a' jobb karra, a' másik pedig a' nyaknak ezen oldalán fel-fiet a' főre. A' főre menő két Élő-erek, mikor a' koponyát szinte érnék, ismét két-felé ágaznak, egyik a' főnek külső részén terjed-el, a' másik a' koponyát által-furván, az agy-veloben oszlik-el, és kéttseg kívül maga az agy-velő-is ennek véghetetlen aprora oszlott ágatskáiból formáltatik.

§. XXIII.

Az alsó részekre indúlo Élő-ér belől a' hátgerintzeihez forrva, mihelyt a' *diaphragmát* éri, abba egy néhány apró ágakat bortsát, azon alól mindjárt egy nagyobbatska ágat vét, melly fok felé oszolván a' Gyomron, Májon, Lépen, *Pancreason*, 's a' t. terjed-el: alább egymás után a' fodor-hájra, és onnan a' belekre kettöt. A' mint hátul az oldal-tsontok fogyni kezdenek, a' Vesékre-is két-felé két nagy ágakat bortsát, hogy *i. i.* a' Vesék az ezeken igen bővön reájok folyó vérből a' húgyot kiválasztanak, és az e' végre kézzítettett tsökön a' vizellő holyagba alá-szálitanak. Ezeken alól mindjárt megint két vékony ágatskák erednek, mellyek a' Férjfiakban le-fietnek a' *testiculusok-*

ra, az

ra, az Aßzonyi-nemben az *ovariumokra*, hogy az említett helyeken *abban a' nemzésre, ebben a' méhében való fogadásra* rendelt nedveség el-képzettsék, és ki-választásék a' vér közül. Alább a' koldök táján maga a' nagy Élő-ér két nagy ágakra hálád, és indul a' két lábakra. De míg oda érkeznek, mindenik ág az ágyékban és ágyék körül való rézekre fok apró ágatskát erezt.

§. XXIV.

Ezek az Élő érnek nevezetesebb el-ágazási. Végződéseiről pedig jegyezzük-meg, hogy mi-nekutánna annak ágatskái mindenfelé fok ezer rézekre oflottak volna, négy-képen határozódnak. (1.) Víz-fordulván a' Szív felé, Érekké válnak. (2.) Inakká letének. (3.) A' testnek minden rézeiben el-terjedt hólyagos vagy háló forma hártványoknak üregjeiben nyúlnak ki, a' hová vizik és öntik ki a' vérből a' kövérebb nedveségeket, mellyek ott kevesebbé, vagy erősebben meg-sűrűdvén, 'sűrű, kövérséggé, hájjá, némelly állatokban fagyuvá letének. (4.) A' testnek minden belső rézeit, és edényeit be-fedő hártványokon, és külső finét beborító bőrön ki-mondhatatlan tömötten nyílnak ki, mellyeken künntelen holmi láthatatlan pára vagy gőz jö ki: az honnan-ezek (*Vasa extrins vel perspirantia*) Ki-gőzölő edényetskéknek is neveztetnek.

§. XXV.

Valamiket eddig-elő az Élő vagy Fel-verő
C Erek-

Erekről mondtunk, mind azokat értsed az *Erekről*-is. Mert, ha kevés helyéket ki-vézőnk, mindenütt párohon mennek, ágaznak és határozódnak az élő-erekkel. Hanem a' külömb-ség ebben vagyon: (1.) Hogy az élő-ér, a' szívnek bal gyomrából vízi a' vért és egyéb nedvességeket ferté kélllyel a' testnek minden *punctumaira*; az Ér pedig, a' testnek minden *punctumairól* a' fenn maradt részt, mely t. i. a' testnek tápláltatására nem fordítatott, vagy a' vizellet, nyál, takony, és láthatatlan gőz által a' testből ki nem takarodott, vízzá vízi a' szívnek jobb gyomrába: (2.) Hogy az élő-ereknek §. XXIV. n. 4. nevezett végetskéi, a' testből az *aërhe*, és a' belső részek' üregjeibe bocsátják-ki a' gözt; az Ereknék ezeknek megfelelő végetskéi pedig, kívülről szívják azt bé, és elegyítik a' vér közti: az honnan ezek amazoknak ellenében rétettetve, (*Vasa inhalantia, absorbentia,*) *Bé-szívó edényetskéknék*-is hivattnak: (3.) Hogy az Ér nem úgy ered a' szív-ből, mint az élő-ér, hanem a' melly feljülről jó a' főről és karokról, cpen a' szív jobb-gyomrának hája előtt találkozik azzal egybe, melly az alsó részekről mégyen; úgy-hogy e' nagy tsőnek csak egyik oldala láttatik a' szívhez forva lenni: Itt pedig, a' hol a' szívhez forrott, a' felső oldala ki-oblosulván, *Szív-jobb-fületskéinek* mondatik.

§. XXVI.

Hogy a' vérnek e' le-irt úton való ke-
ringé-

ringésének módját és okát jobban-is fel-vehes-
sük, jegyezzük-meg, hogy a' szívnek olyan
tsúda terméke van, hogy mihelyt az Erekből
a' vér annak üregjeiben, vagy a' reá folgáló
inakon a' *spiritusok* annak oldalaiban rohannak,
azonnal minden-felől ifonyú erővel egybe-húz-
za magát, és így az ő két üregjeiben onlott
vért az utolsó tseppig ki-örítja, a' §. XX. és
§. XXII. meg-nevezett két Elő-erekbe. Ha pe-
dig valami okból mind ki nem hajthatja, ak-
kor sebészen dobogni, vagy, ha többször vér
maradt-meg benne, rezkenni szokott. Ki-üz-
vén e' érint magából a' vért, azonnal önként
ismét ki-tágasúl; ki-tágasúlván, az ereken ün-
telen jövő vérből, melly az alatt, míg magát
egybe-húzza vala a' Szív-fületskéiben egymás-
ra gyűlt vala, mindjárt újolag meg-telik :
meg-telvén mint előt, ismét egybe-húzza
magát. Az egybe-húzódást *Systolénak*, a' ki-
tágasúlást *Diastolénak* hívják a' Görögökkel a'
Deákok. És ez üntelen így mégyn az Élet-
nek első pontjától fogva, a' Halálnak utolsó
pillanatjáig, minden óra alatt leg-alább 3600-
szor egybe-húzáván a' Szív magát az egészséges
tsendes elméjü nagy Emberekben; a' Gyermek-
ekben pedig, és a' kik harag vagy forró nya-
valyától és hevítő ételtől, 's italtól, 's a' t.
fel-gyúladtak, sokkal többször.

§. XXVII.

Nagyobb lévén a' Szívnek ereje, mint az
Elő-ereké, valahány-szor új vért nyom magából

azokba, mind annyiszor ki kell fejeznie ezeket, minthogy vérrel annak előtte-is tökéletesen teli voltak. Tapasztalhatjuk azt kívülről is egy néhány helyt, a' hol t. i. ki-kerülnek az Élő-erek a' bőr alá: de leg-világosabban kezünk bokájába belől. Ezen fel-verése az Élő-ereknek már az, a' mit *Pulsus*nak nevezünk, és a' mellyről a' Szívnek, mint Élet' Kút-fejének állapotját ottan ottan kívánjuk a' nehéz nyavalyákban ki-tanúlni. Mert a' Szívnek mozgása éppen olyan, mint az Élő-ereknek fel-verése. Ha az, erősen, sebesen, gyengén, lassan, 's a' t. húzza-egybe magát, a' *Pulsus*nak is hasonlónak kell lenni. Innen, minél inkább meg-valtozott a' *Pulsus*nak természeti rendes járása, annál nagyobb veszedelembé torog az Élet; és, minthogy az *Élet* a' vérnek a' mi testünkben való keringésiben áll; a' *Halál* pedig a' vér keringésének meg-űnésében, igen fel-ünk, ha a' *Pulsus*t nem kezdjük érzeni. Mert ez jele, hogy a' Szív valami okból magát egybe nem húzhatja; ha pedig egybe nem húzhatja, a' vért sem szoríthatja-ki magából az Élő-erekbe, és így a' vér-keringésnek űkségesképen meg kell űnni.

§. XXVIII.

De nem kédem, hogy sokaknak, midőn így képzelnek a' Szívnek űntelen való munkáját a' vérnek keringtetésében, ezen nehézség ne akadt volna elméjekre: *Mi lehet az oka, hogy midőn a' Szív egybe-húzza magát, annak*
gyonra-

gyomraiból a' vér csak az Élő-erekbe megyen, az Érekbe pedig semmi sem, hólott azokból még tágasabb út vagyon a' Szívnek mindenik üregiben? és midőn a' Szív ki-tágasul, hogy az Élő-erekből vízká nem omlik a' ki nyomor vér? Ezeknek el-távoztatására formált a' Bolts Teremto a' Szívnek négy lyúkaiba holmi levegő hárttyákat, a' tüdőbéli Erre kettőt, a' többire hármát hármát, olly mesterséggel, hogy az erekről ezek bé-felé nyiljanak, és így a' Szív-re siető vérnek útat adjanak, a' ki menni akaró előtt pedig bé-zárják az útat: az Élő-erekről ki-felé, és így a' ki-menő vér előtt félre nyomúljanak; a' vízká igyekezőtől pedig hátra nyomattatván, úgy el-fogják az útat, hogy csak egy tsep-is köztök vízká ne folyhasson a' Szívbe.

§. XXIX.

E' már az oka, hogy az Élő-erekben erő-fekokon bé-nyomattatott vér, midőn azoknak ki-feszült oldalaitól keményen forittatik, az ágakra ki-felé tolyni kételenittetik, mind addig, míg egy része az erekbe által-kerülvén, a' más a' §. XXIV. n. 3. 4. nevezett útakon féllyel-öfölván, annyira meg-apad, hogy semmi fe-fítést az Élő-erekben ne tégyen. De míg e' meg- lenne, az alatt megint új vért tojván a' Szív az Élő-erekbe, azok a' vért forítani és hajtani csak egy pillantásig-is meg nem áll-hetnek; melly érint féntelen nyomván ma-gokból az erekbe által a' vért, fel kell ennek

az ereken-is egézzén a' Szivre tojólni. Ezt nevezzük már Vér *circulatio*jának, vagy kerülfőinek.

§. XXX.

Melly keményen forítsák, és fornyú sebességgel hajtsák pedig az Elo-erek magokban a' vért, annak tsak egy jól ejtett ér-vágás közben való magos fel-ézkéfiből-is meg-ítélhetik azok, kik a' termézetit tudományból meg-tanulták, mitsoda erő kívántásék arra, hogy tsak a' tífia viz-is, melly a' vértél főkkal higabb, 's könnyebb, olly magafságra fel-ékhessék; és el-gondolják, mennyit lafsodott a' vértnek sebes folyása, mikor azokon az izonyú foros tsötskéken, a' hol az Elo-ereknek végei erekké válnak, (mellyeket *Geofroy* tudós Frantzia Doktor *microscopiumon* szemlélvén, egy for-éálnál 14000-*for* vékonyabbnak tart) által-férkezett; és hogy egyébbként-is az erekben mind tágasabb tágasabb helyre menvén, és azoknak vékonyabb 's gyengébb falaitól kevesebbé foritatván, mennyivel kell tsendesebben folyania; hogy a' sürübb és vattagabbság miatt való késlődését itten ne emlitem. *L. B. von Haller* Ur úgy itél, hogy a' tágasabb és Sziv-bez közelebb lévő Elo-ereken a' vér egy óra alatt 149. lábni útát 4800-*for* el-füt. Az egézz Testet pedig hányfor kerülfő meg egy óra alatt, nem lehet meg-határozni. *Er. Hoffmann* ugyan 3-*for*, *Louverus* 13-*for*, *Harveus* 15-*for*, mások kik többsör, kik kevesebbőer gondolják.

De a' mint a' Nagy *Boerhaave* jól jegyzi-meg, a vérnek némelly része 100-*fer*, sőt 1000-*fer*-is vízzé kerül a' élvbe, míg a' más része egy-*fer*, úgy-hogy, a' tsontokból egy hólnap alatt is alig gondolja, hogy egy-*fer* vízzé kerülhetne. Minél távolabb van t. i. valamely rész a' Szivrtől; minél erősebbek tekervényesebbek benne az edények, annál későbbre folyhat vízzé bekölk a' vér. Ugy, a' vérnek veress része, mivel rágasabb úton jár, sebesebben foly és kerül vízzé a' Szivvre, mint annak *seruma*, vagy savós része, a' *serum*, ugyan ez okból, sebesebben, mint a' *Lympha* vagy vizes rész.

§. XXXI.

Utóljára, minekelötte a' folyó részek' vizsgálására által lépniénk, az *Inakról* tartjuk-meg. (1.) Hogy azok kétség kívül az Élo-ereknek igen apróra omlott ágatskáiból léznek. (2.) Erednek rész-*kerint* az agyvelöböl, rész-*kerint* a' hát-*gerintzein* az agyvelöböl le-menö nagy velöböl. Az *agy-velöböl* ered 9. pár: mellyek között négy a' femre mégyen, hárma a' femnek mozgatása, egyik a' látás végett; egy a' fülekre, mellyen hallunk; kettö a' nyelvre, egyik, hogy a' nyelvet mozgassa, a' másik, hogy ízt érezzen; egy, az orr' belső részeire, hogy ott *szagoljon*; a' 9-*dik*, a' melyben, hasbar zárt belső részekre, ú. m. a' tüdökre, élvre, gyomorra, 's a' t. áll-le.

A' *Hát-gerintzein* le-menö nagy *Velöböl*, 31. vagy 32. pár vézen eredetet, mellyek a' *Fon*

alól lévő tagokon, külső és belső rézeken élyednek-el. Nevezetesen a' bőrbe olly sűrűséggel szövődnek egybe, hogy sohal ne lehessen azt csak egy tövel-is úgy meg-éürni, hogy ne fájjon, és ne érezzen: e' pedig mindenik az inak által lézen. (3.) Az inak magok igen gyengék, és felettébb érzékenyek; hogy azért erősebbek légyenek, könnyen meg ne sérthetessenek, és el-ne szakadhatlanak, holmi erős hárttyákból kéfített a' bölts Teremtő nékik hüvellyet' (4.) Jóllehet nem meherett még az Emberi mesterség annyira, hogy a' fémnek meg-tudja mutatni az inakban lévő lyukat, de a' józan okoskodás tsalhatatlanúl tanítja, hogy azok meg-meg annyi főrnyü vékony tsötskéek legyenek, egy látható nyalábban vagy hüvelyben fámntalan fok ezereen foglalva, mellyek közül mindeniken bizonyos nedveség, melyet *Spiritusnak*, Inbeli nedveségnek nevezünk, foly az agyveloból félyyel az öt érzékenységekre, és minden *muskulusokra* fúntelen, de bővebben és febetébben azokra, mellyek által az elne, ez vagy amaz tagot mozdítani akarja. Az Érzés pedig ezek által kétség kívül lézen, mikor kívülről az inakhoz hozzá érvén valami, az említett *Spiritusok* az agyvelore fáladnak, a' hol az Elne lakik. Innen vagyon, hogy ha az inat valahol meg-kötöd, vagy el-vágod, illetve azon tagnak, mellyre az az in mégyn v.la, mind érzése, mind mozgása. (5.) A Inak is ugyan, mint az Élő-erek, fok réte ágazna,

ágaznak, de mindenütt csak az addig együtt-
meno Éalak válnak-el egymástól, úgy-hogy,
egyik inból a' másba kezdetitöl-fogva egész vé-
gig semmi út ne légyen.

§. XXXII.

Eddig a' Kemény Rézekeröl; lástunk már az
ezekben folyó Nedvességekröl-is. Nevezetes a-
zok közt *materiájára*, színére, tokságára, és
haznaira nézve a' Vér, a' menoviben t. i. a'
többi mind ebböl készülnek, és válnak - ki. De
erröl-is hóféas *trófiát* inditanunk, a' rövidség
nem engedi; hanem csak egynéhány Éüksége-
sebb dolgokat jegyezzünk-meg. (1.) Hogy ké-
kíti a' vért a' *Chylus*ból csak az élő test, mint-
egy 20. órák alatt törvén, rontsolván, Éürö-
getvén, tisztogatván azt önnön magában; de
semmi féle Emberi mesterséggel vért tsinálni
nem lehet. (2. Ez, mihelyt az edényeken ki-
vül kerül, és meg-állapodik, azonnal egybe-
aluzik, és csak hamar három rézre válik, ve-
resre, kotsonya formara, melly *Scrumnak*
mondatik, és tizta vizre; ez, a' melegben el-
repül, amazok egybe-Éáradnak. (3.) Ez egyben
alúvását a' vérnek fogiti minden erős favanyú
és fójtos *materia*, meg-gyúlo *spiritus*: 's a' t.
meg-akadályoztatja, és piros színet neveli min-
den *alcalicus*, *ammoniacus*, és közép természetü
ló; a' viz, 's a' t. De ha már egyÉzer egy-
ben-alutt, csak a' rothadás változtathatja azt
folyó nedvességé, mint a' test kívül, úgy a'
testben-is. (4.) Ha jó féle *Microscopiumon* né-
C 5 melly

melly állatoknak által-látzó rézeit, mint a' de-
nevérnek árnyát, ángolnának és más vékony
bőru halaknak farkait gondolón nézzük, nem
csak a' vérnek az edényekben való febes folyá-
sát láthatjuk, hanem hogy a' mi azokon foly,
holmi kristály-szerű nedvesség legyen, melly-
ben, mint meg-annyi porotskák, holni sárga
színi apró, és ezeknél nagyobb veres golyobi-
sotok, mellyek az egész vérnek, ha kivukol
nézzük, veres színt-is adnak, útnak (5.) A'
vérnek vize folyhat az edényeknek olly foross-
ágatskái-is, a' hová a' *Serum* bé nem férkez-
hetik, úgy a' *Serum*-is folyhat olyanokon,
mellyeken a' veres rész nem folyhat: mint e-
zeket, ha testünköt kisebb vagy nagyobb mér-
tékben meg-sértjük, feneinkkel-is a' ki-éivárgó
materiában láthatjuk. Ha már akármí erő ál-
tal a' veres rész a' *Serum*nak edényeiben, a' *Se-
rum* megint a' vízében hajtatik, ott meg-du-
gulnak, és *inflammation*ot vagy meg-tüzesedést tsi-
nálak. (6.) A' jó vérnek ugyan sem ize sem
búze nintsen, de ha tűz által *resolva*ttatik, a'
közép szerű sűrű vérnek *hat* felé olzva, *öt* ré-
sze *víz*, a' mellytől van egyedül folytó híg-
sága-is. *Olaj*-is három-féle találatik benne; egy-
gyik vékony, és mihelyt a' testből ki-kerül, el-
repül; a' más vastag, bűdös, fekete szín; a'
harmadik, ha a' fenn-maradt részt el-égetik,
lángba mégyen; de másként külön nem vála-
tathatik. *Sót*-is három-félét lehet ki-vála-
ttani abból: egyik vékony, és az első olajjal együtt
el-repül,

el-repül, (*spiritus rector*); a' más látható, *alcalinus* vagy húgy ízű; a' harmadik, az égett vérnek hamvából választatik ki, és nagyobb része a' konyha-sóhoz hasonlít. A' meg-maradt rész *fold*, melly a' vérnek 150-ned részét alig teszi. Ebből, ha *Magnesiá* hozzá érünk, *vasat*-is választathatunk-ki. Ezen részei a' vérnek nem mindenekben egy mértékkel találtnak, hanem kiben egyik, kiben a' másik bővölködik inkább: a' melly az Emberek' különböző *Temperamentumainak*, és sok Nyavalyáinak egyik nevezetes oka.

§. XXXIII.

Kérdésben forog az-is: Mennyi Vér lehet egy egészséges közép természetű Emberben? Látván a' Tudósok, mennyi vér ki-folyhat egy Embertől, úgy hogy még-is meg nem hal; az oktan állatokból pedig, míg meg-halnak, az az, vérek az élő-erekben annyira apad, hogy azokat többé ne feszítse, és így azokon ne folyhasson; hozzá-vevén ehez azt, a' mennyi az edényeknek természetű üregjekben minden forrás nélkül meg-maradhat, úgy itélnék, hogy a' Testben forgó vér mind együtt lehet 50. fontni: mellynek ötöd része az élő-erekben, a' más négy része pedig az Erekben lakik. *Keil* nevű Tudós Anglus, ugyan egy 160. fontos Emberben 100-nál több font nedvességet gondol; de ennek fele alig foly az edényeken, a' több része pedig 'sír, és egyéb formába imitt amott a' hollyos hártják' ürgeiben 's máltat vértég hever.

§. XXXIV.

Nehézségét pedig a' Vérnek a' mi illeti: Minél vastagabb 's feketébb éintü, annál nehezebb. Másként akármi vékony vér-is a' viznél leg-alább egy húszad rézzel nehezebb.

§. XXXV.

Hazna közönségesen a' Vérnek az, hogy 1.) az edényeknek üregjeit megtöltvén, és így merőn-tartván azokat, az egész testnek telvességét és erőt adjon. 2.) A' testet tápláló, nevelő, és mozgató résznek *materiája* legyen, 3.) Midőn a' éiv és az élő-erek rajta küzködnek, az edényeken foljon, és a' mi az alatt abból a' mindjárt említett végekre el-kézült, a' hová éiükség, magával el-vigye, és ott letégye. Különösen pedig a' *veres résznek*, hogy kemény, darabos, vastag golyóbilláival erősen döngölvén az edényeknek oldalait, a' testet melegitse. Innen, minél sűrűbb a' vér, melly ezen résznek bővségítöl vagyon, és minél sebesebben foly, annál nagyobb a' forróság-is: ellenben minél higabb, vizelebb a' vér, a' test is annál hidegebb. A' *Serumnak* vagy kotsonya forma 's éiná résznek, hogy a' testet nevelje és táplálja: Ugyan-is, midőn ez a' vérrel együtt az edényeken foly, ennek enyves részetskei hozván az edények' falai mellett elnyulván, azoknak vastagságát nevelő új *fibrák*-ká könnyen lehetnek: midőn pedig a' éivtöl az edények éoros végei fele nagy erővel tojajratik a' vér, az erős ki-nyulás és feszülés miatt

miatt sok *fibrák* el-fakadoznak, de ez mind-járt köziben tévén magát, azokat egyben-for-raztja; és így hozzúságára-is az edényeket ne-veli: nem különben, midőn az edények bel-ső oldalairól az erős furlódás miatt valami ré-letske le-porlik, annak helyébe marad. A' *Lympha* vagy vizes rész, a' két elsőnek fekere gyanánt vagyon; a' külső 's belső részeket ned-vesíti, nyertén, hajlón tartja; az eledeleknek meg-eméztetésit segíti; a' vérnek haöntalan és meg-veztett részit ki-mossa; és talám az inak-ban-is az érzésnek és mozgásnak eszköze. Egy-őval, a' vér olyan része a' testnek, mellyről függ annak élete, meg-maradása, egészsége. Az honnan, a' Szent Iratokban kőllő Lélek-is, az okralan állatoknak vérit, az ő lelkeknek nevezi. 1 Mós. IX: 4.

§. XXXVI.

A' ki az Emberi Testnek Alkotmányáról és Termézetiről ezen Rézben meg-említett Dolgotskákat érti. miben álljon belső-képen-is az *Élet*? miben ísmét az *Egészség*, jó rendin fel-veheti. *Él* ugyan-is, még pedig Jó-Egészség-ben, az Ember, valamig benne a' nedveségek a' magok edényein rendes bővséggel, sebesség-gel, és szabadsággal folyhatnak. Így folynak pedig, ha az *Edények* 1.) sem nem igen lá-gyak, könnyen nyulók, torhák, és felettebb érzékenyek; sem nem igen kemények, szija-sok, és érzékenység nélkül valók. 2.) Ha mindenütt illendo ürekségek vagyon. 3.) Ha

épek,

épek, az az, sem meg nem fakadtak, sem meg nem dugultak sohol. 4.) Termézet kérint mennek, ágaznak és határozódnak: magok a' *Nedveségek*-is sem igen kükön, sem igen bővön nintsenek; nem-is rendkívül enyvesek és fűrnek, de ellenben nem-is felettébb vékonyok és higok, hogy t. i. minden kis nyíláson a' testből ki-rohanjanak, vagy kivárognak; nem-is édesek, lágyak és kővérek, de nem-is tsiposok és rágók. Ezek a' melly Testben így fel-talaltatnak, az *valósággal egészes*. A' *Betegség* pedig ezeknek valami révből való meg-bomlásából következik: és minél többek, 's nagyobb mértékben vagynak a' le-irt dolgokban a' változások, a' Nyavalya-is annál nagyobb.

§. XXXVII.

De továbbá, mi légyen az-is mi-bennünk, a' mi *Termézetnek* neveztetik, könnyen megérthetjük. Mert a' semmi nem egyéb, hanem a' Testnek eddig le-rajzolt állapotja. És annak *erőssége* vagy *gyengesége* függ a' §. XLIII. le-irt *Conditio*któl, a' mennyiben t. i. azok erősebben vagy gyengébben, bővebben vagy kűkebben, külfebb vagy nagyobb mértékben találatnak ez vagy amaz Testben. *Böltnek* pedig ez a' *Termézet* annyiban mondatik, a' mennyiben a' leg-böltsebb Teremtő mindeneket úgy formált, rakott, és rendelt-el a' mi fok ezer kulomb kulomb-fele reftől álló Testünkben, hogy jóllehet azok mind kulomb-külomb

lomb módon munkálódjanak, de még-is oztán mind azon egy végre, ú. m. az egész Testnek egyenlöképen való nevededésére, táplálására, épségire, az Elme' munkáinak jól vegben-vitelére, és ennek boldogságának elő-mozdítására, önként tzelozzanak és siessenek.

§. XXXVIII.

Itt *fundáltatik* ama' Terméketbeli nevezetes különbség-is, mellyet a' Régiék *Temperamentumnak*, *Habitusnak*, *Complexionak*, *Constitutionak*, 's a' *t.* neveztenek: melly szerint, Egézségekre, Betegségekre, sőt Elméjeknek tulajdonságira, és Erköltseikre nézve-is fokot különböznek egymástól az Emberek. Ugyan-is, olyan a' Testnek éine, nevedése; úgy áll vagy romlik annak Egézsége, a' mitsodások, és a' mint folynak 's készülnek az edényekben a' nedvességek; de ezek úgy folynak 's készülnek, a' mint vagynak az edények, (egyebekben való hasonlatosságot előre fel-téven); és így a' vérnek-is olyannak kell lenni, mint az edények, 's következésképen a' tápláló és inakban folyó nedvességeknek-is; követvén a' vérnek, mellyből készültenek, tulajdonságit. Minthogy pedig már az érzékenységek, és mozgások, az inakban folyó nedvességnek minémusége szerint szoktak lenni; az Elme pedig úgy itélhet és munkálódhatik, mint a' külső érzékenységek néki a' dolgot fel-adják; de az erköltök és szabad akarat szerint való mozgások az Elme' itélete szerint vagynak; követke-

zik, hogy nem csak a 'Test' külső belső munkáinak, hanem az Elme tulajdonságának és erkölcsöknek-is olyannak kell lenni, a' minémü a' kemény és folyó részeknek természete, vagy *temperamentuma*. Így lévén a' dolog, szükség tehát, hogy most mindjárt értekezzünk holmit a' *Temperamentumokról*-is: hogy majd az Egészséget meg-tartható 's el-is rontható hat *Nem Természeti dolgokkal*, az ebben való külömbőséghez képest, annál okosabban és nagyobb háttal élhessünk.

HARMADIK RÉSZ.

A' TEMPERAMENTUMOKROL, KÜLÖNÖS TERMÉSZETRŐL, ÉS SZOKÁSROL.

§. XXXIX.

A' Régiek a' *Temperamentumok* külömbőségét ama' Négy híres *Elementumok*ban, a' Tüzben, Vizben, Aërben, Földben keresvén, Négy *Classisokra* osztották azokat. Látván ugyan-is, hogy némelyek forró, meleg, sebess vértiek, fenn-héjjazók, haragosok, 's a' t. mások ellenben, hideg, lagy, taknyos húsúak, lomhák, ostobák, 's a' t. *Azt* a' tüznek, vagy tűz természetü vékony olajnak, a' minémüt az epében tapasztalunk; *Ezt*, a' nyers, hideg viz, rendkívül való bővségének tulajdonítván

nitván ö-bennek, Azokat *Cholericus*oknak, Ezeket *Phegmaticus*oknak nevezik vala. A' kiknek vérek piros, híg, könnyü, fok, ezekben az *Aért*; a' kiknek pedig fekete, száraz, nehéz, hideg, 's a' t. ezekben a' földet gondolják vala bővölködni, és ezeket *Melancholicus*oknak, amazokat pedig *Sanguineus*oknak hívják vala. De a' múlt *Seculum*nak közepe táján *Helmontius* Tűz által *resolválván* a' vért, midőn abban más rézeket talált volna, a' Régieknek Tudományát a' *Temperamentumokról* egészen megvetette: mellyben ötet az újabbak közül is sokan követtek. De mások, jöllehet a' Régiek' Négy *Elementum*it ök-is megvetnék, találtak mindazáltal az Emberek' Termézetiben olly Négy nevezetes külömbiséget, mellyeket e' Régiektől adatott Nevekkel helyesfen lehet nevezni: és így a' *Temperamentumokról* való Tudományt újolag, de jobb *fundamentumon*, felállították.

§. XL.

Vagynak ugyan is, kikben a' Éivnek és az edényeknek *fibrái* igen szárazok, erősek, érzékenyek, és az utak az edényeken mindenféle szabadok lévén, a' vércék igen sebes keringése vagyon. Melly miatt a' vizes rész abból a' kigőzölgo edényetskéken felettebb bővön takarodik ki, a' meg-maradt rész pedig az erős súrlódás, törődés, rontsolódás közben neki-melegülvén, az olajak és sók benne megolvadnak, elvékonyulnak, meg tsipösülnek: öftönöztet-

vén ezen forró tsipös vértől a' živnek és edényeknek érzékeny *fibrái*, még sebesebben és erősebben hajtják, törik, rontsolják azt magokba: melly érint a' vér' és minden abból képzülő nedvességek' forróságának, tsipőségének, vékonyságának, szárazságának-is nevedezni kell. Innen, az illetén tettel biró Embereket, Száraz, meleg természetűeknek, vagy *Cholericum; Temperamentumuak*nak nevezziük.

§. XII.

Illyen állapotjából a' Testnek, önként következnak azok a' külső jelek-is, mellyekről ezen *Temperamentumot* a' más háromtól könnyen megkülönböztethetjük. Minéműek, a' fekete vagy veres, tömött, kemény és kondor bőr; barna, kemény bőr; meleg, Száraz hús; vérmes szemek; erős, sebes, Szaporá *pulzus*; gyakor szomjúság, és ételbeli kevés kívánság; láng szinü, kevés, ritka, tsipös, Szagos vizellet; gyakor, de többire kemény székek; az izzadásra, szem fájdalokra, nehéz vér-folyásokra, vér pökésre, Száraz betegségre, harmadnapi és mindenféle forró hideg-lelésekre, hagymázra, fő, torok, oldal fájásra; minden külső belső *inflammatio*kra, hólyagos orbántzra, *pesti*re való nagy hajlandóság; rövid termet, jóllehet Gyermekek-korokban igen Szaporán szoktak nőni; járásban, dolog és ítélet tételben való Szaporaság; kevés erő, és a' munkában való hamar el-fáradás; mert a' vékony vér és *spiritusok* sebészen rohannak ugyan benne a'

musculusokra; de vékonyyságok miatt azokból éaporán is félyyel oézolván, azoknak egyéb-iránt is a' nagy éarazság miatt erőtlen *fibráit* fokáig merön nem tartják. Ilyen továbbá, a' *Venusra* való forró indúlat; midön többire még is vagy magtalanok, vagy Leányokat nemzenek. Mert mint egyéb nedvelségek, úgy a' nemző mag is e-bennek éaporán kékül, és forró tsipölségével az a' végre rendeltetett eéközöket éüntelen éztönözi; de a' gyakor *Venus*-nak gyümöltse, mint az új házalok' példája is bizonyítja, gyakran magtalanság vagy Leány éokott lenni. Innen vagyon az is, a' mit ír *Fr. Hoffmann, Diss. de Temperam. §. 2. 2.* a' Déli meleg Tartományokat lakó Áfrikai Nemzetekről, a' Spanyolokról, Oloéokról, 's a' t. hogy jóllehet ö köztök a' Legények 16, a' Leányok 14. éztendös korokban többire megházafodjanak, és egyébként is a' törvénytelen bújaság felettébb úralkodjék ö köztök, még is ritka Aézony, a' kinck tsak három Gyermeke is éulettesék; 's azok közt is a' *Bodinus* megjegyzése éerint, *Theatr. Nat.* négyézer több a' Leány, mint a' Férfi. Elméjekre nézve az illetén *Cholericusok*, hirtelen haragúak, nem türok, boézú-állók, méiévek, vakmerök, vééekedök, pártosok, éörkál-hafogatók, mind a' éeretésben, mind a' gyüölésben felettébb valók, könnyen változók, kevélyek, nagyra vágyók, kérkedékenyek, máttól fégni nem akarok, tökéletlen tsalárdok, a' hol hetsületek vagy háznok forog, bövön költök; a' dolgo-

kat hirtelen fel-vévök 's meg-is határozók. Innen, köz-katonaságra, fozgaságra rofzák; de hadi és városi tiztségekre, követségekre, tanításra, *disputálásra*, meg-tzáfolasra, kérdés támafzásra 's *s.* mások felett alkalmasok. Mert a' vékony, forró, tsipös vérnek és *spiritusoknak* az agyvelön való szabad és sebess folyása, az inaknak fázaz érzékeny vóltával együtt, öket minden hirtelen való gondolkodásokra, tselekedetekre rendelí; bátrökká, kevélyekké tézi: melly kút-fejeből oztán a' több elő-fámlált *Virtusok* és vétkek önkent következnek.

§ XLII.

Okozzák ezen forró, fázaz Termézetet, az hasonló természetü füzék, erős bor, éget-bor, füz-ferfzamos melegítö étel és ital; fázaz meleg *ær*, kivált a' tér és fövenyes földön; fok álmatlanság, haragoskodás. Oltják, a' mik ezekkel ellenkeznek.

§ XLIII.

De találtatnak fokban olyanok-is, kikben e' § XLVII XLVIII. elő-fámlált dolgokkal mindenek egészen ellenkező módon vagynak. Lágys, vattagok, nedvesek, érzékenytelenek a' zivnek és az edényeknek *fibrái*; és így a' benne keringö nedvességeket illendo erővel mozgatni, és tökeletességre vinni nem elégsegek. Innen, a' vér és minden abból kézült nedvességek, vizes, hideg, nyúlós, vattag, avagy taknyos természetűek. Melly miatt ezek
Gyermek-

Gyermek-korokban igen lassan-is nohetnek; de midon oltán a' *fibrák* időre meg-kezdenek erősödni, növések fokáig el-tart, és hozzéú nagy fél Emberekké léznenk: mint a' hideg havatok közt, és az Éjféki Tartományokban lakók' példája tanítja. Ezek *phlegmaticus*, hideg, nedves, puha *temperamentum*uaknak hívattatnak.

§. XLIV.

A' Testnek ilyenén belső állapotját kívülről jelentik: a' fejer, vagy sárga, lágy, sima haj, és bőr: puha, nedves, hideg, kovér hús; mert azon vizes, vastag olajt, melly a' kövérségnek *materiája*, az ö-bennek lévő kevés meleg, mint a' *Cholericusokról* látók, el-nem olvashatja, annyival-is inkább gőz formában a' bőr-n által, a' éiznek és edényeknek erőtlen lágy-sága miatt, ki nem hajthatja: a' nyálnak, takonynak, vizelletnek gyakor és bőv folyása, és ez utolsónak viz éizü tisztasága; kevés ital, lassú gyenge *pulsus*; ritka és többire golyóhis formára egyben-verődött kemény écek; nehéz eméltés; minden-féle náthára, hideg *fluxusokra*, fél kolikára, viz-kórságra, mindennapi hideg-lelésre, gelettára, ájulásra, tagoknak el-esésire, taknyos gutta-ütésre, *glandulák* meg-dagadására vagy gelyvákra, belső és külső részeiknek kivált éemerem testeknek senyvedésére, fejer folyásokra való hajlandóság; mert az első utak erőtlenségek miatt az étek nem igaz vékony *chylus*sá, hanem csak holmi meg-peshedt taknyos *materiá*vá válván, a' ha-

fonló erőtlen edények sem tudják azt meg-jobbitani, és eléggé *resolválni*, melly miá a nedvességek hol itt, hol amott meg-dugulnak, egymásra gyűlnek és meg-rothadnak; mellyből oétán az említett nyavalyák önként következnek. Minthogy az illyetén hideg taknyos vérből lehetetlen jó és bőv *spiritusoknak*-is kézülni, hanem épen olyan vastag, taknyos, hideg természetűeknek, mint volt maga a vér: innen, igen éukon és lassan-is éoktak azok folydogalni az agyvelön, és az abból eredő inakon. Ez okból, álmasok, tunyák, erőtlenek, ostobák, semmi tízteiséges dolgot nem kívannak, félénkek, gyanakodók, a' hol módjok van benne, kegyetlenek, sem valami nevezetes *virtus*, sem nagy vétek benne helyet nem lél. Mellyből meg-tetűzik az-is, hogy a' *Polegmaticusok* tsak alá-való paraét munkára, éolgaságra, köz-katonaságra valók.

§. XLV.

Ezen taknyos hideg *Temperamentum*at tsinálják és nevelik, az Atyáknak és Anyáknak hasonló természetek; a' Gyermeki idő; hideg, nedves, vastag *aër*, sok álom; heverés, vizes, hivesítő, keletlen téztás ételek, hal, tsiga, 's egyéb efféle hideg, taknyos eledelek. Változtatják, a' mik ezekkel ellenkeznek.

§. XLVI.

De meg-tartásra méltó dolog, hogy ha a' *Phlegmaticusoknak* testeket a' hideg, de egyszerű'smind éáraz *aër*; éáraz, durva ételek, erős és gyakor

és gyakor *commotiók* meg keményíthetik; lafsú, de munkát és fanyarúságot jól győző, erős és hozzú életű Emberekké léznek. És, ha Éinte vétek' hidegsége miatt, későn kékülhet-is a' nemzo mag benne, de annak édesége és az inaknak kevés érzékenysége miatt ritkán kívánván és gyakorolván a' *venust*, sokáig benn tartatik: és így egész tokéletességre vitettetvén, nem tsak az Emberi Nemzetnek Éaporítására, hanem fiak' nemzésére-is mások felett alkalmasok. Példák erre Észak felé a' *Polus* emelkedésének 50. és 75. *gradus*sai közt lakó *Svecusok*, *Norvegusok*, *Dánusok*, *Litvánusok*, *Muskák*, *Prussusok*, *Scythák*, *Scotusok*, 's a' t. (mert a' kik ezeken túl vagynak, a' hidegnek felettébb-való ereje miatt, gyengék és tehetetlenek), a' kik dírva ostoba elméjük ugyan, de erős, munkás, hajós és hadi Emberek: és eleitől fogva nagy hadakat viseltek, és sok Dél-felé lakó Nemzeteknek földöket magoknak lakásra el-foglalták. Az honnan, ezek közt a' Férjfiaknak sokságát-is könnyen meg-ítélheted, ha az Országoknak mostani népes voltat a' sok hadakozásokban el-húllott, és az egész Világon el-éledett Férjfiakkal egyben-veted. Itt keresi, 's nem-is ok nélkül, ama' 1580. Éztendő tájban élt híres Frantzia *ICtus* és nagy *Historicus*, *Bodinus*, *fundamentumát* annak, hogy a' Birodalmak mindenkor Északról Délre harapoztanak. Az *Afsyriusok*, a' *Chaldaeusok*; a' *Medusok*, az *Afsyriusok*; a' Görögök, a' Persá-

kat; a' Parthusok, a' Görögöket; a' Romaiak, a' Poenusokat; a' Gottusok, a' Romaiakat; a' Scythák vagy Magyarok, e' mi Hazánknak régi Lakóit földökből ki-nyomták, és meg-hódoltatták: úgy a' Dánusok és Scotusok, az Anglusokat; az Anglusok, a' Frantziákat, 's a' t. fok izben meg-rontották. De közelebb, példa lehet mi köztünk-is, a' hideg havafok és hegyek közt lakó Székelység, a' melly csaknem az egész Világon el-terjedett, még-is ott-honn-is a' fokság miatt alig férhet; és többire nagy-Éal, lafsú, és munkát jól győző Emberek. Vehetjük ezekből okát annak-is éjre; Miért keretik még ma-is a' Fejedelmek a' magok Testének öröszését Scythákra, Scotusokra, Helvetusokra bizni: és régen az Erdélyi Fejedelmek-is miért állították magok körül inkább a' Székelységet, mint más Embereket? mert ezek nagyok, erősek, hívek, együgyűek, foglalatot nem tégyenlök, és jól győzők.

§. XLVII.

Továbbá, kikben a' éivnek és edényeknek fibrái középzerü lágyságuak, nedvességük és erejük; egyzet'smind pedig jó érzékenyek: az edényeknek ágazási fokak, az utak bennük minden-felé szabadofok, hogy így mind a' *chylus* az első útagon, mind a' vér az edényeken Éaporán, báven kézülhessen, és az egész testen mindenütt vígon, Éabadon kéringhessen; azok *Sarvineum Temperamentum*uaknak, az az, Veres Termézetűeknek neveztetnek. Ezekben il-

lendő

lendő sebességgel mozgattatván a nedvelségek, sem meg nem tsipösülnek, mint a' *Cholericusok*ban; sem taknyoson, vastagon nem maradhatnak, mint a' *Phlegmaticusok*ban; hanem higok, édesek, *spiritusokkal* gazdagok: innen az agyvelőn, és az inakon-is mindenféle bőven, szabadon, szaporán vitettettek; és főhol leg-külfőbb alkalmatlan érzékenységet sem okozhatnak az Elmének.

§. XLVIII.

Igy lévén belől a' Testnek dolga, nem lehet, hogy a' külső Jelek-is mind a' Testben, mind az Elmében evel meg-egyezo-képen ne legyenek. A' minthogy az efféle Véres Termézetekben rendszerint a' bőr geštenye finu, lágy, sima; a' bőr nyers, sima, piros, pisgás; a' hús bőv, púha; az erek vastagok, kekek, ki-állók; a' *pulsus* tsendes, tellyes, lagy, egygyenlő; Testek kívül tapasztva melegebb, mint magok belől érzik; ételbéli kívánságok nagy, és ha igen dúrva kemény eledelt nem efnek, könnyen 's szaporán-is eméztének; az éhséget, álmatlanságot nem szenvedhetik; a' jól lakást, vendégeskedést kedvellik; terények, de hamar el-fáradnak; innen a' nehéz és hosszás munkát kerülük; ábrázatjok vidám, eleven, hizelkedő, vigok, tréfások, bátrak, nyájjasok, gondoktól üressék, hebehurgyák; mindent, valami az érzékenységeket kívülről tsiklándoztatja, minémük, a' *venus*, komédia, játék, musika, tántz, tzifra köntös, édes ital, jó bor, 's a' t.

kedvellők; barátságosok, tékozlók, Élidek, haragot nem tartók; álhatatlanok, tsintalanok, új híreken kapók; titkot tartani nem tudók; jó *memoriájúak*; világos, de nem mély gondolatúak; innen külömb külömb-féle Nyelveknek, *Historiáknak, Genealogiáknak, Geografiának, Pöëfisnak* tanulására és tanítására, és az Udvari's Világi Életre igen alkalmatosok.

§. XLIX.

Fzek azok, kiket a' nagy joságú Terméket méltóztatott az Egézségnek leg-felsőbb póltzára állítani. De a' mint báltsen megjegyzette, amaz Idvezítönk' Születése ráján virágzott Tudós *Celsus: Mikor leg-Éebb és virágzobb állapotban érzik magokat, Éükség, hogy akkor hozzák kétséghen jó Egézségeket; mert, mivel fellébb nem léphetnek, azon állapotban pedig sokáig nem maradhatnak, Éükséges-képen hirtelen hátra kellettük esniük.* Ugyan-is, nem kezdvén birni a' gyenge edények a' felettébb való kifekülés miatt a' benne meg-gyült sok vérrel, annak rendes folyása meg-kezd lassudni; melly miá, nem tsak az újjonnan lejendö vér jól elnem kékülhet, hanem a' már el-kékülte jó vér is egybe kezd állani, meg kezd nyulósúlni, magában veéni, Éerte-Ééllyel meg-dugúlui, egybe-sülui, rothadni: vagy pedig, midön az edények az öket fekülte vért vízfönt keményen Éoritják, és nagy erővel hajtják az ágaknak Éorólságaiba, azokban meg-reked, egymásra gyül, és *spasmusokat, nyilallásokat, fájdalmas tüzes-gyula-*

gyúladások, kelevényeket, rothadásokat, érzékesedéseket, és abból következő védelemes vér-folyásokat, gutta ütést, nehéz lélekzést, 's a' t. okoz. Innen, ful, szem, torok, oldal, 's fő fájásra; forró hiteg-lelétekre, 's több effele hirtelen való mérges nyavalyákra igen hajlandók. Jól mondotta hát régen Hippocrates, hogy, ha vagy magunkban, vagy másban, szükséges Egészséget tapasztalunk, fiükség azt mindjárt meg-bontani, az az, viz ital, kevés, sovány étel, gyakor *commotio*, izzadás, vagy, ha ezek nyakunkra nem férnének, ér vágatás, és gyakor *purgatiók* által a' vérnek sokságát apasztani.

§. L.

Tsinálja és neveli a' vérnek illetően bővését, az Atyáknak és Anyáknak hasonló véres *Temperamentuma*; az ifjúi idő; könnyü, kevés munkával és gondal való élés, vigasság, a' könnyü emészthető, böven tápláló eledel-ekkel, édes borral, jó serrel való böven lakozás; mértékletes, tiszta, egy kevésbé hives és nedves *aër*, melly Tavakkal majd minden állatot meg-früfitt, és mintegy *Sanguineusokká* télen. Ez az oka, hogy az *Aequatoron* fellyül 40. és 50. *Gradusok* közt, (melly a' bornak is hazája) úgy mi köztünk-is a' hegyes, völgyes, erdős helyeket lakó Nemzetek, többire *Sanguineusok*.

§. LI.

Ezen felljebb le-irt *Temperamentummal*, egye-

egyenefesen ellenkező Termézetűek, kiket *Melancholicus*oknak, vagy *Fekete sárral bővölködők*-nek hívunk; meg-tartván a' Régiektől adatott nevet, ha finte az ö-tölok ki-gondolt fekete-sárt ennek okául nem tévők-is. Ezekben a' *fibrák* szárazok, erőtlenek, érzékenytelenek; az élő-erek kőroszak, és sok helyeken meg-du-gultak; az erek tágasok, melly miatt egymás-ra gyülvén a' vér az erekben, a' szív és az élő-erek nehezen tojhatják a' szívnek jobb-gyomráig: innen, igen lassú folyása van benne a' vérnek, és magában önként meg-kezd enyvesülni, sűrűdni; nem lévén az előtt-is a' *fibrák* erőtlen szárazsága miatt jól el-vékonyittatva. De neveli ezekben a' vérnek enyves sűrűségét az-is, hogy annak vékonyabb és vizefebb része, a' nyálnak és vizelletnek útján rendinét bővebben fokott ki-takarodni, melly miá az enyves sűrűség mellé nem fokára a' szárazság, nehézség, és rút fekete szín-is hozzá-adatik; csak nem magára maradván a' dúrva vastag föld, és enyves olaj, az erekben. Továbbá, minthogy a' tápláló és inakbeli *spiritusok* a' vértől foktak kékülni és válni-ki, hihető, hogy ezek-is, az illyetén testben, igen főkön kékülhernek, vastagok, enyvesek, nehezek, és így sok helyeken, vagy éppen nem, vagy igen későre és nehezen folyhatnak.

§. LII.

Ezekből jó rendin meg-érthetjük, ezen *Temperamentum*' külső meg-esmertető jeleinek okait-

okait-is. *p. o.* Miért fázaz, és mint-egy mór-
 tsokkal meg-rakodott ebben a' bőr; a' hús ke-
 mény, és nedvesség nélkül való; a' *pulsus* ké-
 sö, erőtlen; az erek vastagok, ki-dagadtak;
 az ételbéli kívánság rendeletlen, az az, hol
 igen nagy, hol semmi sem; a' éomjuzás rit-
 ka; a' gyomorbeli eméztés nehéz, késő; az
 eméztet kevés, enyves, kemény; a' vizellet
 gyakor, fok, viz bintü; a' Test kívül hideg,
 mellyet mindazáltal belőlök erős telben sem
 igen érzenek; a' járásban és dolog-tételben
 laisuk; ábrázatjuk többire komor, szemek fá-
 raz, fennyes, lassan mozduló, és a' külső dol-
 gokra nem igen ügyelő; elméjük mélyen és
 mélyre gondolkodó; az honnan *Ariszoteles*
 ezen *Temperamentum*at Böltsek *Temperamentumá-*
 nak is nevezi. A' minthogy az olyan TUDO-
 mányokra, mellyekben hoévas okoskodás által
 kellett az Igazságot ki-keresni, minémü a'
Mathefis, Metaphysica, Physica, Jus Naturae,
Theologia, 's a' t. úgy a' Törvény fahásra 's
 Tanáts-adásra a' *Melancholicum Temperamentum-*
 mal bíró emberek eleitől-fogva leg-alkalmatos-
 sábbaknak-is tapasztaltattak, a' mint ezt csak
 a' régi Görögök és Olokok példája-is eléggé
 bizonyítja: kiknek az ő földökön lévő, me-
 leg, nedves, vastag *aer*, fekete, vastag erős
 bőr miatt sűrű enyves vérek lévén, majd min-
 den nemesebb Tudományoknak és Törvények-
 nek találói vóltanak. De továbbá, ékre ve-
 hetjük még azt-is, miért olly hallgatók, benn
 ulni

ülni és egyedül lenni kívánók, félénkek, hihetetlenek, gyanúsek, kétségesek, fősvények, titkosok, vakmerők, irigyek, és mind azoknak a külső érzékenységeket tsiklándoztató dolgoknak, mellyekben a *Sanguineusok* annyira gyönyörködnek, utálói! Utoljára, meg-tetűzik azon fok-féle hoűžas nyavalyáknak-is *fundamentuma*, mellyekkel többire küűködnek a *Melancholicusok*, mint a Lépnek, Májnak, *Glanduláknak* meg-dugulása, 's keményedése; has fo-rulás; *Hypochondriaca* nyavalya; fekete sárgaság; *Scorbutus* vagy vérnek meg-veűése; vak súly; háraz ruh, fekélyes kelevények; rút folyó sebek; köűvény; vesé és hólyagbéli kö; 's a' t. Ellenben, nem léűzen nehéz meg-magyaráznunk azt is, miért hogy a Pestistól és egyéb Forró-nyavalyaktól ezek ritkán bántatnak?

§. LIII.

Szerző okai és nevelei ezen *Temperamentumnak*, az Atyáknak és Anyáknak hasonló *Temperamentuma*; a' fok erős etzetes, fűűer-kámos, vastag, dúrva, föld terméűetti, fűűjas, nehéz eméűzhető ételekkel; háraz, fűűtos húsfal, és hallal; vastag, zavaros, erős borral való hoűžas élés; meleg, nedves *aer*, minémű fokűor az Őűű; fok benn-űlés; fo-morúság; nehéz gondok; kedvetlen nehéz *materia*ról való hoűžas erős gondolkodás; fok izzadás, pökdösés, vizelés; kevés ital; hónap-hámmak, arany-érnek, folyó sebnek meg-űkedése, a' vénség; 's a' t.

§. LIV.

§. LIV.

Igy meg-értvén valóságos *fundamentumát*, jeleit, és okait a' Négy *Temperamentumok*nak, utólyára még illő léven azt is meg-empliteni, hogy, 1.) Azon egy *Temperamentum*-is egyben nagyobb mértékben úralkodik, mint a' másban. 2.) Hogy légyenek lokan olyanok, kik mint-egy középben állanak, úgy-hogy, ha a' Jeleket benne el-nézed, alig határozhatod meg, mellyik *Classis*ba kellefsék őket vámlálni. Innen, az ilyeneket két egyben-foglalt nével is szoktuk nevezni, mindenkor elol-tévén azt, a' mellynek jelei bővebben láttatnak. Vagynak *Cholerico-Sanguineusok*; *Sanguineo-Cholericusok*; *Sanguineo-Phlegmaticusok*; *Phlegmatico-Sanguineusok*, 's a' t. tsak épen *Cholerico-Phlegmaticus* nem lehet. 3.) Hogy azon-egy Személyben-is az idő és az életnek neme a' *Temperamentumot* változtatni szokta. Így, a' Gyermekek rend-szerint *Phlegmaticusok*; az Ifjak *Sanguineusok*; a' Meg-állapodott idejük *Cholericusok*; a' Vének *Melancholicusok*; de mindeniket az ellenkező *Diaeta* változtathatja; leg-alább annak mértékét apaftharja, vagy nevelheti: kivált, a' *Sanguineum*ról a' más háromra könnyü az által-menetel.

A' KÜLÖNÖS TERMÉSZET.

R. Ö L.

§. LV.

Jóllehet, légyenek minden Emberben olyan Jelek, mellyek ötöt ez vagy amaz *Temperamentum*-

mentummal bírni eléggé bizonyítják; de ezek felett, találunk mindenikben felesen ollyakat is, mellyek, mint Személyekben, úgy Termézetekben is őket egy-máttól egézően megkülömböztetik, ha szinte azon egy Apától, egy mehben egyfeszmind fogantattak, egyaránt neveltettek, 's tanítottak is. Ki látott, ki hallott valaha csak Személyekre 's Éravokra nézve is két egy-máshoz mindenben hasonló Embereket? úgy hiszem, senki sem. De hogy ezen különbség a' Testeknek Termézetiben is meg-légyen, ékre-vehetjük, csak azon láthatatlan gőznek vagy *Spiritusnak*, mellyet mindenünknek teste Éüntelen bertsátni Éoltott, különös Éagjáról is; melly Éerint a' jó kurya a' maga úrát nyomán fel-keresni, és ezer Éember közül ki-választani tudja. Ugyan-is, ezen gőznek ollyannak kell lenni, mint a' mibol kéÉült, a' vernek ísmét ollyannak, mint az edények, mellyek által kéÉíttetik. Külömbözvéa azért minden Éemberben ezen gőz, a' vernek, edényeknek, és így az egéÉ Termézetnek külömbözni kell: még pedig nem csak a' Testre, hanem az Élmére nézve is. *Lásd* §. XXXVIII.

§. LVI.

Itt keresik sok Tudósok, 's nálám nem is sok nélkül, *fundamentumát*, midon sokak mások' tsudájára, a' Éenet, földet, fát, 's egyéb roÉ *materia*kat olly nagy kívánsággal Ééik; mások a' sajtnak, bornak, 's több efféle magában ártatlan, vagy mások előtt nagy bertsben

lévő dolgoknak meg vagyát sem fényvedhetik, sőt csak látásától-is fel-náborodnak. Igaz ugyan, hogy efféle tsuda Termézet gyakran a' roz' éoktatástól-is vagyon, mint majd alább világofábban meg fog tetfeni; de hogy ez sokakkal vélek-is éülesék, ragadni épen nem lehet: akár a' vífelös Anyáknak az efféle dolgoknak kívánásában, vagy meg-útálásában való erős képzelodések öntötte légyen ezt az ö méhekben lévő Magzatoknak gyenge testettségéb n; akár magában a' *siamenben* lett légyen ezen különös Termézetnek eredete.

§. LVII.

Illy különös Terméžete lévén minden Embernek, nem lehet hogy Egézsége-is különös forma ne légyen, §. XV. mellyhez képest tulajdon *Diaetájának* és orvosoltatása' módjának-is kellene lenni. De ennek végben-vitelére nem Emberi véges Elme, hanem Isteni Böltsesség kívántatnék. Mi pedig, tsak négy felé-is a' *Temperamentumok* kerint alig vagyunk elégségek az Életnek nemire, és a' gyógyításra tartozó *regulákat* jól el-rendelni.

A' SZOKÁS R O L.

§. LVIII.

Látván a' Régiek, hogy a' hozzás Szokás által, mennyire hozzá-édesedjék a' mi Termézetünk, még a' véle egyenesen ellenkező dolgokhoz-is, hogy t. i. azokat nem tsak felet-tébb kívánja, és minden ártalom nélkül élhet

vélek, hanem az azokból való élelt maga nyilvánosságos romlása nélkül végtére félben tellyességgel nem hagyhatja; a' Szokást, másfelé *Terméketnek* nevezni, méltónak tartották. A' *Persák*, és sok egyéb Nemzetek Nap keleten, nem élhetnek, ha mindennap *Opiumat* nem véznek, még pedig olly bővön, hogy az Europai Ember annyitól Éornyü halált halna. Egy Lengyel napjában két három ejtel égettort ártalom nélkül meg-ihatik, holott másnak attól a' torka-is ki-gyúlna. A' ki a' pipázást meg-fojta, beteg belé, ha néha el-keletik múltani; midon a' Éokatlanok, mint valami meregtől, attól mindgyárást okádnak, el-Éédülnek és bolondúlnak. Ugy, a' por-tabák-is a' Éokatlanoknak majd agyok-velejet-is ki-ptüzkölte-ti; de a' kik hozzá Éoktak, ha zákpával elegyítik, és minden *minutában* verik-is azt fel orrokba, még tsak Éagját-is alig érezhetik. A' bor italhoz nem Éoktakon, tsak egy pohárni bor-is meg-tetÉik; holott ama' jó bor-tsiÉárokon, két, három ejtel-is alig látÉik. Tsudálva Éemléljük, melly erős hideget el-Éenved-hetsen, egy eleitől fogva úgy Éokott gyenge Leánykának mezeitelen ábrázatja, nyaka, meje, karjai, lábai. A' ki a' deli álmra, bizonyos órában való ételre, ér-vágatásra, 's a' t. reá Éokott, alig múlathatja tsak kevés ideig-is azokat el-Éenvedés nélkül. Ha az erős, paraÉt munkánoz Éokott Embert, Udvari kenyes életre, az Udvarit viÉont erős paraÉt munkára fog-

ra fogjad, rovid idő alatt mind a' kettő le-
 betegednék. Sokak olly tsúda cledelekben gyö-
 nyörködnek, hogy ha más egyfzer falna belöle,
 halálra tsömörlenék. A' kötelen tántzolo Kö-
 médiások, úgy föktatván gyenge koroktól fog-
 va tetteket, olly föornyü hajladozáfokat, teker-
 géseket, fökéseket, 's a' t tefznek, hogy első
 tekintettel ördögi mesterségnek gondolnád. Ez
 a' meleghez, amaz a' hideghez, Ez, a' Vá-
 rasi minden rof gözökkel tellyes vastag Aër-
 hez; amaz, a' mezei tüzta híves vékony f-g-
 hez annyira hozza szokott, hogy mindenik tsú-
 dálja, miképpen lehetsen a' másnak egészség-
 ben meg-maradni. Szokik az Ember az Or-
 vofságokhoz-is, hogy végtére mint az Etelnek
 úgy nem érzi annak erejét. *Natura pharmacia*
adjuvata, e-rum vires contemnit; Aristoteles' éa-
 va: mellyre nézve, az okos *Doctorok* a' hozz-
 fás Nyavalyákban a' leg-jobb Orvofságokat-is
 változtatni föükségesnek tartják. Szokik a' nva-
 valyákhoz és nyomorúságokhoz-is. Innen, *Se-
 neca* azt mondja *Thiesst*ről: *Fam tempus illi fe-
 cit acrumnas leves*: már az idő néki a' nyo-
 morúságokat könnyükké tette: Es *Ovidius*-is
 azt tanátsolja: *Quod male fers, adjuvesce, et
 feres bene*: a' mit nehezen szenvedhetz, fök-
 jál hozzá, 's könnyen fogod szenvedni. A'
 Mólnár, malma' zörgésit nem hallja: a' Musi-
 kást, musikája' nótája nem viditja: a' gyakran
 haragoskodó, és fok büt látott Személyeke,
 közelt sem rontják úgy ezen idúlatok, mi t
 a' tsendes elméjü vig Embereket. E 2 De

De a' melly mindezeknel nagyobb tőuda :
 fok Példák tanítják , hogy a' valóságos méreg-
 hez-is apránként úgy hozzá szokta ak az Embe-
 rek , hogy végtére nekik semmit nem ártha-
 tott. *Theophrastus* írja egy *Tartas* nevű Pati-
 káriusról , hogy egész maiok fekete zárpát meg-
 ehetett : mellyet sokan a' Görög Pástorok koz-
 zül-is tselekedtenek. *Galenus*-is beáll egy
Athenás-béli Szület , a' ki azon mérges bürok-
 nek levét , mellyel régen ölni szoktak vala az
 Embereket , fürtyölgetvén , végtére nagy mér-
 tékkel-is ártalom nélkül meg-ihatta. *Krüger* ,
Hálai Prof. emlirt egy oda való *Medicus* Deák-
 kat , a' ki az egér-követ apránként kezdven
 venni valami 'siros lével , utólyára abból két
 három *lotot*-is ártalom nélkül meg- ehetett.
Mitridates Eupatorról , *Pontusnak Királyjáról*-is
 azt jegyzette-fel *Plinius* , *Hist. Nat.* hogy mi-
 dön *Pompejustól* Országától meg-főzttatván , a'
 maga fia *Pharnaces* meg-akarná otet ölni , mér-
 get ivutt-hé , de attól semmi baja nem lett ,
 mert annak elotte már apránként annak italá-
 hoz szoktatta vala magát. Nagy Sándorról-is
 azt írják némellyek , hogy neki küldött volna
 az Indusok' Királya egy igen ékes tekintetű
 Leányt ajándékba , kinek kigyó módra tsillám-
 ló femeit midön látta az ő *Praeceptora Aristo-
 teles* , így állott. Vigyázz magadra , óh Sán-
 dor , mert ezen Leányzóval néked vezedelmet
 munkálódnak ! Ugy-is vólt , mert azt *Napellus*
 nevű mérges fünek gyökerével nevelték vala ;
 melly

melly miá valahány Személynek köze vólt véle, teitenek mérges gözivel többire mind megelőte *Nicuhovius-is*, *Leg. Bat.* majd hasonlósúda, de bizonyosabb dolgot beféll, egy *Chinai Bac-mare*-nek, vagy Pogány Papnak, hét Eftendos Fiáról, hogy t. i. az minden mérges kígyóknak, scorpióknak, pókoknak, fagját még távolról meg-érezvén, azokat nagy förgalmatossággal fel-kereste, és azon elevenen, mint valami kedves tsemegét, nagy mohón meg-ette, minden ártalom nélkül.

§. LIX.

Hogy képes-légyen pedig á' Szokásnak az illetén Termézet ellen való dolgoknak ártalmát így el-fordítani; annak okát és módját nehéz meg-érteni. *Fr. Hoffmann* keresi ezt az inaknak és a' *muscularis fibráknak* bizonyos mozgásra való fokásában. Az újjabbak helyheztetik az említett rézeknek érzékeny, és ha valami fokatlan dologtól érdekeltek, magát hirtelen nagy erővel egyben-kutzorító Termézetiben, így okoskodván: hogy midön a' mérgek eles és hegyes rézetskéi sértegetni, vagdálni kezdik a' gyomornak és beleknek feletté érzékeny *fibráit*, azok erősen egybe-sugorodván, a' vérnek folyását a' rajtok el-terjedett ereken meg-akasztják; mellyből *inflammatio*, és oltán, a' *fibrák* gyengesége miatt, *sphacelus*, vagy egész el-rothadás, és így, hirtelen való halál közetkezik: mint ezeket azoknak, kik a' fájokon vett méregtől hirtelen el-veztének,

fel-bontott belső részeik álhatatosan bizonyítják. A' kikben pedig a' méreg a' vér közti által-harott, a' szívvel és az éle-ereknek gyenge ágatskáival, a' tüdőben, foben, és ferte-fellyel a' testnek külső belső részeiben hasonló-képen bánik. De a' kik az efféle mérget aprán-ként kezdik venni, és így lépnek annak mértekében fellyebb-fellyebb, a' füntelen való egy forma erékléshez, mint talpunk a' vakar-gatáshoz, es egyéb testünk a' tsiklándozáshoz, végtére úgy hozzá-foknak az inak és *muscularis fibrák*, hogy oltán azt nem-is kezdik érzeni, annyival inkább egybe nem kutzorodnak, és így a' méreg többé nekik nem árthat.

§. LX.

Jollehet a' Meg-fokott Dolgok láttásának majd Termézet ferezint valokká válni; de iök Peldák vagynak, hogy végtére még-is nagy ve-fedelmeket húztanak magok után; midon t. i. a' környül-álló dolgok azokat vagy el-mulatni, vagy hirtelen meg-változtatni kénferitettek. Erre-nézve *Bierhaave*, és más Bolts *Doctorok*, nagyon ditsérik *Celsus*nak tanátsát, hogy az egézséges és maga fábadságában élő Ember, semmi feros *Diactához* magát ne köise, hanem tanuljon hideget, meleget, dolgozást, he-verest, jól-lakást, koplalást, 's a' t. egyaránt fzenvedni, és a' köz-mondás ferezint; *Legyet, bo-garat egybe-enni*. Így bizony, fökkal állandobb Egézséget ígerhet magának. Hogy ha pedig, vagy a' fakség, vagy az oktalan képző ve-le-
kedés

kedés, e' haénos útról el-téritette; még a roé fokást sem lézen bátorsagos hirtelen változtatni, hanem igen lassan es rézenként légyen az: nem is beteges, hanem jó egészséges korában; mert egybként az efféle fokás-változtatásból mindenkor következni fokott nagyobb vagy kisebb változás, az el-gyengült Termézetet könnyen meg-ronthatná. *Sem az egészséges helyről, az egészségteleme; sem az egészségtelemről, az egészségesre hirtelen által-menni; sem a' jól-lakás után hirtelen éhezni; sem az éhezés után hirtelen jól lakni nem tanatsos. Meg-bomlik Egészségek mind azoknak, a' kik fokások ellen napjában egyfer éfnek, mint a' kik kétfer. Sem a' heve és után hirtelen erős munkához fogni, sem az erős munka után hirtelen beverni, ártalosan nélkül nntsen: Így ír Celsus.*

NEGYEDIK RÉSZ

AZ AERRÖL, az az, ÉLTETŐ
vagy LEVEGŐ ÉGRÖL.

§. LXI.

AZ Aernek létiről, természetiről, 's közönséges haénairól itt beélni tzelomra nem tartóznán, follok annak tsak az Életre és az Egészségre különösen meg-kivántató haénairól, és ártalmiról. Aer nélkül semmi-féle Élő-állatok, de kivált a' nemelebbek, tsak egy pillantatig-is életben nem maradhatnak.

Ugyan-is 1.) Ha ez kívül a' Testet körös-körül förnnyü nagy erővel nem nyomná, 's nem foritaná, a' belső melegség annyira meg-ritkítaná, 's ki-terjedtené az erekben keringő nedveségeket, hogy egy pillantathan félyyel kén a' Testnek azok miatt haládozni, mint-ha puská porral vetétek volna azt félyyel. 2.) Ha a' ki- 's bé-lehellés közben ez a' tüdőkon a' szívnek egyik gyomrából a' másba a' vérnek útját nem képzitene, a' vér által nem mehetne, és így a' Testben-is az többé nem keringhetne, 's következés képen mindjárást meg-fuladnánk. 3.) Ugyan ez alkalmatossággal, midőn a' tüdöket ottan ottan keményen fel-fúvja, az azokon folyó vért-is törí, rontsolja, kézítí 's vékonyítja. Sőt, 4.) valami éleztő vagy elevenítő *spiritust*-is fog a' közí erezténi: mert ha az élő-állatokat olly helyre rekeztíjük, a' hová sokáig új *Aër* nem mehet, ha éinte régi *Aër* elég vólt-is ott, hamar idon bizonyoson meg-halnak; mellynek egyéb okát alig lehet adni, hanem hogy az említett éleztő *spiritus*, a' körülöttök lévő *Aërből* ki-fogyott. De, 5.) az ételnek meg-eméztését is a' gyomorban és belekben nagyvon segíti az *Aër*, mint mind ezeket félyyebb bővebben meg-mútogattuk.

A' Régiék úgy-is gondolkodtak, hogy az *Aër* a' tüdőkebe maga is által-menne a' ver közí, 's a' veresség, hígság, 's ki-terjedő erő abban ettől vólna. Ma-is a' Testben félyyelnyargaló fájdalmokat sokan a' félyyel tulajdonítják.

nitják. De, hogy valóságos *Aer*, annyival - is inkább fél, a' vérbe ne légyen, meg-tették onnan, hogy ha kívül az eret meg-vágvan, tson *Aért* fűvz a' vér közi, mihelyt a' vérrel együtt a' tüdökre kerül, az ott bizonytal meg-reked, és majd a' melegben ki-terjedtven magát, a' tüdöket ki-halogatja, és így ellene áll-hatatlan halált okoz. Mennek ugyan a' belek-ből a' *chylus*sal a' vér közi az *Aérnek* holmi *elementum*i, vagy első reztetskéi: de azok magok-ban *Aért*, annyival-is inkább fél, míg így féllyel oázolva maradnak, mint a' Termézetet gondofabban vizsgálók azt nyilvánfagofsfá tet-ték, nem tsinálnak; hanem, minekutánna a' vérrel együtt az erekből ki-kerülnek, a' Testen kívül özve-menven, úgy válnak *Aérré*.

§. LXII.

Láthatjuk ezekből az *Aérnek* az Éltre el-múlhatatlan hafnát: láthatjuk annak-is elégsé-ges okát, miért nevezték a' Régiek azt, *Flet' obrakjának*; *Élet' titkos éledelének*; *fájunkon hör-pölt léleknek*; 's a' t.? úgy közelebb a' mi nyelvünkön-is, miért nevezték az *Eltető Ég-nek*; és annak ki- 's bé-lehellése *Lélekezésnek*? Láfsuk már továbbá azt-is, mit tézen az *Aér* az Egézfésre. *Hippocrates* úgy tartotta, hogy a' Nyavalyákat többire az idöknek vagy *Aér-nek* változáfi fülük: erre nézve igen fúksé-gesnek-is tartja mindeneknek, de kivált az Or-vofoknak, hogy azon Tartományba a' hol lak-nak, az *Aérnek* minémüfégeit jól ki nyomoz-

zák. Illyen minémüsége pedig az *Aérnek*, a' mennyiben t. i. az hideg, meleg, száraz, nedves, könnyü, nehéz, tiszta, tisztátalan, tsendes, heles, hirtelen változó, 's a' t, Ezeket azért rendel fel-vevén, láfsuk, mi kárt 's mi háfnót fokott az *Aér* ezek által tenni az Egézségnek.

§. LXIII.

Mértékletes melegsége az Aérnek, igen nagy segítségére vagyon minden Természeti munkának a' mi Testünkben, kivált az inasabb és érzékenyebb rétek a' meleget igen szeretik. *De ha rendnél inkább meg-bevül az Aér*, annyi-val is inkább, ha a' hévség egy végtiben fokkáig uralkodik, a' szemnek, orrnak, hájnak, toroknak, tüdöknek nedveségeit el-szárazítja; azoknak vékony edényetskéit meg-afalja; a' tüdökben a' vért egybe-süti; a' bőrnek *porus-fait* vagy ki-göszölgő lyukatskáit felettébb kitágasítván, kiintelen való izzadást okoz, és ez által a' vért, vizes réfitől meg-foztván, megsüriti, meg-vastagítja, és a' forosabb útakon nem folyhatókká teszi, e' mellett meg-is tsi-pösíti, és, a' melly leg-vezedelmesebb, rothadásra kékíti. Mind ezek pedig annál hamarébb meg-efnek, az egy rothadáson kívül, minél szárazabb a' melegséggel együtt az *Aér*. Innen vagyon, hogy a' Déli heves fővenyes Tartományokban, kivált *Egyptusban*, igen rövid életűek az Emberek, és sokan még ifjúkorokban meg-vakúlnak: és hogy a' közvény,

negyed-

negyed-napi hideg-lelés, *hypocondriaca affectio*, és más hozzás nyavalyák, Nyárban úgy elhallgatnak, a' forró-nyavalyák pedig annyira kegyetlenkednek: mert azok a' Termézetnek el-hülésétől, és a' ki-gözölgenni szokott nedves-ségeknék henn-rekedéséből, ezek pedig a' vérnek sűrűségétől és sebess folyásáról vagynak. Azt a' meleg el-háritja, ezt okozza.

§. LXIV.

A' *mértékletes hideg-is* a' Testnek *fibráit* erőfíti; és így a' *chylus*nak, vérnek el-készítésében sokat segiti; a' bőrt egy kevésbé tömöttebbé téven, a' *spiritusokat* rendinél bővebben ki-gözölgenni azon nem engedí. Innen vagyon, hogy Télben a' dűrvább ételeket-is könnyebben meg-eméltjük; és midőn a' hidegre kimégyünk, sokkal virgortzabbak, serényebbek, és erősebbek vagyunk. De, *ha rendinél nagyobb léken a' hideg*, és sokáig kell benne mulatnunk, a' bőrön való ki-gözölgést tellyességgel bé-zárja; a' tüdököt egybe-őoritja, és midőn abban, meg-melegedvén, igen ki-terjed, sokszor meg-is fakasztja: az honnan, a' nehéz lélekzelés, köhögés, vér pökés, télben igen közönségesek. De a' vért-is, midőn azzal a' tüdökben csak-nem egybe-elegyedik, igen meg-hüti, meg-süriti, és csak-nem öfve-alutja: melly miatt az, maga-is az agyvelőn nem folyhatván, a' *spiritusok-is* belölle ki nem válhatván, kevés idő múlva olly kedves és mély álomba meríti az Embert, hogy azt, jóllehet tudja.

tudja, hogy ha néki erezti magát, bizonyosan halál követi, de félbe-fakaftani még-is alig kívánhatja. Különösen pedig, leg inkább és leg-hamarébb árt az erős hideg azon rézeknek:

1.) mellyekben kevés vér vagyon, (mivel a Testnek melegsége a piros vérnek az edények oldalához való kemény súrlódástól vagyon,) minéműiek az inak, hártyák, gyomor, belek, méh, 's a' t. 2.) Mellyek a' fivtől távolabb esnek, kivált ha az *Aer* egyébként-is egézően körül-veheti azokat, mint a' fül, orr, ortza, kéz, és láb újjak; 's a' t. Ezekben *spasmuso-*kat, nyilálló fájdalmakat, *inflammatio*kat támaszt: sőt a' nedveségeket gyakran egézően jéggé változtatja. A' víznek pedig, a' miből áll nagyobbára a' vér-is, olly természetű van, hogy ha az erősen meg-fagy, a' kemény puskatsöt-is félllyel hasítja, annyival-is inkább a' gyenge eretskéket. De ha így ki nem hasogatná-is az ereket, lántsá módjára fagyott rézeivel, ha minekelötte magában meg nem olvadt, akár külső akár belső erő által megmozdittatik, félllyel vagdalja, faggatja, halogatja azokat: az honnan előzőr, erős fájdalmat, azután az így meg-fagyott rézek, végképen-való el-rothadását és el-fakadását-is okozza. Ki-találhatjuk ezekből okát annak-is, miért olly közönségesek a' vérnek tisztátalan vastag nyulóságából, es meg-poshadásából fázmazó nyavalyák, nevezeten a' *Scorbutus*, az Éjféki hideg tartományokban? 's köztünk is a'

túnya,

túnya, rest Embercket miért tartja telben ez inkább, mint a' kik gyakor *commotio* által a' véreket meg-hűlni, és a' *perspiratiót* benn rekedni nem engedik?

§. LXV.

Ióllehet, a' mint látók, az *Aernek* mind felettébb való melegsége, mind rendkívül való hidegsége, a' mi Termézetünkkel igen ellenkezzék; de még-is mindeniknél védelemesebb annak *hirtelen hidegről, melegre*; kiváltképen pedig, *melegről hidegre való változása*. *Sydenham*, a' múlt *Seculumban* élt Angliai híres Orvos, úgy tartotta, hogy e' miatt eleitől fogva több Emberek veztenek-el, mint a' fegyver's dog-halál miatt. Az Őzi's Tavazi ido, bizony a' fok mérges nyavalyák's halálozások miatt, ugyan irozttatja az Embereket; már pedig mind azok, az idonek efféle hirtelen változástól vagynak, minden Böltsebb *Doctörök* meg-egyező itelete szerint. A' meleg meg-tsipositi ugyan egy felől a' nedvességeket, de más felől a' bőrnek *porusait* ki is nyitja, hogy azon a' mi meg-vezett vólt, ki-gőzöloghesien: meg ritkitja's ki-terjékti ugyan erősen a' vért, de az edényeket-is ki-tágasítja, hogy azokan a' vér magának szabad úrat találhasson. A' hideg akkor hirtelen a' bőrt-is egybe-huzza, az ereket-is meg-szorítja, és így, a' melegben meg-vezett, rothadt, csipős gözt benn-rekedti, melly ha a' bőrben akadt-meg, ott vízkeregséget, fokadékokat, kelevényeket, tüzes-orbán-tzokat

tzokat érez: ha az inakra áll, náthát, köhögést, *flasmusokat*, nyilallásokat, közhényt, 's a' t. tsinál: ha a' vérbe marad, azt jobban is fel-gyúlaítja, és azzal együtt majd az agyvelőre kerülván, forró hideg-lelést, és hagy-mázt okoz. De a' mi ezeknél-is védelemben febb; a' melegben ki-terjedett vért, a' hirtelen következő hideg, mint egy szempillantásban a' belső rézekre vízzá-hajtja, és azok az ercs fekülés miatt, vagy ki-hafádnak, vagy *inflammalódnak*; a' melly mindenik könnyen halált okozhat. Melly oktanul tselekeének tehát, a' kik Testeknek akármí okból támadt erős fel-melegedését, hideg, jeges italokkal, ruhájok' le-verésével, hives földön való heverésfel, hideg-vizbe való úgrással, hideg pintzékben való állással, Éokták hirtelen ki-óltani! Hogy Magyar, Olof, és más meleg Országokban, az hol rendszerint, a' heves napokat hideg Éjtzakák Éokták követni, a' bolond hagy-máz, és más különös természetü mérges forró hideg-lelés, mellyet *Febris Hungaricának*-is hív-nak, a' Páztorokon, munkás Parasztokon, és mezőn táborozó Katonákon, minden Nyáron annyira kegyetlenkedik, nem egyéb annak-is az oka; hanem hogy a' nappal erősen fel-melegedett testtel, a' hideg éjtzakákon künn az Ég alatt a' hideg földön fekülnek, még pedig gyakrabban minden takarodzó nélkül, nem lenvedhetvén estve, míg el-alužnak, annak melegségét, és így, minden éjtzaka erősen meghülnek.

§. LXVI.

Szárazságot 's nedvességét az Aërnek a' mi illeti ; arról jegvezzük-meg , hogy jóllehet az Aër maga természetiben káraz , de a' földről fel-emelkedő vizes gőzökkel küntelen meg-van elogyedve ; és káraznak 's nedvesnek mi reánk nézve tsak annyiban mondatik , a' mennyiben ezen vizes gőzök abban hol bövebben , hol kúkebben vagynak. Leg-nedvesebb kókott azért az Aër lenni az olyan helyeken , a' hol nagy folyó-vizek , tók , fok patakok , források , nagy zöld erdők , berkek , nedves kövér rétek , agyagos föld , és fok éjfékos árnyékos helyek vagynak. Mert ezen helyekről , nem tsak fok vizes gőzök kelnek-fel , hanem azok a' hiveség miatt , mekze nem-is emelkedhetnek-fel. Másutt-is , a' mikor fok ködök és esözék járnak , nedvesebb az Aër , mint mikor kék tizta idő van , vagy a' felhök igen fenn hejzajznak.

§. LXVII.

*A' nedveség az Aërben a' mi Egézségünk fenn-tartására-is igen kúkséges ; mert ez a' mi Testünket kívül belöl nyirkason , lágyan tartja. De ha rendkívül káraz az Aër , mint a' spongia ki-kíván , 's magához húzván a' mi Testünköl még a' Termézetü nedveségeket-is , el-káraztja , el-akálja azt. A' feleltébb-való nedveség ellenben , idore el-áztatja , el-lomhitja , el-eretleniti , és takonnyal meg-tölti az egéz testet. Ha a' nedveséggel együtt hideg-is az Aër ,
ezzel*

ezzel a' hidegnek ártalmi fokát nevednek. De leg-vehetősebb az, ha a' *nedvesség* a' *meleggel* van együtt, mert ez által mindenképpen rothadásra vitetnek; mellynél nem csak az Egészséggel, hanem az Élettel is semmi inkább nem ellenkezik. Sok ezerféle tapasztalt dolog, hogy a' hol fók álló vizek vagynak, vagy a' folyó-vizek gyakran ki-vetnek, 's egyézer mind pedig nagy hévségek járnak, úgy másutt is, midőn a' hóvázás elsőzéseket erős melegek követik, a' *pestis*, tsuda természetű, forró és rothadó hideg-lelések, védelemes has-menések, himlőzések, hólyagos orbántzok, gelejták, és más ragadó mérges nyavalyák, fokkal gyakrabban és nagyobb mértékben úralkodnak; ugyan is, az effele ragadó mérges nyavalyáknak követségé, minden értelmes *Doctörök*' ítélete szerint, a' rothadt mérges gőzökben vagyon. Ide való a' bölts *Verulamius*nak is ezen vávai: *Egészségtelen Éltendők*, úgy mond, és *pestissel fenyegetnek*, mellyekben a' *bekák*, *legyek*, *fáskák*, *férgek*, igen meg *kaporodnak*; mert ezek az *állatok rothadságból lifnek*, (segítvén a' rothadó meleg, ezeknek el *kaporodását* és tojásaiknak ki-keletését,) a' *melegség és nedvesség pedig anyja a' rothadságnak*. Mindenek-felett pedig felhernek az említett nyavalyáktól az olyan helységek, a' hol a' meg nevezett állatoknak fók-sága hirtelen meg *döglik*, és el rothad: mert azoknak gőze igen mérges, hathatos, és hirtelen rothadó. Szomorúan tapasztalta vala egész

Országunk, az eféle nedves, meleg *Aer*nek munkáját, az 1757-dik *Éltendő* nyarán, midőn az Embereknek majd harmad részit, igen mérges hányással és has-menéssel járó forró hideg-leléssel elborította vala, és fokakat e múlandóságból az örökké-valóságban-is költöztetett; e' mellett, a' szőlőt, gyümölcsöt, gabonát-is férgekkel megtöltötte vala; jöllehet, a' melly az Istennek meg-jegyzésre méltó különös jósága vólt, az ekkor termett nyüves *Élő*ből lett borok és férges gabonák, azután semmiféle nevezetes nyavalyákat nem tapasztaltak okozni.

§. LXVIII.

Nehézségétől 's könnyűségétől, vagy, a' mellyt egyett tészen, *sűrű vastagságától és vékonyságától*-is az *Aer*nek, fok függ az Egékség dolgában. Mert az igen könnyü vékony *Aer*, sem a' mi testünket kívül eléggé forítani, sem a' tüdöket illendöképen fel-fujni, nem elégséges. Közönségesen ugyan az Emberek az *Aer*' nehézségét és sűrűségét *Élők*t akkor vádolni, midőn testek neheznek tészik, és nehezen lélekzelhetnek. De hogy az annak épen ellenkező tulajdonságiból légyen, tapasztalhatják tsak azok-is eléggé, a' kik mély völgyekből magas hegyekre hágnak; mert minél fellyebb mennek, annál inkább nehezeden, és nagyobb erővel lélekzelnek, nevedvén t. i. a' magassággal fellyebb fellyebb az *Aer*nek vékonysága 's könnyűsége: úgy-hogy, a' mint az *Olympus*' hegyéről

gyéről írja *Scottus*, *Acosta* pedig *Peruviának* *Petriacca* nevű hegyén utazván, maga tapasztalta, azon ifonyú magas hegyeknek teteje-felé az *Aér*' vékonysága miatt épen nem elégséges a' lélekzésre. Ellenben, a' leg-mélyebb kútakban és bányákban dolgozó Emberek, sőt azok is, kik a' tenger' fenekére le-erezkedtenek, a' hol fokkal sűrűbb 's nehezebb az *Aér*, mint akár hol-is a' föld' éinén, attól semmi változást nem érzik. Sőt, hogy telben éinelebbek, erősebbek, és virgöntzabbak vagyunk, egyik nevezetes oka az akkori hideg *Aér*nek sűrűsége, és nehézsége. Egy főval, a' vékony könnyű *Aér*nél, a' sűrű nehéz *Aér* mindenkor egészségesebb: és ha valaha ártott a' nehéz *Aér*, azt nem a' nehézségnek, hanem a' nehézséggel fokszor együtt lévő rosz gőzöknek, vagy léleknek kell tulajdonítani.

§. LXIX.

Nevezetesebb meg-gondolást érdemel az *Aér*nek tisztasága, és tisztátalansága. Mert jól-lehet, minthogy láthatatlan, az mindenkor igen tisztának tetssek-is; de valójában a' hol 's a' mikor leg-tisztább-is, mindenféle porokkal, pilyhekkal, gőzökkel, fergekkel, 's a' t. elegyes zürzavar az. Gondolod ugyan egy felől a' fok kedves fágú virágoknak, füveknek, fának, és egyéb testeknek kiefén illatozó gőzeit; de tekintsd más felől a' fok álló rothadt vizeknek, fázazon, vízben lakó állatok' ganéjjának, húgyának, élő és meg-döglött testeiknek (mel-

lyek

lyek a' nap' melegétől tsak - nem egészen gőzbe-mennek), el-rothadt fáknek, füveknek, az *Aert* vég nélkül undokító páráit; a' tüztől mindennap meg-eméztetett véghetetlen dolgoknak füstöt, a' bányákból és *minerás* helyekből jövő mérges gőzöket, a' fők apró porokat, pilyhét, férgeket, bogarakat, 's azoknak éamntalan tozásait, mellyek főként nyárban, itt alatt az *Aerben* uőzkálnak; bizony alig lehet képzelned is, hogy nem halunk mind meg az *Aertől*, midőn azt éüntelen bé-éivjük, es az étellel 's itallal gyomruknak-is le-nyéljük! De úgy formálta a' bölts Termézet a' mi tüdőinknek, gyomruknak belső rézeit, hogy azok holmi takonnyal éüntelen bé-kenve légyenek, es ezzel, az *Aerrel* ide ment gázoknak ártalmát, el-hárítsák: De bizony főkör úgy meg-gyülnek, úgy meg-mérgesülnek az ilyen tisztatlanságok az *Aerben*, hogy alig vagy tellyes-séggel nem-is lehet azoknak ártalmait el fordítani. E' pedig leg gyakrabban meg-éfik a' temető-helyekben, es Templomokban; es a' nagy Népes Városokban, főként ha álló, sáros vizek veők azokat körül; es az épületek' nagysága 's tömötsége miatt, a' él bennek éabadon nem járhat; annyival-is inkább, ha mindenféle éemetet, moládékat az útára hánynak; jó pervátákat nem tartanak, vagy azokat nem tisztítják; semmi viz rajtok, melly a' gáz-ságot ki-moshassa, kereéttül nem foly; a' gá-nejt, es meg-doglótt állatoknak testeit a' Vá-

rosához közel, kivált Dél-felől, hordják, 's a' t. Innen, a' jól rendelt Várofokan a Vargákat, Timárokat, Szötsöket, Mosókat, és másféle büfhödt mihvel bánó Mester-embereket is, mindenütt a' Várofan kívül folyó vizek es partok mellé fokták tsapni. Vehetjük ezekből okát annak-is ézre, honnan légyen, hogy a' nagy Népes tüstös Várofokan minden Ékten-dőben többen halnak-meg, mint Éületnek: a' Falúkon ellenben többen Éületnek, mint-tem meg-halnak? E' felett, vagynak fok helyeken magokban-is, a' mi Termézetünkkel egyenesen ellenkező és fokaknak hirtelen halált is okozó mérges gőzök-is az Aerben. Miut p o. az eleven Éénnel kementze nélkül melegített Éobákban, vagy pintzékben; az újonnan épült, mefelterett, tapasztatott házakban, mig jól meg nem Váradtanak, kivált ha a' Éél-is Éabadon azokat nem járta; a' bányás es *minerás* helyeken. SokÉor bizony olyan helyeket bontanak-fel a' Bányáfok, hogy az abból ki-uto gőz, egézségeket, sőt életeket-is egy pillantatban elrontja. Vagynak e' mi Hazánkban, 's máifutt-is olyan kúta és barlangok, hogy a' magok gőzökkel még a' felettek el-repülő madarakot-is meg-ölik. Ki hinné, hogy ez ilyen helyeknek még ÉomÉedsági-is egézségesek lehetnének! Az olyan pintzékben-is, a' hol fok új borok kezdenek forrani, foként ha az alatt be-zárva tartattak, úgy a' fokáig be-zárva tartattott kútaiban, veimékben, kriptakban, templomok-

plomokban, ányákban-is, a' kik hirtelen bémentenek, fámptalanúl egy pillantatban megfuladtnak: Melly onnan vagyon, hogy ilyen helyt, nem lélektethvén-el a' fél a' gőzöket, azok magokban úgy meg-vefnek, tsiposülnek, és mérgesülnek, hogy mihelyt az *Aér*rel a' tüdökre rohannak, a' lélekző gégenek eretskéit, vagy egészen öfve-sugorítják, hogy a' vér köztök a' éivnek egyik feliből a' másba ne folyhasson, vagy, mint a' válaftó viz, egy pillantathan el-rágnák és semmivé tézik azokat; vagy pedig maga az *Aér* meg-rothadván, és így minden ki-terjedő erejét el-vefivén, a' tüdöknek fel-fúvására nem elégséges. Az ilyen helyeket azért igen kükség előre jó darabig nyitva tartani, és féllöztetni; vagy ha hamar kell beléjek menni, egy néhány lánoló falma 'supot vagy egyebet vetni egymás után beléjek; hogy így, az említett rof gőzök féllyel öfoljanak. A' Dió, Tziprus, Tíza, Tamarriskus fának árnyékait-is igen ártalmasnak tartották a' Régiek. A' virágzó bab kozt aluvó Emberek-is lokan meg tébolyodtnak. Vagynak arra-is példák, hogy a' kik a' matskákkal gyakran nyáaskodtnak és fekütnenek, azoknak gőzöktől faraz-betegségben estenek; söt, hogy a' lok matskák miatt egéfé Ház-nép el-vefett. A' tisztátalan, fennyes, motskos házakban, és házi-portekák kozt-is, a' Lakosok fiutelenek, betegesek, és sokkor még elevenen rothadni kezdenek. Egy féoval, minden kedvetlen fa-

gok, de mindenek felett a' rothadt büzhöttségek, romlására vagynak a' mi Termézetünknek.

§. LXX.

A' Régiek, nem vehetvén-fel a' dolgoknak valóságos okait, e' Világon majd minden változókat az idők' járásiban, az egészségben és betegségben, a' jó és rof' éreletsében, sőt az életben és halálban-is, a' Tsillagok', kivált a' *Planeták' influxussaiból*, vagy azokból e' mi földünkre jövő nem tudom mitsoda láthatatlan erőből magyaráztanak: az honnan ma-is gyakran forog az Emberek' Éájákan: *Bóldog, vagy bóldogtalan Tsillag alatt Éilettemi.* De ma más közelebb való és nyilvánóságosabb okait találván-fel a' Termézet' munkáit Éorgalmatosabban vizsgálók, mindazoknak mellyeket a' Régiek a' *Planeták' influxussának* tulajdonítottak; és egyÉer'smind ÉÉre-vévén azon *influxusnak* lehetetlenségét-is, a' Régieknek ez iránt való Tudományát, mint babonás háfontalan költeményt, egéÉken meg-vetettek: és így, Kalendariumból-is, ezen háfontalan *fundamentum*-on bizonyos Napokhoz köttetett; Jó, jobb Ér-vágást, köppölyözést, gabona vetést, italos purgátziót, haj nyírést, tsetstöl válaÉtást, pilulát, idő változást, Éerentsés, Éerentsétlen napokat; mind a' KereÉtyén Vallásnak, mind a' józan *Philosophiának* igen nagy tívteÉségére, a' jól rendelt *Republicákban* ki-törlöttek

Hogy a' Nap és Hóld, mind az idő' járásában, mind az egészség' dolgában nagy változásokat tegyenek, azt nyilvánban tapasztalhatjuk. De azt-is nem afféle képzelt *influxus*-sal tselekkék, hanem tsupán tsak a' rajtuk fekvő *Aérnek* meg-könnyítése, és meg-nehezítése által, midőn t. i. azt bizonyos idoban, bizonyos helyeken nyomják, vagy magokhoz húzzák. Innen, minden Délben, minden Ujságra, és *Aequinoctiumokra* különös *Éllök-is* *Éllök* gerjedni. Az új Hóld, a' ráknak, tsigának húsát, és az állatok' tsontjainak velejét meg-lágyítja, és apaétja; a' teli Hóld ellenben, meg-tölti és keményíti. Az *Aézfonyi* nem a' havi-tisztulás; a' *Férjfiak* közül-is fokakon az arany-ér többire az új Hóldat tartja. Vagynak, kik minden Ujságon vagy *Aequinoctiumkor* vért pöknek, vagy testeknek egész rézein vér-folyást szenvednek: vagynak, kik a' nyavalya-törés, bolondság, fúladozás, fo-tájás, vesék' fájdalma, *Éplök*, fokadékok, a' t. minden Ujságra, vagy Hóld' töltire tsalhatatlanul meg-ujúlnak. Találtattak a' mostani Tudósok közül olyanok, kik a' *Planeták*-nak-is illyetén *Aert* nyomó és vonó, és így, nehezítő és könnyítő erőt tulajdonítván, a' Régiek' Tudományát ebből igyekeztek újra láb-ra-allítani: De az én tudtomra, még igen kevésre mehettek.

§. LXXI.

Minthogy a' *Szeleknek*-is a' mi Egészségünk körül

körül igen nagy ereje tapasztaltatott eleitől fogva, látsunk már egy két főval azokról-is. A' Szelek semmi egyéb nem lévén az *Aer*nek egy helyről a' más helyre való omlásánál, természetekre nézve-is azon helységekben lévő *Aer*nek, az honnan felénk indulnak, és a' melyeken által-jönek, természetivel igen meg-egyeznek. Az *Éjszakai Szél*, minthogy igen hideg, nedves Tartományokról nagy havafokon jö hozzánk; egyéb iránt-is, a' Napnak az *Aequatoron* túl menése miatt, Őszel és Télben zokott úralkodni, igen hideg és nedves. A' *Léli Szél* az *Aequator* alatt, első, meleg, és fővenyes Áfrikáról a' *Mediterraneum*, *Hadriaticum*, vagy Velentzei Tengeréken által-jö hozzánk, és a' Napnak az *Aequatoron* innen való járása miatt, gyakrabban nyárban-is fúv, ez okból meleg és nedves: erre nézve, minden:or igen ártalmasnak-is tartatott. Jóllehet mi találunk, a' Szebeni és Fagarasi Havafoknak hidegsége mérsékelvén annak melegséget, ártalmában-is fokot el-vézen. A' *Napkeleti Szelek*, mi-hozzánk Tavafzal a' nagy káraz Ásiából jönnek. Innen, ha az *Euxinum* vagy Fekete-tenger őket valamennyire nem nedvesitené, igen kárazok, és fél-ferint melegek volnának: de így-is szemlátomást káraztanak. Az *Éjszakai és Napkeleti közül jövo Szelek*, a' nagy káraz, fővenyes, hideg Tatar-Országokról mind eddig káraz helyeken utazván, erősen kárazok, el egy kevésbé hidegek. Az *Éjszakai és Nap-nyugati közül*

közül támadók, mint-hogy a' Német - Orzági nagy Tengerről nem régen állottak-le, igen nedvesek, és gyakorta esot-is hoznak. A' Nap-nyugati Szelek-is a' nagy Oceanum Tengerről kelnek-fel; a' honnan ha Frantzia, Német, és Magyar Országokon keresztül-jötokben nedveségekből valamit el-nem hagynának, hasonló nedvelek és fel-ferint melegek vólnának. E' felett, azok a' tisztátalanságok-is, mellyek az Aert undokitják, a' felekben meg-lehetnek. Tapasztaltak bizony néha olly mérges felek, hogy valahol el-mentenek, a' fáknak, füveknek virágjait hirtelen el-hervasztották, és az Emberek 's harmok közt ifonyú vezedelmes nyavalyákat hagytanak. Ezekből, mellyik fél mennyire legyen az Egészségnek hasznos, vagy ártalmas, a' ki az Aernek fellyebb le-irt minémüségait meg-értette, maga-is jó rendin meg-ítélheti. *Meg-határozott és bizonyos dolog, így ír Fr. Hoffmann, a' Terméketi és az Orvosi Tudományban jártas költes Emberek előtt, hogy a' Nap-keleti felek leg-egészségesebbek; a' Deliek és Nap-nyugatiak pedig, igen egészségtelenek. Bizonyítják ennek igazságát Celsusnak-is ezen Szavai: A' Déli Szél a' testet el-lombítja, el-áztatja és erőteleníti. Az Éjféli-Szélről pedig ugyan-ö azt mondja: hogy az. köhögést, be-rekedést, bas-forulást, vizet fel-akadást csinál; a' testet fel-borzasztja; ismét, oldal-fájást és mell-fájást okoz. De az egészséges testet könnyebbé teszi, és meg-erősíti. Tapasztalták azt mások-is, hogy a'*

Déli-fél az ételbéli kivánságot el-vézi, az Éj-
zaki-fél pedig azt neveli.

§. LXXII.

Közönséges háznait és ártalmait a' Szelek-
nek, a' mi Életünkre és Egészségünkre nézve
a' mi illeti, azok igen sokak, és sok-félék; de
mi rövidségnek okáért, csak a' következő-
ket jegyezzük-meg. A' Szelek verik-egybe a'
Tengerről és más helyekről fel-kelő ködöket,
azok vízik azokat által a' fázaz és víz nélkül
való helyekre, hogy ott első legyen belőlök,
és így az *Aer* a' benne úzó gázságtól ottan-
ottan meg-mofofatafsék, a' föld meg-nedvesít-
tefsék, és termékeny legyen; az élő-állatok'
italára források, patakok, folyó-vizek, és tók
legyenek. A' Szelek olatják-el a' földről sok
helyeken igen bővön fel-emelkedő rothadt és
mérges gőzöket, hogy azon helyek-is íclet-
tőbb egészségtelenek ne legyenek. Ezek mér-
séklik az *Aer*nek hidegségét és melegségét, ál-
tal-vivén a' meleg Tartományokból a' meg-he-
vült *Aert* a' hidegebb Országokra, a' hideg Or-
szágokból ísmét a' hideget a' meleg Tartomá-
nyokra. Ezek mozgatják a' Tengereknek és
tóknak vizeit, hogy el-ne rothadjanak. Ezek
vízik-el, hogy többet ne emlitsek, a' mi tes-
tünk-ből fúntelen ki-jövö meleg nedves gőzö-
ket-is, hogy a' körülöttünk lévő *Aert* meg-ne
vesztegethesék. Melly jól esik az erős fel-me-
legedésben, ha valamivel csak egy kis szellő-
is tsaphatunk-is mi-magunkra, mindnyájan lők-
lor

Éor tapasztaltuk. Ártalma pedig a' Éelnek , mint Felnek , kiváltkepen-valo módon az erős és tebes fúvástól vagyon , a' mennyiben t. i. tor, ront, zavar, porral, lövennyel, hóval , 's a' t mindent el-tolt: a' mi tettünknek-is azon oldalát mellyet tsap , inkább nyomván és hivelirvén , mint az ellenben-tétetett oldalát; a' nedveiségeknek egyenlo keringesit nagyon el-bontja, és meg-zavarja mi-bennünk; mellybol náthák, nyilaldozások, tsontok' fájdalma, *pleuritis*, vér-pökes, 's a' t. Éoktak támadni.

§. LXXIII.

Mind az *Aernek*, mind a' *Szeleknek* hatásait, ártalmait, és különböző természeteket így meg-értvén, észre-vehetjük már azt-is, micsoda *fundamentumon* jövendölt így *Hippocrates*: *Ha a' fázaz, és Éjszaki feles Telet, esős és Déli feles Tavasz követi, Nyárban forró és mindenféle hideg-lelések, fem-fájások, tsipázások, has-menések uralkodnak; kivált az Afkonyokon, és puhább testü Férfiakon. Ha a' Déli feles, esős, lágy Telet, fázaz és Éjszaki feles Tavasz követi, a' viselős Afkonyok akár mi kistsiny okból könnyen idétlent fülnek, vagy igen erőtlen és beteges Magzatokat hoznak e' világra; mások has-menéssel, fem fájással; a' Venek pedig veszedelmes náthákkal bántatnak. Ha a' Nyár fázaz, és Éjszaki feles, az Ős pedig esős, és Déli-feles léken; Télben fő-fájások, köhögések, bé-rekedések, náthák uralkodnak; némellyek fázaz betegségben is esnek.*

is esnek. Ha az Őf fázoz, és Ejszaki feles lé-
 fzen, azoknak kiknek nedvesebb testek van, kivált
 az Afkonyoknak jól falgál; másoknak pedig fá-
 roz fem-fájásokat, forró hideg-leléseket, főbél-
 nehéz náthákat, némellyeknek pedig melancholiás
 vagy fekete sárt csinál. Ha a' Nyár a' Tavak-
 hoz hasonló léfzen, a' hideg-lelések sok izzadási-
 járnak. Ha az esős idő sokáig tart, többre
 hozzák hideg-lelések, has-menések, rothadások,
 nyavalya-sűrűsek, gutta-ütések, torok dagadások
 léfzenek: Ha nagy fázarság uralkodik; el-ká-
 rások, fem fájások: kökövények, nehéz vize'lések,
 vér-has kegyetlenkednek. Ismét: Az Eftendő fa-
 kokfaiban Tavakkal és Nyár kezdetin, a' Gyer-
 mekek Nyárban és Őffel; a' vén Emberek, ké-
 sö Őffel és Télben, a' közép-idejű Emberek; job-
 ban vagnak. A' Nyavalyák közül ugyan akár-
 melyik lehet minden időben; de még-is Tavakkal,
 a' meg-tébolyodás, melancholia, nyavalya törés,
 vér-folyások, torok fájás, náthák, bé-rekedés, kö-
 högés, mindenféle sokadékok és kelevények, és a'
 kökövény, inkább uralkodnak. Nyárban ezek köz-
 zül-is ugyan némellyek, de a' forró, harmad-na-
 pi, negyed-napi hideg-lelések, hányások, has-men-
 sek, fem fájások, fül fájások, fájmak ki-szēse-
 dése, kemérem testnek meg-büfűbödése, izzadások,
 gyakrabban kegyetlenkednek. Őffel pedig a' Nyá-
 ri nyavalyák közül-is sokan, de a' negyed-napi és
 bojongó hideg-lelések, lép-dagadás, vizkórság, fá-
 roz betegség, nehéz vizellés, has-menés, vér-has,
 farsába, torok fájás, fuladozás, kolikák, nyava-
 lya-

lya-törések, meg-tébolyodás, melancholia, inkább járnak. Túlben az oldal fájás, mell fájás, agyelek fájás, fő-fájás, pleuritis, gutta ütés, halalos álmoság, veztegetik az Embereket.

§. LXXIV.

Mind ezekből, a' miket eddig az Aérnek és Szeleknek tulajdonságiról, haénairól, és ártalmiról elő-Éámlálánk, önként ki kerekedik, hogy leg-egészségesebb Aerü hely a' volna, mellyben az Aer nem-is igen meleg, nem-is igen hideg, nem-is igen száraz, nem-is igen nedves, nem-is igen könnyü, nem-is igen tisztátalan, melegrol hidegre, hidegrol melegre hirtelen nem változik; mellyet sem a' Déli sem az Éjzaki fél nem talál, hanem mindenkor Napkeleti, vagy Napkelet 's Éjzak közül fúvó Éellok élestenek. De kérded, hol lehet ilyen helyre találni? talám csak a' *Morus Utopia*jában. Mert a' völgyekben nehéz ugyan az Aer, de tisztátalan; a' hegyeken tiszta, de hideg, véles, vékony, és gyakran változó; a' tér-helyen nem-is igen vékony, nem-is igen vastag, de hol igen nedves, és tellyes rothadt gözökkel, hol igen száraz, meleg a' fok főveny miatt, és porral meg rakodott; itt a' nagy Városoknak füstje; amott a' Bányáknak goze undokítja azt; másutt az álló büdös tók, fertók, nagy folyó-vizek, árnyekat tartó nagy hegyek és erdők; vagy pedig a rothasztó Déli-Éel, és fagyaláló Éjzaki-Éel veztegetik-meg.

§. LXXV.

§. LXXV.

Földi Paaraditsomnak tarthatjuk azért *Aëri*-re nézve az olyan helyet, melly egy kevéssé más helyeken felyül éró, de nem igen magas dombon fekszik, mellyhez közel sem magas hegyek, sem nagy erdők, sem álló tók, sem nagy folyó-vizek nintsenek; hanem szép kies berkekkel, legelő mezőkkel, virágos kertekkel, gyümölcst-fákkal vétetett környül: a' hol Dél-felől szép kies tsergedező patakok, Éjzokról fázaz fántó-földek vagynak, és a' Nap-fény egész estvéig süt. Ezek minél jobb móddal meg vagynak valamelly helységben, az a' helység-is annál egészségesebb. *Feletőbb hibáz pedig* (igy ír Lommius) *a' Köz-nép, midon a' helységeknek egészséges voltát a' komkéd nagy folyó-vizeken építi; mert valamint gyönyörködteik a nagy folyó-vizek a' fennet, fintén úgy értanak mind a' kéz egészségnek. Hanem az Aërnek kiváltképen való jószaga, a' tisztaságban áll. Melly kerint, elebb-való a' Falusi Aër, a' Városnál; a' fántó-földeken fekvő, a' rétblenél; a' fázazon kvő. a' tengerinél; a' hegyeken való, a' tok és nagy folyó-vizek mellett valónál; a' fázaz, az eszösnél; a' tifta, a' ködösnél; a' nappali, az estfakainál; a' déli, az igen reggelinél, és késő estválnél.*

De minthogy az ilyen jó *Aëri* hely igen ritka, 's nem-is mindnyájan 's mindenkor van módunk a' jó *Aërrel* való élésben; tok kívántatván még egyéb-is az *Aër* mellé az életre: ú. m. Etel, ital, ruházat, bátorságos lakás,

's a' t. mellyeknek meg-érzésére gyakran alkalmatosabbak a' roész Aerü helyek; de akárhol-is, a' szelektől 's Ektendő' négy részeitől-is a' leg-jobb Aer-is gyakran meg változván, igen szükség lézen már arról értekezödnünk, *hogy leheessen magunkat a' roész Aérnek ártalmait ellen-is meg tartani.*

§. LXXVI.

Igaz dolog ugyan, hogy semminek ártalmát olly nehezen mi-magunkról nem fordíthatjuk-el, mint a' roész Aerét, mert új Aert nem tsinálhatunk; de ugyan-tsak van abban sok mód, hogy az ellen-is magunkon segítsünk. Ezek közt pedig leg-hatalmasabb a' régi fokús. A' Norvégiai és Lapponiai Ember, a' meleget; az Áfrikai ellenben, a' hideget nem szenvedheti; a' Tzigány-gyermek mezitelen fikonkázik tsattogó Télben-is künn a' jégen, 's mikor mátokat bundában-is által-vér a' hideg. Mi-magunk-is Nyárban, mikor már a' meleghez fokunk vólt, tsak egy feles-első után-is úgy fázunk, hogy reket egész testünk, és egybekorzognak fogaink; holott, mint a' *Thermometrumon* sokszor meg-jegyzette a' Nagy *Boerhaave*, olly meleg akkor-is az Aer, hogy ha télen annyira bé-melegített házba mennénk, helyben el-ájúlnánk. A' mezei tisztá Aerhez foktakat, a' Városi tisztátalan Aer; a' Városiakat pedig, a' mezei el-lankaftja, és fő-fájósá rézi. A' mezön lakó Pástoroknak és Katonáknak, az Aérnek akármilyen hirtelen eső változása

tozása-is kevés kárt tézen, mellytől a' kényesebben neveltek, ezer védelemben forgnak. Egy hideghez meleghez fokott fegény Legény, az egész Világot egybe-vándorolja, egészségének meg-homlása nélkül, a' kényesebb természetűek pedig, a' homféd orzági Áert-is megfinlik. Mind ezekből 's több ezekhez hasonló példákból, világosan meg tetzik, hogy az Áer majd mindennémű ártalminak el-fordítására, leg hatalmasabb Orvosság vólna, ha Gyermekek-korunktól fogva hidegnek, melegnek, félnek, esnek, 's a' t. egyaránt okosan foktatnók mimagunkat. Nagyon el-vétik tehát az olyan Apák és Anyák az ugrást, a' kik azzal igyekeznek a' magok Gyermekeiknek egészségét megtartani, ha azokat még a' Napfenyre sem engedik ki-lépni. Múlólag jegyezzük-meg ez alkalmatsfással azt-is, hogy ha ki idegen Országokra akar ki-bújdosni, 's módja van az idő válaftáshán, erre a' Tavaf, a' Telnel; a' Tel, a' Nyárnál; a' Nyár, az Öznél alkalmasabb; de Tavafkal-is Majus; Nyárban Augustus; Özkel September, Télben Februarius, bátorságosabbak. A' rof Áerü helyekre, Télben, mikor a' rothaftó meleg gözök többé nintsenek; a' jó Áerüre, Nyárban tanátsosabb menni.

§. LXXVII.

De a' fokás mellett, kükség léfen mimagunkat az Áer' ártalmas tulajdonsági ellen, külső ezközökkel-is segitenunk. A' Hideg ellen, igen

igen hasznos *recipe*: 1.) A' mértékletes meleg Szoba. Mértékletes meleget mondok; mert ha erősen bé lévén az melegítve, ottan ottan ki-kellevén abból a' külső erős hidegre menünk, onnan megint vissz'á az erős melegre, e' hirtelen való gyakori és nagy változásokat, e' mi Természetiünk romlás nélkül alig víselheti-el. 2.) A' jó bérlert köntös jól magunkhoz takarítva, hogy a' hideg alája ne férkezhesék, és a' mi testünköl ki-jövő meleg gőz, a' mellytől vagyon egyedül akármi köntösnek melegsége, az alatt jól és sokáig meg-maradhaton. Az effele bérlert köntöst pedig illő lévén Őzzel jó elein, mikor a' Nyári meleg hidegre, észre kezd változni, fel-öltözni; 's Tavaszzal-is míg a' hideg szelek és éjt-éakák tartanak, mind addig viselni. Mert a' kik ellenkező módra tselekedtenek, vakmerő nyughatatlanságokért, terhes náthákkal, kinos *fluxusokkal*, köhögésekkel, veszedelmes torok, óldal, és mejj fájásokkal, forró 's más-féle hideglelésekkel, fámtalan sokszor fizetnek. 3.) A' serény *commotio*, mellynél a' Természeti belső meleget semmi jobban nem éléztí, 's nem tartja. Innen vagyon, hogy a' túnya rest Emberek, sokkal hamarébb meg-fáznak, 's el-is vesznek a' hidegben. A' meg-fázott részt póztóval vagy egyébbel dörgölni-is igen hasznos lévén. De jegyezd-meg, hogy az erős hidegben, kivált azoknak, kiket a' hideg már általjárt, hirtelen erős *commotiót* tenni, épen nem

vólna bátorságos. Mert midon az egybe-
 rúlt és meg-keményült erekben, a' belső ré-
 zekben a' vér kemény mozgásra indittatik, a'
 lezű belöle, hogy vagy valahol meg-dugul,
 és *inflammatiót* csinál, vagy ki-hatítja a' gyen-
 gébb ereket, vagy pedig maga a' vér az erős
 rontsolódásban úgy el-vekonyul, hogy a' tett'
 erejét fenn-tartani többé elégséges ne legyen.
 Sokak a' példák, hogy a' kik így tselekeute-
 nek, hirtelen el-ájúltanak, sőt hogy meg-is hól-
 tanak. 4.) Az Ételek Italok közt-is azok,
 mellyek a' vért melegítik és sebesebb folyásra
 indítják, a' hidegnek erejét nagyon tartoztat-
 ják. Ilyenek a' káposzta, répa, torma, mus-
 tár, hagymák, fűszerzámok, a' ferényebb er-
 dei vadaknak és mezei madaroknak húfok, ki-
 vált sülve; a' jó bor, égetbor, rofolis, illen-
 dő mértékkel. Ide tartozik a' kevés ital-is,
 mert minel sűrűbb 's vastagabb a' vér, annál
 jobban tartja a' belső melegséget. Sokan me-
 leg Kávé vagy Thea hörpöléssel-is igyekezik
 magokat fel-melegíteni; 's igaz-is, hogy a' víz'
 melegétől előző jól fel-melegednek, de egy-
 fűer'smind meg-higulván 's vizesülven vérek
 jobban-is, csak hamar fokkal inkább meg-fáz-
 nak. A' kényesebben neveltek okolon tselek-
 zik, ha éjtzaka, és reggel-is nap' fel-jöte előtt,
 's eltve nap' le-mente után, künn nem igen
 járnak; mert az akkori hives Aértől könnyen
 náthát, hurutot, vagy forró nyavalyát kapnak.

§. LXXVIII.

Ha pedig a' hideg *Aer* egyfőer'smind nedves-is lézen, akkor nem kívül fűttő kemenczékkel, hanem belül fűttőkkel kell a' főbákat melegíteni, még pedig, ha lehet, jól lángoló fáraz fákkal, mert a' lang a' házbeli *Aer*-nek nedveségét magához húzza, és a' fűttel együtt a' kéményen ki-vízi; egyébként pedig az *Aerrel* együtt a' nedveség-is meg-melegednek, melly az egézséggel igen ellenkezik. Sokan, ha a' főem álhatná, az ilyen *Aerü* házban, fedetlen edényekben fűtőerzámokat-is bővön tartani, jónak tartanak.

§. LXXIX.

Mikor sokáig nagy fáraz hévségek úralkodnak, olyankor azok, mellyek hivesítenek és a' rothadásnak ellent állanak, sokat használhatnak. Minéműiek: a' nyugodalom, álm, tíf-ta jó hideg víz ital, minden-féle savanyú ízű italok és ételek, az igen főjtős izüeken kívül, a' falát: *Endivia*, és egyéb enni való víz izű zöldségek, a' falétrom, főöke savó, 's a' t. A' kiket a' főorulás erőssen tart, minthogy a' forróságot semmi inkább nem neveli, mint a' belekben sokáig heverő ganéjnak rothadt göze, főukség lézen, olyanokat válaftani az ételek 's italok közül, mellyek egyfőer'smind a' hasát-is lágyítják, mint a' bor-kő, hűfos főilva, 's a' t. Set, ha ezek elégségesek nem vólnának, holmi savanyú ízű patikai *Laxatívát*-is kellett venni, leg-alább harmadnapban egyfőer. A'

Házak közül is, ilyenkorra az alatt való nyirkas házak alkalmatosabbak, mint a' felső kontignátziók. Még pedig, minthogy a' fejr-én a' Napnak sugárait vízzá fokta verni, a' fekete-én pedig bé-iffa, és által-borsárja azokat, Nyárra a' kívül fejéren, belől feketén festett Házat, jobbnak tartja *Boerhaave*. Ugyan ez okból a' Kontos-is, ha fejr-énü, nagyobb hiveséget tart, mintha más-énü; a' Kalapok-is, ha felyül fejérek, alól feketék volnának, jobb árnyéket és nagyobb hiveséget tartanak, mintha egészén fejérek vagy feketék. Továbbá, igen szépen hivededik és nedvededik az *Aër* azzal-is, ha a' Házak' *parvum* ntumát hideg vízzel ottan ottan öntözik, vagy egyik edényből a' másha ott fok hideg vizet toltogernek, vagy hideg vizes edényekben félyyel fris zöld füz, nyár vagy eper-fa ágakat, kölköveffoket, új rósa es borza virágokat tartanak; mert ezek fok hives vizes gözt foktak önnön-magokból az *Aër*be borsatani. A' szép kies réteken, zöldellő árnyékos berkeken, erdöken, es kertekben való mulatozás is, foként a' hideg vízben való feredezés, tsuda-kepen éléftik a' hévségben el-azott és el-tikkadt écmélyeket. De jegyezd-meg, hogy izzadó tettel, akármí okból támadt-is véredben a' forroság, ha úgy nem akaré jární, mint régen Nagy Sándor a' *Cydnus* tolyó-vizében, soha ne állj; hanem várakozz, mig az izzadság magában el-mulik, es teted gyengén hivededni kezd.

§. LXXX.

Nedves melegségét az *Aërnek*, valamint az leg-vehetőbb, úgy leg-érgalmatosabban kellene orvosolnunk. De bizony, gyakran fájdalommal keltetik észlelnünk, melly keveset tehet ez ellen minden Emberi érgalmat íság. Leg-háznosabb *antidotum* volna ez ellen, ha az ilyen meg-vehető *Aerü* helyet jó elein meőzire el-kerülhetnek. De ha azt nem tselekedtetjük, jó lézen: 1.) Sok helyeken éalmából, vagy egyéb könnyen égő materiákból, mellyek közt a' fenyő-fa, köris-fa, tseréfa, üröm, nagyon ditsértetnek, nagy langolótüzeket tenni; mellyek az afféle mérges gőzöket rév-zerint meg-eméztik, rév-zerint, felet tamarván, el-öflatják. 2.) A' Hazakat és házak-környékir, bűdös-kő, gyanta, fenyő-mag, puska por, temjén, salétrom füsttel ottan ottan jól meg-füstölni; vagy etzettel. bűdös-kő, és salétrom *spiritussal* meg-párálni. Sőt, a' tisztá meg-gyújtarott ganej-domboknak fűtti-is lok helyeken éep háznót tett. A' Templomokatis bizony, mellyek többire bé-zárva állanak, és t. meto helyeket, nem ok nélkül kezdettek a' Kegiek tömjénnel fűstölni. Igen lokat tézen, 3.) az efféle rothadt nedves gőzök ártalminak el-fordítására, a' házaknak, házi-portékáknak, kontösöknek, és a' magunk testének, az útzáknak, városoknak tisztán való tartása, mint azt, a' többek közt, az igen nedves kovér roé *Aerrel* élő Belgák' példája elég-

gé bizonyítja. Mindezekon kívül Éükség lé-
 zen: 4) Fejünket valami jó Éaglokkal, leg-
 alább por-tabákkal, gyakran erősgetni; nyálun-
 kat, mellyel az olyan vezett méreg igen Ée-
 reti a' gyomorba 's onnan a' vér kozi által-
 költözni, Éorgalmatosan ki-pökösni: vértünköt
 holmi gyenge izzaftó, és a' rothadástól óltal-
 mazó Orvoíságotskákkal ottan ottan tisztogatni,
 's erősgetni, minéműek a' jó Etzet magára-is,
 de kivált Terjékkal, Rutával, *Marrubium* vagy
 Pezertze füvel, Ezerjó füvel, *Calendula* virág-
 gal, 'sályával, 's a' t. el-kézítettett; minden
 fávanyú *Spiritusok*, *Tincturák*; a' jó Bor; jó
 kedv; bátor Sziv; 's több effélék.

§. LXXXI.

Utóljára, meg-tartásra méltó dolog lézen
 még az-is; hogy a' Éáraz-betegséget, nyavalya-
 törést, gutta-ütést, viz-kórságot, negyed-napi
 hideg-lelést, nehéz köh gést, rút folyó-lebeket,
 's más terhes hófzás nyavalyákat, mellyek a'
 jó vérnek és *Spiritusoknak* meg-fogyatkozásából
 Éármaznak, akkor-is, midön minden Orvoísá-
 goknak háfontalan el-próbálása után tellyeség-
 gel meg-orvololhatatlanoknak tartattak, tsupán
 csak a' régi meg-Éokott *Aérnek* változtatása,
 vagy a' Betegnek egyik helységből a' másban-
 való által-menetele, és ott múlatása, Éama
 nélküil fokÉor meg-gyogyította. *Pessimus Cae-
 lum est*, (igy ír Cellius,) *quod aegrum fecit,*
adeo ut in id quoque genus, quod Natura pejus
est, in hoc statu salubri mutatio sit. az az: Leg-
 rofÉabb

rozsabb *Aér* az , melly a' Nyavalyát élte , úgy hogy ilyenkor , meg azzal-is , melly *Ter-mélete* érint alább-való , hasznos légyen azt el-tserélni. De erről máfutt bővebben-is fogunk szólni.

ÖTÖD IK R É S Z.

A Z E L E D E L E K R Ö L É S I T A L O K R O L.

§ LXXXII.

A' mi *Testünk* , midön *Anyánk'* *Mé-heben'* fogantatik , egy köles-femnél nem nagyobb ; de *hiz'* nap múlva mindjárt egy árpa femet ; egy hólnap múlva , fél *drachmát* ; három hólnap múlva , hat *lotot* ; hét hólnap múlva , négy fontot ; kilentz hólnap múlva , tizenegy fontot meg-nyom. E *Világra* való élet-tetésünk után is hasonló sebességgel nevededik mind nagysága , mind nehézsége ; míg 20. vagy 30. *Fétendős* korunkra 150 , sőt 200. *fontra*-is fel-lépünk. Valami fogantatásunktól-fogva ez ideig *Testünkhöz* adatott , a' mind az *Ételből* és *Italból* lett : és így csak-nem egész *Testünknek* a' meg-enni és innya-való *materiákhól* kellett formáltatnia. De azután-is az erős munka , éhezés , betegség , sokszor minden húsunkat és nedveségeinket úgy el-apaftja , hogy alig akad-meg bőrünk tsontainkan ; de ha ételre kaphatunk , rövid idő alatt minden

el-vezített húsunk és erünk ismét helyre áll. E' felett, egészséges korunkban-is Testünket kívül a' köntöshöz és egyébhez való furlódás, belől a' vérnek sebes folyása, a' íok hajladozás, törődés, föntelen koptatja, vászalja: a' nedvességek belölle minden-felé nagy mértékben takarodnak-ki; csak a' bőrön láthatatlan formában mindennap négy, öt font ki-gozölog: úgy-hogy, az egész Testnek rövid ido alatt önként el-kellene apadni, ha az Étel és Ital által ottan ottan meg-nem újittatnak. Tapasztalt dolog továbbá az-is, hogy 24. órak alatt, ha új *chylussal* fel nem elegyítettik, egész vérünk meg kezd tsipösülni, és rothadni. Mindezekből meg-tetűzik, melly el-múlhatatlan hazna legyen az Eledeleknek és Italoknak, nem csak az Egészségre, hanem még az Életre nézve-is: és hogy az Étel és Ital egyedül az, a' mi által fenn-tartatunk; a' más öt nem Természeti dolgok pedig, csak segítségék, hogy az Ételből és Italból, a' mi Testünk maga nevelésére és táplálására, alkalmas *materiat* ké-
szíthessen.

§. LXXXIII.

Ugy-is tapasztaljuk, hogy leg-nagyobb for-galmatoiságot, az Ételnek és Italnak keresése és meg válahtása iránt, öntött a' Természetnek Bölts Mestere minden Élő-állatokban. Mik lé-gyenek pedig a' meg-ehető, mik a' meg nem chető dolgok, azt ugyan némü-némü rézből a' Természet-is *diktálja*; de az Okoíság világo-
sábban

sabban tanítja. Alkalmatlanok ugyan-is a' meg-
 ételre: (1.) Valamellyekben tápláló nedvesség
 nintsen: mint az *aër*, föld, kö, értz, ruha,
 papiros; viz, só, magokra. (2.) Valamellye-
 ket a' gyomor meg nem emészthet, mint a'
 tsont, portzogó, fa, a' gyümölsöknek ko-ke-
 ménységü magva, és külső éráz hártýája, a'
 é r, zurok, viafé, éráz enyv, 's a' t. úgy
 azok-is, mellyekben igen keferü, fojtós, fáva-
 nyú, büdös, okádtató, *purgáló*, vagy egyéb-
 ként a' Termézetet irtóztató, a' vert hirtelen
 felettébb fel-gyujtó, meg-rothasztó, vagy egy-
 be-alutó erő vagyon. A' meg-ehetők közt
 pedig leg-alkalmatosabbak, és a' mi Terméze-
 tünkkel leg jobban meg-egyeznek azok, melly-
 eket a' gyomor vagy nyersen, vagy igen egy-
 ügyü és könnyü kezület, az-az, sutés, főzés,
 kelés, rántás, áfalás, meg-elegyítés után ked-
 vesen el-fogad, könnyen megemészti; mellyek-
 nek leg kedvesebb ízek és éagjok vagyon, és
 a' belekben-is leg-kevesebb teprőlejek marad-
 feinn.

§. LXXXIV.

Maga az UR ISTEN a' mi Első Szüléink-
 nek Eledelekre rendelte vala csak a' Plántákat.
 Így áll ugyan-is, 1Mós. 1. 5. 28. *Imé, adtam*
néktek minden mag-hozó füvet, melly vagyon az
egész Földnek fínén; és minden gyümöls-termö és
mag-hozó fát, hogy azok legyenek néktek Elede-
letekre. És én úgy tartom, hogy valamig az
Édennek minden kívánatos és hasznos füvekkel,
 G 5 füvek.

füveknek magvaival és gyümölcsökkel gazdag Kertiben mülattanak, ezeken kívül egyéb eledelet nem-is próbáltak. Minekutánna pedig pártoságokért e' Ditsőséges Kertből ki-tsapatának, 's a' körül lévő helységben magok tápláltatásokra elégséges és alkalmas füveket, és gyümölcstermő fákat nem találtak volna, kén-telenítettek az efféléket nagy munkával plántálni, vetni, szaporítani; és hogy a' tövis, bogánts-kóró, és egyéb rosz bűriánok azokat meg ne főjtsák, szorgalmason gyomlálni, tisztogatni, kapálni, irtogatni: és így, az Ö Felségétől fejekhez tsapatott Átok szerint, véres vérejtékkel enni a' magok Eledeleket. Sőt, kétség kívül, nem sokára a' juhoknak tejét-is meg kezdték enni; mert a' mint ugyan ott, R. IV. 2. fel-jegyzette Móses, az Ádám két Fiai közül, Kain Föld-mivelésre, Ábel pedig Juh-pásztorlásra adták magokat: mi végre tartottak volna pedig annyi juhokat, ha legalább azoknak tejét nem ették volna; elégséges okát alig találhatjuk.

Igy tartott ez, kiváltképen az Istenfélő Seth Nemzettségében, egészen az Özön-vizig; a' mikor oztán a' hófűrés Első, 's a' Tengernek majd Ektendeig a' Föld' színén heverő ósvize el-fóványitván a' Földet, és így, a' Plántákat-is igen fóványná, vaddá tévén, megengedé a' Nagy Jóságú UR ISTEN Noénak, 1.Mós. IX. 2. hogy minden mozgó és élő-állat lebejssen nékik eledelekre.

De nem fokára el-kezdvén Éaporodni az Emberek a' Földnek Éinén; lokan vándorlásra, új lakó-hely keresésre adák magokat; melly miá nem lévén módjok a' Föld-mívelésben, és Barom-tartásban, az alatt el-fokván a' munkától-is, jollehet a' ferényebbek holmi vadakat néha fogtanak, de a' többi a' Plántáknak gyökereire, magvára, fűvére, a' fáknak gyümöltseire vízÉá-Ézorultanak. Innen, az *Arcadiabéliek*, Mákkal; az *Apiusok* és *Thyrintbiusok*, Vatzkorrall; az *Athenasbéliek*, Figével; a' *Medusok*, Mondolával; az *Induok*, holmi Nádgyümöltsel; a' *Persák*, *Cardamomummal*; a' *Carmannusok*, Pálma-fa gyümöltsel éltének; a' *Strabo*, *Aelianus*, *Solinus*, *Herodotus*, *Méla*, *Plinius*, bizonyság-tételek Éerint. Ámerikában is a' *Brasíliaiak*, 1497. ÉÉtendökig, KRISTUS URunk' Születése után is, míg t i a' Spanyolok reájok találtnak; méznél, gyökereknél, és gyümöltsöknel egyebet nem ettenek. Sör, még ma-is Áfiában, *Balfora* nevü Várostól egÉÉ a' *Ganges*' folyó-vizéig, melly tart közelt 1000. Mértfoldet, lok ezer Emberek, mint a' barmok, tsak Plántákkal élnék. *Boerhaave*.

§. LXXXV.

Mi, véÉÉük ma az Eledeleknek *materiáját*, réÉ-Éerint a' Plántákból, réÉ-Éerint az Éló-állatokból. A' Plántákból vett Eledelek Hat félék: [1.] *Lifté-válható Gabonák*. [2.] *Hüvelykes Vetemények*. [3.] *Gyökerek*. [4.] *Zöldségek*. [5.]

[5.] Gyümölcsök. [6.] Gombák. Mind ezeknek ha mi kedvetlen izek, éagjok, és ártalmas tulajdonságok volna, igazgatjuk a' *Füferkámokkal*. Az Élő-állatokból vett Eledeleket is Öt *Classisokra* lehet éakasztani: [1.] A' *Hús*. [2.] A' *Tej*. [3.] A' *Tojás*. [4.] A' *Halak*; és egyéb *tsúzó - mázó állatok*. Ide éámlálom [5.] A' *Mézet*-is, mint-hogy ez-is élő-állatoktól kééittetik. Minden Eledelek' közönséges füferéama gyanánt vagyon a' földből álatott, vagy vízből főzetett *Ső*. Ezeket illy rendel külön-külön fel-vévén, láfsuk, mellyik mi-téle természettel bir; és a' éerint kinek 's mikor háénos, vagy ártalmas?

A' LISZTÉ-VÁLHATO GABONÁK ROL.

§. LXXXVI.

Furipides úgy tartotta, hogy az Ember' Életinek tápláltatására Kenyérrél és Vízről egyéb nem kívántatik; és valami ezeken kívül vagyon, inkább tsemege, mint-lem Étel. Tapasztaljuk magunk-is, hogy mindent hamarébb meg-únunk mint a' Kenyeret; és ugyan ritka 's tsuda Termézetü Ember az, a' ki a' Kenyeret nem éereti. Idvezítönk-is az URi Imádságban egyebeket el-hallgatván, így parantsolja, hogy imádkozzunk: *A' mi mindennapi Kenyerünket add-meg minékünk ma*: Illó azért, hogy mi-is az Eledelekről akarván éólani, legelőzör

először azokat a' Gabonákat vizsgáljuk-meg, mellyekből Kenyér készíthetők.

§. LXXXVII.

Ezek közt leg-első a' *Búza*: a' mellynek egynehány-féle nemei vagynak ; gyan; de mind azok hatnokra nézve, egymástól keveset különböznek. Leg-jobbnak tartatik mindazáltal, a' mellynek fene sárga, vagy veres színű, síma, tellyes, fényes, kemény; úgy-hogy, ne könnyen lehessen el-harapni; belül igen feje, tömött, jó vagú, jó ízű; és ha meg-rágják, a' nyálat meg-kövérti; a' melly közép idejű. Az igen új Búza, nyers és nehéz emészthető; az igen régi, el-afzott, meg-mojosult és zagosult. Hajdan mikor az Emberek leg-elsőbb Búzára kaptanak, egyátallyában *csak magára, vagy vízben meg-főve ették azt*. Ma-is sokan éretik ezzel, meg-mézelve, így tsemegélni. De igen egészségtelen; mert a' gyomrot felelőbb meg-terheli; és míg meg-emészthető, el-peshedvén, küllel a' gyomrot és beleket fel-fújja; a' belőle képzült *chylus* is, enyves vastagsága miatt, a' belső rézekben meg dugul, és sok egyéb terhes nyavalyák közt, forulást, hasnak puffadt keménységet, iüladozást, fémvilágnak el-vevésését okoz. Azután, míg a' Malmot fel találták, *Mo'sárban előre meg-törték, és így listé révén, pipet fűztek, 's pogácsákat sütöttek belőle*. Így, minthogy a' gyomorban hamarabb hig nevéveléggé válnak, nem épen oly hatalmas, mint kemény; de ugyantsak meg-

marad enyves, vastag nyúlósága az abból ké-
 zült *chylus*nak. Erre nézve, ez-is [1.] a' gyo-
 mornak és beleknek belső részeiben meg ragad,
 azokat holmi takony forma tsirizzel bé-keni,
 a' *fibrá*kat benne el-lágyítja; és így, nem-
 csak az ételbéli kivánságot, és az eméztő erőt
 törli el, hanem, meg-gyűlvén, meg-peshedvén,
 és etzeresedvén ezen taknyos tsiriz, a' belek-
 nek oldalain és rántzaiban, has-rágást, *spasmus*-
 okat, felet, forulást, has-menést, vér-hast-is,
 's a' t. gyakran tsinál. [2.] A' májban, lép-
 ben, *glandulák*ban, és másutt az edényeknek
 foróságaiban meg-dugul. [3.] Az egész vert
 meg-nyúlósítja, és taknyosítja; mellyek miatt
 időre az egész Test el-lágyúl, el-erőtlenül, el-
 sárgúl, el-taknyosúl; és így, mindenféle Nyá-
 valyáknak fejkévé lézen: a' mint mind eze-
 ket a' Gyermekekben, puhább Leányokban,
 A'Ézonyokban, és némelly nyalánk Férjfiakban-
 is, kik efféle pépekkel, pogátsákkal, fánkoka-
 kal, és egyéb keletlen téztamüvekkal; cdes,
 lágy, simító ízekért, kényes inyeknek éretik
 gyakran kedveskedni; fájdalommal éemleljük.

Ezek indították-fel kéttség kívül az Embe-
 reket, hogy kezdenének időre az iránt-is gon-
 dolkodni, hogy lehetne a' testéből ezen eny-
 ves nyúlóságot ki-venni, és így, kenyérré sütni
 azt. E' végre leg-hatalmatább e'köznek talál-
 ták a' *fermentatiót*, vagy meg-keletést. Ez,
 ma három-képen lézen, seprővel, kovázzal,
 és komlós-korpával, vagy tzokkal. A' kováz,
 a' seprő-

seprónél; a' tzök, a' kováznál, az említett enyves vastagságot jobban el-olvasztja, mint a' kenyérnek mor'salódó beliből világosan észre-vehetjük. Innen, a' kovázos kenyér, a' lep-rösnel; a' komió-s-korpával vagy tzökkel sült, a' kovázosnál; egészségesebb-is, kivált a' gyen-gébb gyomrú, *phlegmaticus*, erőtlen, beteges, ve'teg-ülő, tanuló, és akármí okból magokat keveset *comm veáló* fémélyeknek. De a' munkás Para'ztoknak gyomrát és er'jét, a' nehe-zebb emé'zhető, és vastagabb enyvesebb vett tsináló kovázos kenyér, jóval jobban tartja.

§. LXXXVIII.

De akármel'lyik módon sült Kenyér is, egészséges és egészségtelen vóltára nézve, fokot fokott különbözni.

(1.) *A' Búzának mivóltá ferint*: mert a' fejer-femü, rogyás, pergelt búzának, ízetlen, sükeretlen, kevesebb és ro'z vett tsináló ke-nyere lézen: annyival inkább, ha mojos vagy dohott vólt az; a' vett-is rothadásra vonza. Értsd ezt, az állott, mojos, régi lis'tről-is.

(2.) *Az örlésre nézve*: mert a' sebessen-forgó malom-kövek nem fokára meg-meleged-vén, a' lis'tet-is el-pergelik; a' mel'lyek pedig lágyak, és porlók, kö-porral a' lis'tet meg-ele-gyitik; mel'ly a' gyomor és belek érzékeny fi-bráinak, nagy alkalmatlanságot érezhet.

De (3.) *A' sütésre nézve-is, a' kenyerek egymástól fokot különböznek*: Ha t. i. a' Téz-tát [A.] *Tízta forrás és folyó-vizzel, vagy álló-kút*

kút és só-vizzel dagasztották; mert az álló, rothadt bűdös víznek Kenyere-is bűdös, és rothadt, (melly érint, ha valamire, ugyan ékeséges volna a' Kenyér-sütésre jó vizet keresni.) [B.] *Ha nem elég jól, vagy igen meg-sózták: mert a' sótalán Kenyér nem csak ízetlen, hanem mind a' gyomorban, mind azon kívül hamar meg-rothad; az igen sós, fõmjúságot okoz.* [C.] *Ha felettebb, vagy jól meg nem dagasztották: mert a' felettebb való da ártás, éijjásá, nehéz eméltetherõvé tévi a' Kenyeret, mellytõl a' gyomor-is meg-púffad: ha pedig jól meg nem dagasztják, sem a' lizt, sem a' só nem elegyedhetik jól el benne; a' m g-kelesre is alkalmatlan lèben.* [D.] *Ha a' Tefta jól meg-nem költ, vagy felettebb el-poshad: mert ez felet, rágást, nyilaldosást, rothadást okoz a' belsõ rézekben, 's kevelebbé-is táplál, amaz pedig a' keletlen Teftamüvnek §. XCI. le-rt tulajdonságit követi.* [E.] *Ha jól meg-nem sült, vagy felettebb el-égett: mert a' sületlen Kenyér olyan, mint a' keletlen; az igen el-égett pedig zõrit, és mint a' Kenyér-hai, dúrva, fekete, melancholicus vért tsinál.* [F.] *Ha tûzhelyben vagy kementzében sült: mert a' tûzhelyben alig süthed azt jól, és egyenlõképen meg: De a' éaráz jól langoló materiával hevült éaráz kementzében sült Kenyér-is, a' penizes nedves kementzében sültnél, (kivált ha valami fûstõõ rothadt penizes éalmával, vagy náddal melegítették azt,) jóval elébb való;*
minthogy

minthogy a' kementzének goze a' Kenyeret-is egézzén meg-hatja.

Továbbá (4.) Ugyan azon egy kenyér-is a' maga ideje kerent önnon magától fokot kulomboz. Mert az *új meleg kenyér* a' gyomrot felettebb fel-fújja, a' *chylust* sürüvé teszi, a' vért meg-feketíti es csak nem egyben alutja, a' *spiritusokat* meg-fojtja, az egéz testet el-bádgyahtja, a' vizelletet fel-akajtja; lé-lédelgést, éiv-dobogást, fulladozást, sot gyakran, hirtelen halált-is okoz, mint ezt, ha a' rövidség engedn:; sok példákkal meg-bizonyithatnok. Értsd ezeket egyeb téztanémü sülteknék forron való faldaklásáról-is. Intetnek ez alkalmatozsággal a' Sütök-is; hogy mihellyt ki-éedik a' kenyeret a' kementzéből, azonnal jól bé takarják, annyival-is inkább hideg helyre ne tegyek, hogy a' kenyerből ki gőzölő meleg párát; melly az inakba lévő *spiritusok*-nak vezedelmes ellensége, az árnek hidegsége benn ne rekedzze, *Galenus* és *Avicenna* leg-jobbnak tartják a' *másod napi kenyeret*. Mert ha igen meg-keményül, nehezebb eméltethető kézen 's a' gyomorban-is tovább múlar; a' honnan a' jó Tselédes Gazdák, tselédek fámára, és az erős munkát tévő Paráhtok magok fámára-is, a' kemény kenyeret, inkább válahtják. Ha pedig a' kenyér, a' regiség miatt már meg-is penézesült, a' meg etelre alkalmatlan; mert a' vért meg-vezregeti. Vagyon *Sueciában* és *Norvégiában* olyan féle kenyér-

nyér-is, melly a' mint *Behrens* a' *Guelpherbitumi* Fejedelmi Udvarnak minapi Fő Orvosa írja, 40 Éztendeig-is el-tart romlás nélkül, és minél régeb, annál jobb izü: más Tenger mellyéki tartományokban-is fűtnék az Indiákra utazó Hajósok számára holni durva ro's-kenyeret, mellyet *Biscotusnak* hívnak, melly egy néhány hónapokig meg-áll rothadás nélkül.

§ LXXXIX.

Utóljára, különböznek a' Kenyerek *materiajokra* nézve-is. Vagyon olyan kenyér, mellyet tisztá kemelt Búzából és a' korpájától tökéletesen el-választatott liszt-langból készítenek, mellyet a' Régiek (*a feligenda*) a' megválasztásról *siligineusnak* neveztenek. Ezt sokan leg-jobbnak tartják. Így-is, hogy a' mennyiben ez az a' vér közü majd egészén által mehető *materiából* áll, igen bőven táplál; es, ha jól meg-kolt és fűt, könnyü emészthető-is. Innen a' Gyermekeknek, betegség, vagy vér folyás miatt el-erőtlenedett, el-záradt Embereknek igen hasznos. De ha ki effélével hozzáfalon él, gyenge lágú kövérseggével, a' gyomrát és beleit nagyon el-gyengíti, és, mint-hogy az ebből tenn maradt vékony téprölek a' belek ek töredékjében meg-ragad, es keves vólta miatt későre-is vettethetik ki az árnyék fele, a' belső reteknek melegétől, nem fokára igen meg-rothad, meg-buzhodik, és rothadt gozivel a' vert-is bizonyoson meg-vevetegeti. E' fele lisztből sutik a' *Biskotakat*-is. De

mint-

minthogy gyakrabban nádmézzel és tojás-fé-
kel is meg-elegyítik, még kedvesebb ízűek;
e' inellett a' kétzeri sütés által enyveségeket-
is annyira le-vertezik, hogy minden eddig-elé
élméretes eledelnél könnyebb emészthetőknek,
Éaporábban és bővebben táplálóknak nem ok
nélkül tartja azokat *Brechaave*.

Vagyon (2.) ennél egy kevésé vasta-
gabb, de ugyan csak tizta búza lisztből készült
kenyér-is, mellyet *Plinius*, *Columella*, és más
régí Deákok *similiának*, *sim.lágonak*, a' miéink
'*Semlyének* neveznek. Ez az elsónél az életre
fokkal ha'znolább. Elak velle mint kenyérral;
de ételben is, re'zelve 's másként, gyakran
Éoktak tenni. Innen *Marcialis Poeta* így
ír róla :

*Nec poteris doles similiae numerare, nec usus,
Pistori toties cum sit et apta coquo.*

Ezzel, a' nálunk nagyobb Éokásban lévő Éép
fejér kenyér, kivált tzőkkel sütvé, egészen
meg-egyez. De vagyon (3.) olyan búza ke-
nyér-is mellyből a' korpának csak vastagsága
váloztatott-ki, Ezt a' régí Deákok *Panis ci-
barius*, *secundarius*, *domesticus*, *confusaneus*,
aternek nevezték; mi jó köz-kenyérnek hívjuk,
az Udvarokban *második tzipónak* nevezik. Ez,
jól-lehet a' korpában tápláló erő nintsen, de
a' két elsónél még-is egészségesebnek tartatik
minden rendbéli Embereknek: mert a' korpa
sovány, éles daraboságával a' gyomorban és

beleekben meg-ülepedett enyves, taknyos tisztátalanságot le-törli, ki-hajtja, és a' fibrákat öftönözvén, erősebb 's záporabb mozgásra indítja; mellyel nem csak az eméztést és a' *chylus*nak a' teljes edényekben való bővebb és szabadabb által folyását hatalmason segíti, hanem a' meg-maradt seprőléknek, míg meg-bővühdvén rothadt gőzivel a' vért meg-veztegetné, ki-vettetését-is derekafon sietteti. Már pedig mind ezek az egészségnek nem kevés előmenetelire szólnak. Vagyon ennel sokkal korpásabb fekete kenyér-is. Ebben minél több a' korpa, annál kevesebb a' tápláló erő, és keményebben tisztítja a' beleket. Innen, ez a' fok vérii 's heverő Embereknek, kik a' hizásról, és a' vérnek felettebb meg-bővüléséből eredő nyavalyáktól tartanak, úgy azoknak-is, kik forulással gyakran bajoskodnak, jóvaltatik. De jegyezd-meg hogy efféle kenyérral a' gyomrot igen meg-tölteni toha sem hátsóságos: A' éraz és forró Terméketiek pedig, és a' kik vérhasban vagynak, ezzel éppen ne éljenek; mert ez a' vérnek tisztoságát elegendő édes *chylus*sal oltani nem tudja, a' beleket-is meg jobban ki-sebesíti.

§. XC.

Hogy a' Kenyeren kívül egyéb tétra-mivekről-is, mellyeket külön-külön itt fok volna elő-hordani, itéletett tehessünk, jegyezzük-meg, hogy mind azok, akármi nével nevezetelenek, az egészségnek több kárt téznek, mint

mint hañnot De ugyan tsak, ha válaftást akarunk azok közt tenni, kevesebbet ártanak, a' mellyek költ téftából vagynak, a' keletlen téftából kézülteknél; a' fültek a' fötteknél; a' szabad aerbe fülteknél; a' föttek a' 'sirba rántottaknál; mert a' pergelés közben megkeferedett, tsipösült 'sír keferü böffedzéseket, gyomor es bél-béli rágó fájdalmakat, vér-hast, colicát okoz; és a' véit hasonló keferü tsipös-séggel meg-rontja. A' tojás és tej a' téftának tápláló erejit nevelik, enyves váltagságát-is omlattyák; innen a' tojással és tejjel kézülteki is a' tizta vizzel gyúrtaknál elébb valók. Ugyan ez októl, a' mézes és vajas téfta néműek is nem vólnának meg-vetendők, ha a' gyomorban olly hamar meg nem keferednének. A' Nád-méz és fűzerfámok az egyéb-ként egészséges *confecteket* alább valókká nem tézik, de a' 'sirba fülteknék keferü tsipös-séget nevelik. Rovideden, hogy *Sebiziussal* ezek iránt mindent ki mondjak: „Az efféle rseme-gék és trágyázott eledelek a' Szájnak ugyan „kedvesek, de az egészségnek feletiebb ártal-„masok. Mert azon lők féle *materia*knak, mel-„lyekből kézülnék, egybe zagyvalása a' gyo-„morba nagy háborut berez, és az édesek íár-„vizzé, a' savanyuk és hidegek takonnyá, a' „váltag, föld természetűek pedig fekete íár-„rá változnak.

§ XCI.

Utoljára jegyezzük-meg a' Kenyerről még

ez egyet, hogy kenyérrel a' gyomrot felettébb meg-tölteni minden eledelkkel való meg-terhelésnél védelemesebb. Mert midőn az rész-kerint az italból és gyomorbéli neveléségtől, rész-kerint az ő jukaiban igen bőven lakó és a' belső részek melegítől meg-ritkult árnyék kifejti a' gyomrot, hogy annak *fibrái* egészen el-erőtlenednek; a' vérnek folyása-is a' körül levő részekben meg-dugul; a' mellynek ürege-is meg-forulván a' lélekzelés igen el-nehezedik, sőt néha az Ember egészen meg-is fullad.

§. XCII.

A' *Ros*-Kenyér a' Búza-kenyéرنél egész Európában közönségesebb; de enyvelebb, tömöttebb, durvább, nehezebb emészthető, záporán meg-savanyodik és etzeteledik, fok felet, tsinál. Innen a' vértég ülo, gyenge kivált *hypochondriacus*, vele vagy hojag-béli kövel bajoskodó *arenás* Embereknek igen egészségrelen. A' munkás és erős gyomru Személyeknek pedig, ha éinte nem táplál-is olly bőven mint a' búza, jó eledel, főként ha korpájától egészen meg nints tisztítatva. Mert az ebből kézülo vastag enyves *chylus* és vér az ő kemény és tágas edényeikhez nem tsak fépen illik, hanem savanyúsága által a' vérben az erős munka közben támadó hévséget és az abból következendő rothadságot-is hatalmaton enyhíti. Búzával meg-elegyítve más k-is házonson élhetnek velle. De a' *Ros*-líztnak keletlen réktájából kézült *Szekely mézes* pogátsa epen

épen kapások hozatzához, nem pedig árnyékban ülő kényes Embereknek gyomrához való.

Tsuda dolgot beszélnek *Fr. Hoffmán. L. B. van Suieten Ur, Behrens*, és más irók a' ro'snak meg-vefett gombás-femeről, mellyet némelyek ro's-anyjának-is hívnak, hogy t. i. annak meg-ételétől, mint Főrnü méregtől, sok Emberek nagy kinok közt el-vefűtenek.

§. XCIII.

Az *Alakor* (zea, ípelta) a' régieknél két-féle volt, egyik minden tokban egy femer, a' má'ik kettőt foglalt. Az elsőnek kenyerét feketének, gazosnak, izetlennek írja *Sebiziús*: a' másodiknak kenyerét pedig fejrnek, könnyűnek, jó-ízűnek, könnyű emészthetőnek, a' búza kenyérnél ugyan alább-valónak, de a' ro'snál elebb valónak mondja. Ezzel még ma is *Rhénus* mellyeki tartományokban sok helyeken élnek A' Rómaiak-is, a' mint *Plinius* fel-jegyzette, eleinten 300. Éztendők alatt efféle kenyérrel éltenek, és hívták ezt *Fárnak* (a *frangendo, unde et farina*) mert a' málmok fel-tilálása előtt mo'sárban fűkták vala a' gabonát liűté törtni.

§. XCIV.

Az *Árpa* egy-néhány féle. Jobb az Özi a' Tavazínál. Választani kell a' melly szép fejr, nagy femerü, sima-haju, nehéz, jól megért, a' fővés közben nagyot dagad: mert az éretlen, ragyás, apró, fonnyatt femerü a' korpanál kevésel ér többet. Haznára nevezé kü-

lönösen arról dicsérik a' régiek, hogy a' vére nem bőviti olly hamar meg, mint a' buza, még-is eléggé táplál; nints afféle enyvelség-is benne, mellyel a' buza és ro's fokoknak árrának; meg sem erzetesedik, élet sem tsinál, miat a' ro's; hanem vékony, hig *chylus*, jó fele vér és tiszta *spiritusok* készülnek belöle. E' felett, hivesíri 's nedvesíti-is a' Testet, sőt a' *Boerhaave* ítélete szerint tájdalom enyhítő erő is van benne. Innen fok felé képen-is fokták az á'pát eleitől fogva közönséges házonra fordítani. Eltenek 's élnek még ma-is azzal kenyérnek, pépnek, kásának, sernek. főtt víznek, *polentának*, mellyet a' régiek káve helyet hörpöltének. Az Arpa-kenyér sovány és durvasága miatt ma csak a' legényebbet parasztok eledele. Ha egy kevéssé korpás, a' béleket képen tisztítja és gyakor derék ékeket tsinál. Innen *Baglivius* nagyon dicséri aat a' közhvényes, náthás, *hypochondriacus* Embereknek, és az ollyan A'fényoknak, kiket a' hólnapi vér-follyás igen nagy mértékben tart. Az Arpa káta és pép eleitől fogva igen ékott eledel völt, és minden rendbéli egészséges, beteges Személyeknek egyaránt háznoson tartatott. A' régiek, ma-is a' Frantziák és Clo'kok, a' meg-hajalt árpát hideg vízben, li'titől meg-mosván, édes gyükeret, malo'sa-éölöt, koményt, ánis-magot tésznek hozzá, némeltyek kaprot, peter'sellymet, pár-hagymát-is vetnek hozzá, és így tisztíta vízben hozzább

vagy

vagy rövidebb időig meg-főzik, a' mint t. i. annak le-űrt levét itatra csak fõmjúság enyhíteni vagy egyzser'smind táplálásra is akarják fordítani. Ha pedig pépet akarnak kézfíteni belõlle, egy kevés etzettel, sóval és olajjal fel-elegyítvén addig főzik, míg leve jól meg-fürödik, és akkor fűrõ-edényen által fűrik. Ezt minden ételek felett egészségesnek mondják Hippocrates és Galénus, kivált a' forró természetű, és forró nyavalyában lévõ Embereknek. Némellyek a' félíg tizra vízben meg-fõtt árpa-kását nyúlós levitõl hideg vízben meg-mosásák, és hús-lévben úgy főznek azután pépet belõlle. Ez-is igen egészséges és jól-tápláló eledel.

§. XCV.

A' Zabból-is, az Ézaki hideg tartományokba, 's mi nálunk-is a' havalós sovány helyeken Kenyeret és pogátsákat-is sűtnek. De igen roszé izü, durva, nehéz emézhethetõ és kevésbé tápláló eledelek. Kevéssel elébb valók a' zab-kása és zab lisztbõl fõt pép-is. Vagyon ugyan mind ezekbe valami kevés tápláló erõ; de a' gyomorban és belekben meg-rothadnak, meg-etzetesednek és igen sok felet csinálnak. A' forró és fázaz természetűeknek mindazaltal, savanyuságokkal, melly hivesít és a' rothadásnak ellent áll, jól használhatnak.

§. XCVI.

A' Köles olly fázaz és sovány természetű, hogyha a' külsõ aer és zél nem éri,

Éáz Fédendeig-is, el-áll ictadás nélkül; és ha a' húst meleg nyári napokban bele temeted, fokáig meg nem bűdösül. Frantzia Országának némelly sovány részeiben *Campaniában*, *Válconiában*, mi köztünk-is Éukségnek idején kenyérré és pogátsává-is sűtik: és míg meleg, jó ízű édefnek mondják. Egyeb iránt igen durva, sovány, erőtlen, ízetlen: roz tápláló, forró és szárító. Ha meg-hajalva vízzel vagy téjjel kásának meg-főzik, az erős gyomornak és fok munkát tévő testnek hasznos 's nem-is roz ízű eledel. Ezen hűron pendül a' *Tatárka* vagy *Tatár köles*-is, mellyet a' paraszt Olofok, téjjel, kását főzven belölle, erőssen éjnek. *Injubriában*, Spanyol Országának *Granada* nevü tartományában-is Éckott eledel ez. Régen a' *Pontus* béliek egy eledelt sem betsültek ennél fellyebb, a' miut írja *Sebizius*.

§. XCVII.

A' *Haritska* vagy *Hejdina*, *Plinius* idejében még vagy esmerettségben nem völt, vagy ételre nem fordítatott völt. Ma egész Európában elég esméretes. *Belgiumba* és *Német Országon*, mivel előfő meg-hajalják 's úgy örlik-meg, igen Éep fejer lűtje van; nálunk a' köziben örlött fekete haja rút barnává tézi azt. Kenyérnek ritkán sűtik, de pépnek, puliszkának, *placentának* 's a't. Minden felé, kivált a' Éegényebb rendűek, igen gyakran kéfitik. Egy kevésé ugyan erőske gyomrot kíván,

kiván, 's puffakt-is; de jó izü; meg lehetősön táplál, jó vért-is tsinal, nem forit 's nem-is dugul könnyen meg a' belső rézekben. Az árpához hasonlaira nézve nagyon közelit. A' Tyukok töle erőssen hízni mondatnak.

§. XCVIII.

A' *Riskását* igen bőven vetik Olof Országban, *Syriában*, *Egyptusban*, *Babilóniában*, *Indiában* 's a' t. kereti a' nedves, tós, k'vér földet. Szalmájára a' bojtos nádhoz nagyon hasonlít. Az *Indusok* sütik ezt kenyérnek pogátsának-is; pulizkát; kását, pépet-is gyakran főznek belöle; úgy hogy az egész napkeleti Nemzerek közt ennél közönségebb eledel nintsen. De készítnek az *Indusok* nád-mézzel és fűszerzámokkal ebből holmi italt-is, mellytől hamarabb és erőllebben meg-rékegednek, mint a' leg-erőllebb bortól. Olajat-is szoktak belöle ki-lajtólni. Az *Olofok* többire kásának készítik; mi-is így élünk velle. Magára tsak vízben főve, izentlen, nehéz emélt-heto, és vastag *chylust* ad; forit 's száraszt-is egy kevésé. De ha lús-lévben, mondola, vagy másféle téjben főzik-meg, igen kedves izü; mindazáltal így-is valamennyire forit. Innen a' száraz betegségben lévőknak, *phlegmaticusoknak*, *sanguineusoknak*, has-menésre és vér-fölyásra hajlandóknak mások felet *commendáltatik*, kivált ha téjben, mellyben főzik, előre egy két izben tuzes arzéllot vagy kovats-követ öltottak-meg. Meg-vajazva és nád-mé-

nád-mézelve a' torok ér majj fájós, köhögös Embereknek-is ditsértetik. Meg-fahajazva a' tejet és nemző magot faporítani mondatik. Másként, az ollyanok a' kik has-furulással, *Colicaval*, belső részeikben való *obstru. tiókkal* bajoskodnak, az árpa-kását ennél jóval többre betsülhetik, fókán úgy-is gondolkodtak hogy a' Napkeleti és Déli tartományokban, az Emberek olly fókán a' fok riskáfa ételtől vakulnának-meg: de az értelmesebbek azt az *aer* hévségének helyesebben tulajdonítják.

§. XCIX.

A' Török búza, vagy *Kulturiza*-is igen közönséges eledel e' Világon. *Afrikában*, *Ásiában*, *Ámerikában* a' *Brasília* és *Perru*-héliek, e' mi Hazánkban-is, mióta nem régen a' Török Földről bé-tsufott a' legényebb rendű Emberek majd tsak ezzel tápláltarnak, kórit, fázart, nehéz emészthető, felet-is tsinál. Innen a' kényesebbeknek, gyengébb gyomrukna, és a' kik kevés *commotiót* tésznek, nem alkalmas. De erős munkás parasztnak hasznos, és hőven tápláló eledel. Tejbe vagy hús lévbe főve még jobb volna. A' kik éretlen vagy tejesen főktak sülve, főve evel tsemegélni, has fájást, vér-hőst, *colikát*, hideg-lelést 's a' t. gyakran szenvednek.

A' HÜVELYKES VETEMÉNYEKRŐL.

§. C.

A' Hüvelykes Vetemények nem tudom mi okból olly nagy betsbe vóltanak a' régi Rómaiak előtt, hogy fok nagy Familiák magokat azokról nevezteni nem fégyenlették. p. o. a' mint írja *Plinius*, *Pisorum a pisis*, *Fabiarum a fabis*, *Lentulorum a lentibus*, *Ciceronum a ciceribus*, 's' a' t. nevezettek: a' mennyben t. i. ez vagy amaz *familiának* ennek vagy amannak vetéle inkább fokásában vólt, vagy nagyobb bövséggel termett.

§. CI.

Közönségesen minden hüvelykes-veteményekről úgy itel *Hippocrates*, hogy azok egyről egyig mind fok felet tsinálnak, akármi módon kéziteffének-is-meg. Nyersen mindazáltal még-is rozábbak, mint főve: rántva nem tsinálnak annyi felet, mint főve, de nehezebb emészthetők: zoritanak, de hajatlan még-is inkább, mint hajalva. Irja azt-is, hogy a' ki effélével fokáig él, akár *Affony*, akár *Ferjt* legyen, láb-beli erőtlenséget szenved. E' felett a' gyomor-is minden e'dig elő zámlált gabonáknál inkább meg-terhelik, nehezebb emészthetők-is, durvább, vastagabb, enyvelebb *chylus* és vér kézul belöllök, melly a' fodor háj *glanduláiban*, a' Majban, Lépbén meg-dugul. Innen vagon hogy a' Máj és Lép dagadások, *hypochondriaca* nyavalyák, *melancholiák*, negyed napi hideg lelétek, hólnapfámnak, súlynekk meg-rekedele, nehéz és nyugha-

nyúghatatlan álmok 's a' t. a' hűvelykes-vetemények ételében gyönyörködöket oly gyakran háborgatják. E' felett, minthogy az ilyen enyves durva vérből jó fele és elegendő *spiritusok* nem készülhetnek, az elmenek ereje, és minden külső érzékszerveknek, nevezet érint a' látásnak, tisztasága-is az effélékkel való hozzás élés miatt szem-látomást apad. Innen észre vehetjük, hogy a' hűvelykes-vetemények a' gyenge és kevés *comitiot* révő kézi műves, főként pedig a' tanuló Embereknek, ártalmasok. De az erős gyomru munkás parasztoknak etzettel, magokra-is de kivált hagymával peterfellyemmel, isóppal, kaporral, majoránnával, rosmarinnal, kakuk fűvel és egyed vért vékonyító, 's élelet üző szerzőmokkal készítve, jól meg 'sirozva, és a' *Hippocrates* tanátsa érint, lok kenyérrel éve, jól taplaló 's hasznos eledelül lehetnek.

§. CII.

Vagyon mindazáltal ezen hűvelykes-vetemények között-is nevezet s kulombség. A' *Lentset Julius Alexandrinus* II. *Maximilián* Tsázar' Udvari fő *Doctora*, a' konyharól egészen ki-veti: kivált a' nyavallya törösöknek igen ártalmasnak mondja; azt írja, hogy ő esmért olyan Embert, a' ki fokáig lentsevel élven, attól nyavallya törésben élett. A' régi Görögök is ezt olyan alávaló eledelnek tartottak, hogy a' mikor lok hitván Emberek társaságában egy jó embert láttanak, vagy valami pohározás

harozas kozoen derek dologrol kezdett be-
 félleni, ezt éoktak volt mondani: *Εν φακῆ
 μύρον*, az az, úgy illik az a' jó dolog oda,
 mintha valaki a' drága fűzerzámokból kézult
 olajat a' házontalan lentsébe elegytené. In-
 nen igen tsudálkozik *Athaeus*, hogy zeret-
 hettek ezt a' régi *Philosophusok* annyira, hogy
 a' *Stoicusok* a' bolts Ember dolgait rövideden
 e' kettóból mondanák állani: *omnia recte age-
 re, et lentem prudenter condire*, az az, min-
 dent jól tselekedni, és a' lentsét okolon meg-
 kézíteni. De ennek-is oka, a' *Plinius* itelete
 éerint; nem a' lentse jósága volt, hanem hogy
 ok a' böltsefség tanulásra adván magokat,
 más házofabb eledelre nem igen ténettek
 éert: vagy, hogy az által az Embert tsende-
 febb 's kelidebb elméjüvé gondoljak vala len-
 ni. A' Rómaiak *lugubris cibusnak*, torba való
 éeteknek nevezték ezt. A' 'Sidok-is tsak böjt-
 nek idején ették ezt. *Galenus* a' lentsének el-
 sö levit a' hast meg-indítani és a' himlőnek
 's orbántznak ki-ütelit fégiteni mondja; melly-
 nek igalságát ma-is tapaktaljuk. De a' ma-
 lodik levérol azt írja, hogy vorit; innen etzet-
 tel, a'féu meggygel, fommal, berekenyével
 fove has-menes ellen ditséri.

§. CIII.

A' *Babról* úgy itél *Isidorus*, hogy azt a'
 Deákok *Fabának* nevezték volna a' görög
φασάκι, a' melly érest tézen, úgy gondol-
 kodván; hogy regen ezzel éltek az Emberek.

De az

De azután észre vévén, hogy ez teletőbb nehez emészthető, roz' izü, fok' ézet isináló, az álmat el-üzi, és a' *Venus*ra öztönözö eledel legyen, fokan ezt egézen meg-vetették. Azt írja *Herodotus in Euterpe*, hogy az Egyiptombeli magokat éuzeségre kötelezett Papoknak a' babra még csak nézni sem volt szabad. A' *Gellius* bizonyság tetele szerint Római *Flamen* nevü áldozó papok közzül is az elsőnek, a' kit *Flamen dialis*nak hívtanak, a' babhoz sem csak hozzá éni, de azt nevezni sem volt szabad. *Pythagoras*-is a' maga tanítványaitól a' babnak meg-ételet törvény szerint eltiltotta vala, felvén, hogy ez az ő elmejeknek tisztaságát meg-zavarja. *Dodonaeus* ugyan úgy gondolkodik, hogy a' régiek babja más fele és roz'zabb volt, mint a' miénk; de ellenkezőt próbál *Sebizius* és meg-mutatja, hogy valamit a' régiek a' babról irtanak, az a' mi babunkra is mind reá illik. Némellyek úgy itélnek, hogy a' bab étel a' tyukokat és az A'z'onyokat meddövé-is tenné: De *Bassinus* a' Pávák példájával ellenkezőt akar próbálni, a' kiknek Tavaz'zal piritott babot éoktak háyni, hogy tenyézöbök legyenek. Régen az A'z'onyok, b'oroket a' motsoktól, féplotól, és a' nap melegitől vagy véltől való feketeségtől a' feredökben éappan helyet bab lisztel motsák 's tisztítják vala, a' mint irásban hagyta *Galenus*. Ma is a' bab liszt a' tsetsnek és egyéb glandulás részeknek dagadása és tüzeisége ellen, kötönek igen ditsértetik.

ilyen, hanem *bagly-borsóval* eltenek, a' melly főkent a' tizta fekete 's nagy leveletes kemü, sós vagy falétromos erejével mind a' hafat, mind a' vizelletet, mind a' ver folyást nagyon indítja.

§. CVI.

A' *Mák* ki mezei, ki kerti: a' kerti ismét kétféle: fejer és fekete magvu. Ez közönségebb, mint az, melly inkább tsak a' Patikak kámára vertetik. Ézik ezt magara-is meg-törve vagy nád-mézszel beboritva; tejet is tsinálnak belöle, olaját-vézik: de igen kekevéssé táplál, úgy hogy inkább lehet orvoságnak mint eledelnek mondani, mivel igen lépen hivesít, fájdalmot enyhít és aluot okoz. A' *Kender-magot*-is szokták nenol etelre fordítani, meg-törve, vagy tejül: és vagynak, kik az ebbol készült levest a' betegnek ditsérik. De ez a' fejet a' máknál-is fokkal inkább elnehezíti, az elmét el-bolondítja; a' *Galenus* ítélete szerint, a' neuzö magot-is erőlen apaítja.

A' KERTI-VETEMÉNYEK RÖL.

§. CVII.

A' *Kerti Veremények Zöltségekből és Gyökerekből* állanak. Közönségeben mind kevefebbé táplálnak, mint a' Gabonák és Hüvelyke-Veremények: de ugyan tsak nagyon tápláló eto jótskán benne, mint a' barnokról, kiknek

kiknek hűtök, verek, tejek tizta t fűből kezü, eze vehetjük. Az özon-viz előtt nagyobbára az Emberek-is effelekkel éltenek. De ma úgy tapasztaljuk, hogy csak magokra a' mi tettünk táplálására elégségcsek nem volnának; mert a' kik, a' ékség miatt vagy egyéb okból, ezekre támazkodtanak, el-erőtlenültek és rovid életük voltanak. Minthogy a' bennek lévő zűjas kemény *fibrákat* a' gyomor nem könnyen faggathatja-el, nehezetske emézt-herök, 's a' gyengébb gyomorba éelet, sár-vizet-is tsinálnak. De ha előre meg-főzik, minden ártalmas tulajdonságaikból fokot alább hagynak. Meg-egyzéfre méltó dolog az-is, hogy a' kerti-veteményekből a' főzés közben majd minden tápláló nedvesség által fokott a' vízbe költözni, úgy hogy, a' meg maradt *materia* azután többire csak hafontalan föld. Okralanul tselekeznék tehát a' Szakátsok, kik; hogy a' éájnak kedvezzenek, az első levet kelerütske ízéért le-éürük és el-vetik, holott a' tápláló, gyomor erőfitő, has-indító, és vér tisztító 's vékonyító erő nevezetesen ebben volna.

§. CVIII.

A' Zöldségek közt leg-első helyet étemel a' *Saláta*. Ezt a' forró *temperamentum* a' Jlozok, gyonyörüséges hivelitő és nedvelitő rejcet, minden e' Viiágra teremtetett fűvekkel leg-jobbnak mondják. Szappan természetü rekony levelevel a' *melancholicus* enyves s rá

vért hatalmason vékonyítja, a' tejet-is azokban, kikben a' vérnek forró és enyves sűrűsége miatt fogyatkozott volt a' meg, faporítja: a' természeti belső forróság vagy nyári erős hevesség miatt a' gyomorban meg-gyült és rothadt epe sártól el-toroltetett ételbéli kivánságot helyre állítja: a' vizelletet üzi; a' halat lágyítja, kivált a' *Simon Pauli* tanácsa szerint, főve, vagy jól meg-fonyasztva, és egyéb ételek előtt eve. De e' felett, a' rézségséget-is üzi; álmot-is okoz; a' honnan a' gazdagon vatsoráló es bőven pohározó régi Rómaiak keretik vala a' vatsorát salátával végezni, a' mint azt *Mártiálistnak* ezen szavai tanítják:

Claudere quae Coenas laetitia solebat avorum,

Dic mihi, cur nostras inchoat illa dapes?

Nevezetesen, vagyon Oloé Országban a' salátának egy bizonyos neme, melly barna színű és tejes nedvességű, mellyben olly nagy álmot hozó erő vagyon, hogy a' ki annak ki-fatsart leviből négy kalányt meg-innék, mint a' sok *opiumtól*, örökösön el-alunnék. Irja *Boerhaave Hist. Pl.* hogy ő maga-is ettől egyfőrt szinte rozzul járt. Továbbá, tapasztalt dolog az-is, hogy a' sok saláta étel, felettébb el-hiégítven a' testet, kivált az egyébként-is nedves *temperamentumokban*, a' zemnek világát erőfőn apavtja, a' *Vénust* őltja, a' nemző magot tapasztalhatóképen fogyatja, mellyet *Boerhaave* a' többek közt egy Angliai Fejedelei példájával bizonyít, a' ki sok Ezendőig kedves

kedv s Feleségével magtalanul élt. De egykor a'ztalánál lévén egy *Botanicus*, látja melly erőfőn évik mind ketten a' salátát, és elméjére adja, hogy abban magokat tartóztatnak; mert magtalanságok attól vőlna; engedtenek e' tanátsnak, és E'ztendő. múlva Gyermekkeis kületet

A' Fejes, nagy fodor, fejer Saláta a' keskeny, tma zöld levelinél elébb való. A' fokhagyma, etzet 's egyéb melegitő füvek a' hidegebb gyomruak zamára ha'znosőn adataratnak hozzá; málok etzettel és őa-olajjal nyersen inkább ditsérik. *Boerhaave* tsak magára nyersen enni, és tejet vagy őavót innya reá leg-jobbnak tartja.

Hasonló természetűek a' salátával az *Endivia*, *Cichorea*, *Galamb begy*, *Spináchia*, *Paréjis*. Ezekről azért különösőn őöllani nem őükség, hanem tsak azt jegyzem-meg rőllok 's más ezekhez hasonló őag és őz nélkül való füvekről, hogy minél bővebb valamellyikben a' tejes nedveiség, annál jobban vékonyítja a' vért, és okozza az őlmet: minél keferőbb őzű, nyersen annál kevesebbé hivesít, de inkább neveli az őtelbéli kívánságot: minél te-libb vizes nedveiséggel, annál inkább nedvesít, hivesít, és lagyit: minél gyengébb, annál könnyebb eméktlető. Ez okból *Baubin* a' *Spinachiát* minden zőldségek felett betsűlli.

§. CIX.

A' *Siska* minél gyengébb, Zőldebb és

kedvesebb ízű, annál haźnosabb, és ľavanyu ízivel az ételbéli kivánságot inkább gerjeźti; a' vérenek forroságát ľebben őltja, és a rohadástól jobban tartóztatja, annak tisztaságát a' vizellet úján derekafőőben ki-takarítja. De a' kikknek gyomrokban és vérekben a' ľavanyu vagy etzetes tisztátalanság uralkodik, mind rend ľerint a' gyermekekben, gyenge puha testű Aľžonyokban, *phlegmaticus* és *hypochondriacus* Szemellyekben ezzel élni ártalmas, mert nyavalyájokat neveli.

§. CX.

A' *Spárgának* gyökere a' Patikákban az őt vér-tisztító gyökerek közű ľámláztatik; Konyhai haźonra pedig csak fűvé fordittatik. Ez-is egyebekben meg-egyez a' le-irt Zöldsegekkel, hanem hogy a' vizellelet különös ľagu bűdőséggel meg-undokítja, melly miá ľokan a' veséknek ártalmasnak mondják. Minél gyengébb és fejéřebb ennek jövése, annál inkább bűdősíti és néha fel-is akaľtja a' vizellelet. Innen a' Frantziák inkább éřik akkor, mikor már ágazni kezdett. *Behrens* a' spárgáról azt-is emliti, hogy az az Ember testnek kedves ľagot ad: és hogy az Aľžonyokat meddové teszi, a' Főjfiakat pedig *Venusra* gerjeťti. A' *Taján* és *Komló* jövějek a' haľat indítják, a' vért tisztítják, ľáraztanak és melegitenek-is gyengén, igen bővön való életéřkel fájdalmas vizellelet okoznak.

§. CXI.

A' *Kápfőőta* minden kerti veteményeknek
Kiráľ-

Királynéja. Ez a Régiék előtt olly bertsbe volt, hogy a' mint *Plinius Hist. Nat. Lib. xx. c. 9.* bevéli, *Cato*, *Cryſſippus*, *Pythagorás* arról egek könyveket irtanak, és azt egyedül a' testnek táplálására elégségesnek mondották: és hogy a' Római Nép eleintén hat ház Ezentek alatt minden nyavalyákban az egy kápoztával orvosolta magát; mellyből ő is a' n. h. egek parikát kéfít. It le ott *Plinius* három féle kápo tar. Ha mi köztünk 's másutt is, a' mennyiben tudom, egek Európában ötfele forog: fejer és veres feji kápofta; fejer fejetlen fodor kápofta; kék fejetlen fodor kápofta, *ſina levelü fejer fejetlen kápofta*; virág kápofta. Mindenikben sok víz között holmi vékony *alkalmus* só vagyon, melly miatt hamar meg is rothadnak; a' fermentatónak és meg-erzeteledének elient állanak, mind a' gyomorba, mind azon kívül; a' rézégseget gátolják. az ételbeli kívánságot nevelik; az eméztést segítik; a' vérnek hideg raknyofságát oflatják; annak náthás: *ſcorbuticus* savanyu tsipofságét olták, 's a' vizellet és *perſpiratione* után ki-takarítják; a' hatat is mozdítják, főként ha eiso leveket le nem őrtek; úgy hogy ha *materiajok*nak ſijjas keménysége olly nehez eméztetővé nem tenné, majd minden embereknek igen hasznos eledetek, sőt fókaknak csak nem or-olságok lehetne a' kápofta, A' *Virág kápofta* minthogy a' más negynél tyengőbb 's könnyebb eméztető, leg-egésze-

gelebb-is. Ezután van a' fejer fodor fejetlem káposzta, A' Tejes káposzták jóval könnyebbek; és kivált a' fejer, (a' többinél nedvesebb lévén) a' gyomorba-is hamarébb meg-rothad; és puffadást, gyomor fájást, felet, vér-hast, fő-éli nehézséget, kédülést 's a' t. okoz. Innen a' veres vagy kék fejes káposztát, a' fejer-nél sokkal jobbnak tartja Boerhaave; és ezt nem csak ételnek, hanem orvosságnak-is sok nyavalyák ellen ditséri. Ennek fört levit, egy kevés Tzitrom levet és vaját tévén hozzá, a' rekedezésben, háraz betegségben, még akkor-is, midön a' tüdök nagyon ki-ébefedtek és meg-évtettek, a' köhögésben, és vér köpésben nagyon használnak mondja. De nekünk itt a' káposztának orvosi használata-is ki-terjedkedni nem tzelunk. Mind ezt mind a' fejer fejes káposztát rothadás ellen telre bé-kózták sózni, a' Németek gyalulva, mi egész fejenként Így, nehezebben hathatván-meg egészén a' só, gyakrabban el-véé mint amugy. Egyéb-iránt az említett vékony *alcalinus* só így jobban meg-marad benne, és kettös sóságával a' háznak magát inkább ajánla 's a' jó eros gyomornak egekségelebb-is. Fove, hogy sótságát el-vehessék, minthogy első levit, melyben meg-főzték, le-éürik, erejeben-is fokot el-veét; innen a' gyomort-is inkább terheli; a' beiken-is nehezebben áll alá, hanem ha ugyan 'siroson kéziketik. A' nyers sós káposzta sokkal keményebb, éjjafabb lévén, nehezebb emézt-

emészthető-is. De tsipös sótságával öztönöz-
 vén a' gyomrot, egy ideig, míg az, az esléle
 östönöz hozzá szokik, azt mind a' maga,
 mind egyéb ételeknek meg-eméztésére nagyon
 segiti. Innen gyakran és hőven ezzel élni nem
 tanátsos. A' *kék fodor káposzta*, míg fás fibráit
 egy néhány ízben a' ho-harniat meg nem
 faggatja, lágyítja, meg-enni nem alkalmas;
 azután-is igen erős főzést és sok 'sirt kíván,
 mert egyéb-iránt nehezen bír a' gyomor véle,
 's zorit-is: de így-is töld termézetü, *melan-*
cholicus vaitag vért tsinál. Hibáznak tehát
 a' kik a' kék káposztáról irt ditséretet ez alá-
 valóra ruházzák. Hasonló termézetü ezzel a'
Torma lével, hanem hogy inkább melegit,
 és, gyengébb korában fordítván konyhai ha-
 szonra, nem olly nehéz emészthető.

§. CXII.

Az *Artisokát* igen kevésre betsülli *Ga-*
lenus. Ez-is melegit, száraszt; de nehéz emézt-
 hető, és durva vaitag vér közül belöle; fő-
 béli nehézséget, 's kelet okoz, mellyel a'
Venus-is öztönözni mondatik. Másként-is
 olly kevés része ennek meg-ehető, hogy ité-
 letem érint, nem hogy a' kertekben való
 mivelést, de még a' főzést és készítést sem
 érdemlené-meg.

§. CXIII.

A' *Gyökerek* közt mind nagyságára,
 mind hasznára nézve leg-nevezetesebb a' *Répa*.
 Láttak a' plánták le irói 40. 50. söt 60. fon-

to's répát-is. Termézetekre nézve ez, úgy a' több enni való gyökerek-is, meg-egyeznek a' kápoztával. Mind rakvák vekony *alcalinus* sóval; a' hönnan ezek-is mind azokra a' végekre, mellyekre a' kápoztát használni mondottuk, hasznosok. A' *Tös-répa* nyersen, vagy jól meg nem főve igen nehéz emélt-hető; és míg meg-eméltednék, a' gyomorban gyakran meg-rothad, és puffadást, felet, has-fájást 's a' t. tsinál; sőt neha onnan a' fáiba fel-jövő veszet gözivel a' fogokat-is meg-rontja. De jól meg-főve vagy sülve, a' gyomornak-is könnyebben enged, jóféle *chylus* és vért tsinál, bővebben-is táplál minden egyéb kerti veteményeknél; a' vért tisztítva, vékonvitja, mellyel a' látás éleltségét-is nevelni, és a' *Scorbuticus*, *Hefticus* Embereknek nagyon használni tartatik. E' felett a' vizelletet hajtja, a' hatat lágyítja, a' felet üzi, a' *Venust* gerjeleti; a' hólnapi vér-folyást indítja. Innen tiltatik-is a' viselős Asszonyoktól. Forr leve magára vagy nád mézzel meg-edesítve, melegen gyakran hörpölvén, hurutot le-tsen-desíteni és meg gyógyítja.

Majd hasonló természetű a' *Kaulé-répa*, hanem minthogy gyengébb, könnyebb emélt-hető; de tápláló és orvosló erő nincs annyibanne. A' *Kerek vagy Nyári-répa*, ennél-is gyengébb, vizelebb természetű; innen kevessebbé-is táplál, de inkább hivesít és nedvesít, é' így a' nyári eledelek közü illik.

A' *Murok* a' tös-répához, minden tulajdonságaira nézve leg-közelebb vét. De könnyebb emészthető, kelet-is kevelőbbet tsinál. A' *fehér* a' sárgánál, a' *sárga* a' *veresnél* bővebben táplál; ez annál, az emennél inkább hivesít; innen nyárra a' sárga és veres murok jobban-is illenek. A' *Tzékla* vagy *Beta*-is a' hövön tápláló és has-lágyító gy' kerek között való; de a' testet-is nagyon el-lágyítani és hidegíteni mondatik; a' honnan *Diogenes* a' puha Embereket *betáknak*-is nevezi. Más-ként-is, mivel minden íz nélkül vagyon magára főve, vagy sülve nem igen kellemetes. Innen *Martialis Poëta* így ír róla:

Ut sapient fatuae fabrorum prandia, betae,

O! quam saepe petit vina piperque cocus,

De sülve, etzettel és fűszerkámval el-készítve, sült mellé háznoson tétetik a'ztalra.

§. CXIV.

A' *Peterselhyemben* az emlitet *alcalimus* só bővebb, mint az eddig le-irt kerti veteményekben, innen a' vizelletet és azzal edgyütt a' vesékben termő köveskéket erősebben hajtja. De mikor a' kövek itt, vagy a' vizellő hójaghan meg-keményyedtek és nagyra nevedtek, ugyan ez okból ártalmas. Azoknak-is, kik a' *hypochochondriaca* nyavalyára, *melancholiára* hajlandók, nyavallyájokat siettetni, meg-főktván a' fok vizellet által a' vért higabb vagy vizes részétől. Némellyek itélete szerint a' szemek

's fű

's főnek is árt. Sőt hozzás éléssel nyavallya törést is okozni mondatik. De e' csak ennyiben lehet igaz. a' mennyiben fás keménysége miatt nehéz emészthető lévén, ha ki ezzel gyomrát meg-terheli, abban könnyen meg-vész, és így felet, bőfögést, tsuklást okoz, mellyek által a' nyavallya törésre hajlandó testben az inakon minden felé rendeletlen mozgás gerjeztethetik. Egyéb-iránt, rendszer éléssel a' vérnek hideg, taknyos tsipóságát ez is oázlatja, és a' vizellet útján derekán ki-tisztítja; az apró ereknek meg-dugulását kibontja; a' hólnapi vér-follyást indítja, a' *Venus* a' Férjfiakban ébrezti; de a' dajkáknak tejét apaéztja. A' *Celleri* vagy *Olof-peterjellyem* ezzel mindenekben meg-egvez, hanem gyengébb erejű, innen egészségesebbnek is tartatik.

§. CXV.

A' *Sifer* vagy *Sisarum*, jó íziért, könnyű emészthető voltáért, étel kívántató, vizelletet, vesékbéli kövét üző, *venusta* hatalmason gerjeztő, jó féle *chylust* és vért tsináló, és boven tápláló erejéért a' Plánták le-íróinak meg-egyező értelmek szerint minden némű ételre való gyökereknél elébb való. *Tiberius* Császár ezt annyira szerette, hogy a' *Rhenus* mellett egy tartománytól, a' hol igen jó féle és fok *sifer* terem, Éztendőnként való adó helyett épen csak ezt kívánt. Kár hogy e' hasznos gyökér a' mi kertjeinkben mind ez ideig is bé nem tsuított. A' Német Aézonyok-

nyok igen éretik vatsorán Férjeket ezzel traktálni. A' betegnek 's betegségből újjanon fel-gyógyultaknak - is igen hasznos eledelnek tartatik. A' *Baraboty* mind természetire mind hasznaira nézve a' *Siferhez* nagyon közelit.

A' *Földi-alma*, vagy *mogyoro*-is, a' Belgák, Frantziák, és Németek közt igen közönséges eledel, úgy hogy, a' éegényebb rendnek nagy része majd csak evel él. Élik ugyan néha sülve-is, de gyakrabban, forró vízzel előre haját le-koppatván, tiéta vízben meg-főzve, és azután vajjal jó bőven meg-öntözve vitetterik a'ztalra. *Boerhaave* ezt a' jobban tápláló eledelék közti számítja. De jó erős és hozzá éokott gyomrot kíván. Fgyéb-iránt durva, hideg természetü vastag *chylus* és sok éetet csinál: vagynak olyan példák-is, hogy a' kik ezzel gyomrokat erősen meg-töltötték, meg-fulladtanak. *Amerikában*, a' hol ezen gyökér előzőr ételre kezdett fordítatni, n.eg. káraztatván és töretettvén, kenyérnek - is süttetik.

§. CXVI.

A' *Retek* igen nehéz emészthető, úgy hogy, a' mint izének fel-bőfögése bizonyítja, harmad napig-is el-hever emésztetlen a' gyomorba. De az alatt, tsipősségével a' gyomornak *fibráit*-is sebesebb és erősebb mozgásra indítván, a' nedveségeket-is a' gyomorra bővebben húzván, egyéb eledelnek meg-emésztését hatalmason segíti. Innen, a' féllal,
 takon.

takonnyal meg-rakodott hideg 's fájós gyomor-
ruaknak, fulladozó, köhögő, hideg *scorbuticus*
véri, fárgaságban, viz-korságban levő Személ-
lyeknek, ha finte egy vagy két ektendosnel
nem nagyobb idejük-is, úgy az arénával,
hólnapzammak vagy arany-érnek meg-rekedé-
sével bajoskodóknak-is, reggel és este olajjal
és sóval retket enni haénolnak tartatik. Inja
Plinius hogy a' Regiek a' Retket a' több gyö-
kereket felett annyira betsüllötték, hogy a'
Delphis *Apolló* Templomában azt aranyból, a'
Tzeklát ezüstből, a' Répát ónból ki-tsinálva
fuggeztették vólt-fel. Nemelleyek, hogy *ap-
petitust* éerezzen és fel ne bősöggön, étel
előtt éeretik a' retket enni. De jobb ezzel
az ételt bé-rekedéteni; mert így a' vélet-is in-
kább üzi, a' hafát-is jobban inditya. A' *Sal-
lernitánusok* só nélkül javalják; de így több
élet 's nehezebb fel-böfogest csinál; a' gyö-
mor-éjár-is inkább rága; sőt nemelleyeket
meg-is hánytat; az *Lemüller* ítélete szerint,
a' szemnek 's fonek-is inkább árt. A' *phleg-
maticus* és *scorbuticus* Embereknek mindazáltal
kevesebb só kívánatik, mint a' hideg és meleg
vérieknek. A' *cholericus* és éráz *colicaria*
hajlandó Személlyeknek pedig, manogy elő-
sen érázt és melegit, akár mint kezitveis,
a' retkek ártalmas. Továbbá, szükség lézen
a' retkekről még azt-is meg-jegyezniünk, hogy
ez a' tejet meg-rothasztja, (innen, sem a' re-
tekre tejet, sem a' tejet retket enni nem jó;)

és hogy, ha a' retek étel után hamar le-fek-
 ünk, sokkal keferübben bofog-iel torkunkra.
 A' hozzúko, fekete vékony haju, ropogós
 retek a' másfélénél elébb valo. De akármel-
 lyikben-is olly kevés tápláló erő vagyon, hogy
 fűszerzámnak inkább lehet tartani, mint eledelnek.

A' *Torma* épen hasonló természetű, haénu
 és erejű, hanem a' mennyivel több benne a'
 fokéor említett vékony *alcalinus* só, annyival
 inkább éarazt és melegit, a' Persák, kik kö-
 zott a' mint *Xenophon* írja, pökösni, hákog-
 ni, orrát ki-funi, bofögni igen rútnak tartatik,
 a' tormát erőfén ézik, és kivált a' gyerme-
 keknek majd minden étellel adják, hogy a'
 taknyot és egyéb háfontalan vizes nedvesé-
 geket belőlök el-özlalá. A' mennyiben az e'
 tele háfontalan taknyos hideg nedveségeket
 özlattya, annyiban az elmét-is tisztítja, eróli-
 ti: a' honnan *Erasmus* éerint, éokött köz-
 mondás volt a' Romaiak közt, hogy az osto-
 ba Embert *terma enni* igazítsák.

§. CLVII.

A' *Fok-hagyma*-is ereje és haénára nézve
 egyenként meg-egyez a' tormával; de a' ben-
 ne lévo só még vékonyabb, hathatófabb; a'
 honnan inkább-is éarazt, es melegit, E' mel-
 lett holni különös éaggal-is íei-ruháztatott-
 mellynek íze nem tsak a' éajban, fokáig meg-
 marad, és fél-jó a' gyomorbol, hane.n a' ver-
 tel el-járván az egész testet, 's a' bőrön által
 majd minden meg-valtozas nélkül gözöl-g-ki,
 és

és fok-hagyma ágává teszi a testet. Sőt tapasztalt dolog az is, hogy fokban köhögésben vagy egyéb nyavalyában talpokat fok-hagymával meg-kenvén és bé-köttervén, a' gyomrokból befogott-iel annak ága: mellyből hathatóságát ezen sónak észre vehettyuk. Ezen sónak ágától a' férgek, bogarak es tsúzó mázó állatok igen irozznak. Mellyre nevezé a' mezei munkások gyakran-is szokták enni nyárban a' fok-hagymát; hogy midön el-fáradt testeket a' földön aluva nyugotják, valami féreg ájokban ne bájják. Ez által, ha a' fok-hagymát téjbe meg-főzik és hold fogytára a' gyermekekkel itattják, a' geleztát belölök fokkor ki-üzi. E' mellet, a' hideg és takony miatt el-gyengült belső réteket-is erősíti; a' testet melegíti és a' téli hidegnek el-zenvedésére az utazókat segíti; a' felet, 's vizelletet következésképen a' rétegséget-is erősen üzi; a' *Venus* tüzet, mint egyéb felet tsinaló vizelletet üző és a' vért tsipőítő *materiák*-is szokták, gerjeszti; a' bőrön való ki-gőzölgést bőviti; a' rothadásnak ellent áll. Innen a' köhögésben fujladozásban, tagoknak el-esésében, *arénában*, viz-kor-ságban, negyed napi hideglelésben, *colicában* 's több e' téle taknyos hidegségből támadó nyavalyákban a' fok-hagyma mind a' régiektől mind a' mostaniaktól hasznosnak nem ok nélkül tartatik. A' rozó büdös viz és *aer* ártalmainak el-fordítására; úgy a' kigyók és

meg-dühött állatok marása ellen-is régtől togya ditsértetik. Innen *Galenus* a' fok-hagymát *Parasztok Terjékjinek* nevezte. Mert, hogy a' fok durva, nyers, enyves és taknyos ételek, rothadt büdös vizek, és a' rož kodós hideg estvéli és éjszakai aer 's a' t. nekik nem árthatnak, nagyobbára fok-hagyma ételnek tulajdonítja. Kedvetlen éagjanak éájunkról való el-üzésére a' többek kozt a' gyömbért, fa-hajat, zég-füet nyers babot, sült tzeklit, peterfellyem-gyökeret, zold ruta levelet, anis-magot, rátskálné jónak mondják. Minthogy a' fok-hagyma erőfien éaráft és melegit, másoknak is de kivalt az egyebként-is éaráz és forró természetü Embereknek, és a' kik éaráz betegségre, nyavallya törésre, vér tollyalokra; fo-tájásra, álmodlanságra, 's a' t. hajlandók, illő ezzel igen éükön és ritkán élni. *Arnolphus Imperator*ról írja *Crantius Hist. Saxonie*. hogy a' fok fok-hagyma ételtől annyira meg-tetvesedet volt, hogy semmiféle orvosságokkal nem tisztulhatván abból-ki, el-kelletett véélnie. Igaz légyen ez vagy nem, én nem tudom; mert mások az ő halálának más okát adják. De azt tudom, hogy az ezzel való vízéa-élés, erős somjuzást, gyomrot égeto fájdalmod, vér vizellést 's a' t. könnyen okozhat.

A' *Veres-hagyma* a' fok-hagymánál fokkal gyengébb. Az Égyiptombéliék, a' mint *Plutarchus in Isid.* fel-jegyzette, latván hogy hold-fogytára minden egyéb plánták meg-apadnak

csak az egy veres-hagyma újul és nevededik, azt Hóla vicejének gondolták: és mintogy a' Hódat Isten gyanánt tartottak, a veres-hagymát-is, mint Isten vicejét, imádtak: a' honnan azt meg-enni ő közrök nem-is volt szabad. Haénos, jollehet kevésbb mértékbe, mind azon végekre ez-is, mellyekre a' fok-hagymát haénolnak mondottuk. A' *Salernitanusok* erről különösen azt jegyzik-meg, hogy az ortzát meg-képi. Ez, némelylekben, kikben a' gyomorba és vérben meg-gyült fok hideg takony tette vólt azt halovány sárgáva, meg is eshetik, a' mennyiben t. i. a' tettet melegíti és a' taknyot oziatja. De ezt a' több *alcalinus* soval bíró kerti veteményekről-is el-lehet mondani: Főve a' kohogésben, fulladozásban es rekedésben enni ezt-is, mint éintén a' fok-hagymát, haénolnak mondják. *Boyle* Angliai tudos Uri Emocer, a' *pneumantlia* által temnyiben annyi aért nem tapasztalt mint a' veres-hagymaba: Innen a' gyomorhais semmittele ciedel annyi felet nem tsinal mint ez. A' mennyiben temni tápláló ero nints benne, a' melet pedig a' tettet erőfőn zárazta, az erot fogyatni és a' kemnek a' vilast apaz aai is nem ok nélkül mondatik. Art e' felett mind azoknak és azon állapotba mellyeket a' fok-hagymáról meg-jegyzettunk. A' *Pur-hagyma* a' veres-hagymával mindenckbe meg-egyez, annál tsipőebb; a' honnan inkább-is zárazt. Es e' talam az oka, a' mit

erról *Hippocrates* és *Plinius* megjegyzettek, hogy t. i. ennek étele az Agyonyokat tenyészké teszi, és az idétlent füléstől meg-őrzi. Értsd csak azoka, kik mehek taknyos hájagsága miatt voltak meddők, vagy magzatjokat a rendes időkig nem tarthatták-meg.

A GYÜMÖLTSÖKRŐL.

§. CXVIII.

A' Gyümölcsök két félek. 1.) Levesek. 2.) Értelmez belűk. *A' leves Gyümölcsöknek erejét és terméketét, 'eg-jobbán ezekből lehet meg-határozni. Meit a' fajtájok, éretlenek és igen savanyuk, (mint ezt mihellyt beléjek harapunk, ajakunk, nyelvünk 's torkunk-is ére-vezi.)* mint a' tser a' gyomornak és beleknek *fibráit* özve fúgoritják, és a' rendes körtul forgó mozgást, azokon el-tartják; a' nedvességet kivárgó kút fejekén ezen helyyeken bé-zárják; a' *chylus*nak útját a' tejes edényeken és *glandulákon* el-togják; a' vért meg-fürítik és egyben alutják, és így annak a' májjon, lépen, *glandulákon* és más törőrságon való tolllyhatását, és kiválhatását meg-akadályoztatják; 's következesképen a' börtön való ki-gozólgést is meg-gatolják. Innen, az efelékkal elöket erős komjuzás, nem emélt-hetes, has-korulás, gyomor ragás, *vel-coli* a, belső rcekben való nyilantatok, *obstruók*, egez

egész testeknek el-áradása, 's több ezekhez hasonló 's ezekből önként következő nehéz nyavallyák gyakran járnak. Az igen édesek a' gyomorba meg-rottnak, és fok felet, his-fajást, his-nevést, vér-hist, hideglelést, gelejtát, vérnek meg-vezéit 's a' t. okoznak. De minél levelebbek, puhábbak, épőbbek, boriztebbek, az az, az édeség, a' ilyenysággal kedvelőbb van benne mérsékelve, és kívánatosabb vaguak akármi név alatt a' gyümölcsök, annál egészségesebbek. Mert az ilyen gyümölcsök nem csak hogy igen vépet ólták a' homjúságot, nedvelitik a' testet, higitják és hivelitik a' vért; hanem a' ételbeli kívánságot-is harhatólon gerjeztik, az elmet vilámitják, a' éivet erofitik, a' vért tisztítják és óltalmazzák minden rothallatokról, a' meg-lugult ereket ki-pontják, 's a' nedvessegeknek az egész testben való keringéfit vábaldá rézik: mellyekre nézve minden értelmesebb Orvosoktól nem csak fenn tartására az egészségrek, hanem fok nyavallyaknak meg-orvoslására-is erőfen ditsértetnek. A' mi első Szüleinknek eledelek, kivált az élet előtt nagyobbán gyümölcs volt: ma is a' melegebb tartományokban egész Nemzetek majd csak ezzel élnek. Ezek bizony minék nek-is külömbkülömböféle ékes énekkel, gyönyörü éagjokkal és izekkel annyira ajánlják magokat, hogy a' mint boltsen meg-jegyzette *L. B. van Swieten Ur*, tört hányt volna az Emberi Nemzetek

zernek a' minden Jóságának Atyja, ha mind-
 denekkel magokat annyira kívántató gyümölcs-
 rsek olly aralmasok volnának, mint nemel-
 lyek tartják.

§. CXIX.

De nintsen e' Világon olly hasznos do-
 log, melly mindeneknek mindenkor egyaránt
 használhatson, és a' melly a' vízke-eléssel rom-
 lást ne okozhatson. Így van a' dolog a'
 gyümölcsökkel-is. Mert ezek a' déli, es nap-
 keleti heves tartományokban, 's mi köztünk-
 is a' meleg nyári napokban és őzvel, midon
 a' nyári *bov perspiration* és gyakor izza-
 dás miatt meg-fokott sűrűdni a' vér, sokkal
 többet használhatnak, mint az északi hideg
 helységeken 's másutt-is télbe. A' *cholericusok*
 és *m melancholicusok* is bővebben 's hasznosabban
 élhetnek ezekkel, mint a' *sanguineusok*. De
 leg-hamarább a' *phlegmaticusok*nak, árthatnak,
 (kik közti kámláltatnak a' gyermekek és vén-
 emberek-is) Mert egy felől az ő hideg és
 nedves telteket még-jobban-is el-hidegitik és
 raknyosítják; másfelől pedig az ő erőtlen
 gyomrokban sokáig múlátván, meg-forranak
 és etzetelednek; mellyből oztán puffadság,
 fel, has-örorulas, gyomor-fájás, nyilallások,
 hidegleledek, geleszták 's több e' féle nyavalyák
 kármoznak. Árt továbbá a' gyümölcs
 étel akkor-is, mikor a' gyomor sár-vizzel vagy
 egyéb tisztátalansággal meg-van rakodva Mert
 ezzel egybe elegyedvén, igen, roz-fale peshedt

materiává változik, melly has-tekerést, has-menést, vér hast, ha pedig a' vér-közi-is által mehet, igen rokféle forró hideglelést 's' a' t. okoz. E' pedig nyárba és őzkel leg-hamaráb azokon esik-meg, kik meghevült testtel éretik a' hideg földön heverni; vagy éjfaka könnyi-ferrel-takarózva kün foktak alunni; vagy másként magokat hirtelen meg-hütik. Mert a' bőrön által ki gőzölgeni való tisztátalanság, ez által vízbe-verettetvén, a' belső rézekre ott sár-vizzé fokott valni. Ez az oka, hogy a' táborozó Katonákat, munkás parasztokat, és más gondatlanabb Embereket a' fok gyümölcse étel majd minden nyáron egymásra betegíti.

De leggyakrabban a' Nyári gyümölcseknek ártalma a' vízbe-éléstől vagyon. Ilyen vízbe-elés pedig (1. egyéb étkekkel megtöltött gyomorba, vagy étel után enni azokat. Mert midőn majd magokban forrni kezdenek, a' gyomrot felettébb fel-fújják, és fokáig kelletvén ott mulatniok, meg-etzetefednek, és felet, befogást, hányás-erőltetést, gyomor fájást, víz-éorulást húznak magok után. (2. Fűszerzamos és tejes étkekkel együtt enni. Mert a' fűszerzamos az efféle gyümölcseknek levét hirtelen forróvá és felettébb tsipössé télik, a' tej pedig ezektől egyben aluúzik. (3. Jeges-vizbe vagy méj kútha igen meg-hütve enni. Mert erős hidegséggel az emésztést is meg-gátolják, a' belső rézeket-is meg-rontják.

(4. Ezek-

(4. Ezekkel a' gyomrot rendkívül megtölteni. Mert abban megtorranak, és így annak oldalait felettebb helyvel terítik. (5. Rófolist, hort vagy más melegítő italt innya reájok. Mert ezek a' mindjárt említett forrást, és a' forrás után következő etzetes tsipóséget nevelik; mellyek a' mi természetünkkel mind el- lenkeznak, és fok nyavalyaknak el-kerülhetet- len okai voltak lenni.

Galenus a' gyümölcsöket épen étel előtt *commendállyá*, hogy ezek által a' következő ételeknek út kézzittésék. Mások, ekkor csak az elein éró edes vagy viz-izü gyengébb gyümölcsöket adják, a' keményebb, savanyu, vagy fojtós, izü téli gyümölcsököt pedig étel utánra hagyják, akarván ezeknek forító erejével a' gyomor felső-éjját be-zárni, és annak *fibráit* a' több ételnek hamarébb való meg- eméltésére és ki-hajtására segíteni. De a' *Borhaave, van Swieten*, és más bölts *Doktorok* ízelete szerint, jobb volna ezeket egyéb ételekkel egybe nem zavarni, hanem éhomra csak magokra nyersen, a' gyengébb gyomruak- rnak pedig kenyérral, vagy, ha a' keltol fél- nek, meg-sütve, vagy főve enni; és vagy semmit se, vagy ha nagyon szomjuhozvának, tiszta hideg vizet innya reájok. *H. Schulzius* a' forró, káraz természetűeknek, forró nyaval- lyában, és *Hecticában* lévőeknek tsudaképen használni mondja, és egy-néhány példákkal meg-is bizonyítja, ha reggel, egy kevés levest

horpölvén előre, vajás-kenyérrel gyümölcstör
jö böven éznek; mindenkor tsak^o kenyérrel 's
gyümölcsetl vatsorálnak'

§. CXX.

Mínthogy ezekből, a' miket eddig elő
közönségesen a' gyümölcsekről mondottunk,
ha ki fájja ízét el nem vették, akármi né-
vel nevezendő gyümölcsekről, mindenik men-
nyiben legyen egészséges vagy egészségtelen,
maga könnyen ítéletett rehet; azokról külön-
külön hóffas *trafiát* indítani szükség nem lé-
zen. El-halगतom ama' Nap-keleti Indiákon
's Európában-is a' híresebb Fejedelmi kertek-
ben egy plántátskának tetején hóffukó gomb
módjára termő, jó nagy, sárga-hafu, fehér-bé-
lü 's minden ki-gondolható jó ízekkel és kívá-
natos ízagokkal egy *summában* tsudálatos ke-
vellykedő *Nána* vagy *Ananás* nevü Királynejét
a' gyümölcseknék: nem vóllok más idegen Or-
szági esméretlen gyümölcsekről-is; hanem tsak
a' mi nálunk közönségesebbekről tézek nagyobb
világosságnak okáért holmi jegyzéleket.

§. CXXI.

Az *Eper* mind ujságával mind kedves
ízagjával és ízével, mint rogyogó piros szín-
vel majd minden gyümölcsök felett kedvelteti
magát. Igészséges vóltára sem alább való
egyiknél-is. A' *Kerti eprek* ugyan febbek 's
nagyobbak az *Erdeimél*, de nem olly háfno-
sok. A' *mezei fehér eprek* mindeniknél alább
valók. A' *varas-béka* mint a' *Plánták* le-irói
meg-

meg-jegyzették, az epret igen éretni, és a maga mérges húgyával, nyálával és gözivel gyakran meg-veétegeti; Innen, azt tífia vízzel kütség előre mindenkor meg-mosni. Az eper a vért fel-gyujtó epét más gyümölcsök felett óltja, a sárgaságot el-ozlatja, a vizeletet és azzal együtt a vesékben termő apró követskéket ki-tízi. Ez okra nézve a *Bartholinus* tanácsa éretni a vifelos Afzönyoknak ezzel igen böven élni nem bátorságos; mert idetlen külest okozhat. Nemeltyek borral, nád: mézzel, fa-hajjal ézik; félvén hogy gyomrokat igen el-hüti. A Frantziák réj-fellel écretik. De magára fokkal egészségelebb.

§. CXXII.

Az eperhez leg-közelebb járul tulajdonságaira és így hasznaira nevezve-is a *Málna*. De mivel többire férges és magában-is igen hamar meg-nyüivesül, válogatva, frissen és jól meg-mosva kell enni. *Syrup*nak fokkal hasznosabban kézitтерik, úgy hogy fokan a *Málna Syrupot* az *Alkermesnél* nagyobbra hetsüllik. Kiváltképen pedig az olyan rósz fele forró hidegtelekben, mellyben az erő hirtelen el-fakad, eléggé ditsérni ezt nem gyözik. A jól meg-ért *Fái-eper* vagy *Fái-federy* a málnánál vizefebb 's hidegebb természetü; egyébként attól hasznára nézve igen keveset különböz. A *Szedery* mindezeknél savanyubb és fojtóább ízü; innen a rothadtságra vezető forróságnak inkább-is ellent áll; de egyébként

kevesebbet hivesít; inkább puffaszt; e' mellette forit-is; a' honnan a' tisztátalan gyenge gyomornak nem annyira alkalmas; jóllehet magában ez-is nem egészen meg-verendő. Az *Áfonya* a' kedélynél egészségesebbnek tartatik; a' komjúságot inkább óltja, jobban-is nedvesít, nem lévén annyira való fojtós savanyúsága. Vajha meg-rántva péppé törni és 'Semllye bélével meg-elegyítve enni ditsértetik.

§. CXXIII.

Az *Apró* vagy *Tengeri-Szölő* ki *veres*, ki *fejér*; de *ize* és *hasna* mindeniknek egy. Az eddig elő kámláltaknál savanyubbak lévén, a' komjúság és belső forróság miatt el-tikkattaknak mind magok mind ki-fatsart levek, főként meg nád-mézelve, igen tetrzik, 's képen is használ. Másokban, mértékletes éléssel, az ételbéli kívánságot segítik; minden bádgyadságot és hévséget, melly a' munkától vagy Nap melegítől vagyon, el-űznek. De a' hideg gyomruaknak és taknyos puha *temperamentum*oknak erős savanyúságokkal, gyomor-fájást, puffadást, forulást, nyilallásokat. 's a' t. gáporán okozhatnak, ha magokat ennek ételben nem mérséklék. Az *Egres* jól meg-érve kedves savanyúsággal egyben köttetett lágyságával a' hájnak magát nagyon ajánlja. *Erethen*, az ifjabb állatoknak hutaival főve, az *appetitust* gerjezti, a' gyomrot erőlti, a' belső réteket hivesíti: a' honnan a' máiaknak igen fokott és kedves ételek. A' régiek pedig ezt
nem

nem elmérvén, e' helyet éretlen figével élnek. A' *Soska-fa* gyümölcset, a' mint *Sebizus* írja, az *Egyiptiusok*, *Syrusok*, *Görögök* hajdon só helyet éltenek: ma előre meg fázatva hússal gyakran főzik, forit, fázat, hivesít. Főtt levét a' has-menés és folyó sülly ellen ditsérik. A' *Tsipke-hikor* gyümölcsének veres béleis, minekutánna a' hó-harmat jól meg lágyította, hajától és magvától megtisztítva liktáriumnak fokaktól kézitterik. Hasznára nézve a' sóska gyümölcset egészen meg egvez. Nátt-mézzel meg-édesítve forító es fázató ctejében fokot le-tézen.

§ CXXIV.

A' Nagyobb élo fákön termő gyümölcsök közt leg-betselebbnek 's egészségesebbnek tartatik a' *Tseréknye*. Nevét kétség kívül vette a' deákból *Cerasus*. *Cerasus*nak pedig a' *Plinius* ítelete szerint neveztetett *Pontus* tartományának *Cerajantes* nevü Városáról, a' honnan hozta vólt azt *Lucullus*, mikor *Mitridátes* meg-győzte, leg-előző Oloz Országba; a' honnan oétán tsak hamar egész Európában el-terjedett. A' *Tseréknye* ki vad, ki óltott; mindenik ismét formájára, színere és ízere nézve fok féle. Mellyik mennyire legyen egészséges, a' § CXVIII. adott jelekből megismerhetni. Minél nagyobb zemi, húsfabb, épebb, levelebb izü iavanyuság van benne, az egészségnek-is annál hasznolabb. Egyebekben az Eperrel meg-egyez; hanem hogy annál-
bovebb.

bővebben táplál: de a' vizelletet nem hajtja olly mértékben, ha magvanak bélivel edgyüte nem ézik. A' *Megy*, mint fojtótság nélkül való ávanyu ízére, úgy hasznára nézve-is az apró veres fölötol kevesétt külömböz. Hogy egež Ektendöben hasznát vehessük, réž érint a' kemenczékben meg-éárássjuk, réž érint ki-fatsart leviböl *Syrupot* csinálunk. Ásálva nem annyira hivesít; de jobb *cylus* közül belöle; sem vélet sem gelectát nem okoz. Minél edes-ebbek, ezek-is, mint egyébb gyümölcsök, annál kevesebbé éoritanak Szoktuk a' *Megygyöl* Nyárra bort-is csinálni. Ez a' bornak melegítő erejéböl sokat el-vefen: és ha magvával együtt meg-törve réžjük azt a' bor közü, a' vért-is a' vizellet útján vépen tisztítja. A' *Somot* terméketire nézve a' megytöl alig lehet meg-külömböztetni.

§. CXXV.

A' *Szilvák* közt a' *borgas magvuak* leg-jobbak; és a' tseréknyének egészséges vóltakra kevesét engednek. Minden egyéb gyümölcsöknél bővebben táplálnak: a' hasát-is meglágyítják mind nyersen, mind ásálva. Magvokat ki-éedvén és külső hajokat le-hántván, kivált ha mézes vízbe előre meg-fozik, áztali tsemegének hasznoson éáraztatnak. Likáriumnak is mind higon, mind éárazzon nehezebbeske emészthetök; de ha meg-fozik, egészségesnek es betegnek egyaránt hasznólok. De az *edes Szilvák*, rothadó edesiségek miatt, az egéž-

az egészségnek olly ártalmatok, hogy, kiválc a' fehér *Éilvát*, a' jól rendelt várafokon árulái törvény kerint meg-tiltatott.

§. CXXVI.

A' *Baratzk* Rómában *Plinius* idejében igen ritka és drága gyümölcst volt: ma mindennütt elég közönséges. Szagjával és boros ízével magát nagyon kedvelten; de haznára nézve nem érkezik a' *Éilvával*. A' magvához ragadó *durántzai* és egyéb bor ízü hűfös, levek baratzkok mindazáltal a' mértékletelen évoknak nem ártalmatok. De a' *Éáraz* hűü, hamar rothadó, viz ízü baratzkok a' fehér *Éilvánál* kevéssel elébb valók. A' *Salernitanuok* a' baratzkra mustot innya jóvalják; de igen oktalanul, mert így a' gyomorba még hamarabb meg-torrana és peshedne. Tanatsolább mind a' baratzknak, mind a' *Éilvának* magvát meg-törögetni és belet ki-vévén hűfök után meg-enni; mert ezek a' vér közzül a' gyümölcst levből gyűlt peshedt vizet a' vizellet útján az egészségnek nagy haznára ki-hajtják és tisztítják.

§. CXXVII.

Az *Almának* és *Körtvéllynek* fok féle neveit külön-külön meg említeni a' rövidség nem engedi; de nem-is *Éüikség*, mert a' CXVIII. §-ban említett jelekből ezeknek természeteket akárki maga könnyen meg-határozhatja. A' *Körtvélly* poronyóbb, levelebb és hathatósbabb bór ízével a' *Éüak* az *Almánál* keve-

kevesebb. De minthogy a gyomorba hamarabb és erősebben meg-forr, 's rozébb, 's tsiposabb erzetté-is válik, az egészségnek kevésbé hasznos. Egyéb-iránt több tápláló erő van benne; a' hatat-is, kivált főve, bővebben mozdítja.

§. CXXVIII.

A' *Narans*, *Pomagránát*, *Tzitrom*, *Limonia*, mint külső formájokra kélműzek. Hajoknak *külső sárga 's fagaskodó réke* az agyvelot, évet, gyomrot erölti, a felet izi, a' vért melegíti, a' *perspirationot* legíti; keferu izivel a' gelettat-is meg-öli: innen fűzervam helyet konyhai haszónra-is gyakran fordittatik. Ez alatt levő *fehér, izetlen belék*, mint a' Mállyva, lágyit és sikit, *Magvak* éorit, éarízt, és melegít. Levek az *appetitust* gerjezti, a' belső rézeket erölti, a' torrosagot óltja, a' vérben támadható rothadtságnak ellent áll: a' honnan a' Törökök és más meleg tartományokat lakó Nemzetek, minden forró nyavalttyokban, sőt a' pestishen-is gyakran egész poháronként igen nagy haszónnal vótták a' Limónia levét innya. Ezen meg-nevezett gyümölcsök régen csak *Mediában*, *Persziában* és *Asyriában* teremtek; ma Görög, Ooéz, Frantzia, Spanyol Országokban, sőt nálunk-is a' pompáabb kertekben elég bőven találhatnak; joilehet ezek mindenkort vacább termeket ek, mint a' mellyeket a' meleg tartományokból loznak. Minel kivánatolábban van eoden vagy amaoban

az edes

az édeség a' savanyusággal mérsékelve, annál
 elebb való hasznára nézve-is. Innen a' Na-
 rants a' Pomigrávnál, ez a' Limoniánál, a'
 Limonia a' Tzitromnál nagyobbra betsülterik.
Scaliger és *Clusus* azt írják, hogy Indiának
Ceylon nevü Szigetiben igen édes haju és egéz-
 zen meg-ehető Narantsok termenek; *Chiurban*
 pedig ennek egy bizonyos neme édeségével a'
 nád-nézet fellyül mülja. Ezek-is, mint fén-
 ten e'yébb leves gyümölcsök, minél édeleb-
 bek, annál kevesebbé hivesítenek es erősitenek,
 ellenben inkább nedvesítnek és melegítnek.

§. CXXIX.

A' *Fige* terem csak a' Déli és Nap-kele-
 ti meleg tartományokban, *Syriában*, *Massiliá-*
ban 's a' t. *Zoldou* vagy éretlen igen tsipös
 keferü; de a' meg-érés által felettebb meg-
 édesedik. A' hol terem, ézik nyersen-is: de
 nap fenyen meg-áratva, fel-fűzve vagy ton-
 nákra verve, mint nálunk árultatik, sokkal
 egészségesebb. A' több gyümölcsöknél bőveb-
 ben táplál: de lágy és hamar el-follyó húst
 csinál; kövér édesége miatt a' gyomorban
 hamar meg-keieredik; a' májban es lépben
 könnyen meg-dugul; a' forróbb természetük-
 ben a' *bilist* kaporítja, sőt hólyas 's bőv elés-
 sel a' vért-is rothadása kékiti; és a' *Galenus*
 itelere kerént bűdös verejtékeket, ruhót, tet-
 velséget-is okoz; a' fogaknak-is ártalmas. Ezek-
 re neze dió, vagy mogyoró hellel enni a' fi-
 gét es sokat innya rea *commendaltatik*. De
 más

mas miatt ezen kövér edeségével a' hasat lágyítja, a' vérnek náthás vagy sós tsip íségét óltja. Mellyel a' köhögés, rekedezés, tulla-
dozát és egyéb náthás nyavallyák ellen képen használ. A' torha ki-hányását-is derekafon legiti, ha estvénként két, három part meg-ezünk. A' vén Embereknek málok felett ditsertetik.

§. CXXX.

A' *Birs-alma* fagyával az agyvelőt és a' éivet erőltti; sőt, a' melly ritka példa forit-
is, a' honnan tiltja *Etmüller*; hogy a' Éülő-
Agyonyoknak, körülállal; hólnapzámnak meg-
rekedésével bajoskodoknak házaban ezt ne tar-
tsák. Nyerlen felettébb forító ereje és ke-
ménysege miatt a' meg-ételre nem alkalmas.
De meg-sütve, vagy meg-főzve mind magára,
mind kézfűvel, tá-hajjal meg-éegelve 's méz-
zel bé-kéztve kívánatos izü és igen hasznos
gyümölcs. Ugyan-is, ha éhomra vagy épen
étel előtt effélet ézel, a' gyomor' hideg gyen-
geségét, a' hányást, has-menést, vér-pökést,
ver-folyást, idétlent Éülést, náthát éjjeli nyom-
mást 's a' t. meg-gyógyítja, étel után pedig
az eméktést segiti, a' hasat indítja, a' vizeletet hajtja. Ertsd mind ezeket a' *birs-alma*
sajtról és *liktariumtól*-is. A' régiek, a' mint
Mabiolus tel-jegyzi, meg-egyezo értelemmel
hitték azt, hogy ha a' vilélos Agyony gyak-
ran birs-almát ézik, igen képen és elmes mag-
zatja léken. De a' málok ezt csak babonának
tart-

tartják. Bizonyosabb dolog az, hogy az Ember lehelletit kedvelse teszi: a honnan a Poeta-is errol így ír:

*Post epulas uxor cur mala cynodia summis;
Num tuus ut te vir trachus odore petat.*

Ezekre nézett talám a bölts Solon-is, midon, a' mint *Stanleus Hist. Phil. Plutarchus*ól írja, a' többek közt egy hazoan rekeztelsék és minekelotte együvé fekunnének birs-almát egyék.

§. CXXXI.

A' Szöllöt éretlen-is tsirke és tehén hús-fal gyakran főzik. Az ételbeli kivánságot gerjezti, a' gyomrot erólti, forit, farazt, hivelit. Meg-erve, rend kerint ugyan bornak fürik, de enni-is igen kívánatos: mint a' szollo Pástorokon meg-tetzik, jól-is táplál, de puha és hamar el-fogyó húst tsinál: ha igen édes, komjuságot okoz: némellyek a' *Venus*a-is gerjezteni tapasztalják: a' hafat hamar el-tsapja. söt gyakran, kivált ha é ritó magvokat és hajokat ki-vetjük, valóságos has-nienést-is okoz, mellynek meg állitá ára: nints jobb orvosság, mint két' három kalány-ni lepro éget-bort innya. A' favanyu szollo, mint a' hordóban, úgy a' gyomorban-is meg-forr, és, foként a' hidegebb természetűekben, felet, puffadást, gyomor és has-fájást 's a' t. támazt. E' fele artalmait fokban a' reggeli harmatos szolonek-is tapasztaltak. Leg-hábor-
L ságo.abb

ságosabb enni a' föllöt, mikor tzerhára fel-
 kötözve egy kevésé meg-kezd fonnyadni. *Bus*
bequius írja, hogy a' Törökök, nem lévén
 nekik bort innya szabad, a' föllöt igen kere-
 tik, és vagy fa, vagy tserép edényekre fris
 mustra rakván, és mustár maggal mintegy bé-
 sozván, egész Nyárig romlás nélkül el-tartják;
 és hogy ez a' kájnak igen kedves; de az
 egészségnek ártalmas. Háznofább gondolat
 vólt az édes követ föllö-gerezdnek kárat,
 midőn már félignél jobbatkán meg-ért, meg-
 vágván vagy meg-tekervén, hogy a' nedvesség
 útja a' káimokról el-fogatsék, a' nap melege
 által azt meg-káraztani; és így gerezdeltől
 vagy meg-káimelve tonnákra verni, mint a'
 nap-keleti melegebb tartományokban, Spanyol
 és Frantzia Orzágnak-is némelly rézeiben,
 a' hol a' föllö igen nagy kemü, és
 éles kárott lenni, tselekeéznek. Mi ez il-
 lyen meg-káraztott föllöt *Mala'sának* neve-
 zük. Háznara nézve egyebekben a' káraz
 figével meg-egyez, hanem a' gyomorban
 nem káteredik oty hamar-meg; a' vért sem
 kezdi annyira rothadásra. Az *apré mala'sa*
 vagy *Korinthusi meg-káraztatott apró ve-es-föl-
 lö*, yenge lavanyuságával a' gyomrot jobban
 erőfíti, az eméztést segiti, a' káomjuságot
 otyja, maen a' belső rézeknek 's a' veinek-is
 háznofább; a' hatat-is jobban lágyítja.

§ CXXXII

A' *Kapornyalis* nemuliyek gyümölsnek

tartják, de ez nem egyéb, hanem egy *caparis* nevű tsemetének kintén nyíló félben lévő zold virág bimbója. Terem leg-bovebben *Cyprus* Szigetiben, de Oloz, Spanyol Országokban és más Tenger mellyeki meleg tartományokban is találhatik. Ott helybe Konyhai házra nyerien-is forátratik, de hozzáuk csak bé sózva hozattatik. Ezen sós levihöl jól ki mosván, etzettel és fa-olajjal el-kéfitve, némeltyek magára-is ézik, de gyakrabban hűtál zokták főzni. Fojtós savanyu sólságával az ételbéli kivánságot gerjezti, a' gyomrot erőfíti, a' nyálnak és rakonyinak bev folyását apasztja, gyengén fárazt és melegit. De oity kevelsé táplál, hogy fuzerzámak inkább lehet, mint cledelnek mondani.

§. CXXXIII.

A' Füveken ternő Gyümölcsök közt leg-közönségelebb az *Ugorka*. Ez vizes, hideg, taknyos, éjjas természetű. De a' *Berhaave* itélete kerint holmi salérróm forma vékony só-is vagyon benne: melly kerint a' forró és káraz természetű, kemény 's heves gyomru Embereknek egyébkor-is, de kivált a' Nyári meleg napokban igen képen használhat, hivesítvén, az epe sártól vagy rothadástól őrizvén az o véreket, és ha mi abban megvefett vólt, azt a' vizellet úján ki-is takarítván. Ezen vért hivesítő és nyálofitó erejével a' *Venus* tüzet-is tapasztalható-

kepen áltja Innen, a' mint *Erasmus* feljegyzi, Kozmondas-is volt a' Gökök közt, hogy a' fővő Afkonyoknak ugorkát kell adni: mellynek orat ily zökkel adja elő *Aristotiles*, *guta cum ex uzi et indelinenti jessore, p... ue blunda agitatione; uterus et partes generacioni dca ue incaliscant, saluces et ad vnerem nimum procluzes sunt, quem aestum frigidit cucumeres reuincunt.* Ezek nemeltyek a' Zöld Ugorkát meg-nántva nyer en-is, de igen nehéz emézheto, gyomrot felettebb meg-hüti, es abban meg-pesnedvén, taknyos sár vízze válik; melly lokaknak tsomort, gyomor-fájást, ver-hast, huoeglelest 's a' t okozott. A' só, etzet, olaj, dors ezen tsaknyos hilegségéből ugyan lokat el-véznek; de minden rezből ártatlanná ingyen sem tézik. *Besozza* jóval egezesetebb; mert így, a' fellyebb említett hagnokon kívül, az *appetitust*-is gerjetti, a' gyomrot erőíti, az emektést legiti. A' megert ugorkát többire tsak magna tartják. De írja *Sennizus* hogy ő elmer olyan Embereket, kik ennek sárga naját le-nántván es belit megrezelven, levit kifatsartak es nád-mezzel meg-edentven, a' *Hermetokkal* ketzer napjában negy negy lotig tsudálatos hazomai tarták. Máskent, az ugorkacot, akárhogy kékfitve is, mo mindeneknek, főkent pedig az öregeknek, yerekekeknek es mas meg 's neaves *temperamentum* uastak, küon tseme elni.

§. XXXIV.

A' *Tök*, vizes, hideg, lágy, raknyos, hamar rothadó *chylus* és vért csinál: innen a' Sertéseknek alkalmasabb eledele, mint az Embereknek. Főve a' gyomornak hűvösnek nem a' *Selüs*. Igaz is, hogy a' belső réteket a' Nyári hővégekben fénen hűvösíti és nyeltesíti, a' bomlóságot ólja. kivált a' mély: vagyon a' *hüvös*ek fel-gyulástól. de e' végre is lafnosabb eledeleket könnyen találhatunk.

A' *Görög Dinnyé* azon raknyos elától, melly a' tök t' rothá t'fi, tisztább vizzel és bővebbetkei létrommal bírnak; innen nem csak jóh izük, hanem valamivel egészségesnek is, és a' hűvösítésre, nyeltesítésre, bomlóságra óltására is a' t' alkalmasabbok. Ez a' Nemzetek közt nem igen elnéretes gyümölcs: de Magyar Országban minden gyümölcsöknél közönségebb: és a' rút viőb' éléssel sokaknak gyomrokat és béleket annyira elhidegíti, és táskáftia, hogy az eméltésre majd elégtelenkké lőnek: és az Emberek, nagy rezt vért-lásban, hideglelésben, és más nehéz nyavallvákban e' minden Nyáron. A' *Sárga Dinnye*, mint az agyvelőt erőtő jó fagyá és kedves bor ize tanítja, nem annyira hűvösít, mint az ugorka, tök, és görög dinnye; sőt fűkeféamos fájával a' *Boerhaave* ítélete szerint *Hist. Pl* éhomra a' gyomrot erőtíti, a' vért melegíti, a' *Vénust*

minden eledelnek felett gerjeszti, a' vizelleres is annyira izi, hogy a' ki ezzel gyakran és bőven él, végre vért-is vizellik. Mind ezeket pedig annál inkább tselekezi, minél frissebb, hathatósbab fagu és tsipőiebb izü.

§ CXXXV.

Eddig a' leves gyümölcsökről. Látsunk már azokról-is, mellyek kemény-hajok alatt fázaz mor'salodó belet foglalnak. Ezek közönségesen mind nehéz emészthetők, foritának, felet tsinálnak, vastag és a' belső rések forróságában könnyen meg-akadó *chylus*sá válnak; egyéb-iránt minden leves gyümölcsöknél bővebben táplálnak, sokat enni belőlök nem hátor'ságos; mert a' gyomorbeli nedvességet fel-iván igen meg-dagadnak, és puffadást, nyúghatatlanságot, nehéz lehellést, fő-fájást 's a' t. okoznak. A' meg ételre, míg frissek, csak addig alkalmazhatók; mert ha meg-avalultak, rekedezést, köhögést, káj, torok és meji fájást, hányást, vér-hast, tagoknak elesését, *colicát*, sőt a' gyomorban és belekben *inflammationt*-is könnyen tsinálhatnak.

§ CXXXVI.

Az *Édes Mondola* mind izére, mind hafnára nézve ezek közt leg-előbb való. Ha fojtós külső hárt'yáját, jó meleg vízben egy darabig áztatván, és oztán hideg vízbe vetven, le-koppasztod, magára-is, de kivált nádu-
 czezzel be-oolitva, igen kedves izü és bőven
 tápláló

tápláló tsemege léven, fájdalmat enyhít és álmot okoz. Ha *témek* kéüirel, minden meüübéli nyavallyák, belsö *inflammatick*, fázaz betegség, vér-has, has tekerés ellen hasznos orvolságod léven. Ki fajtólt olajjával-is, ezen kívül, a' has-örulásban, *colic* ban, nyilallásokban, belsö rézekben lévő sebek ellen 's a' t. nagy friss, nagy hasüonnal élhet. De ha meg-avaul, mindenekben *elkenkezi* ereje lézen.

§. CXXXVII.

A' *Diónak* éretlen tejes béle, éhonna éve a' hasat lágyítja, nedvesít és hivesít; de meg-érve *örít*, fázaszt, és melegít. *Miridate* rol, *Pontusnak* Királyáról írják, hogy ö minden reggel dió-belet, figét és rütát éven, magát minden méreg ellen bátorságossá tette; a' honnan a' régiek másoknak-is jóvallyák, reggelenként e' gonoznak el-távoztatására meg-sözva dió-belet égyenek. Az Olofok a' lapos gelektának ki-hajrására nem tartanak jobbat, mint éhonna jó fázaz dió-belet böven és gyakran enni, A' *Salernitanusok* a' halra diót *commendálnak*, talám hogy a' hideg hal húsnak meg-eméktésére a' gyomrot segítsék; de e' végre egy pohár jó bor többet használ. Ama' nevezetes verset pedig *Unica aux prodest, nocet altera, tertia mors est*, az az, Egy dió jó, kettö árt, de harmadik el-veszt. Ha e' mi dionkról értették, gyermeki hazüontalanság. A' zöld dió fegfüvel és fa-

hájjal meg-fegelve, mézzel vagy nád-mézzel mint egy bé-sózva, a' hideg gyomornak erő-fítésére, az ételoéli kivánságnak nevelésére, és az eméltésnek legittségére nem meg-vetendő.

§. CXXXVIII.

A' *Magyorró* a' diónál fárazabb terméfe-tű, innen nehezebb eméltethető, inkább is forit és fárazt, de bővebben táplál, nem-is keferedik és avasul olly hamar-meg a' gyomorba. A' gvenge haju és veres hártájú *Török mozyorró* a' más féleknél jobb. Ezt az *arénának* és *calculusnak* fájdalmi ellen, és azoknak a' vesékből lejendő ki-riktítására sokan dicsérik; de ha ebben valami e' féle erő vagyon, a' többiből sem lehet azt egészen ki-tagadni.

§. CXXXIX.

A' *Gefrenye* ki vad, ki jofele. A' vad gefrenyét a' tsinosabb Országokon, fájának tenlesen növe ágaiért és képen zöldello levelivel kies árnyéket vető hafnáért, az utak és séjtáló helyek mellé gyakran plántálják; de gy mö'tsét csak a' fertétek kámára hagyják. A' *Tsere-maktól* természetire nézve keveset különböz; mindazáltal annál még is valamivel elébb való; úgy hogy, a' mint írja *Selizius*, *Frantzia* Orzágnak némelly lovány tartományjaiban sülvé és főve a' *Paraktok* is meg-élik ezt. A' *jofele gefrenye* egész *Furópában* közönséges eledel. A' jó gyomruak

és ferényen dolgozók bátrabban ehetik; de a kik kevés *estum.*-tót rőlnek, mivel zükében koltik ezt, a magok egészségének annál többet használják. Tapasztalják némellyek azt-is, hogy a kik fokáig geftenvével éltek, attol rend kívül meg-retvesedtenek.

A G O M B Á K R O L.

§. CYL.

A Gombákat a Régiak mind csak valami rothadsághól gondollyák vala lenni; de a máiak végére mentenek, hogy ezek-is mint egyéb plánták, magról teremnek, melly az o alsó réteik között igen bővön találratik. *Berhaave Hist. Pl.* tsudálkozik, miért feret-herik a Gombákat olly igen az Emberek, holott sem izek sem bözök nintsen; és, ha a mérget ki veszik belőlök, csak holmi durva föltből és rothadt vízből állanak, melly ferint majd semmi tápláló erő sints benne, még-is mind izonyu nehéz eméltethetok. *Fr. Hoffman*-is így ír: *Lehet ugyan a Gombák között némellyeket jól meg-fözve vagy egyébként el kekitve ételre forítani; de nints olyan idő, nints olyan terméket, mellyben többet ne ártsanak azok-is, mint a menn. it használják.* A Kézésre jóvalva hogy először meleg vízhen jól meg-moósák, azután meg-faraktván úgy főzzék, sütsék vagy rántsák-meg, és etzettel, olajjal, tejfellel vagy vajjal

egvék, mivel ezek a' gombának mérgie okozták óltani. Ha valamire, erre a' jó hoz is meg-kivántatik. A' gombak közt leg-jobbnak tartja *Boerhaave* a' *Tseperke gombát*. A' régi-ek előtt-is, mint *Horatius*nak ezen éavai tanítják, *Piatensis optima fungus*, leg-nagyobb bletsbe e' volt. De a' *Fr. Hoffman* itelete szerint valamennyi fekete, kék, *minium* szín's tarka gomba vagyon, egyről egyig mind halálos mérég lakik benne. A' fából nőtt, és a' földi vén gombakar-is, akármí névvel neveztessenek, mind veszedelmesnek mondja *Boerhaave*. *Seneca* a' gombát nevezi *voluptarium venenum*, rsemege mérégnek. *Plinius* *cibus anceps*, kétréséges ételnek. *Allen* pedig minapi Anglus Doctor, a' ki maga a' gombától éinte meg-hólt, le-írván *Kischerus*nak ezen éavait: *Fungus, qualiscunque sit, semper malignus est, semper exitialisum qualitatum apparatu instructus; et si non statim sentiatur, frequenter tamen comestus, nescis quid successu temporis in interiore viscerum administratione relinquit.* azt veti utánna: *Apaga ergo perniciofa isthaec gulae blandimenta! Quae tanta voluntas ancipitis cibi? An usque adeo vitae tradit, ut eam cum tam vili offa permutemus, mortemque in proximū stantem ultra sollicitemus.* A' mérges gomba ételt, ha hirtelen ki nem hányhatjuk, vagy annak mérget réjjel, olajjal: borral vagy etzettel el nem ölhetjük, gyomor fájás, okádozás, has-tekerés, tsuklyás,

vérhas,

verhas, hideg verejtékezés, resketés, nyavalyva rérés, méjj álom, 's nem sokára halál fokra követni.

A HUSOS ELEDELEKRŐL.

§ CXLI.

Kérdésben forog a' Tudófolk közt; mikor ismételt be a' hús étel az Emberek közi? Sokan úgy tarták, hogy ez még a' Paradisomban kezd dőtt volna; nem láthatván által (1. hogy lehettek volna illy nagy háfnu és jó izü eledel nélkül el az első Emberek? (2. miért lett volna Ábel barm pástör, ha a' barmoknak húsát nem ette volna? (3. hová tették volna el az állatoknak húsát, mellyeknek b. rököl köntöst csináltak, ha meg nem ettek volna? (4. hogy uralkodhattak volna az Égnek Madarain, a' Földnek Vadain és a' Tengernek Halain, ha azoknak húfokkal nem éltek volna? De bizony, mint ma is sok Nemzetek tsupán tsak gyümöltsel, zöldséggel, füveknek magvaival, és gyökereivel élnek, úgy élhetek az első Emberek-is. Máskent-is, ha ki kéfitését nem tudja, mint az első Emberekről fel-lehet tenni, a' hús nem derék tsemege. Ábel-is tarthatott azért barmokat, hogy a' tejjel éljen, börökkel ruházódjék, hufokat pedig az ISTENnek egészen meg-égetendő áldozatul meg-áldozza. A' mi pedig az állatokon való uralkodást illeti,

leri, az nem csak a' meg-éteiből áll: mert ma sem éssünk meg mindent, a' minn uralkodunk. Hihetőbb azért, hogy a' hús étel az azon víz után kezdő lett; mert az előt a' Sz. Írásban nincs arról semmi emlékező, hogy valaha valaki húst ett volna: ma Noé-is mind tisztá, mind trítálatlan állatok között annyi erőt kelt a' bákából, a' mennyit be-vitt volt; egyébként, vagy egyet meg-kellott volna ennie azok között. De a' késő régiségnek írói világosan írják, hogy a' régi-eknél a' hús étel épen szokásban nem volt. A' többek közt *Ovidius* így ír:

*At vetus illa aetas, cui jecimus Ausra nomen,
Fœtibus arboreis, et quas humus eduat, herbis
Fortunata fuit, nec polluit ora cruore.*

Porphyrius ugyan a' hús ételnek kezdetit csak *Pygmalion* időére vízi (a' ki a' *Tritonok* közt az alatt királykodott, mikor *Jafón* a' 'Sidók közt,) és írja: hogy ekkor némelyek legelőször húst kezdvén enni, ifonyon gonosz és utállatos Embereknek tartattak; és mindenféle kínos binterésekkel igyekeztek őket ettől elfogni; de annyira, meg-tettzett volt rékik a' hús ize, hogy többé annak étel az Emberek között ki nem irhatták. De bizony, hogy a' 'Sidóknál és más Nemzeteknél a' hús étel már annak előtte régen szokásban

kásban volt, ha az rövideg engedné, tok példakkal meg-bizonyíthatnók.

Pythagoras Idvezitök Kületése előtt mintegy 500. Évtendökkel viragzott Görög *Philoporus* a' hús etelt törvény kéint el-tiltotta vala a' maga tanítványitól: mellyben öter a' kerektyének közt-is főkan az *Anakhorretok* k-vettek. Véteknek tartja vala ugyan-is o az oktalan álotokat meg-clui, úgy itélven, hogy azokban-is olyan lélek volna, mint az emberbe; s t, hogy a' mi lelkünk-is holtunk után azokban gyakran által költöznek. De másként-is, hogy az ember, kinek féin körneit, féni fogait, mint más ragadozó állatoknak, hús taggatására a' természet nem készítette, hogy az elő állatoknak veres, genyettséges húsát darabollya 's rágja, utálatos teneségnek mondja vala lenni. Maga a' természet-is ettől annyira irtózik, hogy nyerfen a' húst féni meg nem cheti; hanem foktele sutes, főzés és trágyázás által kell annak izet úgy el-vevteni, hogy a' nyalank faját meg-leheifen velle tsalni. A' ver is, mely ebbol kékül, foiró es rothadásra hanyol; az elmet-is ostobává tézi.

§. CXLII.

De mi, kik effele gyenge *fundamentumon* épült okokra nem hajtván, a' hús etelt, nem csak szabadnak, hanem kakségnek is tartjuk, laduk (1. közensegeten a' hók mennyire legyenek egczsegetek, mennyire nem? (2. nu kucubog legyen azon között mind

ba, mind el-készítésekre nézve? A' mi az elsőt illeri, A' Hús minthogy a' mi testin-
kel egészen meg-egyező *materiából* áll, min-
den eddig elő kamlált eledeleknél hamarébb,
bővebben és állandóbban táplál; több, mele-
gebb, és *spiritusokkal* tellyesebb vért csinál,
a' honnan a' testnek erejét is jóval inkább
neveli; mint erről, a' kik bojt napokon foká-
ig húst nem éznek, bizonytságot tehetnek.
Ékre vehetjük innen azt-is, hogy a' hús étel
az Északi hideg Országokon kakségebb és
hasznosabb, mint a' Déli meleg tartomány-
kon; mi köztünk is télbe inkább meg kíván-
tatik, mint nyárba; és hogy a' *melancholicus*
és *phlegmaticus* Embereknek jobb, mint a'
vérrel azonkívül-is bővölködo *languineus* és
forró természetű *cholericus* Szemellyeknek.
Mert mind forrósága, mind felettebb való
el bővülése a' vérnek, mellyek a' hűtől na-
gyon öregbednek, romlására van az egező-
ségnek.

§. CXLIII.

Hogy az ~~katok~~ húsai közt lévő ter-
mészeti különbségeket, és hogy azok kint
mellyik, 's kinek mennyire legyen egészséges,
világosabban fel-veheisük, a' közonsegete-
ket alább majd külön külön meg-fogjuk em-
liteni. Most pedig előre csak azt jegyezzük-
meg (i. hogy a mérges, meg-árlott, meg-
döglött állatoknak húsát meg-e-nn igen vete-
delmes; mert a' mitsodás vezettség magokban
volt,

volt, a' mi vérünkben-is hasonlót tsínálnak. Ugy azok-is, a' mellyeknek rosz fagyok es izek vagyon, az egészségnék mind ellenire vagynak. Egy jóval, a' mint boltsen megjegyzi *Fr. Hoffman*, azoknak az állatoknak húsa, mellyeket az ISTÉN maga *III Mos. XI.* a' 'Sídóktól, mint tisztátalanakat, el-tiltott vala, az egészségre nézve-is vagy artalmasok, vagy a' tiszta állatokénál kevesebbé hasznosok.

2. A' mitsodás az állatoknak húsa, vér-is éppen olyan közül belőlök. Innen a' húsok minél lágyabbak és nyálafabbak, annál kevesebbet melegitenek, ellenben inkább nedvesitenek és koveritenek; minél gyengébbek és poronyóbbak, annal több vert tsínálnak, mivel több a' korsonyává való nedveiség benne, sak a' gyomor meg-emészthesse, annál bővebben táplálnak; minél szilárdabbak és nehezebb ághatok, a' gyomorban-is annal nehezebb emészthetok; minél szárazabbak és poronyóbbak, annal vékonyabb vért, tisztább és több *spiritusokat* adnak, inkább-is melegitenek; minél durvábbak, soványobbak és izetlenebbek, vert-is annal valtagabbat, durvábbat és kevesebb 's roszabb *spiritusokat* tsínálnak, 's kevésbé-is táplálnak. Ezekből ezek vehetők már azt is, hogy a' lágy, nedves, és híg *Agyvelő*, a' lágy nyálás es nyulós *Bor*, *gyomor*, és *Belek*, a' szilias *Saru* es *Vese*, 's sovány, tapios *Tü.ó* es *Lép*, a' poronyó, es hamar meg-keleredo es tornado *Arny*'s a t.

mennyire legyenek egészségetek? (3. A' Kover-
ség, ha hideg és kemény természetű, mint a'
falonna, fagygyu, 's a' t. nem csak maga
igen nehéz emelhető, hanem a' gyomornak
es beleknek *fibrát*-is el-lagytja, azokban a'
mozgást, kenegető és simogató lagysagaval,
el-olja; és így vegtère, ha erős *commotio*
által nem legittetik mint a' paraft munkalok-
ba, egyebeknek meg-e-néztesére is alkalmat-
lana tezi: nem csak, hanem a' vert-is és
minden egyéb nedveléseket meg-kövériti,
sajtja és nyulósítja, hogy azok se jó módsal
el-ne készülhetnek, se a' rendelt helyen ki-
ne válhatnak, melly miatt az egész testnek-
is az enele koversegekkel való bov és hozás
elesre el-keletik erőtlenalnie és lágyulnia. A'
poronyos és vekonyabb koversegek pedig,
nincma terem sok helyt a' hús közott és a'
tsontoknak üregeibe, a' gyomornak könnyeb-
ben engednek, de abban namareob meg-ke-
redek és rothadnak, es a' vért-is illyeten ro-
hadásra hanyotlo keletu tsipótségekkel zápo-
rában fel-gyúlaftjak és meg-veztögetik. In-
nen, mindenféle koversegekkel ha kiute simító
és edes lagyságokért a' kajak igen tettzenek-
is, Eukon kell enni: 's akkor-is, hogy tik,
enyves lagyságok valamit okojon, sok kenyér-
rel kell enni azokat.

§ CXLIV.

A' Hús nyersen igen izetlen és egézség-
telen eddel; a' homian, a' mennyiben tudom,
egy

egy Nemzet-is egész nyersen azt nem ette: a' Tatar-is, a' nyereg alá tévén, annak nyers levét ki fajtólja, és ott valamenyire mintegy meg-főzi. *Boerhaave* írja, hogy egy *Condaeus* Fejedeleni próbára egy Embert csak nyers hússal tartatott, a' mellytől az olly fenév és nagy ehetővé lett, és az ételt küntelen annyira kívánta, hogy magát alig tartóztat-hatta-meg, hogy mint a' Farkas a' közel lévő állatokra ne rohanna: és hogy ezen az Em-beren küntelen való nagy has-menés volt. A' sütés és főzés közben, a' meleg meg ritkít-ván az edényetskékben lévő nedvességeket, azoknak kemény és kújjas fibráit ki-halogatja, el-ággatja és így könnyebb emészthetővé té-zi; a' nedvesség nek nyálakságát el-öfletja; és azt a' vékony gőzt vagy *spiritust*, melly minden állatokban különböző természetű és egyébbé nem-is válhatik, ki-űzi. A' sütés mind ezeket nagyobb mértékben tselekezi, mint a' főzés. Innen a' száraz, kemény, so-vány, tsontos húsnak főzés; a' nedves, hideg, lágy, nyálas természetűeknek sütés kívántatik; a' közep tulajdonságoknak pedig mind sütni mind főzni alkalmasok. A' sült hús a' főtnel inkább melegíti és szárazítja a' mi tes-tünket; de a' főtt könnyebb emészthető s bő-vebben-is táplál, kivált levével együtt, mellybe a' tápláló erőnek nagy része által fo-kott költözni. Némelly Vadaknak és Madar-aknak húsok olly kújjas és kemény, hogy a'

főzés és sütés által-is alig lehetne a' meg-
 ennértésre alkalmatoisa tenni, holott egyéb-
 ként igen kedves izüek és egészségesek volná-
 nak. Ezeket ha holtak előtt erőfőn meg-fá-
 rasod, vagy azután, még gyengén rothadni,
 láboknál fogva fel-kötve tartod és bé-patzo-
 lod, fokot puhulnak. Az erős meg-súrlás
 vagy verés-is ezen zűjafságból fokot el-vezen.

Ezekből jó rendin ezekre vehetjük már
 azt-is, kinck, mikor, mifele és miként kezi-
 tett hús légyen egészségesebb? Mert a' gyen-
 ge gyomru, vezteg uló és beteges Emberek
 a' kemény, zűjas, sovány, falonnás, be-sozott
 vagy fűtön meg-fáraztott húst meg nem
 emézhethik az erős munkát tévo paravtoknak
 gyomrokban a' gyenge és igen könnyu emézh-
 heto tsüke, madár és vad hús meg lém akad,
 és azokból kezofo vekony vér az ő táplalta-
 tálókra és erejek' fenn tartására nem elegsé-
 ges: a' vérrel bővölködöknek véreket a' gyen-
 ge és poronyó ifjú állatoknak húsa, telet-
 téob meg-b viti, ellenben az akármí okból
 el-fogyatkozotaknak erejeket ez igen főpen
 újítja: a' forró és fázaz természetüket a'
 fázaz, puha, sült, és rántott hús, jobban-
 is el-fázaztja és fel-gyúlaztja; a' hideg és nyá-
 las főtt hús pedig őket igen háznofon nedve-
 sítí és híveítí. Ugyan ez okból az ellenkezö
 természetü *phlegmaticus*oknak ez kevesébbet
 háználhat, mint *amaz*. A' sült hús telre, a'
 főtt pedig nyarra inkább illik.

§. CXLV.

A' NÉGY-LÁBU ÁLLATOKROL.

§. CXLV.

A' Négy Lábu Állatok közt leg-közönsé-
gelebb eledel az *Ökör*, vagy *Tebén hús*.
Az ugyan énnél keményebb, de jobb izü 's
tízább vér kékül belölle; a' honnan inkább-is
fokásba van. Mindenik nehezetske e nézthe-
to; vattagotska, de egyéb-iránt jó fele vér
kékül belölök, bőven és tartóson-is táplálnak
mind főve, mind sülve. Minél ifjabbak, ké-
nyelebben és jobban tartattak, a' marhak, hú-
fok-is annál jobb izü, könnyebb emézhető és
bővebben táplál. Innen, a' két vagy három
hónapu és mind addig anyja alatt szabadon
hagyatott *Borjúnak húsa* gyenge gyomru bete-
ges, veszteg ülő és tanuló Embereknek min-
den négy-lábu állatok húta felett, kivált sül-
ve, *commendáltatik*. A' kisebb idejü és öf-
tövé borjuknak húfok, nyálas légyságok mi-
att, mind a' fájnak, mind az egészségnék ke-
veisébbe tettzenek.

§. CXLVI.

A' *Bial* a' meleg tartományokat kereti;
Német és más Északi Országokon pedig egé-
zen elméretlen marha. *Húsa* olly enyves,
hogy ha a' talhoz tsapod, mint az agyag
hozzá ragad; egyéb-iránt-is durva, izetlen,

nehéz emészthető, enyves, hideg, durva vért csinál; és ez okból csak az erős vaskos, kapás fegény Emberek számára való. A' melegebb tartományokon lakó forró véreű Nemzeteknek nem annyira ártalmas mint miénkünk; a' honnan azok közt inkább-is szokásban van.

§. CXLVII.

A. *Dižnó*, minthogy az O Törvényben a' tisztátalan állatok közti számláltatott vala, a' *Szok*, *Muhamedánusok*, *Persák* annak húsát meg-enni mind e' mai napig halálos véteknek tartják. De másoknak olly kedves eledelek ez, hogy jól-lehet a' *Dižnonak* ételiben semmi háznát ne lehetfen venni mint egyéb állatoknak, még-is azt nagy számmal táplálni méltónak tartják; és hogy meg-ölvén alig vagyon abban valami rész, mellyet konyhai házonra ne fordítsanak. *Húfat* az Ember hústól annyira meg-egyezni mondja *Galenus*, hogy néha az Ember húst *dižnó* hús helyett a' Vendégekkel meg-étették a' gonosz Fogadólok. *Hippocrates* az éktendős, répával, száraz gabonával vagy makkal hizott *dižnónak* húsát izere és tápláló erejére nézve minden állatok núsá felett helyhezretti: igaz-is, hogy ha jó erős gyomorral talál, semmi több és álan óbb húst nem csinál, mint ez. De durva, enyves vagy takynos hidegsége miatt, a' gyenge gyomor velle nem bír; és a' heves, kenyes, erotlen testben nyálás, hideg,

es

és senyvedésre igen hajlandó, tisztátalan, durva vér és *spiritusok* kékülnek belöle. Innen a' vén, beteges, erőtelen vezteg ülő, *hypochondriacus*, köhvényes, *arénás*, el-esett tagu, *scorbusticus*, sebes, sekellyes Emberektől tiltatik-is. A' torna, mustár, etzer, hagyma, kápošta, répa, fűszerfám, jó bor ezen enyves hidegségében sokat el-vélnék, ökítőnözvé és melegítvé a' gyomrot. A' bé-sózás és fel-füstölés-is ezt nagyon oázlattják; de azoközben meg-keményítvé, még nehezebb emézhethetövé tézik. Az újj diéző húst, kiváltképen pedig a' *malatz húst* (melly igen nedves, nyálas és taknyos természetü) sülvé; a' bé-sózott és füstön meg-ézraztatott pedig főve haénofabb enni. A' *Sodor*, minthogy ebben a' *musculusok* a' járás kedvéért leg-többet gyakoroltatnak, minden egyéb réfék húfainál poronyóbb és ézrazabb; innen egézségefebb-is. A' *Szalonna* nyertén igen nehéz emézhethetö; avafon nem csak roé izü, hanem a' belső réfeket-is rágja: a' sütés és főzés által ugyan valamit igazódik. *Belső réfeki* a' húsnál-is sokkal hidegebb és taknyofabb természetüek. *Sirja*, minthogy majd minden ézag és iz nélkül való, 's egy kevésé nyálasabb-is, nem avafodik és tsipösül olly hamar-meg, mint a' vaj, innen ebben holmit rántani haénofábbnak tartatik. *Vére*, ha erősen egybe nem aözött és ézradt vólt, a' mi vérünket igen böven és hirtelen éaporitja,

de puha és hamar ol-ozló vért tsinál. A' kemény fázaz vér pedig nem tsak igen nehéz emészthető, hanem a' gyomornak-is nagyon ártalmas.

A' *Vad Dižnó*, minrhogy mind a'rérel, mind eledellel tisztábbal és fázazabbal él, többet 's erősebben-is mozgatja magát, mint a' házi, fázazabb természetű; innen könnyebb emészthető 's egészségesebb-is annak húsa. Télbe mindenik elébb való, mint nyárba; mert a' nyári meleg az említett taknyos kövérséget fel-olvaéztván és a' fényvedésre segítvén, nem tsak izetlenné, hanem egészségre-lenné-is téfi azokat. A' vad dižnó húst borba bé-pátzolva tartani leg-jobb.

§. CXLVIII.

A' *Báránynak húsa* két vagy három hólnapu korába, ha addig anyja alatt mind szabadon járt, leg-jobb. A' melly télbe jó elein lett, nem tsak ritkaságáért, hanem egészségesebb voltáért-is a' későbbiknél nagyobbra méltán betsültetik; mert ekkor fázaz lénával élvén a' Juhok, a' hideg-is tomottebbe téven az ő testeket, közelt sem olly nyálafok és víz izüek. A' *Juhok* közt, a' jó húspan lévő *ifju herélt Berbétnek* húsa a' borju húsnál kevéssel tartatik alább valónak. Kedves ízű, könnyű emészthető, jól táplál, bőv, jófele, vékony tizta vért és *spiritusokat* tsinál. Ezt követi a' *meddő Füh*. De a' *fejős, vén, sovány južnak buja* igen izetlen es nehéz emészthető.

A' *Kets-*

A *Ketske-ülő* a báránynál szárazabb természetű; innen fokkal egészségesebbnek is tartják; kivált a betegségben újjanon felgyógyultaknak, fokan minden egyéb húsok felett dicsérik. A *Ketske húsról* a régiek úgy tartották, hogy ez az erőt mindenféle húsnál inkább nevelné. Innen, midőn *Achilles* Troja alatt a Görög vitézeknek vendégséget adott, a mint *Homerus* megjegyzi, e' volt a' legkedvesebb étel. *Sveciában* is a' parasztok, úgy mi közöttünk is az Örmények, bé-sózva ezt igen szeretik. A' Juh húsnál keményebb, szárazabb, sziljafibb és így nehezebb emészthető is. Emellett, mint maga kedvetlen szagú, úgy a' hozzáfőn evel élőknek testét is roz' szagivá teszi. De az, hogy a' ketskét (a' *Plinius* itelete szerint) szüntelen a' hideg lelné és ez okból annak húsa ártalmas volna; nem külömben, hogy ez, és a' juh hús nyavallya torést okozna, ha szüntelen költemény. *Kövérre* mind a' kettőnek tömört, hányást, hasmenést könnyen okozhat. *Mások* nem megenni való, mivel a' ketskéjé igen bűdös, a' juhé többire ferges.

A' *Vad Ketskének húsa*, a' szüntelen való erős mozgás miatt, igen száraz; és frissen is mintegy rothadásra hanyotló: mellyre nézve a' forróbb és szárazabb természetűeknek nem annyira egészséges, mint a' hideg gyomru, veztegg ülo, és *phlegmaticus* Embereknek;

minthogy vékony, száraz és meleg vér készül belőle.

§. CXLIX.

A' Szarvas hús ennél keményebb; és hogy puhuljon, egy kevés ideig való tartást kíván. Egyéb-iránt ez-is böven tápláló és minden rendbéli Személyeknek egészséges eledel. De hogy ez a' hidegleleltől meg-tartaná az Embert, és hosszú életet okozhatna, mint régen némelyek tartották, csak babona. Hiában való felelem az-is, hogy a' száraz nyárba kigyót ennek, és e' miatt húsa-is ekkor mérges volna. Sőt inkább *Augustus*ba és *Szeptember*be, az eledel bövsége miatt nyáron által meg-hízáván, sokkal jobb ízű és egészségesebb, mint télbe, mikor el-éhezik.

§. CL.

Az Őz hús a' vad ketske húshoz egyebekbe leg-közelebb vét, hanem hogy annál nedvesebb és éjjasabb. A' száraz húsnál mindazáltal puhább; innen a' gyengébb gyomru és lokat ülő Embereknek egészségesebb-is.

§. CLI.

A' Nyúl sültő nyóltz hólnapu koráig, kivált télbe a' mikorra meg-is szokott hízni, nem csak gyenge és kedves ízű, hanem könnyű emészthető-is, és jó vért tsinal. De a' vén nyúlnak húsa kemény éjjas, száraz és föld természetű, vér-is hasonló válik belőle. A' éalonnával való meg-ézegetés és a' püzerzám mind

mind főve, mind sülve fokát igazít rajta. A' régiek, nem tudom mi okból, azt-is el-hitették volt magokkal, hogy a' nyúl hús hét napokig féppé tenné az évöt: a' honnan *Mirriális* a' díztelen ábrázatu *Gelliával* így jádzik.

*Si quando Leporem mittis mihi Gellia dicis,
Formosus septem Marce! diebus eris.*

*Si non derides, si verum lux mea narras,
Edisti nunquam Gellia tu leporem.*

Némellyek úgy-is okoskodnak; minthogy a' nyúl igen félénk állatt, a' félénkség a' *melancholicus* vértől vagyon, tehát a' nyúl hús az Embert-is *melancholicussá* tézi. De ha a' félénkségből lehetne így itélni, a' farvas, öz, jáh húst-is a' vadtól alig menthetnék-meg; mert ezek-is elég félénk állatok. Különös meg-jegyzést érdemel a' nyúl húsban az a' vékony tsipós só, mellyel bőre és hájja, ha egy éjszaka eleven testre kötöd, azt ki-febcsíti. Ez által a' húsa-is a' vizelletet erőssen üzi, a' testet, egyéb húsok felett melegíti és szárazítja. Innen a' *plegmaticus*, has-menő, és kövér Embereknek orvosság gyanánt lehet. A' Hegyeken és Erdőkön lakó nyúl, tós nádas helyen termetteknél fokkal elébb való.

Az *ürgének*, *Házi* vagy *Tengeri* nyúlnak húsa az Erdeinél nedvelebb, puhább, édelebb és bővebben táplál; a' honnan fokak előtt

kedvesebb is. De, mint a' malatz hús; ez is igen nyálas és hideg természetü; vért-is hasznót csinál.

A SZÁRNYAS ÁLLATOKROL.

§. CLII.

A' Szárnyas állatok, minthogy szárrel-is, eleddel-is a' négy lábu állatoknál szárazabbal és tisztábbal élnek, több is lébelőbb mozgást is tésznek, húfokra nézve-is (mint közelebb *alcimus* sóval bővelkődő ganéjok nyilván tartit a) szárazabb és melegebb természetűek; következésképen vér-is tisztább, vekonyabb és melegebb kézül belölök. Vagyon mindezáltal ezek közt-is nagy különbség; mert a' házi madarak az erdeieknél, a' vizek a' szárazon élöknél nedvesebb, éjjalább, és nehezebb emézthető húsuak. Innen a' beteges, gyenge gyomru, fokot ülő és tanuló Embereknek nem is annyira hasznólok.

§. CLIII.

Mire ment legyen a' Szárnyas állatok iránt a' telhetetlen nyalánk éáj, meg-tettzik a' többek közt azon vatsorából, mellyet adott *Vitellius* Római Tsázárnak az Ötse, mellyben, a' mint *Svetonius* fel-jegyzette, 7000. féle madarak vitettek fel-áftalra. Mais fok volna mind azokat elő-éámlálni, mellyeket meg-éznék az Emberek. Mi azért tsak a' leg-kozonségesebbet illetjük. Azok közt első helyet

helet érdemel a *Tyúk hús*, a' melly, csak igen vön és sovány ne legyen, közép ferü váraz, poronyó, könnyü emésztherő; bőv es minden tulajdonságaira nézve dicséretes vert tsinál. Nevezetesen, ha váraz gabonával fa- ba on járva félig meg-hizott. Az Ifju *Kap- pa nak húsa* dicséretnek pálmáját sem izere. Sem egészséges voltára másnak nem ergedi. A' kappanok ugyan magok gyakran kövére yetek; de hogy azoknak húsa remelleyek itclite te- rint az evőt megkövényesítené, fő-fia betcl. Sot inkább, minthogy jóféle, vékony és ue- leg vérre válik, a' kövény ellen cerekaton havnál. A' *Kakas hús* a' Tyúk húsánál vára- zabb, keményebb 's izetlenebb-is. Kivalt ha ven és ferény volt a' kakas, valami sotsag-is tamad benne, mellyel a' *Venusra* oztönözni, s t némeilyeket *purgálni* is mondatik. A' *Tsrke* har letü koratói fogva ektendőig oily könnyü emésztherő, és tellyes tapláló nedvetséggel, hogy a' konyvek mellet fárguló, hótkas be- tegség, vér-follyás és tebek miatt, vagy egyéb okból el-erőtlenedett szemelleyeknek haz- nosabb eledelt ennél alig mondhatni.

§. CLIV.

A' *Puskát* Áfrikának *Numidia* nevü tar- tományából hozták vala a' Rómiaiak leg-elő- fer által Európában, a' honnan o koztok *Numidiai* tyúknak is neveztetett. *Varro* es *Plinius* idejekben ritkasága miatt meg igen drágán kél- vaia. De minekutánna *Gumeból* bővenben kez-

kezdték ide által hordani (a' honnan *Guineai tyúknak*, *Indiai kakasnak*-is nevezték) egéző Európában el-éaporodott, és nagyon meg-oltsódott. Ennek húsa két hólnapu korától fogva fél-idejéig a' kappan húshoz leg-közelebb vét; hanem annál még-is valamivel keményebb. De ha egy vagy két nap mejeztve tartod, főként nyakánál fogva fel-akasztva, és valami terhet kötven lábaira, fokát puhul. Főve, minthogy magában-is éaráz, jobbnak tartatik mint sülve. De sülve-is, ha fa-hajjal és fegfüvel meg-éegelve gyenge tűznél laifán fütetik, olly kedves izú, hogy e' miatt minden nagy Vendégségben első helyet érdemleit.

§. CLV.

A' *Páva*-is eredetire nézve Indiai madár. De *Perfiában* és *Mediában*, *Égyptusban*, sőt *Sidó* Országban-is már Salamon Király idejében, mint *1Kron. ix: 21*ből. meg-tettzik, által kezdett vólt vitetni. Görög Országban pedig Nagy Sándor idejében kétség kívül még esméretes nem vólt, Mert midőn Indiában a' Pávát meglátta, annyira tsudálkozott annak éepségén, hogy halálos büntetést mondott az eslen, a' ki ezt meg-ölné. *Theophr. Hist. Anim.* Rómában még későbbre került. De mindenütt tsak tzipra tolláért tartották; hanem leg-előker *Hortensius Orator* a' *Cicero praeceptor*a vitte ezt a'ftalra, midőn t.i Pappá létinek áldomását (*Coenam aduialelem Sacerdotii*) meg-adta. Az

időtől

időrol fogva úgy reá kaptak erre a' Rómaiak, (azt gondolván, a' mint *Horatius* méltán neveti őket, hogy hús-is annyival előbb való más madarak húsánál, a' mennyivel a' farka szitább,) hogy egy *M. Aufridius Lurco* nevű Ember hizlalmi és éaporítani kezdvén a' Pávákat, azokból a' *Plinius* bizonyosága tétele szerint rövid idő alatt *sextertium sexagenam*. melly a' mi pénzünk szerint 6000000. Kb. forintokat tézen, kerelett. Ma húsáért a' Pávát senki nem betsülli, mert az nem csak izetlen, hanem olly éaraz és éijjas-is, hogy fulve fok éftendokig rothadás nélkül el-áll, és végtére, mint a' fát, a' mo'j éokta meg-emézteti. Mellyből meg-tettzik az-is, hogy abban igen kevés tápláló erő van, és hogy az felettébb nehéz emézhető. A' Németek ugyan meg-ny. zván, éegfüvel húsát meg-verven, és meg-sütvén, borit ísmét reá húzzák, orrát és lábait meg-arányozzák, és mintha eleven vólna, pompának okáért. A' nagy lakadalmi Vendégségekben éokták ezt néha ma-is áztalra vinni.

§. CLVI.

A' *Galambak*, a' tyúkoknál éarazabb és melegebb természetűek; kivált a' *vén és vad Galamb*, sovány, éijjas, föld természetű, nehéz emézhető, kevésbé tápláló és ro'z durva vert tsináló. Es, ha igazak *Mártialisnak* ezen vertei:

*Inguina torquati tardant hebetantque palumbi;
Non edat hanc volucrem, qui cupit esse salax.*

Innen, nem pedig abból, hogy a val-Galamb, a házi Galambnál kevesebbé kózott húsja lenni, kelletik azokat magyarázni. Míg itjak mindazáltal, mind a házi, mind a mezei galambok, főként özöl és tavaöl, mikor a gabonán megőktak hizni, főve máloknak-is, de kivált a *phlegmaticus*oknak, azok közt pedig a gyermekeknek és vén embereknek kedves és biznos ételek lehet. Az Egyiptombelieknek írja *Aldruvanlus*, hogy Peltisnek, idején a magok Királyának galamb húsát egyébebel élni nem engedték; kétség kívül, hogy ebben a peltis ellen valamit gondoltak lenni.

A *Gerlitzének hús* a galambtól keveset különböz, hanem hogy valamivel gyengébb és kelvebb ízű. A régiek úgy tartják vala, hogy ebből igen jóféle vékony vér és *spiritusok* képződnek, (a honnan *Nic. Massa* ezt *bölsék eledelének* nevezi,) és hogy ez a *Venust*-is gerjeztene, mellyre néve előttök igen betses eledel volt, mint *Mistulusnak* ezen évi-is bizonyítják:

Dum mini pinguis Turtur, erit laetitia volubis.
Nevezetesen a farka tövet az ő leg-kevesebb tsemegéjek közi éamlalja.

§. CLVII.

A *Veréb hús* minczen eddig elő-éamlált mada-

madarakénál szárazabb és melegebb: innen vér is nem derék kézülhethet belőle. Minthogy e' maga igen bújja magát, némellyek ez által igyekeznek a' lankadazó *Venust* magokban éb-
reíteni. Főként az agyavelejét mind ennek, mind egyéb szárazon lakó bak madaraknak csak nem *Confortativa* gyanánt tartják. De bizony a' jó kappan hús e' végre több ha-
not tehet, mint az illetén száraz, néhez emésztherő fűjas hús, kivált a' vért taknyos hidegséggel el-töltő agyvelő. Ha e' mi ve-
rebink-is olly fépen meg-tudnának énekelni tanulni, mint a' É. Támás és Kanária szigetek-
ben a' nád-méz hozó nádak közt igen bővön termő apró fejer verebetskék, favokért in-
kább bethűlhethetnek; mint húfokért.

A' *Ferske* húson-is, mikor az őszel kö-
véren, a' téli hideg ellen a' fának udvaiban,
a' kőszikláknek háladékjaiban, sőt néhol a' tók
fenekin lévő meleg sárban-is el-takarja magát
rejtteni, némellyek igen kapnak. De mivel ez
még a' veréb húsnál-is szárazabb, fűjjasabb és
melegebb, másként-is holmi apró férgetskék-
kel táplálván magát, hamar meg-rothad; az
egészségre még-annál-is alább való. Hafonta-
an babona az-is a' ki Tavakkal *fetske* fiu-
úst e'zik, egész éntendoben torok fájástol
nem bántatik.

§. CLVIII.

Eddig a' Házi madarokról lássunk már a'
Mezeiekről-is. Ezek közt a' legi kónaiak
leg-

leg-előbb valónak tartották a' *Huros madarat*, a' honnan *Mártiális* így ír róla:

Inter aves Turdus, si quis me iudice certet,
Inter quadrupedes gloria prima lepus.

A' mezőn ujjonnan fogattattak a' ketretzben híztafnál roészabb izűek. Innen olly böven-
 is fokrák vala azokat a' Rómaiak régen a'
 madár-tartó házakban táplálni, hogy a' mint
Aldrovandus fel-jegyzi, ganéjjokkal egész fántó
 földeket meg-trágyázhatták. A' mezeiek-is
 mindazáltal, mikor özűel a' fenyő-magon és
 a' füllön meg-híznak, nem meg-vetendők.
Húsok kedves izű, könnyű emészthető, böven
 tápláló, gyengén fűráftó és melegítő. Melly-
 re nézve, kivált a' nedves, hideg testűek, és
 a' kik valami betegség miatt testekben és ere-
 jekben el-fogyatkoztanak, ezt igen nagyra be-
 tsülhetik. De beleket ganéjjokkal együtt meg-
 enni, akármióol lett légyen-is az, útállatóság.

A' *Fogyolly-madár* a' húros madárnál me-
 legebb és fűrázabb természetű: egyéb-iránt e'
 sem nehéz emészthető, kivált ha nüg konyhá-
 ra kerül, egy néhány nap fel-akáftva tartatik.
 A' gyomrot erősíteni, a' hasát fűrítani, a' vert
 melegíteni, a' nemző magot fűaporítani, a'
*Venus*a is fűrkenteni mondatik. *Cardanus* úgy
 gondolkozik, hogy ha ki fokáig csak evel el-
 ne, a' Frantzut-is meg-gyógyítaná. De mind
 ezek a' többi karaz, puha hűű madarakkal-is
 közön-

közönségek. Őzél ez-is elébb való, mint nyárba es telbe.

A' *Tsáfár-madár*, vagy *Mogyoró tyúk-hús*, mindeniknel gyengébb, puhább, fejejobb, és kedvesebb ízü: egészséges voltára nézve is, ha a' durvább eledelt kívánó paraítokat ki-vézzük, akámi állapotbeli Embereknek magát minden meg-enni szokott állatoknak húsa felett *commend*ája I z okból a' Fejedelmek és Királyok általán-is nem utolsó helyre tétetik, tulve, falonnával, fegfüvel és fa-hajjal meg-fegelve, kedvesebb izü mint fove.

§. CLIX.

A' *Fátzán*, nevét vette *Colchis* Szigetének *Fásts* nevezetü folyó vizétől, a' melly mellol hozták vala azt előt az *Argonauták*. Ma-is nem mindenek előtt esméretes madár ez, mivel többire tsak a' nevezetesebb Fejedelmi madártartó házakban találatik. Magyar Országon Eger körül, a' Bánátusba, és más helyeken a' mezon-is, úgy hallom, bővön terem. Nagysága akkora, mint egy öreg Galambnak, de hosszabb testü. Orra hús vünü, egy ízni hosszúságu, jó vastag; feje teteje hamu ünü, fényes; homloka karmasín ün, fekete *punctumokkal* meg-pettegetve; az orrához közel és az egész nyaka gyönyörűséges fényes zöld; a' begye zöldes arany ünü; a' háta vereffelő vas ün, melly a' hasán és lábain meg kezd teketülni; a' farka hamu ün 16 tollakból álló

lábai-is hasonlók, láb ujjait hartya foglalja egybe. Egy sóval, olly rzífra madár ez, hogy midőn *Crépus* Királyi ekelségeiben felöltözve kérdené *Solontól*, látott-é ő valaha tőbbet ő nállánál? azt felelte, igen a' Fátzánt, és a' Pávát, mellyeket maga a' természet ki-mondhatatlan ékelséggel ruházott-fel. *Lóért. Húsa*-is tolla lépsegének jószágával meg-felel. *Gzlenus* természetire hasz nitja ezt a' tyuk húshoz, de izére nézve annal elebb valónak mondja: Mások a' Tsászár madarával vetik ezt egybe. *Pertinax* Római Imperator a' Fátzánt az apróbb vendégségekre tájálta meg-letni. *Alec. Severus*-is csak a' nevezetes Innep napokon vitte ezt a' maga áztalára. A' máj királyok áztalan-is nem minden napi tsemege ez.

§. CLX.

A' *Patsirta*-is özkél és télbe, midőn kövér, nem meg-vetendő; de a' más háromhoz közelet sem hasonlíthatik. A' *colicában* használni, az *árenában* ártani monlatik. A' *Seregély* a' patsirtánál, a' *Rigó* a' teregélynél, a' *Szajko* a' rigónál keményebb, zújjalább, izetlenebb húsu, nehezebb emészthető, kedvelebb tápláló és rozéabb vért-is tsináló.

§. CLXI.

A' *Fűj húst* a' Régiek egészen meg-vették, úgy gondolkodván, hogy mivel ez nyárba a' tekete Zázpának magvat igen fere-ti, mérges húzával nyavallya torótsé tenné az evot. De az ujjabbak ezt nagyon ditsérik,
kon-

könnyű emészthető, jó és boven tápláló ele-
delnek mondják; kivált ozzel, mikor a' kole-
ten jól meg-bizott. Másként-is, ha a' tyukot
azert, hogy néha a' pokot meg-ézi, a' lere-
gellyt, hogy a' mérges büröknek magván hi-
zik 's a' t. ártalmának nem tartjuk, ettől
fints miért félünk. Ide járul, hogy Zápá-is
kevelebb helyt terem, hogy sem minden furj
annak magvát kaphassa.

A' *Snef*-is jó izü, gyenge húsáért az
Urak tsemegéi közzé méltan támláltattatik.
A' Fogolly madárnál kevelebb volna alább va-
ló, tsak midon belivel és ganéjjával együtt
tütik, azoknak rothadt göze a' húsát-is meg
ne vetetegetné. A' *Zöld Kullo*, és *Szalonka*,
a' Sneffel egy familiából valók, de húsokra
nézve fokkal alább valók; ugyan tsak télbe,
midon kövérek, nem egészen meg-vetendők.

§. CLXII.

A' *Darvakat* mint *Plinius*ból tanuljuk;
Milo Szigetéből nagy áron hozatják vala régen
a' Rómáiak. Az Indusok, mint leg-kevelebb
ajándékkal, a' magok Kirallyokat ezzel éokták
vala tisztelni. *Aelian. Hist. an.* Ma-is ezek-
nek húsát fokban dítsérik. De igen darva,
kemény, szijas, izetlen, nehéz emészthető;
vért sem tsinál igen derekast. Ha nyakanál
fogva fel-akasztva es lábaira valami terhet ke-
ve egy nap és egy ejjel tartják, valamit
puhul.

A' *Tuzok húst*, *Xenophon* és *Villanovanus*

igen kedves ízűnek, és egészségesnek monlják. Míg ifju, puhább-is valamivel a' Daru húsnál. De akkor-is olly jó ízűvé és egészségesé talám a' készítés tette; mert magában ez-is igen durva, és kapás Ember gyomrat illető eledel.

§. CLXIII.

Ezek a' nevezetesebb meg-enni való, fázazon élő, házi és mezei madarak; hátra vannak, mellyek többire a' vízben töltik idejét, és eledeleknek-is nagyobb részt abból keretik. Ezek amazoknál mind nedvesebb, nyálalabb, hidegebb húsuak; vért-is magok természetekkel meg-egyezöt tsinálnak; innen, kiváltképen a' *phlegmaticus*, gyomor fájós, fő fedelgös, hideg lelös, közvenyes, nyavallya törös, *scorbuticus*, *melancholicus*, *hypochondriacus*, *arenas*; füllös, frantzós Embereknek, és a' kik akármí okból el-erőtlenedtenek, egészségtelenek-is. Az erős gyomru, ép és munkával gyakorlott testet pedig böven es állandóképen táplálják. fülve haznofabbak mint főve.

§. CLXIV.

Leg közönségebb ezek közt a' *Lúd*, mellynek húta a' diénó hússal majd minden tulajdonságaira nézve meg-egyez. Ez, a' mint *Diodorus Siculus* írja, az Egyiptombeliek előtt olly betses volt hogy a' Király eledelei közze törvény szerint vámlátratott. Nyersén-is, de kivált fel-füstölve igen kemény és nehéz emézt.

eméltető. A' neaveiség-is, melly ebbol ke-
kül, vastag, enyves; melly miatt a' belső ré-
tekben gyakran meg-is reked, mint az e' féle
obstruētiok miatt halovány Lúd húfjal élő 'Si-
dók példája nyilván tanítja. Az Ánglusok a'
gyenge pipét, míg első tollát el nem hullat-
ta, nagyon keretik; de bizony még akkor
raknyos légységával az egésznek könnyen
kárt tehet. *Galenus* a' lúdban csak a' szárnyat
ditséri; ez után pedig a' nyakát tartja. Má-
fok a' gyomrán vagy zuzán inkább kapnak.
Plinius idejében a' Rómaiak előtt a' *Mája* va-
la nagy betsületben, kivált, midőn figével
vagy tejes eledellel hizlaltatván, ez igen na-
gyott nőtt, meg-gyengült és édesült. Ma-
sokaknak a' lúdban ez leg kedvesebb falatjok.
A' *Hájja* vagy *'sirja* vékony hathatósága és
édesége miatt, minden külső belső nyavalyák-
ban, a' hol lágyítani, enyhíteni es oázlatni ki-
vántatik, a' vajnál haznóábbnak tartatik.

A' *Házi Rétze*, a' házi lúdnál kemén-
nyebb, kizajább es enyvesebb. És mint hogy
riktátalanabb eledellel él, vér-is riktátalanabb
kékül belöle. *Mirtialis* az egész rétzéből
csak a' mejjét 's nyakát válaētja.

*Tota quidem ponatur Anas, sed pectore tantum
Et cervice sapit, cetera redde coquo.*

De bizony első 's utolsó réze között kevés
kulombséget találunk. A' *Vad Rétze* és *Vad*

Lúd a' házinál érazabb és valamivel poronyóbb húsu. Innen könnyebb emészthető és egészségesebb-is. De ha vén és sovány, éíjjas keménysége miatt a' meg-ételre épen alkalmatlan.

§. CLXV.

A' *Hattyu* jól lehet a' lúddal és rézével azon egy eledellel él; de húsa még-is mindeniknél éíjjasabb izetlenebb, nehezebb emészthető; és így egészségtelenebb-is. A' *Hattyu fiak* mindazáltal ritkaságokért néha a' nagy Urak a'ztalán-is helyet tanálnak. A' *Gém* mind izere mind háznára a' Hattyunál-is alább való. A' *Szártsát* sár izé és nehéz éagja a' konyháról majd ki-rekeézi. De ha fedetlen fazékba előre meg-fozúnék, és azután legfüvel és fa-hajjal meg-verve meg-sütúnék, rozé izét és éagját le-tévén, sem a' gyomornak, sem az egészségnek nem lenne utóisó háznu eledel. A' *Buvárok* a' vizi madarak közt leg-kevefebb izüek, könnyebb emésztherök. Ama' tók és folyó vizek ézelein holmi apró fergetskeket vadáéó *Sneffetskéket* avas köverségek és tó búzok miatt mindenek kevefebbre betsullik.

A' HALAKROL, RÁKROL,
TSIGÁROL. 's a' t.

§. CLXLVI.

A' Halak mint-hogy fűntelen vízben laknak; eledellel is igen nedvessel és tiű-rátalannal, úgymint a' tüveknek vízben hullott magvaival, férgekkel, bogarakkal, hinárral, kövek mohával, fárral, vagy egymásnak hűtával élnek, hűtök-is minden eddig elő-írtalált fárnyas és négy lábú állatoknál nedvesebb, hidegebb és hamarébb meg rothad. Bizonyítja ezt, a' tiűz által való *destillatio*-is; mert jól lehet ez által olajt és holmi *volatilis* sór-is igen kevesét hajthatunk ki a' halaknak hűtából; de nagyobb rézín tsak vízből és földből tapaszaljuk azt állani. A' honnan megtettzik már az-is, hogy a' halak közönségesen mind nehéz emézhethetök: vért-is vizest, hűdeget, durvát, nehezet, és kevés tápláló erővel és *spiritussal* bírót tsinálhatnak: következképen hogy azok az egyébként-is gyenge és hideg gyomru, *phlegmaticus* gyermekeknek, A' fáznyoknak, tanuló és vén Embercknek, náthával, véllal, nehéz lehelléssel, hideg-leléssel, belső rézekben való *obstru. tiök*kal, *hypochondriaca* nyavalyával, kövénnyel, vese fájással, gutta ütéttel, ragoknak el-eiesével, hideg dagadozásiókkal, és egyéb e'féle

hideg nyereségből eredő nyavallyákkal bajoskodó Személyeknek bőv és hozzás élés által könnyen meg-árthatnak; az erős gyomru, munkás, véres és forró természetű Embereknek pedig bátorságotabb és hasznosabb eledelül lehetnek.

§. CLXVII.

A' Hallal való élésnek módját a' mi illeti: ha valamihez, chez, igen szükségesek, mellyek a' rothadást ellenzik, a' gyomrot ösztönözik, és az egész testtel együtt melegítik: minéműek az etzet, tzitrom lév, hagyma, egres, fűszerfám, mindenek felett pedig a' jó bor. De az Olokok módja szerint tejfellel, és rezept fajtál enni a' halat, ha némellynek inyének tettzik-is, mindenek egészségének ártalmas; mert ezek annak hidegségét és rothadóságát segítik; *Cratio I. Ferdinánd. II. Maximilián és Rudolf Tsászárok Udvari fő Doctora*, tanátsolja azt-is, hogy a' hallal fok kenyeret együnk; mivel így nem vehet olly hamar-meg a' gyomorba: még pedig, hogy a' beleken-is jobban és hamarébb le-válhasson, a' hal mellé a' fekete korpás kenyeret jóval hasznosabbnak tartja a' fejeárnél. Igen éh gyomortal, és meg-faradt testtel sem jó mindjárt halat enni. Mert az ebből kékülő hideg és vattag *chylus* az illyenkor egybe foralt tejes edenyekben könnyen meg-rekedhet; nem-is válhatik szaporán vérré, hogy az el-fogyatkozott erőt hirtelen meg-ujjithassa. Máskent-is, midon

nido. a meleg és a nedvességek így a külső részekre takarodván, a belső részek meg-erőt'erednek, míg meg-eméztodhatnak a gyomorba, bizonyoson meg-veéne. Ugy az ételt sem jó halon végezni; mert meg-keseredvén, a gyomor száját rágja és a torkunkra vízfő hőség. De akár mikor-is illo azt melegen enni, hogy a tűznek még benne lévő melege által-is az eméztés segítteések. Utóljára tartjuk-meg azt-is; minthogy a halak magok természeté szerint-is igen rothadók, de kivált midőn a hideg vizből e' mi jóval melegebb aérünkbe költöznek, arra ugyan hanyothomlok rohannak, mivel frissebben kaphatjuk azokat annál bátoroságosabban ehetjük. Mert ha még itt kün-is meg-kezdték rothadni, mi lesz belőlök a gyomorba és azon túl?

§. CLXVIII.

Ezek a' miket eddig a' halakról mondtunk, közönségesen mindenféle halakra nagyobb vagy kisebb mértékben reá illenek. De valamint a' szárazon lakó állatok közt, úgy a' halak közt-is az ő lakó helyek, eledelek, nemek, idejek és meg-kevételek szerint nagy külömbség vagyon. Ugyan-is, (1. az álló tókban termet halak a' ki folyó tó-béli-eknél; ezek a' folyó viz-béli-eknél; de a' folyó viz-béli-ek közzül-is azok, mellyek az álló, méj és fáros fenekü vizeket tartják a' sebes, tizta, köves fenekü vizeken, lakóknál mindenkor izetlenebbek, nyálajabbak, hide-

geböck, hamarébb meg-rothalók, és így vért-is tisztátalanabbat csinálnak. (2. Azok is, mellyek éleségeket a' Várafók és Faluk mellett a' ki-kötő és mosódó helyeken, és a' hol a' Várafokról Falukról minden fele gazságot ki-hordó patakok a' vizekben szakadnak jó darabig le felé kerelik, azoknál, mellyek a' mezőn tiszta vizekben fü-maggal, gyökere-
retskékkel, bogaratskákkel élnek, sokkal alább valók. (3. A' hajjal vagy pénzel bé-horittattak-is, minthogy szárazabb és poronyóbb húsuak, a' sima vagy mezitelen bőrüknél, (jól lehet ezek simító taknyos lágságokkal a' fájnak magokat inkább ajánlják,) az egészségre jóval hasznosabbak, mint a' *pisztrang*, *kersege*, *tsuka*, *sigér*, *orsó farku hal*, *kövi hal*, *kefeg*, *'semillyenk*, *márna*, *potyka*, a' tobbinél gyengébb és poronyóbb húsuak lévén, könnyebb emészthetők, vért-is jobbat csinálnak; úgy hogy *Hippocrates* és sokan a' máiak közül-is, ezeket a' betegeknek-is bátorzkodnak enni adni. A' sima bőrűek közül a' *Viza*, mellynek háta olyan izü, mint a' borjú hús, háta mint a' dió hús, leg-előbb való. A' *Hartsának*-is száraz de-eka jobb mint a' kövér farka; mert a' halban a' kövérség, leg-hamarébb meg-rothad; ha meg-rothad pedig, valóságos méreggé válik: a' honnan már régen köz-mondásá-is vált: *Omnis pinguedo mala*, *sed piscium pessima*, az az, minden kövérség rosz, de a' halaké leg-roszabb.

(4. A' vén halak az ifjagnál keményebbek, soványabbak es izetlenebbek. Innen a' *Salernitanusok* a' lágy húfú halak közzül a' nagygyát, a' éärazabbak közzül pedig az apraját valasztják.

*Si pisces molles sunt, magno corpore tolles,
Si pisces duri, parvi sunt plus valituri.*

Idejét a' halaknak meg-esmérheted bőrökröl és pénzekröl; mert a' mezeitelenek minél keményebb és vastagabb bőrűek, annál vénebbek; a' hajalok pedig minél nagyobb és erősebb pénzűek, idejekre nézve-is nagyobbak. De (5. az el-készítéstől-is fok függ a' halak jóságába. Mert a' lágy húfú halak *sülve*, a' éäráz húfúak pedig *fove* egészsegeitök; kivált, ha etzethe vagy borbá főznéd öket, izeket-is fokkal kedvelebbé tennéd. A' *srba rántott halak*, mivel többire mindenek gyermekében meg-keferednek, és oztán a vért-is csipos keferüségekkel fel-gyúlaftják, leg-egészsegetlenebbek. A' só a' rothadáfnak elient áll; innen ha jól van mérsékelve, a' halnak fokot háznál. De ha abban felettéb böven van, mint amaz apró fejer hal forma tengeri *Heringbe*, húfa igen meg-keményedik, nehezebb eméztetövé lezen, erősen éäraszt, és nagy komuságot-is okoz. A' éäráz halak-is a' nyersnél joval nehezebb eméztetok. Nevezetesen a' *Stokfische* ha előre, mint neve-is

tanit-

tanítja, hottal jól meg nem rontod, nem hogy meg-emészteni, de meg-főzni sem lehetne.

§. CLXIX.

A' Halaknak tojások vagy ikrájok a' fárnyas állatok tojásánál annnyival alább való, mennyivel a' húfok. Mind igen nehéz emészthetők, úgy hogy többire azon épen kerülnek az árnyék fékre. Innen ha mi kevés tápláló és melegítő erő van-is benne, haénát alig vehetjük,

§. CLXX.

A' Rák-is, mint fíntén a' hal, hideg, vastag, és kemény húfú; mellyre nézve a' hidegebb vagy R-es hólnapokban ama' vers fe-rint: *Mensibus in quibus R. nolito tangere cancer*, nem-is igen dítserítetik. Vagyon ugyan a' Rákban holmi kedves izü sófság, mellyel mind magát, mind az egyéb ételt kivántarja. De ha ki maga gondolatlanul ezzel, főként estve, gyomrát meg-terhelné, gyomor fajást, ráthát, fő-béli erőtelenséget 's a' t. okozna. Mert olly nehéz emészthető, hogy főkan harmad nap mulva-is emésztetlen okádták ezt ki. Egyéb iránt, ha a' gyomor bírhat véle, a' hálnál jobb féle vért, tartósabb tápláló nedvesseget, és tisztább *spiritusokat* ad; hivesít-is egy kevésé. Nevezetesen a' *hecticusoknak* tsipös, forró és mintegy el-olvaát véreket főpen enyhíti. A' hórdal együtt ennek a' Ráknak húfá-is minden hólnapban el-apad és meg-lágyul: innen hórd töltin elébb való.

A melonk haja fejjelrel tarkás, a' beteges és ez okból meg-enni-is ártalmas. Ha igaz, különös meg-jegyzést érdemel az-is, a' mit ír *Helmontius*, hogy a' dižnónak göze a' ráknak úgy elleni-e van, hogy ha egy zékér alatt, melly rákkal teli van, a' dižnó által menne, a' rák benne mind meg-halna.

§. CLXXI.

A' *Tsigát*, a' mint *Plinius* fel-jegyzette, a' régi Görögök és Rómaiak annyira szerették, hogy egész kerteket tartottak csak ennek hizlalására. Ma-is fokoknak kedves tsemegéjek ez. De minden kedvelése, a' rákban-is meg-jegyzet, gyenge sós íztől nagyon, mellyel az *appetitust* legiti, 's némellyek itélete szerint a' *venust*-gerjezti. Mert maga igen hideg, taknyos, kemény, zújjas és rend kívül nehéz emézhető, vért-is magához hasonló vastagot és taknyost tsinál. A' vele 'fájós és *arénás* Embereknek kiváltképen való módon árt. De másoknak-is, ha taknyoságától jól meg nem tisztítatik, tsemert, hányást, hasmenést könnyen okozhat. Ezen taknyosága fokot okoz, ha öztel esős időben zedik, és azután korpa vagy lövény között bostátják-el a' pintzében; a' főzés előtt pedig egy nap 's egy ejszaka vízzel teli fazékban hányják. Leg-jobbak azok, mellyek verőfényes oldalakon, a' szőlőkben és jó fagu füvek közt termenek. A' farka a' fejénél gyengébb; innen fokban meg-enni-is haznoábbnak tartják.

Az *Ostrea* vagy *Aufiriga* a' tenger fenekén terem, és onnan akkor éedik, mikor a' viz hat éiak alatt a' partokat minden nap oja hagyja. Ez-is *Plinius* idejében már a' Rómaiak előtt nagy bétre kapott eledel vala. A' Belgák 's más Nemzetek a' tenger mellyékin ezt ma-is erősen élik. Míg fris magat a' éának sos izével nagyon-is ajánlja. Egyéb-iránt a' tsigánál-is nehezebb emészthető. Föve valamivel jobb, mint nyersen, jól-lehet így főkan inkább kapnak rajta. A' jó bort és fűszerlámot mind ez, mind a' tsiga erőstlan meg-kivánják.

§. CLXXII.

A' *Tekenös békáról*, és *Ketske békáról*, az eledelek rendiben a' régiek főhol nem emlekeznek; mellyből hihető, hogy ezeket nem-is ettek. *Plinius* írja, hogy holmi Nemzet Indianak *Carminia* nevű éigetiben a' Tekenös békának húsát meg-éfi, mellyet ő nagy utálva *χελωνετα*, és, tekenös béka evonek nevez. De naponként nevededvén a' nyálnak, éának bolondsága, es *virtust* kezdvén a' félknek fel-falásában-is keretni, mellyeknek tsak nézésétol-is irtózik a' természet, ezeket-is a' magatsemegéi közü kezdette fámlálni. Ezen utálatosságra pedig leg-először vetemedtek az Olokok, úgy gondolkodván talán, hogy ezeknek hideg taknyos hufok az ő forró es tsipós véreknek orvatsca gyanánt fog-bolgálni. De, akar lakó helyeket, akar eledeleket gondold,

mindenikből igen taknyos, tisztátalan és rothadásra hanyorló neveltség kékül; melly nem hogy a' roth vért jóvá tenné, de a' jót-is könnyen meg-veéztegeti. Igaz ugyan hogy, miat a' mezirelen borü halak, tsiga, oltrea, ezek-is a' éäráz betegségben lévöknek tsipos vekony véreket taknyos hidegségekkel enyhítik; mellyre nézve ezen nyavallya ellen fokaktól ditsértemek-is. De bizony e' végre-is lehet ezeknél haénofabb, még-is tisztább eledelet találni. A' *Ketske békák* közzül válaéttják, mellyek zöld hátuak, jól ugordonak, és nagyon kiáltanak. *Majusban*, *Juniushan*, *Juliusban*, mivel ekkor a' varas békakkal bakzódnak, ezeket-is ártalmasnak mondjak. A' *Tekenös békák*, közzül pedig künn a' gabonák közt lakókat a' tó belieküel; a' nöftenyeket, kivált mikor *Februáriusban* és *Majusban* tojással teli vagynak, a' bakoknál nagyobbra becsüllik. A' bors, fáfrány, fa-haj es a' jó bor ezek melle-is igen éükséges.

A' TÉFRÖL, TOJÁSROL ÉS MÉZRÖL

§ CLXXIII.

A' Termézetnek ez három nemes ajándékait, minrhogy ezek-is mint-egy részei az élő-állatoknak, mind a' rend, mind a' éükség kíván-

kivánja, hogy azoknak hűfai után mindjárt, fel-végyük a' meg-vi'sgálásra.

A' *Tej* *materiájára* nézve *chylusból* és a' vérnek *serumából* áll; mellyeket a' tölgyben és tsetsben az e' végre képzített *glandulák* a' vér közül ki-választanak, és bizonyos tsotskéken annak idejében a' tsets bimbójára botsátnak. Ha innen ki fejerik, egy néhány óra múlva önként három rézekre valik: a' *'sirja* vagy *fele* fellyul kerül, a' vastagabb földes vagy *lactus* réze a' közepin egybe aluzik, a' vizes és sós réze vagy *sarvója* alól és körül áll. Ha tűz által *rejuváltatik*, nagyobb réze víz, a' többi föld, olaj és só. Ez a' só, ha az olajtól vagy feltől el-választatik, tsipos savanyu, mint a' savóból meg-terzik: a' fellel együtt pedig édes mint a' nád-méz, a' honnan a' Patikákban *saccharum lactis*, Tétj nád-meznek-is neveztetik.

§. CLXXIV.

A' Tétjnek jóságát ezekből esmérhed-meg: ha újj, édes, egyenlő fejer jó fagu, nem-is igen vastag, nem-is igen vékony, úgy hogy ha fázaz körmödre tseppented, kellyel nem foly, sem nem igen kövér, sem nem felette öztövé állatból fejerett. Ezek minél nagyobb mértékbe fei-találtatnak valamelly tejebe, mind magára enni, mind vaját és fajtort képzíteni belöle annál jobb. Magára a' jó tétj a' természettel leg-inkább meg-egyező étel és ital: es a' mi természeti neveléseinké
lemni

femmi talám az egy hügen sült tojáson kívül, ennél hamarébb által nem változhatik, egészsesegebb és bővebben tápláló vert sem tsinálhat. Példák a' kis Gyermekkek, borjuk, bányók 's más e'féle állatok, mig, gyomrok gyengesége miatt, annyok tejénél egyébbel nem elhetnek, tsudálkozva zemcljük melly szaporán nőnek, melly kövérek és egészsesek. De a' meg-állapodott idejűekben is mit teheszen a' jó tej, példák a' Havasok kozt lakó tejjel élő parakt *Helvetusok*, kiknél erősebb és hosszabb életű Embereket Europa ma nem esmér. Közelebb példák itt Erdélyben-is körül a' Havasokon zéllyel lakó Oláhok, kik kezi a' mint sok hiteles Emberektel, kik határ járók alkalmatoiságával egybe-hivatván azokat, *fateáltatták*, bizonyóson értettem, a' 60. Eztendős Embert hozzánk képezt 30. Eztendősnek alig lehetne gondolni; és jó erőben lévő Ferjfit és Arzonyt. 120, 130, sőt 140. Eztendőt-is elegct találhatni, kik egész életekben betegek-is alig vóltanak. Ezek között pedig sokan, mint ugyan azon határ-járok. mind magoktól, mind másoktól gondofon végére mentenek, soha tejnél, és a' mik abból készülnek egyebet nem ettenek. Nem-is tsuda; mert a' mint fellyebb-is mondán, valami az Ember testének tápláltatására és az egészségnek fenn állására zükséges, az egy tejbe mind fel-találatik: és képzelni sem lehet, hogy a' friss jó féle tej, mértékletes eleffel;

csak magára, egészséges testbe, hogy tudna nyavallyát csinálni.

§. CLXXV.

Árthat mindazáltal, árt-is bizonyosan a' Tétj, (1. ha maga nem jó, az az, vagy igen vastag, (mert a' tellyes erekbe és a' fodor hájnak *glandulái*ba meg-dugul,) vagy igen vékony és savós, (mert a' testet rend kívül meg-hüti, 's elegendendöképen nem-is táplálhatja,) vagy roé cledellel élő, el-éhezett és beteges marhából fejték, (mert 24 órák alatt a' *clylus*, és így a' tétj-is, vérré kezd változni, veressé válna és igen útálatos ízű és ízű lézen, mellyet ha meg-ézel tsemert, hányást, has-menést 's a' t. okoz. De a' jó tétj-is ha már régi és meg-kezdett keseredni, mint a' tüznél, úgy a' gyomorba-is egybe megyen, meg-poshad, és putradságot, gyomor rágást, has tekerést, vér-hast, hideg-lelést 's a' t. könnyen okozhat.

Árt (2. a' Tétj ha az évőnek gyomra nem hozzá való. Az igen heves és fár-vizes gyomorba a' tétj meg-rothad: az erőlen hideg, etzetes, takonnyal tellyes gyomorba pedig egybe alúzik, meg-turodzik, és végtére oztán meg-rothad, mint a' kis gyermekekbe fáma nélkül fájdalommal észleljük. (3. Árt a' tétj azoknak-is kikben a' máj és a' fodor hájnak *glandulái* meg-vagynak dugulva; mert ezekben meg-reked, meg-etzetelődik, meg-poshad, két oldalokat fel-tűzza, ételbéli kíván-
ságo-

fájdokat el-törli, halókat rájja, mellyel elmé-
jeknek ifonyu nyúghatatlánságot, testeknek
pedig fok nehéz nyavallyákat fokott éerez-
ni. Innen vagyon hogy a' tejet eleitől fog-
va minden értelmes *Doctorok* a' *hypochondriaca*
nyavallyában, minden féle hideglelésekben
(azon kívül melly a' éaráz betegségtől és *scor-*
butustól vagyon,) Lép és Májj dagadásokban,
a' sárgaságban, nyavallya torésben, nehéz le-
hellésben vagy fulladozásban, fő-éedelgésben,
fő-fajásban, vizkorságban, ételbéli kívánságnak
el-vezésében, tiltották, nem külömben azok-
tól-is kik gyakran tsemerlenek. Kárt tehet
(4. a' téj azokba is, kiknek akármí okból hir-
telen fok vérek folyt-el; mert akkor el-eröt-
lenült testeket rend kívül el-hűtené. De leg-
gyakrabban a' tejnek ártalma a' rendeletlen
éléstől vagyon. Nem jó a' tejet erős éom-
juságra, se pedig jóllakás után enni: nem jó
téjjel teli gyomorral mindjárt erős *commotiót*
tenni: nem jó a' téj után, vagy az előtt
bort, éget-bort, etzetet vagy egyéb savanyut
innya vagy enni; mert mindeniktől meg-tú-
ródzik a' gyomorba, mellynek el-rothadás lé-
ken a' vége. A' meg-toiralás, meg-sózás és
nád-mézelés ugyan ezen meg-túródzást holmi
réfjol tartóztatják; de egézen meg nem aka-
dállyostrathatják.

A' gyomorba meg-etzetefedett téjnek ot-
tan való meg-édesítésére, fokot hafnál a'
rak-éem, tojás haj, kréta, *magnesia* es más
O 2 e'féle

e'féle *absorbens* porok. A' ékefü virággal es köménnyel főtt víz-is ditsérretik. Ha a' tejnek meg-vezése has rágást es puffadságot is okozott, az említett *absorbens* porokhoz, meg annyi gyömbért, *zedoariit* vagy áni s es kömény magot porrá törve jó lez. elegyíteni, napjában háromszor egy egy jó kés hegyit bevenni. De mivel a' gyomorba így meg-vezett tej jóva t öbé nem lehet, leg-hañosabb lézen azt onnan valami gyenge nanytatoval vagy *laxativával* minél hamarabb ki-takarítani.

§. CLXXVI.

Köverkeznek már hogy által lépnének azoknak észlelésére-is, mellyek a' tejből kézfiternek. De minekelötte a' lenne, észség lézen még az állatok teje közt lévő természetü különbségről-is valamit meg-jegyeznünk.

Az *Affony Ember tej* igen sűrű, kövér és éles. Innen a' éráz betegségben, vagy egyes nyavallyákban el-fogyatkozott erejü, meg-éaradt testü és tsipösült vérü Szemellyeknek igen hañosnak tartatik, kivált ha a' tsetsből éopattathatik a' ki. Vagyon ugyan-is a' téjbe, míg az emlökbe vagyon, holmi igen hathatós es az inakot tsudaképen elevenítő vékony réz, melly mi'hellyt az *aerre* ki kerül, tsak hamar egészen el-repül. Ez mindenegyéb téjnél bővebben, könnyebben, éaporabban táplal. De felettebb való vékony kövérsége miatt leg-hamarabb-is meg-kelekedik es rothad.

A' *Juh tej* mindig az A'vony Ember tej után vagyon; de jóval fajtósabb durvább és savanyubb.

A' *Tebén tej*ben a' fajtós rész ennél is bővebben, a' 'sir pedig kevesebb mértékbe vagyon. Innen, nem csak nehezebb emészthető, hanem inkább is forit, az erekben is hamarabb meg-dugul: melly szerint azoknak kiknek a' tejet ártani mondtuk, e' leg-hamarabb meg-árthat.

A' *Ketske tej*be mind a' 'sir mind a' fajt kevesebb, de a' savó több 's sósabb is. Innen nem is alu'ik vagy túródzik ez olly hamar egybe a' gyomorba, nem is forit, sőt bővetske éléssel, a' hasat meg-indítja: az erekben sem dugul meg, sőt hathatós vékony savójával azokat is a' mellyek meg-váltak dugulva ki-vízi, ki-bontja, a' vizelletet tizi, és így a' vért is vékonyítja 's tisztítja; hivesít 's nedvesít is. Nemmellyek ezen vegekre a' fekete ketskének tejét jobbnak tartják, De bizony a' fornek léne mi különbséget tehesen a' tejbe nehéz volna meg-magyarázni.

A' *Kantza tej* a' ketske tejnél is vékonyabb és savósabb: mellyre nézve, az említett végekre még inkább ditsértetik. Nálunk ugyan ritkán élnek véle, hanem néha bizonyos nyavallyákba. De a' Tatórok minden állatok teje felett betsüllik, és mint a' vizet cjel nappal iszik.

A' *Szamar tej* egyebekben a' kantza téjtől

keveset különböz, hanem hogy valamivel még-is vékonyabb és édesebb. Es így, mint-hogy egész erejével el-járhatja az egész testet, savójával a' nedvességeknak taknyos enyves-ségét el-olthatni, édes 'sírjával azoknak tsipös-ségét el-oltani, és a' *spasmus*okat, fájdalmokat le-tsenedesíteni saját erejével a' belső romlá-sokat és sebeket meg forrasztani minden egyéb-féle állatok tejénél alkalmasabb. Innen va-gyon, hogy eleitől fogva, a' lázas betegségben, köhögésben, vérpökésben és egyéb mejj-beli nyavallyákban, úgy az arénában, közhvényben, *scorbutus*ban, *colicá*ban és mindennemű *spasmodica affectió*knak is az égig magasztalták az értelmesebb Orvosok. Kivált a' vén Embe-reknek ez igen sokat használhat, ha a' mint ki-fejlik ezt úgy jó melegen gyakran és bőven hörpölik. A' ki számára tejjre fert nem tehet, a' *Fr. Hoffmann* ítélete szerint, a' le-irt nya-vallyákba, a' kantza vagy ketske tejjel-is hasznoson élhet: sőt a' jüh és tehén tejnek fejer savóját-is ihatja. De hogy a' tejjel való *cura* jobb és hasznosabb legyen, szükségesnek tartja (1. hogy előre, és azután is minden héten egyszer, valami gyenge *laxatívával* a' gyomor és belek tisztítsanak-ki. (2. a' mar-ha, mellyből a' tejet fejlik, legyen közép ide-ji és húsu, járjon a' mezőn szabadon jó fübe, és igyék tiszta folyó vizet. (3. igya a' be-tég a' tejet azon melegen a' mint ki-fejlik, ebéd előtt öt órákkal, fél-fertályon el-kezdvén,

és négy napok alatt egy ejtelre, sőt ha ékség lézen fellyebb-is hagván: így nyújtsa ezt két vagy három hónapokig a' nyavallya termélete és nagyságához képest. (4. Ez idő alatt semmi nehéz eméltetőd, élelet tsináló, savanyu ételt és gyümölcstöt ne egyék, húst-is igen keveset, se sert, se bort, se éget-bort ne igyék. (5. eltvénként végyen valami *abforbens* és élelet oázlató porotskát. Meg-jegyzést érdemel közönségesen a' Tétről még az-is, hogy ennél az erős *purgátiok*, hánytatók és akármilyen nével nevezett mérgek erejének ki-óltására-is egy bizonyosabb és hatásosabb orvosság nem lehet, ha ki ezt mindjárt lágy melegen böven iéssa.

§. CLXXVII.

Mint hogy a' tej, azért hogy fajtos része az erekbe lökőz meg-dugul, vagy a' gyomorba meg-túródzik, és azután meg-vész, nem mindeneknek egyaránt hátorságos, azoknak éamokra jobb lézen abból savót kézíteni. De tartsuk-meg, hogy a' magába meg-keleredett és egybe alutt téjből kivált savó nem olly hatásos, mint a' mellyet óltóval, etzettel, borral vagy tzitroni lével frífs forralt téjből kézítenek. *Hoffmann* a' frífs édes tejet laisú főzéssel egészen ki-éaráztja, ezután a' fenn maradt fajtos részre annyi vizet tölt a' mennyi volt a' tej, és ezzel addig főzi míg a' viz egészen meg-fejéül: így a' vizet ruhán által kúri; és ezen tejér édes vizet a'

rend kerint való favónál sokkal jobbnak tartja. A' fajtból utóljára nyomott fehér favó ettől keveset különböz.

§. CLXXVIII.

Azok közt pedig mellyek a' téjből kékítretnek leg-betsefebb a' vaj. A' *Füh vaj* a' *Tihén vajnál* vékonyabb és hathatósabb; de hamar meg-ávalul; innen kevesebbre-is be-tsülterik. A' *Majuba* kézült vaj farga éiné. ért, jó fagjáért, kedves izéért, és vékony-ságáért, a' nyári és téli vajnál a' d'ésába édes téjből veretett az alatt téjrol fedetett felből kézütnél jobbnak tartatik. Egyéb iránt min-dent le vaj, míg frís, böven táplál, lágyít, fikit, enyhít. Innen, máloknak-is de kivált az olyioknak a' kiket a' éorulás, nyilallá-sok, él, mejj fájás, rekedezés, *aréma* éokott tartani igen háynos, azoknak-is a' kik bányák-ba, peltiles vagy más roé *aerü* helyyre men-nek, ha reggel sótalan frís vaját éznek ke-nyérre kenve egéé *antidotum* lézen. Ebéd 's Vatsorakor-is nem meg-vetendő eledel a' vaj. De illyenkor, hogy a' több étkeknek-is útat kééitsen, és az éh gyomrot rágó nedveség-nek tsipóségét mindjárt ki-óltsa, jobb az ételt ezen kezdeni, mint sem végezni, kivált a' hevelebb termézetüeknek, kikben ha utóljára élük gyakran gyomor fájást és keferü fel-bö-fogést tsinal. Másként-is a' gyomor éáját el-lágyítja és eröteleníti. Rend kívül való bov éléssel a' vaj-is, mint éintén egyéb kövérségek,

a' gyomrot és az egész testet el-lágyítja, mellyel idétlen fülést, *herniókot*, nehéz lehelést [l-gyengítven és takonyal meg-töltvén a' tüdöket] sokakban okozott .

A' *Téjfel* a' vajtól csak annyiba különbözik a' mennyibe savó-is van benne; és így ereje 's hatna-is majd csak az a' mi a' vajnak .

§. CLXXIX .

A' *Sajtok* közönségesen mind nehéz emészthetők, és vallag vért csinálnak: innen er s gyomrot és munka által gyakorlott test-is kívánnak. Az illyent igen bőven, jól és állandóképen táplálják 's hatalmason erősítik. A' közép idejű, kedves ízű és fagyú; kovács, tömött sajt leg-jobb. Mert az *új sajt* a gyomrot el-hidegíti, de aztán a' vért is meg-tsiposítja: a' *perikés, rothadt, nyíves sajt* magához hasonló tiszrátalan és rothadásra rohanó vért csinál: a' *sotalan sajt* a gyomorba meg-rothad; az igen sós erősen fűszert, és nagy bomjúságot okoz; a' *saványusajt* igen nehéz emészthető, ha *leves és könnyező*, hamar meg-rothad, meg-büdösül és fergesül. A' *Salermitana schola* úgy okoskodik, nem-is minden *fundamentum* nélkül, hogy a' sajt, ha étel előtt ézik, *vorit* és *appetitust* csinál; ha étel után ézik, a' halat lágyítja és az eméztést segíti. Egyéb iránt a' leg-jobb sajtot is illő fősvény kézzel költeni, és nem bort, hanem vizet lokat innya reá.

A Túrónak, mivel az tsak el-mor-fált fajt tulajdonsági-is épen azok, mellyek a fajtának. Az Orda a túrónál gyengébb 's puhább: innen könnyebb emészthető-is, *chylust* sem tsinál olly nyúlóst, míg újj, hivesít 's komjúságot-is ólt, sok savanyu só válván belé a' savóból midőn abból ki-főzettetik. De minthogy, hogy meg ne rothadjon (mellyre igen hajlandó,) erőssen meg-kellettik más féle sóval-is sózni, 's a' mindjárt említett savanyu só-is időre meg-éokott poshadni és sebesülni, e' ketős tsipósége miatt, ha régi, nem igen lehet vele élni.

Utóljára; nem lehet el halgatnunk azt-is, hogy azoknak kiknek fellyebb a' tejet ártani mondottuk, a' fajt, túró, orda, a' téj-nél meg inkább árt. *Galenus* az ínynek és fogaknak-is ártalmasnak tartja mind a' hármat. Mellyre nézve tanátsolja, hogy valamikor tejet vagy téjnémit élünk, szájunkat előzőr mézes vízzel, azután borral mindenkor szorgalmatlon jól ki-mosfuk.

§. CLXXX.

A Tojás a' sárnyas Nőtény állatokba természet szerént terem; de kakas nélkül tsirke belöle nem lehet. A' éltiz tojás, a' *Boerhaave observációja* szerént, nem olly jó izü miat a' melly a' kakastól *impregnáltatott*: egyéb iránt, mivel az állásban nem vész olly hamar-meg, egészségetebbnek tartatik. Minden

Minden Tojásnak két különböző részei vannak, a' fejére, és a' éke vagy sárgája. A' *fejére* vizes; taknyos és hideg természetű; melly érint hivesít 's nedvesít-is. *Buerhaave* úgy tartja, hogy az ég alatt nints olyan *materia* melly a' mi vérünknek *serumával* vagy tápláló részével minden tulajdonságaira nézve úgy meg-egyezne mint ez: és így a' testet is ennél semmi hamarább, bővebben és könnyebben nem táplálja. A' *Tsirkék*-is, az ő ítélete szerint a' tojásban csak éppen ezzel élnek, a' éke pedig csak kéfűti és mozditja ezt, hogy az ő tápláltatókra alkalmas eledellé változzék. A' *éke*, vagy *sárgája* többire holmi vékony, hathatós, kövér olajból áll, melly el-hat a' mi testünknek leg-érossabb edényeiben-is, és azoknak *fibráit* igen hatalmason lágyítja és enyhíti. De egyzersmind, valamint maga a' rothadásra és bűzhődésre igen hajlandó, úgy a' gyomorba 's azontul a' vízbe-is könnyen meg-vék; és tsipós rothadt olajjával ilyenkor a' nedveségeket nagyon fel-gyúlastja. Mellyből meg-tettük, hogy ezt csak magára enni, a' forró nyavallyákban, 's egyébkor, azoknak kik heves, száraz természetűek, vagy *bilissel* tellyesek, igen ártalmas volna. De ha ezt a' hideg, taknyos fejjel jól egybe zavarod, igen jó *mixtura* lehet; melly az erőt derekason neveli, a' testet gazdagon táplálja, a' nemző magot erőssen *éaporítja* 's a' t. Innen vagyon, hogy a' tojás

a' kis gyermekeknek, vén Embereknek, vér folyáshán, vagy egyéb hófás nyavallyában el-erőtlenült betegeknek, sokat ülő, tanuló, *venus* rabságában esett Személyeknek eleitől fogva meg-betsülheterlen eledelnek tartatott. Ha a' friss tojást jó borba kevered, és vagy két *grán Ambrát*-is téf. köziben, a' felettébb fok *venus*, vagy egyéb erős munka miatt elfogyott erődöt egy szempillantásba meg-újítja, azt írja *Boeclerus*.

§. CLXXXI.

A' mi pedig a' tojások közt, az állatoknak neme, a' tojásnak ideje, és a' kezesnek módja érint való külömbségér illeti, jegyezzük-meg e'ről, [1. hogy minél egészségesebb valamely fárnys állatnak húsa, tojása-is annál elébb való. Innen a' *Lúd és Rétze tojás* vastag, enyves, nehéz emézhető, rosz szagú és ízű, ha bors és só nem járul hozzájuk. Az egyéb vízi állatoknak tojások pedig ezeknél-is alább valók. Ellenben a' *Fátzán és Tsáfkár madár tojás* kedves íze, szaga, tiszta vékonysága és könnyű emézhető voltáért a' Fejedelmi tsemegék közti vámlálatik. A' *Tyúk tojásban*-is minden jó tulajdonságok úgy fel-találatnak, hogyha amazoknak árrát a' rirkaság nem potolná, az egészségre nem kevésbé érdemlenének nagyobb betsületet, [2. Idejét és formáját a' tojásoknak a' mi illeti leg-jobb, a' melly lép fejer, hófukó és újj. Ujjságát ékre vehedd, ha a' vízben le nem

megyen; a' napnak fordítva által látzó; megsülve és főve egyenlo fejr és sárga kúnu. Tattani tálbe poilyvába, nyárba korpába, vagy hamuba leg-jobban lehet. [3. A' ké. fítés is a' tojások háznát nagyon változtatja. Mert nyertlen a' tojás nem csak útalatos, hanem a' gyomorba is meg-rothad és bűdösül: nints pedig a' természetben semmi, mellytől az emberi természet annyira irtóznék, mint a' meg-bűdösült tojás: mellyre nézve természet meg-is szokták azt sütni, főzni vagy rántani. A' főzés a' sütéttől annyira különböz a' mennyiben így több vizes nedvesség gőzölog-ki a' tojásból, mint amugy. Innen ha higon akarjuk enni, sült, ha keményen, főve elébb való. Ha hideg vízzel a' sütés előtt meg-öntöd, nem pattan olly hamar-ki. Minel keményebben sült, vagy főtt a' tojás, annál nehezebb emészthető és inkább forit; és így a' forulással, szellel, órnával bajoskodoknak annál ártalmasabb. Ha a' kemény tojást ró'sa etzethe mártván éhomra ézik, a' has menést meg-állítja, sózva azért jobb a' tojás, mert nem rothad és keferedik olly hamar-meg a' gyomorba. A' hajában sült tojás-is a' sirba rántotnál természetü tisztaságával inkább ajánlja magát. Mert a' mit *Rid-linus* bejel, hogy a' hajában sült friss tojásban is haj-ízalat, hóžu lábú pókot 's a' t. találta-nak, ha igaz-is, igen ritka dolog. A' hig

rojást étel előtt, a' keményt étel után enni
halkosabb.

§. CLXXXII.

A' MÉZ melly nagy betsbe tartatott
eleitől fogva, meg-tettzik tsak abból-is, hogy
a' mit kedvesne, gyönyörűségnek akarnak
vala a' régick mondani, azt hasonlatosság ke-
rént *melleus*nak, mézesnek mondják vala. *Pli-
nius* nevezi ezt *divinum*nak, isteninek; *Ne-
starnak*, halhatatlanság ételének. *Virgilius*
pedig *donum coeleste*, mennyei ajándéknak hív-
ja. *Materiájára* nézve a' méz nem egyéb, ha-
nem a' plánták virágjainak leg *finum*abb lava-
nyubb természetű lava és olaja, vagy *balsa-
muma*; mellyeket maga a' természet nagy
munkával el-készítvén, a' virágok leveleiknek,
tobbire töve felé, e' végre különösen for-
mált üregetskékbe le-rézen: a' honnan o'tán
a' természet bölts rendeléséből ki-éívják a' mé-
hek, és a' lép-lyukatskáiban ki-okádván, meg-
gyujtik és viazzal bé-petsétlik.

Rend kerént a' méz mind édes. De
Sardiniában, a' *Plinius* és *Dioscorides* bizonyság
tetelek kerént, keserű ürömtől gyűjtvén azt
a' méhek, ez-is keserű izű, *Pontus* tartoman-
nyában pedig az fok helyeken valóságos mé-
reg; mivel holmi *Aconitum* vagy *Rhodendron*
nevű merges plántának, mellyel mindenféle
tellyetek az Erdők, virágjáról kezetik, Mu'z-
ka, Lengyel, Prussia Országokban és Litváni-
ában-is, [a' hol egyébként a' méz önként
écl-

Éllyel a' mezökon, erdökon, a' földi ballan-
gokba, köziklik hafadékiban, fák - ulvaiban,
a' méhektől görnyü hövséggel kéfittetik,]
minthogy a' méhek többite erdon és árnyékos,
vizes, berkes helyyeken 's fűzfák között elod-
nek, hígabb és rokfabb ízü mint mi nálunk.
De jegyezd-meg, hogy akár hol-is a' tavazi
és özi méz, a' nyárinál, a' nyári-is a' télinel
előbb való: mert a' teli, lép fagu, a' nyári
hamar meg-keferedik. A' penézes és pók-há-
lós lépben a' méz-is meg-vezett; innen meg-
enni ártalmas.

§. CLXXXIII.

A' jó-féle és egezsöges méznek jelei ezek.
[1. ha veröfényes, fázaz helyyeken kedves
virágokról gyűjterett. [2. ha maga-is jó fa-
gu, fényes, farga vagy fejer színü, nyúlós,
ragadós, tizta, és egy forma, közép
vastagságu, nehéz, üjj, édes, de még-is egy
kevélle tsip, a' tűznel hamar fel-forr, és ke-
vés tajtekot hány. A' *Fejer mézet* a' rajok,
a' *sárgát* az anya méhek szokták tsinálni. In-
nen ezt jobban el-kézültnek-is tártjták mint azt;
a' mint hogy jóval inkább-is melegiti a' vért.
's tovább-is el-áll. Minél nagyobb edénybe
és hidegebb helyyen tartatik a' méz, annál
késöbbre vez-meg. A' vizes mézet meg-es-
mérhedd, mert ha tsendelen áll, a' vize nem
fokára fellyül kerül; meg lém gyul: ha pe-
dig, hogy sűrűbb, fejerebb és édelebb légyen,
koks liézet kevertének belé, meg-gyul ugyan,
de

de nem eg oztán tiz-a és egy forma lángal, mint a' tizra mez. Tsuda dolog, a' mit ir *Boens*, hogy ha a' mézbe ro's kenyér mor'saeket elgyitenek, hangyává válik; és hogy egy tegény Leany történetből e'féle mézet éven, mind az általa, mind a' vizellet útján sok eleven hangyákat eméztett ki.

§. CLXXXIV.

Valamint izére, úgy hasznára nézve-is a' jó méz igen kellemetes. Mert, mint egyéb édelek, ugy ez-is igen böven táplál; lágyit, fájdalmat enyhít, a' hasat meg-indítja; de egy-fersmind hathatos vékony lávanyu természetü tsipos lávával a' belekben meg-üledet taknyot-is el-ozlata, a' vért vékonyítja, melegíti, és a' vizellet útján tisztítja; az eretskének meg-dugulást ki-vezi, ki-bontja; a' rothadásnak ellent áll. Innen minden külső belső lebeknek meg-tisztítása, és gyógyítására, köhögés, fulladozás es egyéb mell-beli nyavalyak ellen-is eleitől fogva hasznos orváságnak tartatott. Kiváltkepen a' vereknek, gyermekeknek, és más hideg taknyos természetü embereknek nagy hasznot tehet. A' *Pythagoras* tanítványi, a' *Diodorus siculus* bizonyosság tetele vérent, többire csak mézzel 's kenyérral éltenek 's igen egészségesek voltak. Kereztelő Jánosnak-is puztában eledele asak es erdei, az az, az erdei mehektől a' fának udvaiban gyűjtöt mez vala. Ma-is az észak-i hideg tszományokban mind etelnek, mind ital-

szalna: emnél semmi nincs közönségesebb. A' Patikákban is, kivált míg a' nád-méz olly bővön nem volt, majd negyed része az orvosfágoknak éin mézből állott.

De jóllehet illy nagy és élelesen kiterjedett haszna legyen a' méznek, megárthat mindazáltal ez is, ha okoson nem élünk vele. Mert, [1. Valaminthogy ha borral vagy vízzel egybe elegyítjük azt, igen erőssen és hamar meg forr es erős csipős etzetté válik a' meleg aérbe: így jár az a' gyomorba-is ha belölle fokot ézünk és bort vagy vizet ifünk reá; és ez okból has rágást, gyomorfájást, puffadságot 's a' t fokkor okoz. De [2. igen hamar-is meg-ízokott kelededni a' méz ha meleg helyyen tartják. Mellyből meg-tetzik, hogy ez a' nyári erős hévségebbe, 's egyébkor-is a' káknak heves gyomrok és forró természetek vagyon, kiváltképen pedig a' forró nyavallyákban lévőknak, könnyen romlást okozhat. *Diemerbroek* bizony a' Pestisben ártalmasábo eledelt a' méznél nem tapasztalt.

§. CLXXXV.

Vagyon az Iróknál ollyan mézről-is emlékezet, melly a' nyári napokban reggelenként mint valami harmat, a' fáknak leveleiről tsepeg. Ennek eredetiről fokot *d'sfutálód*nak a' Termézet vi'ssgálók: mindazáltal meg-egyeznek azon, hogy ez semmi nem egyéb, hanem a' *baljamura*mal gazdag fákból, fűvekből,

virágokból a' nappali melegnek ereje áltai tel-
 emelkedő kövér gőz, melly az éjtzakai hide-
 gekben meg-sűrűdvén és egybe m nven, a'
 fáknak leveleire a' felső áerből le-ereszkedik.
 Neveztetik ez a' deákoknál *mel aëreum*, *mel*
rosidum. Irja *Galenus*, hogy az ő hazájában
 ugyan kis Áliában e'féle hatmat ritkán eik,
 de *Calabriának*, *Apuliának*, *Siciliának* meleg
 Éراز hegyein, és kivált a' *Libanus* hegyén
 bőven Ékott esni. E'féle méz volt ketseg
 kívül az-is, mellyet Jónáthán [*Isa. xiv.*
27] a' Filistéuokkal való hozzás hadakozas-
 ban felettébb meg éhezvén, egy erdőben meg-
 kóstola, s azonnal meg-világosodának az ő
 éhség miatt, meg-homályosodott szemei. So-
 kan az Izraeliták' *Manna*-ját-is e'féle egybe sű-
 rűdött méznek gondolják. De hogy az elebb
 lett lévén, maok eleggő meg-mutatják. A'
 Patika-zei Manna, mellyet a' füllyebb meg-
 nevezett helyeken *Fulusban* és *Agustuban* a'
 köris és gyertyán fáknak leveleitől úgy Éel-
 nek, mint a' Éukot a' fenyő taktól, inkább
 rézesül ezen mézbel, ha nagy része ennek-is
 azon fáknak mezgéjéből áll. mert, a' mint
Viaticulus maga gyakran Éemléte, másféle
 fáknak levelein nem kézul *manna*, jölle-
 het az említett méz azokra-is
 hatonloképen Éáll.

A' NÁD-MÉZRÖL, SOROL,
ETZETRÖL ÉS FAOLAJRÓL.

§. CLXXXV.

A' NÁD-MÉZ, holmi nádnak olajjal tsudálatoson egybe foglalt terméketi, vagy *essentialis* sava. Terem e'féle nád Európában is *Spanyol*, *Neápolis*, és *Scitia* Országokban kevés, a' *Miltka* Égieteben pedig elég bőven. De rend éreént való hazája ennek Ásiában *Syria*, *Arabia*, *India*, *China*, *Jáponia*; Áfrikában, *Egyiptus*, *Barbaria*, *Abyssinia*, *Guinea*, kiváltképpen pedig a' *Canária*, *Madera*, és *Sz. Thamás Szigetei*. Amérikában *Brasília*. Terem ugyan ez fok helyeken önként-is; de többire művelés által Éaporitatik. Fel-Éántják földanként a' földét, és ezen nádnak gyökereiről való új jövéseket, a' mellyek nem Éukségelek, a' bogján alól el-metzvén, abban el-plántálják; a' melly csak hamar gyökeret vér, és néhol öt, néhol tíz hónapok alatt illendő nagyságra-is nevededik. Magólsága ezen nádnak mintegy nyóltz lábni, vastagsága négy újni, fok bogjai vagynak, levelei csak a' teteje felé kezdnek nőni igen tömötten, mellyek keskenyek, hoÉzak, Éárgás zöld Éinüek, két felöl, mint a' sás, éleiek. Magának pedig kívül kemény haja vagyon, a' melly fehér édes nedveiségekkel tellyes tömött fehér belet foglal magaban, El el ugyan, ha jó kövér

nedves földbe plántáltatott, ez a' nád 50' Ektendeg-is; de két Ektendő múlva mint^s nád-mez benne: öt vagy tiz hónapra korábban pedig ezzel leg-gazdagabb. Ekkor a' k vér-ség miatt a' bogjai gyakran ki-is hatadnak, és az említett fejtér lév ki-ivárogván belolok, a' nap-fényen egy borsónyi vagy babni nagysá-gulag meg-tárad, és *Terminis ná-l-méznek* mon-datik. Régen az Indulok magok-is csak e' fele nád-mézzel éltenek. *Galenus* idejében is; az az, ennek előtte mintegy 1600. Ektendök-
kel csak e' vala esmeretes, és minthogy igen fűkőn kaphatták, inkább csak orvoiságnak tartották.

§. CLXXXVI.

De azután a' nyereségen való kapás meg-ranította az Embereket, miképen lehetlen az le-irt nádól e' fele edes söt bővebben-is ki-ti-korni. Az említett időben azért azt le-vág-ják, és ara kezített malomoa meg-törven, levét ki-tajtólják; a' malátáját vízben meg-fo-zik, hogyha mi nád-mez hátra maradt volt, az-is ki-vonattalsek. Némellyek pedig ezt csak a' diénóknak adják, mellytol a' mint írja *Scaliger*, azok erőfőn hiznak, és hűtok a tyúk hushoz hasonlo puha es igen kedves ízű lézen. A ki-tajtólt lever pedig nagy rez edényekre veven minthogy 24. óra alatt magában forrani kezdene es csak hamar igen erős etzet-te válnek, 's nád-mézet sem lehetne többé belole tsinalni,] mindjarast főzni kezdik, valami

óltat-

ócsafán mézzel kezült lugot-is töltvén belé, hogy enyvesége jobban el-olajjon, és a' só majd tisztábban ki-válhatson. A' Főzés közben aboz való kalánnyal a' tajtékját tűnrelen feddik. és hogy ki ne füljön tűrögetik, hideg vizet hintegetik, néha egy egy kevés len olajat-is eletteuck belé. Egy darabig így főz-
vén, ruhával által tűrik; ezen tisztább levet ím t főzik, míg jól meg-kezd surüdni: ekkor f veg formákra töltvén, a' formáknak féles
száját agyaggal bé-tapasztják, és hideg helyre feire tezik, a' hol nem sokára a' nád-méz egybe áll, és meg-keményedik. Hogy pe-
dig az a vizes, edes, méz természetü kövérség, mellyet *Nád-méz Syrup*nak hívunk, ki-
kivárogjon, a' forma hegyes végén levő tsa-
pot ottan ottan ki-húzzak. Az így el-kézült
süveg nád-mézeket ki-éedvén a' formákból,
hogy jobban-is meg-észáradjon a' nap-fenyre ki-
tűzik. De minthogy ezen első munkával
nem kézülhet *finum* nád-méz, azt tizta víz-
ben megint el-olvahtják, meg-főzik, meg-
tűrik, tisztítják 's formákra töltik, mint tűn-
ten előzer, kétszer háromszor is mivelvén ezt,
míg elég *finum*má, az az, keményvé, fényes-
se, és tejérré tsinálhatják. A' Brasilia, Mál-
tha es Sz. Thamás Szigetbéli nád-mézet sok
munkával sem lehet az ematett kövér edes
olajtól jól meg-tisztítani; a' honnan ez a' má-
sutt termett nád-méznél ugyan édefebb, de
lényesebb es porlóbb, melly miatt csak

kisded süvegekre-is fóktaék ezt, hogy inkább el ne romolék, tsinálni. A' melly tartékok pedig a' főzés közben le-fedrek, azzal rész-kerint a' rabokat tartják, rész-kerint vízzel fel-ereftvén, *syrup*nak tsinálják, rész-kerint meg-fáraftván, *por nád-m znek*. A' *Tzucker canthum* vagy *candit* pedig így tsinálják: a' süveg nád-mézet tista vízben el-olvaftják, és gyenge tűznél főzik, míg bizonyos része el-apid, akkor holmi rágas edénybe töltik, mellyben előre kereftülkaftul holmi tzérna fálokot kötöztek vólt, így gyenge meleg helyre félre tézik, a' hol 20, vagy 30. napok alatt a' nád méz kristally forma végeletes darabokba lassan lassan a' tzérnákra rakodik. Minél tisztább vólt pedig a' nád-méz a' kristallyok-is annál tisztábbak és fejeirebbek léznek.

§. CLXXXVII.

A' Nád-méz *syrup* és Por nád-méz a' fellyebb le-irt házi méztől mind természetire, mind hasznára nézve keveset különböz: a' süveg nád méz is minél porlóbb, ehez annál közelebb járul. A' *Finum* nád-méz a' házi sónak majd alább le-irandó erejéből és természetiből-is fokot részésül. Egyéb iránt a' nád-méz mind azokia a' végekre mellyekre a' házi méze, használni mondottuk, hasznoson forditathatik, hanem hogy ez nem táplál olly böven mint a' méz, 's nem is melegit annyira: sot mint valóságos só, hivesít és fáraft. Innen vagyón hogy a' nád-méz mértékletes éles-

eléssel a' nedvsegeket mind az Első útakba, mind azon túl az egész testbe hathatóson osztalja: vizke éléssel pedig azokat mindenütt, káprítja, rend kívül meg-váratván, így elég cienne-is téven a' gyomornak, beleknek és edereknek *spirit* a' *chylus*nak és vérnek elkészítése. Ez az oka, hogy a' nád-méz sokakban az ételbeli kívánságot-is el-tartolni tapasztaltatott. A' Házi méznél a' nád-méz annyival nagyobb bets letet érdemel, hogy ezt lehet fokáig romlás nélkül tartani, könnyebben lehet hordozni, az íze-is ennek tisztább 's kedveltebb, a' gyomorba sem keféredik e' meg mint a' házi méz, a' vért sem fokt. fél-gyuláltani. Melly érte ezzel azok is, kiknek a' házi mézet ártalmasnak mondók, bátran élhetnek. De jegyezd-meg hogy a' tojashoz és húshoz, kivált sülve, ezt nem jó tenni; mert azokat a' gyomorba rút bűdösséggel meg-rothasztja.

§. CLXXXVIII.

A' *SOT* a' Régiek annyira betsüllették, hogy ugyan *ominosum*nak, roé jelnek tartották, ha a' só-tartót az aétalról ki-felejtették, vagy a' fel-talált ott dölni. *Pythagoras* a' maga törvényei közt különösen parantsolja, hogy a' só az aétalról fo ha ki ne maradjon. Innen erett kétség kívül amaz köz-mondás-is.

Omnis mensa male sternitur abique sale.

Plinius-is a' sóról azt írja, hogy a' sónál 's a'

nápnál nints e' Világon hafnosab' dolog. *Plustarchus* ezt minden étkek' leg-kedvelebb és hafnosab' fűszerzámának nevezi. Edes Idvezitők magais Sz. Márknál ix. R. 50. ψ. a' sórol így szól. *Já a' só; ha pedig a' só izetlen lézen, mivel sózzátok azt-meg?* mintha mondaná; a' sóval minden rof' ízt meg-lehet igazítani; de ha a' só rof' lézen, azt jóvá tenni fennmivel nem lehet.

§. CLXXXIX.

A' sónak kivált a' *Chemicusok* műhelyeiben, igen sokféle nemei vagynak. De nekünk tzélunk zólni csak az egész világon esméretes *Konyhai* vagy *Házi sórol*. Ezt nagyobb részén a' világnak a' sós kútaknak, tóknak, folyó vizeknek, és a' tengernek vizéből fokták főzés által ki-választani. Addig főzik a' sós vizet míg hat része el-apad, ekkor félre tévén, meg-várják hogy ha mi föld volt benne váljon-le az üst fenekére. Így a' tisztáját tsendefén le-űrik, 's ezt ísmét főzik míg vala ni hártya kezdi a' viz éinét el-fogni: ekkor hideg helyre vízik, a' hol a' só a' vitzöl el válván, fok apró négy zégű öhlös kristály formára egybe forr: így oztán le-űrtvén a' vizet, a' sót ki-tézik, és a' napfényen meg-zárásztják. A' *Frantziák*, a' hol tapasztalták, hogy a' tenger vize leg-sósbab, (mert a' sem mindenütt egyaránt sós,) a' tenger éelin sok éeles gödröket ásnak, mellyekbe a' tenger vizét bé-ereztvén, meg-zárják, 's úgy

's úgy tartják míg a' nap melege a' tenger vizét egészen ki-éraztja, és a' só a' gödrök fenekén érazon marad. De az e'féle só igen ízetlen és ti'ztálan; mellyre nézve más ti'zta édes vízbe el-olva'ztják, és a' felvevő irt mód ézerént kétféle, háromszor ki-főzik, míg egészen meg-ti'ztul. *Neápolisba* a' *Terentumi* tórol, úgy *Siliciában* is a' *Cocanicus* és *Géla* nevü tókról azt írja *Mathiolus* a' *II. Maximilian* Császár Udvari Fő Doctora, hogy ezek a' nyári melegben ki-érazdván, térdig éro sót hagynak lénekeken. Az ilyen vízből főtt sók a' termés sóknál rendszerint ízetlenebbek, és nehezebb emé'zhetők, az az, nehezebben vá'rtozhatnak által a' mi vérünknek termé'zö hügyüzü (*urina*) vékony íavává. *Itt*, a' kik' e'féle sóhoz nem éoktak vólt, fokéor annyira meg-töltik a' magok vérét sóval, míg ézre vézik magokat, nem érezvén elegeendő tsipő'ségét az ételbe, ha tsak kevés mértékbe rettek bele, hogy végtére nyavallyát okoznak magoknak.

§. CXC.

Terem a' só, mint a' kö, a' föld gyomrában, önként is e' Világnak majd minden rézeiben: *Itt* Erdélybe, *Miromarosba*, *Lengyel országba*, *Spanyol országba*, *Rusziába*, a' hol fekete zínü, *Tyrolisba* *Hálsnál*, a' hol veres mint a' veres márvány kö, és magára, míg meg nem ti'ztítatik az Emberek nem is élhetnek vele; *Calabriában* *Altomonténál*, a'

hol míg a' Bányákba vagyon, olly lágy, hogy mint agyagba figuráka lehet nyomni; de mi-hellyt a' föld éjére kerül, azonnal meg-ke-ményedik. Az itt termelt só igen szép fe-jér, de a' tűzben nem pattog, hanem csak meg-tűzesül mint a' kö. Terem a' só Átiá-nak *Frigia*, *Pontus*, és *Cappadocia* nevü tarto-mányib-n is, a' hol sós tók is igen nagyok vagynak. A' Napkeleti Indiában az *Orome-nus* nevü hegyben is a' só olly bőven terem, hogy abból a' Királynak több jövedelme va-gyon mint a' gyöngyből és az aranyból. Arabiá-ban egy *Carrhis* nevü vároinak köfalait 's benne a' Házakat-is mind e'féle termés köső-ből rakottaknak írja *Mathiolus*. Ugyan a', *ad Cispis portas*, *Mardos et Armenios*, ollyan folyó vizeket-is említ, mellyek a' só alatt úgy follynak, mint nálunk télbe a' jég alatt a' vizek.

Mind a' vizből főtt, mind a' kö sók közt, azt ditséri *Dioscorides*, a' melly szép fe-jér, tömött, fényes, egy-forma: *Plinius*, a' melly erős, tsipős, éراز, könnyen törő, a' tűzben erőfően pattogzik, a' vizet kevésé zavarja-meg, 's nem-is tézen az edény fenekire fok foldet-le.

§. CXCI.

Hafnait a' sónak csak a' mi testünkre nézve-is fok volna mind elő éámlálni. Rö-videden: ez az étkeknek rož ízet el-vézi; az ételbéli kivánságot neveli; az eméztést
segi-

segíti . némelyeket , ha reggelenként egy *dracm*nit bé-véznak belöle , *laxal*-is . E' mellett , sok meg-enni való matériákat , a' húst , a' halat , káposztát 's a' t. a' rothadástól és büzhedéstől meg-tart , mind itt a' külső *aer*-be , mind azután a' gyomorba . Sőt a' mi véronket-is melly a' rothadásra igen hajlandó , attól nagyobbára ez oltalmazza : E' felett , rendes étéssel , a' vért vékonyítja 's tisztítja ; mind a' nyál , mind a' vizellet útján ; lántsza forma éles , hegyes rézetskéivel el-vagdolván a' vérnek *fib*-ait és gollyóbifait az ereket-is , sétegetése által erősebb 's keményebb mozgásra , és így a' nedveségnek-is sebesebb mozgatására , rontsolására , lerkentvén . Ezen két munkája által az egész testet olly tapasztalhatóképen záratja , hogy régen közmondáta lett az Orvosoknál *Hytropici sale* , *sile* , *et siti conualescunt* , a' viz-korságosokat , a' só , nap , és fómjúság gyógyítja-meg . Tapasztalt dolog továbbá még az is , hogy a' sós vizzel élő , vagy sót gyakran nyaló marhák , juhok , ketskék 's a' t. a' párosodást jóval hamarébb kívánják , 's tenyézőbbek-is . A' sós házokban 's hajókban-is , az egerek sokkal inkább szaporodnak mint másutt akárhol . Az Északi tenger mellyéki tartományokban-is , a' hol sok bé-sózott halakat és húfokat éznek az Emberek , az Aészonyok , az ő természeti hidegségkéhez képest , sokkal bújábbak és tenyézőbbek mint más helyeken . Mellyekből vilá-

gofon

gofon meg-tettzik, hogy a' só a' nemzõ magot-is faporítja, a' *venus* tüzet-is gyúlaftja. Innen neveztek vólt kérség kívüil régen a' Rómaiak is a' búját *salax*nak, az az, *sónak*. Az Egyiptomi Pogány Papoknak-is, a' füzesség lévén leg-fõbb *regulá*ok, sót enni azért nem vólt szabad. Némellyek a' sót arról-is ditsérik, hogy e' füzéppé, vidámmá és ierénnyé-is tenné az Embert. De ezek a' fellyebb leirt haznokból önként következnek.

§. CXCII.

De valamennyit haználhat, mértékletes éléffel a' só, fíntén annyit árthat rendinél bövelb éléffel. Erõs fõmjúságot okoz: elarítja, megafalja, és az emézrèste alkalatlanná tézi a' belsõ rézeket, olyan természet van ugyan-is a' sónak, hogy valamint az a'rból, úgy a' belsõ rézekbõl is magához húzza és fívja a' vizes nedvességeket, és a' vizellet útján magával edgyütt ki-is takarítja. A' föld-is, a' hol só terem, fázaz, sovány; és sem fívet sem egvèb plántákat nem nevelhet, el fíván a' só azoknak gyokereirõl a' földnek nedvességeit. Így hánik ez idore az Ember testivel-is: el-soványítja, meg-fázasztja, a' mozgásra alkalatlanná tézi, és csak nem merõ só bálvánnyá változtatja azt. Effélet, midõn a' fok só a' testet meg-kezdi fázasztani, és az edenyeknek *fibráit* a' vérnek és egvèbb nedvességeknek mozgatasára alkalatlanná kezdi tenni, azok az erekbe meg-kezdenek állá-

állapodni, nyúlófodni, vezni és tsipösülni; nevelven ezen vezetiséget a' sónak a' részben való meg-gyülé-is. Innen vagyon, hogy az olyanokat a' kik sóval és be-sózott mate-riákkal élnek, a' *calculus*, *scorbutus*, vizke-teség, rüh és egyéb fekélyek, fokkal inkább járnak. A' vételes Afkzonyokról-is azt írja *Aristoteles*, hogy ha fok sót élnek, a' gyer-mekek koröm nélkül születik, és kezein 's lábain az ízek meg-borykosulnak: a' Éoprajó dajkáknak tejétől pedig a' gyermek rutul meg-rühösodik. Ezekből meg-tettzik az-is, hogy a' só *melancholicus*, *cholericus*, *hecticus* sovány, fáraz és meg-vénült Embereknek ha vizke él-nek véle, a' mindjárt említett okokra nézve. leg-ártalmasabb.

§. CXCIH.

ETZETET lehet csinálni mindenféle ma-teriából melly a' vízzel, vagy egyébbel magá-ban meg-fokott forrni és tsipösülni: miné-műek a' méz, nád-méz, korpa, a' Gyümöl-tsoknek leve, ser, bor 's a' t. Ki-hajtván t. i. vagy el-repülvén ezekből a' fok rendbéli *fer-mentatio* és rendinél nagyobb melegsége miatt a' külső aérnek minden rézégítő és meg-gyü-lő *spiritus*, a' fok viz között marad csak az igen el-vékonyodott lavanyu izü sovány só, fokban úgy-is gondolkodnak, hogy az etzet az említett nedvelségeknek meg-rothadásából lenne. Segíti ezen vélekedést o' benne az-is, hogy ha a' jó etzetet tükta kristály üvegbe

microscopiummal, vagy az ablaknal a' napfény eleibe tartva, nézzük, holmi apró kör torma végi etetlen fámú férgeket látunk abba alá 's fel útkálni: még pedig minél erősebb az etzet, annál bővebben. Ők az etzetnek tsipőségét-is ezen férgeknek tulajdonítják; a' honnan nem-is tartják az etzetet igen egészségesnek. De hogy az etzet rothadságból ne legyen, meg-tettzik csak abból-is, hogy az etzet minél jobb, a' rothadásnak annál inkább ellent áll; már pedig, ha maga-is rothadság volna, azt még liettezni kellene. A' mi pedig az említett férgekkel illati: meg-bizonyított dolog már régen a' Ter-mézetet gondoláshoz vizsgálók eltt, hogy eféle, 's más ezekhez hasonló férgel, az *aër*, viz; 's egyéb-is valamikkel elunk és tápláltatunk, a' midőn leg-frülőbbeknek tartatnak-is, rakva vagynak; azért az etzetet sem lehet ezek miatt rothadságnak és olly ártalmasnak tartani. Másként-is, ha meg forr, vagy fő az etzet, ezen férgek többé abban nem láttatnak, A' honnan meg-tettzik hogy tsipősege-is nem ezektől volt.

§. CXCIV.

Az etzetek közt leg alább való a' fer etzet, leg elébb való a' jó bor etzet. Erről így ír *Boerhaave El. ch.* Az etzet az étkeket jó ízűvé teszi, az ételbeli kívánságot neveli, a' gyomorba meg-gyűit taknyot el-öztetja és ki hatja, el-hat az edenyeknek leg-

kis-

küllebb ágában-is, és azokat mindenütt lerényebb mozgásra indítja, és ekképen, a' bennnek vélyvel meg-üledett, nyúlósult és sűrűdött neveltségeket általok meg-vekonnyitja; a' vért a' rohadástól oltalmazza, és annak tisztátalan részit a' boron ki gőzölgötetti; a' foróságot minden-némü állapotban lépen tsendélti, a' Pestist el-üzi, a' rézességet, és a' merges állatoknak marásából támadt komjuságot el oltja, az inakot erősíti, a' *spiritusok* azokban meg-indítja; úgy, az álomtól elnyomattított, el-ájult Embereknek, és a' kiket a' hányás éntelen eröltet, még akkor-is, mikor egyebek semmit nem használhatnak, tsalhatatlanul használ, ha ezt fagolja, vagy egy kalányit belöle meg-ízik; a' hizást meg-gatolja, sot gyakor és böv éléssel a' testet el-is loványítja. Kivül-is a' tüzes orbántzokra, gyúladátokra, fenyvedő sebekre, ha melegen velle mofsák, és raggatják, igen hasznos. Ha kinek érzékeny belső részei az etzettek tsipös-ségét nem fenyvedhetnek *commendálja*, hogy mezzel vagy nád-mézzel azt édesítsék-meg, 's úgy éljenek vele.

§. CXC.V.

Ártalmat pedig az etzettel való visszaélésnek senki jobban le nem írta, mint ama' fokkor említett, nagy tudományu és féles *experiant* óju *Fr. Hoffman*. Ez, úgy mond ö, az egézségnek annyira és olly fokkepen árt, hogy lokan, a' nem alávaló Doctörök közül

közzül is, ezt látván, ariane teret, hogy az Emberi testnek majd minden nyáall át, az efféle etzetes savanyusagnak a' testben való meg-gyűléséből, mint legelső kúfoból, tartarák származni. A fok etzet, kivált ha egyérsimnd erős-is, leg-előzet a gyomorbeli emésztést meg-gátolja. Nints ugyanis a természetben semmi, melly a' viznek az olajos kövér materiával való összeelegyehetese annyira akadályoztatja, mint az erős savanyu; már pedig minthogy a' mi ételünk többire kenyérből és húsból áll, mellyeknek nagyobb része ilyen olajos kövérség, az emésztésbe pedig ezeknek a' vízzel tökéletesen egybe kel-lene elegyedniük, meg-tettzik, hogy a' kőkók savanyut évik, lehetetlen hogy az emésztés az ő gyomrában jól véghez mehesse; hanem az ételből és italból csak valami etzetes vastag, taknyos materiának kelletik lenni; melly a' tellyes erekbe es a' fodor hájnak és más részeknek *glandulaiban* bizonyoson megdugul, és a' vér kezi, a' hol tápláló nedves-séggé kell vala válnia, által nem mehet. Ez is az oka, hogy a' kik az etzetet és egyéb savanyut er ilyen évik, többire soványok szoktak lenni; és hogy a' hizást-is az etzet annyira fokta akadályoztatni. *Famianus Strada de Bell Belg.* írja, hogy Belgiumban a' Spanyol Királynak egy *Præfectussa*, annyira meghízván, hogy a' hasát kővel kellettnek felkötöni, bor helyett etzetet kezdett inni; mel-

mellyre annyira meg apadt, hogy halála előtt 80. fontal nyomott kevesebbet mint az előtt. Midőn az illyen etzetes, taknyos materia a gyomorba tőkaig múlat, ott magában megvéz, és igen roé féle zöld színű rothadsággá válik; kivált, mikor az etzet tojással, vagy sárba rántott materiákkal múlat ott edgyütt, útalatos keferü fel-bosogést csinál. Alá éálvan az etzet a' belekre, ott, az eméztésre és a' fenn maradt seprőeknek ki vetésére igen éükséges *bilist* vagy epét, ki-óltja és el rontja; Ha a' vér közü elegyedik, azt meg-sűriti, meg-nyúlósitja, feketíti, és mintegy meg-alutja, melly miá abból sem a' tápláló nedveség, sem az inakot elevevítő *spiritus* ki nem válhatik, sem az önként támadó tisztátalanság ki nem takarodhatik. Midőn az inakra érkezik, azokban egybe sügorodásckat, rendeletlen mozgatókat, erőtlenséget 's több effélet okoz. Ez az oka, hogy az ezeken és egyéb fávanyságokon igen kapó gyermekeket, a' ézonyokat, és a' férfiak közül-is fokakat, a' gyomor rágás, éel, fő fájás, éiv éorulás, únalmos mord kedv, *melancholia*, *hysterica*, és *hypochondriaca affectus*nak, *glanduláknak*, és így más rézeknek meg-dagadása és kövesedése, tsonatoknak, és *musculusok*nak fájdalma, a' köévény, *aréna*, *calculus*, *scorbutus*, has éorulás, hó éámnak és süllynek meg-rekedése, negyednapi hideglelés, nyavallya torés 's a' t. olly gyakran és nagy mértékben veztegetik: mett

mind ezek a *chylus*nak és a vének mindjárt le-irt velettségéből önként következnek.

Szükség tehát, másoknak is, de kivált a gyermekeknek, vén Embereknek, hidegebb természetű, és gyengébb gyomru Férfiaknak, és Asszonyoknak, mindenkor, főképen pedig akkor, midon már a meg-nevezett nyavallyak kozzul ez, vagy amaz jelegetni kezdi magát az ő testeiben, annyival-is inkább ha erőt vesz, az etzettel és egyéb savanyuságokkal igen könnyen élni. Az Asszonyi nyavallyáknak bizony leg-közönségelebb oka, minden értelmes Doctörök itélere szerént, az etzettel, és gyomolsokkal való mértékletlen éies, a keves ital, és a fok ülés, szokott lenni: és hogy őket többire olly nehezén, sőt sokszor tellyeséggel nem-is lehet meg-gyavítani, az is az említett okoktól vagyon. Kivált a vifelos, gyermek ágyat fekvő, és szoptató Asszonyok len-nivel gyakrabban magoknak kárt nem tesznek, mint a savanyu ételken es italokon való rendeletlen kapálái. *Celsus* az etzeret mindennéni betegektől tiltja. *Hippocrates* az Asszonyoknak ártalmatábbnak mondja mint a Férfiaknak. Ez a nemzo magot is erősen fogyatja; és midon az Asszonyokban a havi tisztulást fel-akasztja, vagy fejérré változtatja, őket a méhekben való fogadaira, sokszor elégtelenné teszi. Art az etzet magára a Mejj fájós és *herzicus* Embereknek-is; de mezzel jól meg-édelítve használ.

§. CXCVI.

A' FA-OLAJ-is, minthogy sok étkek izé-
nek meg-igazítására gyakran fordítatik, e' mi
Konjunktából ki nem maradhat. A' Fa melly-
nek gyümölcseiből ez sajtolatik nálunk-is es-
méretes; de gyümölcset a' hideg miatt nem
teremhet, Ásiában, Áfrikában, Európában-is
a' melegebb tartományokban, úgy mint Spa-
nyol Országban, Oloz Országban, Francia
Országban-is, *Vincia*, és *Nórbana* nevü tarto-
mányiban nagy tövességgel terem minden Éz-
tendőben. Virágozik *Junu*ban. A' gyümöl-
tse tseremak forma, de hűs, és a' közepi-
ben egy gömbölyü mag vagyon; míg érni
kezd zöld, az érés által pedig először vöröské, azu-
tán feketévé letzen: de ize így-is igen roíz és
keterü. Érik *Novemberbe*, *Decemberbe*, és
Januariusba. Ekkor le-fedik, 10 vagy 12.
napokig valami fel-függeztett hálókra hán-
nyak, hogy a' viz belöle az alatt ki-fáradjon:
azután meg-rontsolják, és nádból e' végre
kévített kátyrokra rakván sajtohá koritják. Így
először viz élnü, minden fag és iz nélkül va-
ló olajt ad, melly *olaj virágnak*, vagy *füz*
olajnak neveztetik. A' törkölyt kivéven,
meleg vízzel meg-hintik 's ismét meg-sajtol-
ják; hasonlóképen tselekeztnek harmadszor, söt-
tokak negyedét-is, de mindenkor több me-
leg vízzel elegyítik-fel, és alább való 's fon-
kölyösöbb olajt nyernek: mellyet, midőn fel-
lyul kerül a' vízről, attól „el-válatának,

és nagyobb nyereségre nézve, a' tűz olajjal többire egybe zagyvalnak.

§. CXCVII.

A' friss Fa-olajat sok helyceken vaj helyett piritott sós kenyérel-is étik, de gyakrabban salátát és egyéb étkeket készítenek vele. Lágyít, sít, enyhít, a' tsipőiséget ólítja. Innen a' forulásban, has fájásban, has-tekerésben, melly vérrrel vagyon; nehéz és fájdalmas vizellésben, *arenában*, rekedezésben, *uraz köhögésben* 's a' t. képen hatnál. Minden külső és belső felek ellen-is, belől meleg serbe elegyítvén napjában gyakran venni, kívül a' meg-séralt helyet ír vagy flastrom módjára kenni és raggatni vele igen jó. A' kik magos helyről estenek-le, azok is a' mindjárt említett módon ezzel hatáson elhetnek. Ha a' tő, vagy egyéb kemőd alá mégyen, ha egy tsep fa-olajjal érteted, fájdalma mindjárt el-múlik.

§. CXCVIII.

Felettébb hozzās és bőv éléssel mindazáltal akárkinek-is könnyen kárt tehet. Mert az egész testet el-lágyítja és táskáítja. Innen az Olozoknak és Spanyoloknak nagy része *herniófus*. De leg inkább és hamareob meg-árt a' hideg és nedves természetűeknek, és a' kik náthával bajoskodnak. Utóljára méltónak tartom a' fa-olajról meg-említeni azt-is; hogy ezt mindenkor vagy üvegbe, vagy mazas tse-rép edénybe kell hideg helyen tartani, mert

Levegő levő savanyú só, az egy aranyon kívül, mindentüle értz nemet el-rag, és az olaj atól meg-mérgesül. Innen, a' vas fűfűszármokat-is csak magára ro'sda ellen ezzel kenni nem jó; mert a' ro'sdát nem üzi, hanem inkább tsinálja. De ha re'zelt óura töltöd, az emliret só meg-edesülven, ezen végre-is jób baknál.

A' Fű SZER SZ Á M O K R O L .

§. CXCIX.

A' Fűfűszármokon értem a' *Borsot, Kubébut, Szegfűvet, Paraditsom magot, Cardamomumot, Szeretsen - diót, Szeretsen - dió virágot, Fa-bajat, Badiánt, Koményt, Gyömbért, Sáfránt.* Ezek közönségeten mind igen vékony tűz természetü hathatos olajal, és hasonló vékony tsipös savanyu sóval tellyefek: mellyek által az egészségre, csak modjával éljünk vélek, igen fokot használhatnak. Ugyan-is, ezen tsipös savok és olajok által a' gyomrot melegitik és tsipik, annak *fibráit* sebeslebb és erősebb mozgásra serkentik, a' nyalat, a' gyomor' és belek' nedveségeit hővebb folyásra indítják, az eledelek hideg raknyos enyvelségét el-örlatják; a' gyomornak eméztését nem kevés mértékbe segítik, a' felet hatalmason üzik, a' belső réteket fepen erőfitik 's a' t. Által kerülven a' vér kozi, azt-is mindjára'st fel-melegitik, öftö-

nözvén a' éivet és az edényeket, a' vérnek keringésit-is az egész testben lebecsübbé tévik, azokban ferteféllyel meg-ülepített taknyot fel-olvasztják és el-olajatják, a' testet terhelő haizontalan vizet a' vizellet útján, és a' hő-rön által láthatatlan gőz vagy verejték formában ki-takarítják. E' érént azért a' Fűfeszámok közönségesen a' hideg, nedves, lágy testet derekafon szárazítják, melegítik és erősítik, 's következképen azoknak a' nyavallyaknak meg-orvaslására-is mellyek a' gyomornak erőtlenségiből, a' vérnek hideg taknyos vastagságából, savanyu vagy sós tsipőtségéből, az agyvelőben 's másutt való meg-dugulásából 's a' t következknek; minéműek az el-nébéli erőtlenség, fő-éedülés, fő-fájás, nátha, ful-zúgás, homályos látás, ájulás, tagoknak el-esése, köhögés, nehéz lélegzelés, ételnek nem kívánása, nem emészthetés, gyomor fájás, puffadás, szél, vizkorság, *hypochondriaca* és *hysterica* nyavallya, hólnapzámoknak és süllynek meg-rekedése, fejer folyás, és e' miatt lévő maddóság, tehetetlenség, idétlen és nehéz éülés, hányás, has-menés, sárgaság, rüh, fattyu közvény, minden napi és negyed napi hi legelés 's több e'félék; rendes es okos éléssel igen fokot használhatnak.

Ellenben, a' kiknek azon kívül-is száraz és forró természetek vagyon; testek vérrel igen tellyes, a' nedvességek valami okból rohadtt tsipősegtre hajlandók, vagy a' belső

regek ki-febesedtek, minden féle füferfámok igen ártalmasok. Neha mindazáltal, mikor igen durva, hideg, esyves, és sok felet tsináló eledelt éznek, kevés mértékben, ezeknek is jól legitenek.

§. CC.

A' Füferfámok közt leg-erősebb és leg-közönségelebb a' *Bors*. Ez három féle: *boffu fekete femü*, mint a' nyirta bimbó, *kerek femü fejer*, és *kerek femü fekete*. Terem mind a' három a' Nap-keleti Indiának *Malakárta*, *Sumátra*, *Java*, és *Sunda* nevü Szigereiben. De a' *fejer bors* *Bengalában* leg-bővebben ta'álratik. Fájokra nézve keveset kulomboznek. Hasonlok ugyan-is ezek a' venikéhez vagy follvó borostyánhoz, és fel-follynak a' ták oldalaira vagy rúdakra, ha pedig valamire fel nem kaphatnak a' föld finén terjednek-el, 's a' hogjaikból gyckeretskéket vervén a' toldhoz ragadnak. Levelei nagyok, széles kerek aljuak és hegyes terejüek, zöldek, inafok, és tsip's izüek. Gyümölcsök terem gerezenként mint az apró veres fölö, egy gerezden 40, 50. 's több bors femek-is megvagnak, mellyek nyertien zöldek, de midön *Januarius* közepe táján érni kezdenek, előfer veresé, azután feketévé lésznek: ekkor lefedetttévén, a' nap lenyen meg-fáraztatnak, melly miatt az előtt sima hajok egybe rántzosúl. A' *boffu bors* a' kerek femünel tsipősebb; innen tsak a' patikák fámára is hozatik.

A' *Fejér bors* a' feketénél megint erősebb 's ritkább, úgy hogy ezt többire csak magok az Indus Urak koltik-el. De a' *fekete bors*-is olly csipős, hogy a' ki ezzel igen bőven él, belső részeit könnyen *inflammálhatja*, és vérit fel gyúlaftván forró nyavallyában eshetik. Né-mellyek egy két szem eleven borsot a' hideg gyomornak erőltetésére estvéneként le-nyelni igen *háznosnak* mondják.

A' *Kubéba* mind fájára, mind gyümöltsére nézve a' borsal nagyon meg-egyez, ha-nem hogy ebben a' szemek valamivel nagyobbak, fejérebbe szinűek és tetejeken egy egy kis farkok-is vagon: a' mellyről fókán *Farkos borsnak*-is nevezik. Ereje a' borsénál kissébb, innen bátrabban-is lehet élni véle. Terem ez-is Indiában *Pegu* Országban, *Ceylon*, és *Jáva* nevű Szigetekben.

§. CCI.

A' *Szegfű*-is ez előtt Indiában a' *Moluccai* Szigetekben igen bőven termett, de hogy az ebből való kerületet csak magoknak tart-hassák a' Belgák, nemellyek *relatioja* szerint, ennek fáját mindenünne annyira ki-puátitot-ták, hogy ma csak az egy *Amboinából* hozat-ik Európában. Fája a' *Laurushoz* vagy *Nieuhou* szerint a' vatzkor fához, mind formájá-ra, mind leveleire nézve igen hasonlít: mag-ságsága négy, öt fingni: az ágainak oldalai-ból nőnek-ki minden rend nélkül römböten azok a' nagy farvu kezetskek, mellyek meg-
érvén

ér. en *fügefűnek* mondatnak. Ezek eleintén vastagok, puhák, zöldek, de nem lokára megkezdvén verecsülni, négy fázvok kozt egy egy négy levelü igen kedves fagu, előföt fejer, azután meg-zöldülő virágotska lézen, mellyet meg fázradva a' fűgefűvek tetején mi-is gyakran lathatunk, ezen virágotskának közepin, ha meg-hadjak érni, egy g mbollyü, kemény mag lézen, melly *Anthophylusnak*, vagy *Anyafűgefűnek* neveztetik. De ritkán hadják ezt így meg-érni, mert az alatt fűszerfáinos erejet maga a' fűgefű el-veštené, hanem *Januariusban*, és *Februariusban*, mikor virágoznak, rúdakkal a' fákról le-verik, előre meg-tíftiván a' fák allyát, a' hol egyebként-is ezen fának melege miatt fénimiféle fű nem teremhet. Így, lepedöken a' nap fényen két három nap fázradtván, haforra el-tézik. A' Belgák míg nekünk el-adnák, drága olajjától gyakran meg-föftják, Választani kell azért, a' melly verhenyö fínü, erős, kedves fagu, ha el-török, meg-roppan, ha meg fozitják, vagy tövel meg-fúrják, olajat borsát. Az illyen az inak erőfitesére és a' *spirituok* éléztésére minden egyeb fűszerfámoknál jobbnak tartatik.

§. CCII.

A' *Paraditsom*, vagy *Baj-fű mag*, erejére nézve a' Borshoz hatonló, de gyengébb. Fekete tokja, míg meg nem fázrad, nagy gömbollyü veres hollyag. Terem *Indiában* és

Afrikában egy *Malaguetta* nevű plántán, melly az Európaiak előtt még nem igen esméretes. A' *Cardamomum* ennél-is gyengébb erejű, de hasznára és ízére nézve, a' melly keferütske, jóval kedveltebb. Terem Indiának *Cananor*, *Calecut* nevű Tartományiban és *Ceylon* Szigetében, holmi nád forma, négy lábnyi magósságu, plántán, melly bizonyos időben meg-virágozván, ezen magvokat magában foglaló hüvellyetskeket terem. Válaszjuk, a' melly sárga, ép, tellyes, nehéz kemű, és még hüvellyében van; mert azon kívül erejét hamar el-veszti.

§. CCIII.

A' *Szeretsen-dió* a' régi Görögöknél esméretlen volt. Terem Indiának *Bánda* nevű Szigetében az erdőn, mezőn, kertekbe, mint nálunk a' Dió-fa. Fája a' Baratzk fához formájára, leveleire és virágjára nézve leg inkább hasonlít. Gyümöltse kétfer-is terem egy Fétendőben: nő ki az ágak oldalából igen rövid száron külön külön, egyéb iránt a' zöld dióhoz egészen hasonló. Vagyon ennek is külső zöld, vastag, keferű haja, melly mikor bean a' dió érni kezd, meg-lágyul és féllyel hafadoz. Ezen zöld ha alatt vagyon más kemény nyetske, forgátsos háló forma haj, melly nyersen veres, de meg-fáradván sárga hint válik és *Szeretsen-dió virágnak* mondatik. Ez alatt ismét más kemény tsontos haja vagyon, *mellynek bele a' nálunk-is esméretes*
ferc-

keretsen dió. Ebből azért a meg-érés után ki-
 hafítván azon belét, erős méz' viz'be hán-
 nyák, és egy néhány órákig abban áztatván
 meg-éáraftják. Ezt réz-berint ugyan azért
 tselekezik, hogy jobban álljon, de nagyobb-
 bira, hogy máltott ki ne kellyen. Vagyon
vad keretsen-dió is, a' melly igen nagy: de
 minden iz és vágnélkül lévén, a' füfzerfámok
 közzé nem vámlaltatik. A' jöféle keretsen fi-
 ók közt-is a' melly nehéz, kövér, tellyes erős
 szagu, gömbölyű, nem férges, a' többinél
 elebb való. Erejébe a' több füfzerfámoktól
 ez annyiba különbözik, hogy nem csak mele-
 git, éáraft és erősít, hanem közit 's fájdal-
 mot-is enyhít. Irja *Bonini*, hogy a' ki nagy
 fű-fájás és forróság után egyvör ebből sokat
 meg-évik, minden mozgás és érzékenség nél-
 kül egész nap aluzik; mellyet kétség kívül az
 ebben levő fók olaj tselekezik. Estvénként
 egy negyed réz keretsen diór meg-enni, vagy
 reggelenként egy egy kevelert abból bé-rágni,
 az agyvelőnek erőtésére igen dicsértetik. A'
keretsen-dió virág ugyan kevelőbb, de véko-
 nyabb, tiűtább, kedvelebb vágu és ízű olaj-
 jal bír: innen nagyobb betsbe-is tartarik. Ez,
 erejére nézve, a' szegfűhöz hasonló, de gyen-
 gébb; mellyre nézve a' vele elés-is bátorsá-
 gosabb és közönségelebb.

§. CCIV.

A' *Fű-haj* a' *Carolus Linnaeus* máii leg-
 főbb *Botanicus* le-írálá kerint, a' *Laurus* fáknek
 egy

egy bizonyos neméről hántatik, a' melly Ámérikában az *Antilla* Szigetekben. Ásiában *China*-ban-is terem, de a' leg jobb féle, melly Európában-is hozattatik, tsak az egy *Ceylon* Szigetében lakik, a' hol ebbol egész erdők vagynak. Nagysága akkora, mint nálunk a' *Silva*-fáknak. Levelei mikor ki-nyílnak pirosfak, de oétán meg-zöldülnek, mellyek magokra ugyan nem éagoskodnak, de ha meg-rontsolják, a' fűfűhöz hasonló éagot botsátanak. Virágzik *Januarius*-ba, Virágja harangforma, igen szép fejér, minden illat nélkül való. Gyümöltse-is terem, melly a' *Tseremak*-hoz nagyon hasonlít, és ha meg-főzik, a' szeretsen-dió olajjal meg-egyező olajt lehet bel le ki-fajtólni, de többire tsak magába hull-el, és új tsemetek kelnek róla. Haja e' fának kettős, a' külső hamu éin, a' melly hasonlatlan lévén el-vettetik: az alatta való *Salma* éin; ez-is míg a' fán van, minden éag nélkül való, de erős tsipős ízű. Meg-hántván azért *Majus*-ba, a' mikor a' hajak meg-ért, ezen fákot, a' felső hajától az alsót meg-újírtják, és így ezt el-teritvén a' földön, a' nap fényen meg-éáraftják, melly miatt tső formálag egybe-is hajól: éagot pedig még azután egy néhány hólnapok múlva kezd botsátani. Az ilyen meg-hántott fa a' hitelesébb írók bizonyosságtételek szerint, mind ki a'z. Hogy pedig az e'féle fák még-is el nem fogynak, oka az,

mert

mert mind magtól mind gyökerről igen sürű-
en és saporán éoktak ezek nőni; és két éz-
tendős korokra már meg-éokták hántatni, mi-
vel ha tovább halasztják, minél idősebb legyen a' fa,
a' haja-is annál izetlenebb és roz-éabb legyen.

§. CCV.

Azon fűszerzamos erő, mellyel a' fa-haj
magát annyira kedvelteti, csak a' belső hártya-
jában vagyon, innen a' vékony és gyenge fa-
haj a' durva vastagnál mindenkor elebb való,
főként ha egyfőrsmind éine veresselő sárgá
(mert a' melly fejer, nem ért vólt-meg; a'
melly hamu éin, a' nap melegítol igen el-
égett;) nehéz; hathatós éagu, és erőfs tsi-
pös ízü. Ha ezek fél nem találtnak ben-
ne, jele, hogy éokálók éerint, a' tsalárd
Belga kereskedok olajjától meg-foztották, mert
magaba 50. Éztendeig sem véktené-ei éagját,
és erejét. A' Fa-haj az inakot a' véretsen-dió
virágnal-is jobban erőfíti, és azokban a' *spiri-
tusok*at hatalmasabban éelefíti. Innen mind
azok a' ditséreték, mellyeket fellyebb a' fű-
éerzámokról közönségesen meg-jegyzettünk,
erre leg inkább illenek. Nevezetesen a' hól-
napzánnak meg-rekedésében, fejer fojásban,
nehéz éülésben, és azután lejendö tisztulás-
ban különös ereje tapasztaltatik. Vagyon
gyengén éorító erő-is benne: innen, ha ezt
porúl bé-véfed, vagy gyakran ragogatván
nyáladdal edgyütt le-nyelegeted, gyenge
gyomrodát meg-erőfíti, hasad menésit meg-
álítja,

áltja, a' hányást le-tsendesíti. A' felettébb
bőv vér-tollvas ellen-is, ezzel jól-meg főtt
bort innya fokaktól *commendáltatik*.

§. CCVI

A' Gyömbér holmi vízi sárga Liliom
forma nádnak gyökere, melly *Chinában*, *Ma-
labriában*, a' *Ceylon* szigetiben 's máltt-is
szelvel Indiában a' vizes helyeken énként-is,
de kivált mívelés és el-plántálás által igen bő-
ven terem. Ezen helyekről által vitétetvén
Ámerikában, ott-is *Brasiliában*, *Kula*, de fő-
ként az *Antilla* Szigetekben nagy bővsége va-
gyon. Álti főktől *Decemberbe* és *Januarius-
ba*, a' mikor k lso levelei el-éaradván, a'
gyökereket meg-erésít ki-jelentik. A' ki ásás
után meg-mossák és meg-áraztják; hogy pe-
dig ereje el ne mennyen 's meg ne mozd-
jék, feje veres kréta porral bé-hintvén
agyagba tsinált. Innen a' gyömbér-is, jól-
lehet az előtt mind egy fűnő volt, ki feje,
ki veres színű lézen. Mikor a' fokból ki-
veék, közelt tem olyan tsipős ízű, mint a'
meg-áraztas után. Valasztani kell, a' melly
sárgás fejer, tomtt, nehéz, nem poroz, jó
fagu és nem tas. Fejére való nézve a' több
fűferészámoktól tsak annyiban különböz, hogy
az olaj és tsipős so vastagabb lévén benne,
a' vér-kozi nem hathat oly hamar által, és-
így a' vért sem fokta egy tel-gyulaztani,
meg is a' belső részeket derekafon erősíti. A'
hossz betegség miatt vagy egyéb okból el-
hiue-

hidegait es gyengitit gyomor' ételbéli kíván-
sagának meg-hozására kiváltképen ditsértetik.
A' vad gyomör (*zedoaria*) és sárga gyömbér-
is (*curcuma*) majd hasonló nádnak gyokerei ;
hanem hogy annak mind levelei nagyobbak,
mind gyokere vastagabb 's tsipősebb íze-is,
mint a' le-irt jófele gyömbérnek. Innen azt
fokan jobb gyomor erősítonek-is tartják: ezt
pedig minthogy fest-is mint a' fáfrány, jól le-
het gyengébb erejü, magok az Induok leg-
inkább btsullik. Terem mindenek Indiát an
a' meg-nevezett helyeken, önként félyyel a'
mezokon igen nagy bovséggel. De hogy itt
Erdélyben-is, kivált a' hegyeken, némellyek
ítélete kerint találatnék, haöntalan költe-
meny. E két utolsó többire tsak a' patikák
kámara hozatik Európába.

§. CCVII.

A' Sáfrány-is régen tsak Indiában, Egyip-
tushan és más nap-keleti tartományokba ter-
mett; de ma Ángliában, Spanyol, Frantzia,
Német, Oloz, Tseh, és Magyar Orzágon-is,
kiváltképen pedig Auszriába félyyel a' mezö-
kon olly böven terem, hogy gyákorta Indi-
ákra-is innen Európából viterik. A' fű melly-
nek virágjáról fedik, olyan mint a' gyenge
zold sás; egetz télen zödellik, tavakra el-
fárad, és nyárra tsak kettös kigyó hagyma
forma gyokere marad, mellybol öő kezdetin
minden level és szár nélkül holmi hoőku tsö-
ju félyyül toltseres és hat reőekre öklő, többire
veres

veres színű virágorskák nőnek - ki, melynek veres *stamenjei* vagy tsőjben foglalt *zálatokai sáfránynak* mondatnak. Ezt azért tsinoson és fok peperléssel ki-zedvén a' lakofok, gyengén meg záraztván és ön vagy bádog edényekre rakván, házonra el-tézik, A' tsalárd Kúfárok néha vad safránt-is, mellynek sem ize sem hüze nintsen, elegyitenek koziben. De válaftani kell, a' mely kedves, harhatós és mezfíre meg-érző fagu, zási vélelék, vastagok, kövérek, de nem nedvelek, hajlok, még-is könnyen torok, veres színűek, és záporán teftenek.

§. CCVIII.

A' sáfrány minden egyéb fűszerfámoknál kevesebbé hevít és zárazt; innen a' rakonyinak és egyéb házoitanan vizes neveléseknek el-örlatására és a' teftnek erőltetésére nem-is annyira alkalmas; de fájdalom enyhítő és *spasmusok*kat le-tsendesítő erejével ebéli fogyatkozását tetemelen ki-pótolja. Nevezetesen a' fulladozás, kohogés, és egvéh mejj-héli nyavallyák ellen olly hatásos, hogy sokaktól *Anima puln-num*, tadok lelkének nevezettség a' szívet tapasztalhatóképen erőlti: a' fo-zédülést, *melancholiát* és *Comoruságot* olly hatalmoson tizi, hogy a' mint írja *Berhaue* az ezzel felettébb böven elés, szüntelen való rendeletlen nevetésre vinné az Embert. E' felett az Azkony Emberek méhit-is erőlti, tititja és a' *venura* gerjezti; a' sargaságot el-uzi, és az abrazatot képpe téfi:

calculus ellen-is nagyon ditséri *Boerhaave*. Lehet bé-venni 3 grantól fogva egy *scrupulusig*, vagy huž *granig*. De nagyobb mértékben és igen gyakran elni ez: el nem hátorságos, mert fő-fajást, ott vagy másutt való vér folyást, étel nem kivánást, és lárgaságot okoz. Vagynak példák, hogy a' tsetsemőnek-is, annya meheben, ettől egezen sárga bőre lőtt. Megzavarja és mireggy meg-rézőgiti ez az el.nét; állm. sa teű, set, ha két vagy három *drachmánt* bé véken, végképen el is alutja az Embert. Kivül-is a' tüzes kelevényekben fájdalom enyhítő, oázlato, lágyító és meg-érlelő ereje vagoi. Innen az erre rendelt kötők közl gyakran-is elegyitetik. A' gyenge fémnek erősítésére 's tisztítására-is, kivált a' himlöben 's orbantzban A'közony ember téjhe vagy *Euphrasia* vizbe meg-áztatva fokot használ.

§. CCIX.

A' *Bádán* (*Ansum stellatum*,) terem *Syberia*ban, *Chyná*ban, *Philippinae* nevü Szigetekben; de mitsoda fán, még nem elég el-néretes. *Linnaeus* hasonlitja ezt a' Ketske ragó fához, (*Eunyma*.) Maga ez a' gyümölcs tsillag formát mutat. Erejére és határára nézve a' nálunk termő *An's-magtól* tsak annyiban különböz, a' menyiben kedvesebb ízű és hathatóább fagu. Innen, fokan, hogy a' fájoknak jó fagot és izt tsináljon, ezt nyelvek alatt hordozni és rágogatni igen fereuk. Egyés iránt, mind a' *Bádán*, mind

a' mi Anis-magunk gyengén karazó es melegítő fűfűzámok ereikkel egyöben köttetett édeiségekkel a' rekedezésben, köhögésben, gyomor fájásban, Colicában 's egyéb flatulentiákon, has forulásban, nehéz vizelésben, árnában 's a' t. olly kívánatos háznót ténnek, hogy régen *Conditio intestinarum*, belk vagy inkább belső retek vigasztalóinak nevezetni megérdemlették. A' *Foeniculum* vagy Édes kömény is ezekhez egyetemben meg-egyez, hanem hogy a' főptató Aëronvok tejének Exportására különösen dicsértetik. A' *Mezei* vagy *vad kömény*, (*carum*) mint keleti íz-is tanítja, mindeniknél inkább szárazt es melegít; innen a' belső reteknek sem olly kedves; de a' hideg gyomrot ez is jól erölti es a' vélet derekaton tűzi. Ha megtörve kívül a' tsetsre kötik, a' tejet elapasztani mondatik. A' *Kerti kömény*, (*Cuminum*) mint hogy mind ízére, mind vagyára, mind erejére nevezve a' mezenél alább való, inkább csak külső orvosi háznokra fordítatik.

§. CCY.

A' *Misztár mag*, fűfűzám nével ugyan nem szokott meg-tiszteltetni, de meg is a' fűfűzámok után helyvet annak leg jobban a' hatunk. Nints ebbe e'féle hathatós olaj, mellyet az eddig le-irt fűfűzámokba megjegyzettünk, (innen nem is éagoskodik;) a' so is melly ebben vagyon, nem lavanyu, hanem ezzel egészen ellenkezo *alkalicus* vagy

rothadó természetű, mint ezt a *Chemicusok* régen meg-máratták. Ez az oka kétség kívül annak-is, hogy némelyek *observatioja* szerint, ha azon fázekba, melybe húst vagy borsót főznek, mustár magot tésznek, nem csak hamarabb meg-fő a' hus és borsó, hanem mint a' káfa a' fővés közben, félyel-is mégyen és mintegy meg-rohad., Erre nézve nem-is éoktunk ezzel csak magara élni, hanem előre friss mustal vagy etzettel fel-elegyítjük, melyek az említet sónak rothadó természetit meg-változtatják és egészségesebbé télik. Némelyek Birs alma lever es nád-mazet véznek etzet helyet. Vagynak, kik fa-hajat, fegfűvet és mézet-is tésznek hozzá. Mindenikképen kékülve a' durva és nehéz emészthető húsok, halak és egyéb hideg természetű ételek mellé, kivált télbe, hasznoson adattatik. Mert az emésztést hatalmason segiti, az egész testet jól melegíti, a' taknyos nedveléseket el-ovlastja, és a' vizellet 's *perffiratio* útján ki-hajtja. A' *venus*-is erősen ébrevíti. Mind ezekből észre lehet vehetni, hogy a' mustár a' hideg és nedves testűeknek sokképen hasznalhat; a' véres és külömben is forró természetűeknek pedig, kivált bőv éléssel, könnyen nagy kárt tehet. *Kidnus* írja, hogy egy valaki a' mustárt felettebb bőven éven, eleven púosságá halovány sárga színre változott, és végtére egész teste el-áztatván,

minden munkára tenetelené le t. A' egészségnek el-tavoztatásáa-is eno.ara multar magot rágni jóvaltatik.

AZ ITALOKROL KÖZÖN- SÉGESEN.

§. CCXI.

A' mi testünk kemény és folyó részekből állván, ennek fenn tartására és nevelésére is nem csak étel, hanem ital is kívántatik. Számtalan példákból esméreres dolog is az, hogy a' éomjúság miatt fenten úgy elvezrenék az élő állatok, mint az éhség miatt. Valamint az éhség a' rothadt penézes fekete kenyeret a' Kralyoknak is jó izuvé te te, úgy a' éomjúság is a' meg-juhított álló-ó vizet vélek meg lüsertette. Az éhség az ellenégtől meg zallott varakban a' lovat; kutyát; egeret; a' meg holtaknak testét; a' tulajon magzatjokat; sot a' zaraz tsontokat is a' földből kifutván és lizte toretvén lokakkal meg-étette: de a' éomjúság is az állatoknak véret és hágyát fokzor meg-itarta. Ohajja a' *buloniában* vagy kutyai éhségbe élett ember az ételt, és azzal lona bé nem telik; de nem kevelebbé kívánja a' f r- ró hi leglelésben és vizkorságha kinlodó Sze-mély-is az italt, és azzal meg lém elégedhetik. Látunk a ra példákat, hogy nemellyek min-

mind az ital nélkül hereket, hónapokat, sőt egész téliendők-is töltöttek-el; de fíntén úgy találtatnak olyanok is, kik annyi, sőt hűvösből is alatt-is egy falást sem ettenek; mint *Martinus Gurischius* azon jeles munkájában, melyet irt *De chylo Humano* fok hiteles *Autorokból* bizonygatja. Mind ezekből világosan megtettük, hogy az ital az életre fíntén olyan szükséges, mint az étel.

§. CCXII.

Tapasztaljuk mindazáltal, hogy némellykor, és némellyeknek egyik fokkal inkább meg kívántatik, mint a' másik. p. o. a' napkeleti meleg tartományokban, 's nálunk is a' *Canculai* heves napokoa az ital az ételnél, az évi hideg helyeken pedig 's nekünk-is több az étel az italnál sokkal kívánatosább 's hűvösöb-is. A' *cholericus*, furró természetű, erős munkát tevő fokot izzadó, közép idejű férfiak a' tomposágot; a' *phlegmaticusok* az árnyekben heverők, az *Aéző* nyok, gyermekek, vén-Emberok az éhséget fíndvedherik nehezében. A' sós, száraz, sovány, tsipős, fok étel után több ital kívántatik, mint az édes, leves, gyenge savanyu, k' vér és kevés étel után. Okát-is mind ezeknek a' következő §-ból éfre vehetjük.

§. CCXIII.

Hafna az italnak ebben áll [1.] hogy a' kemény ételeket a' gyomorban félllyel aztatván, az eméltést segítse, és azokat híg

chylussá révén, a' vér közli által vigve. [2.] a' vért hígítsa, vékonyítsa, és a' leg forrósbab útakon-is folyhatóvá tégye: annak tisztességét óltsa; azt a' rothadástól oltalmazza, hivesítse, és a' mi abban önként vagy másképen meg-kezd veéni, a' vizellet útan ki-mossa, és a' bőrön mindenféle láthatlan gőz vagy izadság által ki vigye; és így a' vért megtisztítsa. [3.] hogy az egész testet, kiváltképen pedig az inakot, nedvesen és lágyan tartsa, a' hajla özásra és egyéb munkára alkalmatossá tégye. Egy főval, hogy a' fönöságot óltsa. Ezekből ébre vehetjük melly oktanul tselekedjenek az olyan Leányok és Agyfonyok, kik magokat az italtól csak nem egészen el-fogják: és ezen gonombaságokkal melly nehéz és fokféle nyavallyákat huzhatának a' magok nyakokra.

§ CCXIV.

Igy értvén az italoknak közönséges hasznait, könnyű lézen meg-határozni azt-is, *mi fele ital legyen leg egészségesebb?* Leg egészségesebb ugyan-is az (1. a' melly a' gyomorba és belekbe az eledelekkel az edényekben a' vérrel leg könnyebben és tökéletesebben özeve elegyedik. (2. a' melly olyan vékony, hogy a' leg forróbb útakon is szabadon folyhat. (3. melly a' rothadásnak ellent áll. (4. melly a' vér közül imét könnyen ki-válik, vagy a' testen hamar által megyen, és a' vizellet útján éaporan ki-takarodik. (5. a' melly

melly sem fagjával sem ízével magát nem itatja. De hogy a' nálunk szokásba lévő italok annál jobban meg-választhatlunk, lássunk azokról külön külön-is; hogy t. i. ezen említett jelek mellyikbe miként találtaflanak fel? és a' érint mellyik mennyire legyen egészséges vagy egészségtelen.

A' V I Z R Ö L .

§. CCXV.

AZ italok közt akár hasznát akár közönséges voltát nézzük leg első helyet érdemel a' Viz. *Galenus* ezt az egész föld tüzén minden Nemzetek közt közönséges, minden idejü, rendü és állapotu Embereknek, az az, nagyoknak, kicsinyeknek, zöccsnyeknek, gazdagoknak, egészségesekeknek, betegeknek 's ezek közt is akármi nevel nevezendő nyavallyákban sínlodóknak leg hasznosabb és leg hátróságosabb italoknak nevezi. *Fr. Hoffman*. erről még többet ír: *Ha van, úgy mond, e' világon egy mindeneknek minde- nekbe használó orvosság, a' bizony az én itéle- tem szerint, nem egyéb hanem a' közönséges viz.* Ez egyedül akármittele italban-is az a' mi a' komjúságot ólra: ez a' fájnak és orrnak fagjával és ízével hízkelkedni nem tud; és magát kelletlen nem itatja: ez a' vérben, mint egyéb erős fagu és tsipős ízü italok,

semmi hirtelen való változást, melly a' testnek és az elmének munkáját megzavarhatná, nem csinál. Imen Plátó is a' vízzel azt mondja, hogy azt ugyan igen öltson fereztetik, de magában igen sokat érő materia. Az özön viz előtt míg csak vízzel éltek az Emberek igen hosszú életűek vóltanak. Más az egyebként jó diétát tartó bormen ízák másoknál egészségesebbek; nevezet kérint, hogy fogaik és szemek világa jobban es tovább megtartsanak, tapasztalt dolog.

§. CCXVI.

Nem ok nélkül parantsolja tehát amaz orvosok nagy atyja Hippocrates is; Ha valaki valamely elméleti helyre megyen, hogy itt mind a' maga egészségét jól megtartsa, mind a' másit fundamentumison orvostassa, leg először azon helységben az idonek járását és vizeknek természetit igyekezze ki-tanúlni. Mert, úgy mond, valaminthogy a' vizek ízekre, nevezésekre, állásokra nézve egymástól sokat különböznek; úgy erejére nézve is egyik sokkal elebb való a' másiknál. A' víz bizony az egészség dolgában sokképen be-tart. Azt az örrrel be-ésvjük, meg-ivjük, kenyeret sütünk, étket főzünk vele, mosdunk, feredünk benne s a' t. azért haznót-is kárt-is könnyen tehet.

§. CCXVII.

Első Materiája a' víznek, viz-é, vagy némelyek kérint, föld légyen? a' mi tzelunkra tudni

tuani hatónalán. Hanem hogy legyen ab-
ban valami vékony *airneu spiritus*, aer,
olaj, só, föld, a' savanyu ízű vizekben, va-
is, megjegyzest érden el: Mert a' vizek közt
valo természetű különbség nevezetesen ebben
áll, hogy ezek közül ez vagy amaz, e' vagy
ama' vízben bővebben uralkodik.

Közönségeten a' vizek két *classi* ok a
oktatnak (1. savanyu ízűek. (2. édesek.
Mindentek ismet kétféle, vagy természet fe-
rirt meleg, vagy természet ferirt hideg. Né-
künk, minthogy itt csak a' közönséges italok-
rol akarunk közölni, materiánk léhen csak a'
meg-innya való édes vizek. Ezek közül
[minthogy ezek-is mint nevekre, úgy termé-
zetekre nézve-is egymástól sokat különböz-
nek,] mellyik mennyire legyen egészséges?
ezen jelekből szokták meg-ítelni. (1. Ha
semmi íze, sine és szaga nintsen, de akarmi
íz, mint és szagot könnyen magához véhen.
(2. Ha a' éomajságot lépen óltja, az ivó-
nak gyomrát nem terheli, és nem puffasztja,
egészesen a' víz. (3. Minél tisztábbak,
vékonyabbak, könnyebbek, a' tűznél ham-
arébb fel-forra-iak, onnan el-vétetvén hamarebb
meg-halnak, a' záppannal hamarebb meg-hab-
zanak, a' ruháóól hamarebb ki-táradnak, a'
kerti veteményeket hamarebb 's jobban meg-
főzik, a' réta vélek jobban meg-kél, a'
sótól kevesebbe zavaródnak meg, annál há-
R 5 nosab-

nosabbak az egészségre akármilyen nével nevezett vizek.

§. CCXVIII.

Ezen elő fájlalt jelek közül ugyan mindenik ritka vízben taláztatik-fel; hanem a' mellyikbe többek taláztatnak-fel az a' másnál egészségesebbnek tartatik. A' *Hó víz* a' tűznél nem könnyen forr-fel, a' zappannai is nehezen habzik-meg; de más felől legkönnyebb és vékonyabb, leg-tovább el-áll megzavarodás és romlás nélkül, a' fómjúságot leg kebben óltja: innen az élő állatok italára sokaktól leg jobbnak tartatik. A' forró természetű és heves országokat lakó Spanyolok, és Olokok bizony ezt olly hasznosnak tartják hogy azt az éftendőt mellyben annyi hó nem esett hogy nyárra magoknak elegendő havat tehesse-nek-el *inter nefas* a' betstelen éftendők közű fájlálák, mint a' mellyen őket sok veszedelmes nyavallyák fogák követni. Második rendben vagynak az ollyan *e ő vizek* mellyek szép tsendes időben, kivált *Martius*-ba, mikor még a' földi rohadt gőzök a' nap melege fel nem költötte, vagy mázor-is a' hozzás eszések után, a' mikor az elebbi eső az *aért* jól meg-molta volt, esnek. De ez épületek gazos fedeliről foilyó, vagy nyárban és őszel, mikor nagy melegek, fel-vezek, villámátok, mennydörgések vagynak, elő elő, valamint maga mindenkor igen rút lúg fűző, kénkö zágu, enyves kover ízű fekkott lenni, hamar

hamar meg-zöldül, rothad és fergesül, és igen sok izapot téven-le, úgy az egészségre részve is igen rossz ízű és alkalmatlan ital, am-bator a' tűznél hamar fel-forrjon, azután is hamar meg-hűljön és a' kappannal kaporán s dekekaton meg-habozzék-is.

§. CCXIX.

A' *Forrás vizek*, jóllehet az elő fám-lált próbákat a' hő és eső viznei kevésebbé-ültek-meg; de minthogy könnyebben kapas-tok, 's másként is a' leírt próbáktól nem mevéze távoznak-el, az itatra jóval inkább-ditsertettek. Igaz ugyan, hogy a' források-is nagyobbára a' hő és közönséges eső vízből leűnek; de minden a' hegyekről a' fovevények, k vetsek és közöklák rétei 's hasadékjai k zt a' kút fejekig le-űűródnek minden ke velen ízt és rúta alanságot le-vetkeznek. De je-gyező-meg (1. hogy a' források is nem mind egyaránt egészségesek, ugyan-is: a' mellyek lapályos, sáros és köves helyekről jűnek vagy ilyen helyeken fokadnak ki, esős idő-ben meg-zavaródnak, telhe be-fagynak, a' hólyas vázarságba ki-apadnak kevés betsille-ter érdemlenek. (2. A' leg-jobb forrás vi-zek is, ha föld alatt menő tsatornákon vete-nek, a' hol sem az *aer* sem a' nap sűgárai nem érherik és eleűtherik azokat, nem loká-ra meg-változnak, kivált ha a' tsatornák-is nem koból vagy mázas tserépből, hanem fe-kete ónból (melly a' ni terracketűneknek nagy

ellensége] vagy tiszol melly hamar megszorodhat] vagynak kezesitve. Innen vagyon hogy a' vatafokon fel-foke kuta'knak vize roz' izu , es tobbit e' egezségtelen zokott lenni .

Elé' valok az illyen forra'foknál a' derekas forra'sokból eredo , zép , tizta, tovenyes, kovetses vagy kő'izlás helyveken me'k'iről jö'vo *te'ge'zo patakok*, sot ha mar *nagyobbatska folyo vizekké* lettenek-is.

§. CCXX.

A' nagy folyo' vizek közül pedig mellyik mennyire légyen egezséges, azt rész' kerint a' forra'fokból a' hol toka'lnak, rész' kerint a' patakokból es folyo' vizekből mellyek bele' vaka'lnak, rész' kerint pedig es kiváltképen azon helyvekről a' mellyeken es a' mellyek mellett el-mennek , kellettik meg-hatarozni. Melly kerint a' verofényes, koves árkokon, erdőkön es mezőkön sebessen folyo' tizta hid'g vizek, az árnyékos izapos koves árkokon, vatafokon, falukon, vagy váro'fok es faluk mellett [a' honnan minden gazság belé'jek takarollik] la'san folydogaló, zavaros 's meleg vizeknél mindenkor egezségesebbeknek tartattak. E' felett, minthogy a' tiztátalan, m'j , es la'su vizekben a' halak inkább ve'rerik lakni, bő'v élé'iek es bá'torsá'gos laká'lok lévén azokba, 's inkább is szaporodhatnak , az igen hulas vizek-is eleitől fogva az egezségtelen vizek köze' vá'mlá'rtattak. De a' leg'jobb folyo' vizek-is mikor a' nagy záporok után

meg'

m g-avarának es nőnek, nem derekatok, mivel vélt, el a' hegyekrol 's máfunnan-is tok otstáns g áll belejek.

§. CCXXI.

A' *Kit vizek* a' folyó vizeknél alább valók. Mindazáltal ha dombos helyen, agyagos, kemény földben áttarttak, nem igen méjek, a' nap sűgáritól es a' szelektol szabadon jaranak, gyakran meretnek es tiztitatnak, a' föld alatt jó méjjen főveny kozt forranak, sem tó, sem perváta, sem gancj-comb, sem valami sáros es lapályos hely niats közel hozzájuk, kivált, ha nyárba hidegek, télbe pedig melegek szoktak lenni, mind innya mind konyhai fűksegie bátran forditathatnak. De a' melly kutak ellenkező állapottal vagynak, az álló tó-viznél keveséül elebb valók.

§. CCXXII.

Az *Álló t.-vizek* vékonyabb es nemesebb rézeaktól a' nap melege által meg főztatnak, sár bűzűek, magokban meg-rotladnak, békaknak, legyeknek, es egyéb főkfele bogaraknak, mellyek nyárba a' tók felett seregenként repdesnek, tojálaival, mindenféle fegekkel 's a' t. tellyesek. Innen nem csak a' záznak rož izűek, hanem az egészsegnek-is felette ártalmalók. A' gyomrot, meg-puffasztják, az eméltést meg-akadályoztatják, az ételbeli kívánságot el-torik, a' *chylust* es a' vert meg-poshasztják, a' beleket er-eretelemtik

és fők féle tsu la férgekkel 's geleztákkal megtöltik, a' vizelletet fel-akasztják, a' *granulá-* kor meg-dugják 's a' t. és tsemert, *colicát*, verhaszt, nehéz lehelést, gejvat, *hypochondiá-* ca nyavallyít, *melancholiát*, *calculust*, *scorbu-* tust. fekellyes febeket, vizkorságot, fő-beli nehézséget, ostoba ézt 's a t. okoznak.

§. CCXXIII.

Ezen és több czekhez hasonló ártalmnak el-fordítására az e féle roz. vizeknek egyetlen egy ut ha azokat a' vizellet vagy verejtek útján minnen magunkból minel hamarébb lehet ki-hathatjuk.* A' mezei munkások bizony azon fők roz meg-vevett vizeknek, mellyeket nyáron által főkör meg-innya kén-ferítetnek, ártalmat, nem egyebbel, hanem a' munka közbe való gyakor izzadással űzik-el. Ez *antidotum* máloknak-is főköt használhat. De e' mellett, azokkal-is, melyek az izzadást vagy láthatatlan gőzt fegetlik es a' vizelletet űzik, minéműek, a' fokuagyma, pár es veres hagymák, peter'sellyem gy kér, etzet, jó bor, eget bor, mindentele fűze.ka-mok, pipázás 's több e'felck, illyenkor ház-noson elhetünk.

§. CCXXIV.

Meg-jegyzést ér-lemei továbbá még az-is: hogy a' vizek annyiban-is a' mennyiben hidegek vagy melegek az egészség körül ház-not-is kárt-is főköt tenetnek. A' meleg viz-ről alabb, mison a' *berlathic* ital elő fordul,

bolunk. A' mi a' hideg vizet illeti: ez a' mi testünknek *fibráit* nagyon erősíti, lebeszebb és keményebb mozgásra indítja, 's e' kerint a' nedvességeket-is velek ferényebben mozgattatja; e' mellett, a' vért minden orvosságok felett hivesíti, az azt fel-gyúlastó és meg-rothasztó mérges gőzöket abban ki-óltja. Ezen erejével, mind a' gyomorba és belekbe, mind azon túl az erekbe máfoknak-is, de kiváltképen a' forróbb természetű, hevítő és rézégítő italokkal bőven élő zeméllyekben, főként a' nyári hévségekben, meg-be-tsülhetetlen hasznokat tézen. De jó erős, ép és minden rézeiben egyaránt meleg testet kíván. Valamikor a' *bilis* és egyéb meg-ve-zett tsipős materia a' belső rézeket; vagy az egész testet ragja, égeti és el-žáraztja, a' tiž-ta jó hideg víznél bizony nem tsak italt, hanem ö. volságo:-is hasznolabbat ki-gondolni nem lehet. Innen ezt mindennemű nyavallyákban, mellyek a' rézégítő italokból vagy a' *bilis*nek rend kívül való meg-gyuléséből és fel-gyúladásából következnek, minéműek gyakrabban a' fő fájások, náthák, orr, vér tolyyások, vér, pokétek, tagoknak el-erőtlenedési, kövénny, *calculus*, žaraz, kemény kohogétek, gyomor égétek, és fájat k, žaraz heves *colicák*, nagy forrósaggal és ragállyal járó nyári és özi hányások és has menétek, a' forróbb természeteket tartó *hypochondriaca* és *hysterica affectok* 's a t. a' jó hideg vizet gy. k.

gyakran és bőven innya, mind meg-elzésére, mind meg-orvoslásá a ezen nyavallyáknak minden orvótságok felett *communissimá* fok helyeken a' maga irásiban a'na' b. e *Fr. Hoffmann*. Nevezetelen, az erős, torró, nagy százá a láífal, belso hévséggel és fón áhozáífal járo hideglelesekben, ha zinte himlö, vagy órántz követni. is azokat, a' hideg vizet, mint leg házrólbb orvótságot a' meg-eleg d. a parantsolja a lattatni: es felelebb tsáala azoknak bol ogra'anságot, a' kik félvértáttól, hogy ha a' beteg hideg vizet izik nem izzathat vagy a' himlöje és órántza ki nem üthet, azt a' víznyáíssággal meg-epezik. Sor inkább ó záma nélkül tapáí-talta, hogy a' meleg italok es izzáíró or-vótságot sem mit nem tehetnek, a' hideg viz ítal utáí pedig képer meg-eledtenek, derekafón meg-izzadtanak és himlöztenek az az e. ött el-tikkauc es zintén halogló betegek.

§. CCXXV.

Illö mindzáíttal a' le írt Személyeknek is a' hideg viz ítalba jó mólot tartani, az az, ahol egyzéríben rent kívül fokot be nem tölte íti; es minden a' hideg vízzel bővebbetsken élnek, gyomrok környékit es a' láíukat kívül jó melegre tartani. Kiváltképen pedig, ill ezen regulara vízhalnacafón figye'lemezni azoknak (a' a' kiknek retek a' haragrol vagy *communissimá* erőlen fel melege-
dett, annyivatis inkább ha már izzáísságnan
van .

van. Mert semmiből hamarebb kohogés, nehez lehelés, ver pokés, tsüklás, ziv-dobogás, *pluritis*, belső *inflammatio*k, száraz betegség, maj és lép dagadatok, vízkorsag 's a' t. nem következnek, mint az ilyenkori erős hideg víz italból. Ártalmos a' fok hideg víz ital, (2. azoknak-is kikben valami gyanúság lehet hogy ez, vagy amaz belső része ki van lebesfel. e. (3. Kiken a' sülly, vagy hó-*zám* *actu* foly, vagy indulo felben vagyon; mert azokat vagy meg-akasztja vagy rend kívül meg-indítja. Ártalmos (4. a' kik *spasmi* okkal, nyálalátókkal gyakran bajoskodnak, mint tobire a' Leányok és Azkzonyok. Ugy (5. azoknak-is a' kik erotlenek 's egyéb irant-is hideg es nedves testuek mint a' kis gyermekek es öreg emberek. Nem jó (6. a' hideg víz a' gyenge gyomru es takonnyal meg-rakodott belü Szemellyeknek-is.

Hogy ha pedig valaki oktanul fok hideg vizet ivutt; annak ártalmának el-fordítására nints jobb mint a' mindjárást tejendő erős *commotio*, mint ez a' lovak példájából-is meg-tettzik. vagy hirtelen jó boven meleg vizet, *herbathet*, *küvet*, vagy meleg bort horpolvén, az ágyba le-fekünni es ott magát jól meg-izzasztani.

§. CCXXVI.

A' vizeknek hioait négy képen szokták igazítani. [1. Tartják, hogy az izop vagy toveny az edeny fenekire zalyon-le. [2.

Ruhan vagy tövenyen által zúrik, hogy az enyves tisztálanság abból maradjon-ki. [3. meg főzik hogy éles nyersesége lágyúljon, vagy ha valami férgek es azoknak tojái vóltanak benne, vezézenek-el. [4. *destillál*ják, hogy a' vastag kövér réze, melly gőzbe nem mehet, vályyon külön. Volnának még a' vizrol fok lép meg-jegyzésre méltó dolgok, de azokra ez úttal ki-terjedkednünk a' rövidség nem engedi.

A' B O R R O L.

§. CCXXVII.

A' Szőlő, gyümölcshire nézve, esméretes volt ugyan az özön viz előtt is, 's lehet hogy annak ki-fátsart levét-is itták; de a' miképen lehellen abból rézégítő italt vagy *bor*t kéviteni, fok Tudós Emberek ítélete szerint, Nőe találta az özön viz után-fel. A' régi Pogány Görögök ezt *Bacchus*nak, a' Jupiter, *Semele*től való fiának tulajdonítják: a' honnan őt, a' többek közt, *Bor Istenének*-is nevezik. Ki lett légyen pedig valósággal ez a' *Bacchus*, Nőe-é vagy más valaki, én azt nem *disputá*lom. Inkább kívánság nekünk a' mi tzelünkra tudni azt [1. a' Bornak matériája miből áll? [2. a' Borok közt kőrekre, ízekre, idejekre nézve mi különbség légyen; és a' szerint mellyik bor mennyire légyen egészséges vagy

egés-

egészségtelen? [3. a' Bor az egészségre mit harnáljon? [4. mit érthet? [5. hogy lehetlen a' borokon igazítást tenni, ha éinek ízek vagy erejek nem egészen tettek? Ezeket azért rendel fel-véven a' rövidséghez képest, egy kevéssé jobb móddal vizsgáljuk-meg.

§. CCXXVIII.

Materiája a' Bornak [1. nagyobb rézin viz. [2. vagyon ebben holmi savanyu ízi só-is el-olvadva, mellynek durvább réze, minekutánna a' meg-forrás által a' multnak enyvelisége oda lézen, a' seprövel a' hordó fenekére áll, és körül annak oldalaira rakodik, 's *tartarusnak*, bor könek neveztetik. Ez, minel hidegebb, nedveébb, átnyékofabb és agyagofabb helyen van a' éöllö, és roézábbul ért-meg, annál nagyobb mértékbe van benne. [3. Vagyon a' borba a' nap melege által igen el-vékonyítatott vagy apró részekre osztott és a' sóval 's vízzel tökéletelen egybe elegyitetett *olaj* vagy melegítő, erősítő 's vídamító *spiritus*. E' rézi már a' bort borrá; a' reégitő erő-is csak ebben vagyon: ez az a' melly *destillatio* által ki-választatván, megéokott gyúlni és lángba mégyen: e' nélkül a' leg jobb borból-is csak valami ízetlen savanyu viz lézen. De vagyon [4. a' éáraz, palas, verofényes helyeken termett borokba holmi méz forma fejer föld-is: a' honnan az ilyen borok *Mefes boroknak* is neveztetnek.

§. CCXXIX.

Az Országok, Váralok, Faluk és Hegyek űerint-is a' hol termettek a' borok, azok kozt nagy különbég vagyon. De nekünk azokra-is ki-lépni a' rövidség nem engedi. Másként-is, űinerül, űzéról és űagyaról, akár hol termet borokat-is hátorságosabban 's jobban-is meg-lehet határozni, mennyire legyenek jók és egészségek, mint a' helyeknek, a' hol termettek, neveiről. {1. A' viz űinü fejer borok, a' más fele űinüeknel rend űerint erőtlenebbek, még pedig, mivel i' kádb' kezeltt az ő űinek a' viznek űinéhez annál erőtlenebbek és hamarobb-is meg-fordulnak. Innen az ilyen űinü borokat, a' mely ezten-dőben teremnek abban többire el-is űoktak kolteni. Egyéb i'ant, minthogy rezegető és gyúasztó erő kevesebb van benne, a' űon-juságot más űinü boroknál inkább őlták, a' vért jobban vékonyítják és tisztítják, a' testet bővebben nedveítik, a' forróbb természetű és gyenge fejű tanuló Embereknek, kivált a' melegebb tartományokba es nyári heves napokba hasznosabbak-is. Választani kell a' mely tiszta es vékony; mert a' vérrel tokélletelebben őzve elegyedik, a' vizelletet-is inkább űzi, mely, a' mint fellyebb meg-jegyzettük vala, az italok egészséges voltának egyik tsalhatatlan jele.

§. CCXXX.

Az arany űinü sárga borok (ha t. i. az
tis-

frissen és természet szerint van benne,) olajjal és rézregítő *spiritussal* igen gazdagok. Ha pedig egytörsmind kristály finü fényesek-is, a' napfényre tartatván tsillámlanak, midön a' pohárba töltenek pe'segnek és fel-föknek, jele hogy a' nevezet *spiritus* benne tökéletesen el-kézült és ki palleroztatott. Illyen vala régen a' Rómaiaknál a' *vinum Theologorum* is a' vallást magyarázó papok bora-is. Ezek a' más finü boroknál a' gyomrot és az egész testet inkább melegítik, az elmét jobban vidítják, de hamarébb-is rézregítenek, 's fő-fájást-is gyakrabban okoznak. E're nézve a' véres és forró testü Embereknek, közönséges írolra, főként viz nélkül, nem igen alkalmazotok: a' *plegmaticus*, hideg és gyenge gyomru Személyeknek pedig, orvosság gyanánt lehernek. De jegyezd-meg, hogy az illyen borok-is minél vastagabbak, annál inkább meg-terhelik a' testet, inkább el-bolondítják az elmét, és fő-fájást-is terhesébbet okoznak. Ellenben minél vékonyabb és tisztább finüek, annál hamarébb el-járják a' testet és saporábban meg-zavarják az elmét, de kevesébbé terhelik-meg azt, és rézregítő erejek-is annál hamarébb el-özlük, 's kövérésképen az egészségre nevezé-is, annál elébb valók.

§. CCXXXI.

A' *veres finü borok* többire fojtós ízűek, és így a' gyomrot, és az egész testet, fojtó

erejekkel, jobban erőfitik; de a' resten későbbre verekedhetvén által, azt inkább megterhelik, a' vért-is erőfőbbben bővítik. Innen, a' fok veri, fokot ülő, *arénás*, és a' forulásra egyébként is hajlandó Személyeknek könnyen megárthatnak; azoknak pedig, kiknek halok rendinél inkább mégyen, és gyakran okádoznak, fokot használhatnak. A' *fekete borok* a veresnél-is inkább forítanak; és mint-hogy a' benne lévő olaj többire igen vastag és enyves fokott lenni, a' főre fokkal későbbre és nehezebben hághatnak, de végrére az agyvelőt felettébb elnyomják. E' mellett a' májnak, lépnek, veséknek, *glanduláknak* foros edényeiben-is gyakran megdugulnak, és *bypochondriaca* nyavallyát, *melancholiát*, vizellet megrekedést, *calculust*, vizkorságot s a' t. okoznak; *spirítusok*-is igen vastagok és enyvesek kékülnek belolok; a' honnan az e'féle borokkal élők lomhák, restek és ostoba elméjük-is foktak lenni. Egyéb iránt a' testet bőven táplálják, innen az erős munkas Embereknek a' fehér és sárga színű borokkal alkalmatolabbak.

§. CCXXXII.

Izekre nézve, az *édes kedvű*, de még-is a' hájjat és gyomrot egy kevésé csipő borok leg jobbak. Mert az igen édes bor, ha azért édes, hogy jól meg nem forrot, puffadságot, felet, hasmenést, gyomor fájást, has tekerést, fő-fedülést, álmoúságot, okoz:

ha

ha pedig az olajnak vastagsága s lóksága, és a' tartarumnak vagy savanyu sónak kevés volta miatt édes, mint az Olof, *Canariai*, Spanyol es fok Francia borok, nálunk-is a' Tokai, és az afféu füllő borok, a' vájnak, tüdőknék, gyomornak és beleknék ugyan igen kedvesek, 's nagyon-is hajnotok; mert a' köhögést és rekedezést le-tsendesítik, a' savanyu tsinöfséget az egész testbe, közelebb pedig a' gyomorba és belekbe ki-óltják, a' *spasmusokat* el-ókoztatják, a' élelet ézik, az inakot erősítik, a' testet hízlalják, a' vért bővítik; de hóvász és höv éléssel ezt felettebb fel-gyúlatják, és rothadásra kékítik; és így az Embert könnyen igen veszedelmes forró nyavalyákban ejtik. A' *gyenge savanyu borok*, a' homjúságot óltják; a' vért vékonyítják és tisztítják, erőssen hajtván a' vizelletet; a' megdugult ereket ki-bontják; a' testet erősítik, 's következésképen az egészséggel lépen meg-egyeznek. De a' mellyek erőssen *savanyuk*, puffadságot, gyomor rágást, zorulást, élelet, rekedezést, köhögést, mejj-fájást, *spasmusokat*, nyilalláfokat, köhvényt, *calculust*, 's a' t. élnék. Ha pedig a' savanyúsággal együtt fojtós izüek-is, mind ezeket bamarébb és nagyobb mértékben tselekezik.

§. CCXXXIII.

Szaga a' boroknak minél kedvesebb, hathatódabb, és inkább éléti az agy-velőt, magok-s annál egészségesebbek, és az inakot

inkább erősítik. De a' kedvetlen fagu borok, akár honnan kapták roz' fagjokat, az egészségnek - is ártalmalik. A' mellyeknek pedig semmi fagjok nintsen, mint lók tejér és fekete boroknak, mind erőtlenek és vizelek.

§. CCXXXIV.

Ideiekre nézve-is a' borok közt nagy különbség tapasztaltatik. Mert a' *mellek még forrásokban* vagynak, felet, has-menést, has-tekerést, vér-hast csinálnak; a' vizeletet felakasztják, és vad, mérges gőzökkel [mellyek fokakat, kik az olyan pintzokbe, a' hol ajtó be-zárva feles borok forának, hirtelen lémentenek, helybe meg-oltenek,] a' *ffiritusok* az agy-veloben meg-zavarják, és gyakran háboru, sőt igen védelemes álmat-is okoznak. A' *jól meg-érfult új borok* az ő boroknál *ffiritussal* mindenkor gazdagabbak; és mivel a' *tartarus* vagy savanyusó-is [melly időre el-vékonyodik, és nagy rézin a' hordók oldalaira rakodik;] ezekben meg éles és bőv, tsipőlebb ízűek-is. Innen, az ő borokná a' mi testünknek *fibrait* keményebben öztönözik, jobban erősítik és keveslebbé záraztják; a' vérben-is nagyobb *impetust* csinálnak; vastagabb, de elevenebb és tartósabb *ffiritusok* cinentek az inakban; rékéségeit-is nagyobbab és hekéafabhat okoznak. Mellyektől megterezik, hogy a' kikben a' test elős nters, és minden belső *obstruptionok* és sebektől tizra

az agy-velő kemény, az inak szárazok, és erőflek, azoknak az új borok az ó boroknál hasznosabbak és egészségesebbek. Ellenben az ó borok, minthogy a' gyakran forrdogálás által mind jobban jobban meg tisztulnak, vékonyúlnak, és felidülnek; a' testnek forróbb edényeit jobban meg-hatják, a' vér inkább melegszik, a' vizelletet és a' láthatatlan gőzt tövchben hatják, a' gyenge inakot sebben erősítik, a' *stajmusok*at és nyilallásokat jobban ólják: a' belső rézeiket kiesebben enyhítik, az eméltést hatalmasobban segítik, a' felet de ekaábban óztatják, a' testet nagyobb mértékben szárazítják, meg-olvastván mintegy annak nyálas kövérségeit. Innen az erőtlen, beteges, hideg és nedves *temperamentumu*, féllél, *obstru. sio*kkal, nyilallásokkal küzködő Személyeknek, nevezetesen pedig az *Atho-*nyoknak, és vén Embereknek az új bornál sokkal egészségesebbek.

§. CCXXXV.

Tarrani a' fekete vagy veres színű, fojtós ízű, vastag borok leg alkalmasabbak. Sok hiteles írók bizonyítják, hogy az e'féle borokat sokan, kivált Görög és Olof Országokban, a' hol többire ilyen természetű borok teremnek, 200. Évtendőig, sőt tovább is el-tartottak, és minél régiebbek vóltanak, annál jobb ízűekké és egészségesebbekké váltanak. A' sárga színű és közép vastagságu borok közép idejekben, a' viz vagy fejer

Éinnek újj korokban elébb valók, mert ezek csak éftendön túl is többire meg-iördulnak, amazok pedig avas izüekké léznek.

§. CCXXXVI.

A' mi már közönségesen a' Bornak *Hof-nait* illeti: azt mondotta regen *Asclepiádes* M. T. *Ciceróval* együtt élt, és velie nagy bátorságot tartott híes Római orvos; hogy azokat az Istenek sem tudnák mind elo fámlálni. *Fr. Hoffman-is.* e'rtől így ír: „Regen „dolgoznak az Emberek, és nagy korgalmatos- „sággal keresnek olyan bátorságos efközs, melly „rólok minden nyavallyút és erőtlenséget el-fordit- „hatna, és őket erőssékké, egéksége'ekké és hof- „fu életüekké tehetné. De vallyon a' bornál „jobbát és alkalmatosabbát lehessen-e ki-gondolni- „nok, én nem láthatom. Vagynak sok hofnos és „ditséretes orvolságok, de a' borhoz épen nem „hasonlitandók, mivel ez nem csak a' testben „dolgozik, hanem az el-nét-is meg-újítja, és an- „nak munkáit tsudaképen segíti. A' Bölts *Sirak* R. xxxi. ψ . 30: 32. ezt az élethez ha- „sonlitja, sőt e' nélkül az életet életnek sem tartja: *Mitsoda* [úgy mond:] az élet bor nélkül! meg-vidámitja ez a' fívet és örömmel bé-tölti az elmét, melly az egékségre igen hof- nos. Maga az UR ISTEN midön látná, hogy a' föld éinén majd éftendeig fekürt özön viz, és azután-is a' sok hátra maradt álló tó vizeknek és fertőknek rothadt göze az éert, plántákat, és így az ezekkel elő-állá-
rok-

toknak húliait-is egészségtelenebbé tették volna; és hogy a' Noé éivet-is az Embereken és minden élő-állatokon történt zörnyü veszedelemnek, és a' föld finen mindenféle látzó izonyu pusztaságnak keletéség, felemlése és elgondolása miatt az únalom, és *melancholia* el-fogta, mindjárt borra kaptatá ötet, hogy ez által tetierol a' ryavallyágot, elméjétől a' bánatot mekke tűzné es el háritaná.

§. CCXXXVII.

Nem-is lézen nehéz a' bornak illy nagy és féllyeien ki-teredo hatnait el-hinni, ha az elmet és a' testet ostromló nyavallyáknak kútfjeit felkeressük. Ugyan-is, még a' köz-nép előtt-is esméreres dolog az, hogy minden nem i erotlensegek kármaznak vagy egyvetelen a' gyomornak roé eméztéséből, vagy a' vér keringésinek [melly többire ennek enyves, nyúlós vastagsága miatt esik:] megbomlásából, vagy a' testből ki-takarodni fokott természetü tiétátalanságnak ben-rekedéséből. Már pedig, mind az okosság, mind a' szemmel látott dolog tanítja, hogy a' jó bor mind ezek ellen igen lépen használjon. Ez az Apóstol Sz. Pál *1 Tim. 5. 23.* és minden Doctörök itélete kerint, a' gyomrot nagyon erofiti, és így a' jó eméztésre-is derekafon segiti: a' vérnek hígságát, sebeslebb 's szabadabb folyását tapasztalhatóképen öregbiti, mint testünk meg-könnyüleit, elménk meg-vidámulása, *pulsusunk* erősebb és sebeslebb.

fel-verése, ortzáink meg-piroffodása 's a' t. nyilván tanítják. Ez a' benne lévő nemes olajjal, vagy *Spiritu*ssal a' mi inainkban lakó *Spiritu*okat minden italok és ételek felett hűvit én, azoknak erejét neveli, és tsipős lávával ösrönözvén sebessebb és erősebb mozgásra indítja. Mellyel nem csak a' gyomorbeli eméztést, a' vérnek 's minden ebből ki-váló nedv-ségeknak jobb 's léporább el-készülésér, illendő helyeken való ki-válásár, és mindenez alatt gyil-risztátalanságoknak, a' ganéjnak, vizelletnek, Iathatatlan gőzök maga idejében való ki-hajtattatásfokot hatalmason segítik; hanem az el-met-is, melly a' nagy unalom és sokféle gondok miatt sokkor csak nem a' pokol fenekire nvo natott vala-le, ki monthatatlan örömmel bé-töltvén mintegy menyországban emeli; vagy leg alább álmra havván kínnyait megnyhíti: annak tehettségeit szemlátomást öregbíti, élelti és frissíti. E' vala kétség kívül az oka, hogy régen a' Persák és Németek minden nagy dolgokról pohárok közt kezetik vala *traktál*ni; állandóbbnak tartván azt, a' mit boros fővel ki-gondolnának és meg-határoznának, mint a' mellyet józanon végeznének; mint azokról *Strabo*, ezekről pedig *Tacitus* írásban hagyták.

§. CCXXXVIII.

De valamint egyéb nagy háfnu ezközök, úgy, az ISTÉNnek ezen meg-betsülhetetlen ajándéka, a' bor-is, valamenyit háfnál-

nálhat rendes étellel, éintén annyit árthat a vízze étellel; úgy hogy, alig találtafsék olly méreg, melly eleitől togva mind a' testben, mind az elmében több és nagyobb károkat tett volna 's tenne még ma-is, mint a' bor. *Bisbequins* írja, hogy *Malumet* a' Török val-lasnak koholója, utazván egykor, bé-tér egy hazhoz, a' hol lakadalmi vendégség tartatik vala; látja az Embereknek jó kedveket, nyá-jaskodásokat, nevetéleket, tsokolódásokat; kerdi mitől légyen az? mondják, hogy a' bortól; akkor kezeit fel-fogván, meg-áldja a' bort, mint a' melly az Embereket tsak nem angyalokká teheti; harmadnap múlva ugyan oda vízze fordulván, látja mindenfelé a' fok vert, tsonka kezét lábat, fejet, kerdi mi do-log légyen az? mondják, hogy azok a' jó kelvü barátságos Emberek, minekutánna a' borból fokot ittanak, meg-dühödvén, egymás-ra támadtanak, és e' főrnnyü dolgot úgy tse-lekedték. Akkor ö-is meg-változtatván áldá-sát, meg-átkozza a' bort, és ördögi talál-mánynak nevezvén, a' maga követőitől halá-los büntetés alatt végképen el-tűtja: a' hon-nan a' Törökök közt bort innya még ma-is kárhozatos véreknek tartatik. De az oko-faoo Nemzetek illy bolondságra vetemedni fuktségcsnek nem tartják; hanem, hogy e' nem-s itალიal mindenek igen mértékletesen cs ckolon éltynenek annal forgalmatosabbán jovalják, mi-nel hamarab meg-tsa-hatja ez kedves ízével

az oktalanabbakat. Igaz dolog ugyan, hogy a' jó bor italban néha a' mértéken túl lépni sem ártalmas, sőt sokaknak orvolság gyanúra vagyon; nem lévén elégséges a' rendes ital az elmét az epefő gondoktól, a' tettet pedig az abban létező lélyel lappangó tisztatlanságtól meg-tisztítani. Mellyre nézve a' Régiek, nevezetelen *Avicenna* híres Arabs orvos, *Discorides*, sőt maga a' bölcs *Socrates*-is, minden hóhnapban egyzet 's kétféle meg-rézegegni, hogy a' hányás, izzadás es fok vizelés által, ez alkalmatóságokkal, a' tetti tisztulhasson, erősen jovalják. De bizony rézegegre innva mint gyalázat, úgy valami ártalom nélkül-is alig lehet, ha éinte az mindeneken hirtelen meg nem terzik-is.

Ez mindazáltal éenyvedhetőbb; de a' gyakor rézegekedés mind a' tettet, mind az elmét a' magok rendes munkájoknak folytatására épen elégtelenné teszi; mindenféle meg-orvasolhatatlan nyavallyákkal el-tölti; és magát az életet-is nem fokára bizonyoson el-rontja. Mert midőn a' vér a' bornak tuzétől ottan ottan rend kívül fel-gyúlad, meg-ritkul, és mindenféle nagy sebességgel rohan. (1. A' tagoknak rendes mozgáit mindannyifor fel-forgatja, az elmének *ideáit* egybe zavartja, az indulatoknak záboláit el-zaggatja; és azokat minden erőzakra kézen fogva von-
za. (2. Külső belső *inflammatiokat*, forró hideg-lelést, kem-fájást, fo-fájást, nyavallya
toret,

törést, védelemes álmolságot, gutta ütést, 's öbb e'féle nehéz 's hirtelen való nyavallyákat okoz. (3. A' felettébb való fehéítés által el-eretlenítvén az edényeknek *fibráit*, a' vérnek és egyéb nedvességeknek el-keztésére 's mozgatasára azokat tehetetlené téfi; mely miatt o'zán az *egész* test el-lágyul, el-erőtlenül, el-zárad és zantelenul, rezkeregesse és minden nyavallyáknak, nevezetlén a' kökövénynek, *calculum*nak, vizkorságnak, fulladoztsáknak főkévé lezén. E' felett az érzékenységek is meg-tompulnak, az elmének elevensege és vidámsága ki-aluúak, és minden tehertsegei el-lankadnak, ha bódogtalan állapotoknak öregbitésére, és bizonyos védelemeknek lietterésére, tsüggedező természeteket több több bornak itajával ottan ottan nem ébreftik, a' miut mind ezeket a' mindennapi peluak az elegen-is túl bizonyítják. Tapasztalt dolog az-is, hogy a' borizák Emberek többire vagy magtalanok, vagy beteges, rézeges és ostoba magzatokat nemzenek. Innen *Diogenes* midon egy rézeg ostoba ifjúval találkoznak, azt *rézeg atyától fámozottnak* nevezi.

§. CCXXXIX.

Árt pedig a' fok bor ital mások felett [1. a' Gyermekeknek. Mert azokat gyakran nyavallya töröfse téfi, vagy egyéb forró nyavallyában ejtvén, hirtelen a' koporsóba zárja; leg-alább, az ő novéieket meg-gátolja, tes.

tefeket el-orotieniti és életeket bizonyon meg-vidíti, idő nap előtt meg-karaktván beütköz a tsontokat és az edényeknek *jurait*. Innen ugy-is látjuk, hogy a' bol földin többire kurta, az evaki, havalis és bor nélkül való helységekben pedig nagy zal, erös, és hozza cseta Emberek teremnek. A' kis kutyáknak-is, hogy nagyot ne nőjjenek, gyakran etetett, bort, vagy éget bort kórtak torkokba tolteni. Ez okokra nézve *Pusto* törvény érint meg-is tiltotta volt, hogy 18. ezentes koráig, a' gyermekeknek lenki bort ne adjon. 2. Az egyen-iránt-is veres, forró ternevetés és a' magok indulatit zabolani hordozni nem tudó személyeknek. Mert az ilyeneket vezedelmes forró nyavallyákban, és mindennéma rut vetkekbe és törvénytelen islekedetekbe leg hamarebb tártja: nevezetesen a' parázna-sagra és gyilkolságra mintegy kézen fogva vana. Mert ama kozonseges vers érint:

Et venus in vino, ignis in igne furit.

Az Apostol Sz. Pal-is jóvallya az Efésusbéli-eknek, hogy *meg ne rejzgeujenek bor miatt; mert abban bűnig ugyan.* E' való ketség kívül az oka, hogy eleinten, a' mint *Gelus* írja, Konnaban az Asszonyoknak a' bort meg csak meg-köitölni sem vana szabad; és valamikor az o rejek és annak atyjaiat nazokosan lepnek vana, azokat mindenkor meg-keil való

tsokolniok, hogy fájoknak fagyjáról ézre vehetnek, ha titkon bort ittanak volna. *Valerius maximus*ből olvassuk, hogy *Egnatius Metellus* meg-érezvén egykor a' magaféleségin, hogy bort ivott, azt helybe agyon ütötte; és nem hogy baja lett volna érte, de senk meg sem pirongatta. [3. Régi meg-jegyzése *Hippocrates*nek, hogy azok-is, kikben az agy-i velo és az abból származó inak gyengék, igen roé ihatók. Mert a' bornak ereje őket mind-járt meg-hatja, és az inak lágy-sága miatt, a' *spiritus*okat benne hamar el-nyomja. [4. Ártalmas a' fok bor az olyanoknak-is, a' kik akárminémü vér folyásra rend kívül hajlandok, kövénnyel, *calculussal*, köhögéssel, fázraz betegséggel, nyavallya töréssel, kem és fõ-fájással kintodnak, fõként ha ezen nyavallyának első okai köz-i is bé-tsúgott volt a' böven pohározás. Ugy azoknak-is, kik fázrazon, vagy telteknek egyéb részein fájós, fázraz, veres vagy fekete színü és könnyen vérezõ sebeket vitelnek; kivált ha magok-is fázraz és heves természetük, és már öregsegre hanyotlanak.

§. CCXL.

Nevezetes kérdés, nem tsak a' köz-nép, hanem õ magok a' *Doctörök* között-is: *lehet-e valaha a' forró nyavallyákban bort adni?* *Hippocrates* a' küntelen tartó forró hieglelésben a' fejer és vizes bort nem tsak meg-elgedi, hanem jóvallya-is. *Helmontius*-is azt uja, hogy

ha az illvenek néha néha egy egy keves bort
 ifnak, fokkal könnyebben gyavúlnak, ereiek
 jobban meg marad, és a' mi el-fogyott volt,
 az-is hamarébb meg-jo. *Fr. Hoffman*-is azon
 kívül, mikor a' hideglelés valami külső vagy
 belső résznek *inflammation*-jától vagon, minden
 féle hiheglelésben háznosnak mondja a' gyen-
 ge fejer bort. Sőt az olyan forró hidegle-
 lésben, melly az Embernek erejét egyne
 rendkívül el-*kakasztja*, és a' *pulst* felettébb
 el-gyengíti, magában való meg rothadásra ke-
 zítvén az egész vért; és midőn az orbántz,
 vagy himlő ki nem lehet a' természetnek nagy
 laukadsága miatt, a' sárga színű jó erős, vé-
 kony bornal jobbat nem tart, ha ebből nap-
 jában háromszor, négyszer egy kalinnyal meg-
 itatnak a' beteggel. Mert ez [úgy mond:]
 az erőt meg újítja, a' *spiritusok*at meg-életíti,
 a' vér keringését szabadabbá teszi, és azt a'
 külső részekre nagyobb telhetőséggel hajtván,
 az abban uralkodó mérget vagy tisztátalansá-
 got, láthatatlan gőz, izadság, himlő vagy
 orbántz formában a' testből ki-hajtja.

§. CCXLI.

Háttra van, hogy zollyunk még a' bo-
 roknak nemelly *in g-j bbitásiról* is, a' mennyi-
 ben t. i. azokat holmi mesterség által a' zern-
 nek és zajnak valamivel kedvelőbbnek, sőt
 az egészségnek-is néha háznosábbnak lehet ten-
 ni. A' sárga es piros szín a' borba leg ked-
 velőbb: az sáfrannyal, sárga gyombérrel,

(cu c ma) ez meggyyel, veres fűlő hajjal, *Rubia* gyökérrel, *Brazilai* veres fával, *Aralia* vagy bor festő tűnek gyümöltsevel 's a' t. fők. tán me - a m. Nem is téri ezek közül egyik is a' bort egészségtelenné, ha zinte ízét megzavarja is. Nemelylek hogy az új bor a' forrás által meg ne savanyodhassék, azt erősen bé-zárva vagy meg-fojtva hideg helyre tezik, de ez min hogy ma'd a gyomorba kezd forrani, igen egészségtelen. Mások hogy hamar-is meg-tűtüljön, édesen-is ma adjon, a' mustot meg-főzik. De így egyzsermind erejétől-is egészen meg-foztják. Mások óltatlan mezet, meg-égetett alabástromi követ vagy tojás haját, krétát 's több e' teleket, mellyek a' bornak terméketi savanyu savát meg-változtatják, és magokkal a' seprő közti fálitják, hánynak belé. De ezektől-is a' bor ízettelenné, fő-fájólsá lézen, a' testet erősen fárajtja és a' vért rothadásra kéziti. Találtattak régen, vagynak még ma-is Spanyol Országba 's kétség kívül mált-is, a' kik hogy savanyu borok édesedjek, fekete ón port, arany vagy ezüst gléttet, *gypsumot* 's a' t. teznek belé. De ezek mind valóságos megek; a' honnan a' bor-is, melly ezekkel édesitetik, ziv fo-rulást, fulladozást, has tekerést, *colicát*, fázaz betegséget 's időre halalt-is okoz. In-nen III. *Fridericus Rom. Imp.* 's azután a' Frantziak-is halálos törvényt irtanak azok el-len, kik ezt tselekedni meg-tapažtaltattak.

Az ilyen bort nemeltyek ítélete szerint megismerhetni; ha el-olvaadt bor kö olajt, gálitzkő olajt, erős etzetet vagy pár lúgot toltenek belé; mert azonnal meg-zavarodik, és holmi por áll-le az edény fenekire. Nád-mézzel vagy éin mézzel leg bátorságosabb a' bor savanyuságát mérsékelni. Ezt-is arról, ha ajakidhoz és újjaidhoz ragad, éfre vehedd. A' meg-fordult ó bort-is újj mustal fejelni sokan szokták. De igen ártalmos. A' honnan a' jól rendelt *Republicákban* ez különös törvényt meg-is tiltatott.

Ha a' forrás közben vagy azután való zavarosságából hirtelen akarják a' bort meg-tisztítani, egybe habart tojás fejt, el-olvaított hal enyvet, raj viafőzet, vagy ruha keményítőt toltenek belé és zavarának egybe véle. Ezek a' vastag enyves réteket magokhoz húzzák és magokkal a' hordó fenekere vízik. Nyúlóságot az erős és gyakor zavarás, toltogetés, az óltatlan méz, égetett alabástrom kö, égetett timsó, fennyő, nyír és bikfának nyers főgatsa, a' éalonna, sós diónó hús, mindenek felett pedig az áslóg ólátui tartatnak. Ez utólsók a' meg-etzetelésnek-is ellent állni mondatnak. De bizony mind a' nyúlóságnak, mind a' meg-etzetelésnek és minden egyéb változásoknak el-távoztatására leg hasznosabb a' jó, méjj, éáraz pintze, mellyben az aer hidegrol melegre, melegrol hidegre nem könnyen változik, mellyben
 len

fem a' déli, sem az északi fél bé nem tsap-
hat, hanem az *ér* mindenkor egy forma hí-
veltségben és tsendettségben vagyon; a' tizta
hordó, és egy természetű és idejű borokkal
való gyakor teltögetés.

§. CCXLII.

Frejét az erőten bornak neveli, ha
éget bort elegyítez koziben; vagy fa hajat,
keretsen-dio viragot, fegfüvet, sállját, le-
vendulát, rosmarintot, vagy egyéb jó fagu
füveket, és virágokat meg-vagdálva, vagy
darabon meg-terve, és tizta ruha zatskóba
varva, ereztez és tartak abban: úgy az ás-
lóg, gyanra, fa haj, és keretsen-dió-is, ha
ezekkel a' tizta, üres és jó fázraz hordót, elő-
re meg-füstölöd, vagy a' telbe lévő hordónak
üregit ezeknek füstivel meg-töltvén, jól bé-
zárva tartod. Leg-alább, az erejét a' bor
nem olly könnyen veztrrel, meg sem válto-
zik, söt gyakran régi roz ize-is meg-igazodik.
De az illyen borok, kevés mértékben-is, fő-
fajást foktak okozni. Egyéb iránt, a' belső
rezeknek nem ártanak. Az igen erős bort
vizzel tettzéled kerint gyengíthedd, a' men-
nyire t. i. véred forrósága és fejed gyengesé-
ge kívánja. Nints-is ez a' mi természetünknek
epen ellenire; söt azzal igen lépen meg-
egyez; és, kivált nyárra és a' forrób vére-
nek, és a' kik fok italhoz foktatták mago-
kat, a' tizta bornal jóval egészségelebb. Igaz
ugyan, hogy azokban a' kik annakelotte erős

bornoz fokrátták volt magokat, és ebből rend kívül fokát iénak, puffadságot okoz. De ez, nem a' vizes bor, hanem az ivó vérke. Régen a' Görögök Olofok még ma is a' nyári borokba még must korokba foktak vizet tölteni, hogy az azokkal együtt meg-forrván, kedvesebb ízek legyen. Ezt mi nálunk-is gyakran tselekezik a' Parasztok, 's kétség kívül azután a' Kortsomárolók-is. De mivel ezzel a' magok erényekre, nem pedig a' vévők *gustussára* és egészségére néznek, kevés közönetet érdemlenek. Ezt, mint a' históriák fel-jegyzik, *Athénás* városában egy *Cantharus* nevű kortsomáros tselekedte leg először, [a' honnan még ma is a' Deákoknál közmondás, *Cantharo astutior*:] kinek is ki nyilatkozván időre ezen gonofsága, halállal fizetett. I. *Fridericus Rom. Imp.* is ha valamely kortsomáros a' bort meg-vizezve adni tapasztaltatott, azt először egy *libra* aranyig büntette, másodszor kezit el-vágatta, harmadszor fel-akasztatta. *Behrens fel. d. et.*

§. CCXLIII.

Továbbá, közönséges fokás még az-is, hogy *télre az új bort ivom-nel, nyárra pedig az öt magy-yel* kétsék; az a' gyomrot és az egész testet inkább melegíti: az a' vért kevésben hívelíti, az ételbéli kívánságot jobban gerjélti, sőt a' éivnek erősítése-is alkalmazotabbnak tartatik. De valamint az a' böven való éléssel többeli erőtlenséget, kédulest,

fö-

fo-lájást, tumadozást, vér pökést, nyavallya rő-rést, tagoknak el-esését, főként azokban, kik egyéb iránt-is ezen nyavallyákia hajlan-dók, könnyen okozhat; úgy ez-is a' hidegebb és nevésebb természetekben, és a' kiknek gyomrok tisztátalansággal meg-van rakodva, puffadságot, felet, torulást, has tekerést, mulalásfokot és fok egyéb gonozokat álltet.

Kévitének vala régen a' Görögök-is jó fele borból, szi mézből és az *olympus* hegyén termő jó fagu virágokból holmi italt, mellyet jó ízéért, kedves fagjáért és hasznos voltáért *Nezarnak* halhatatlanság, vagy Istenek italá-nak, nevezni meltonak tartottak.

§. CCXLIV.

A' tsupa meg-hűtés és melegítés által-is sokkal több a' boron igazítást. Ugyan-is, a' *nyeres bor* a' maga ízét jobban ki-adja, és mind a' fájnak, mind a' belső rézeknek ked-vesebb, a' zom,úságot-is inkább oltja, nem-is réveit olly hamar. De azt jég között fe-ltettő meg-hűteni, annyival-is inkább jeget lanyui belé löha sem tanátsos; mert fok pél-dák tanítják, hogy a' lik ezen tsemegén igen kapranak, nyelvek tsapja le-erezkedett, tor-kok *inflammálodott*, gyomrok el-erotienedett, vévedelmes has menésbe, mejj fájásba, *pleu-ritibe* s a' t. ellenek. A' *meleg bor* ellenben a' gyomrot jobban erősíti: a' honnan *Celjus* a' gyen-ge gyomruaknak ehomia meleg bort horpolti

hasznosnak mondja. De igen fűkőn és ritkán kell evel-is élni; mert egyéb-iránt rezketséget, fő és egész testbéli erőtlenséget okoz. A' bornak rézgitő erejét tartóztatják mindazok valamellyek a' vért hívesítik, és a' vizelletett őzik.

§. CCXLV.

A' Löre és Tsügör-is savanyúságokkal iökak ínyének magokat nagyon ajánlják: a' szomjúságot és belső forróságot-is képen cnyhírik. De minthogy kéllal a' gyomrot és oeleket meg-töltik, és gyakran has rágást 's zö-
 rulást okoznak, tsak az erős munkát tévő paraétek kámára való italok. Innen a' régi Rómaiak ezeket *vinum operariorum et famulorum*, dolgozók és kőlgák borának-is nevezik vala.

AZ ÉGET BORROL.

§. CCXLVI.

Az Éget bort leg előzőr az Arabok, a' 14-dik százban találták-fel, és azután egy Reimundus Lullus nevű oloé Chemicus tette közönségessé ennek kéfítésének módját, nem tudom az Emberi Nemzetnek nagyobb hasznára-é mint kárára. Mert valósággal, ha a' példákat el-nézzük, a' véle való rút víkza eléffel eleitől fogva több kárt tett, 's tézen még ma-is, mint a' mennyi hasznot rendes
 élé.

élésével hajtott. Eleintén ezt csak horból *destillálják* vala; a' honnan *égetbornak*-is nevezterett; de azután gabonából és gyümölcsökből főzni-is meg-tanulták. Meg-jegyzésre méltó dolog az, hogy ezt előre való *fermentatio* meg-forrás vagy kelés nélkül semmiféle *materiából* nem lehet ki-tsikorni, sem pedig azután, minekutánna a' forrás által hor izt kezert nedveségek erzetté változnak, ha éinte a' leg-jobb és erősebb boron történt-is ezen változás. Áll ez a' *fermentatio* által igen meg-pallérozott és meg-vékonyított vagy apró r *ékte* oztatott olajból, tavanyu sóból és vizből. Olaj benne az, a' mi meg-gyúl, só a' mi tsíp és tzi a' vizelletet, viz a' mi ezeket egybe foglalja és foltyhatóvá tézi.

§. CCXLVII.

Ez a' *plegmaticus* hideg és nedves testü Embereknek, mértékletelen iván, az az, két három napban egy, két kalánynit, jól használhat. Mert az o hideg gyomrokat és gyenge éiveket a' bornál nagyobb mértékben erőfíti; taknyos véreket inkább melegíti; nedves, nyálas testeket derokalabban káraztja, bővebben üzven mind a' vizelletet, mind a' bőrön ki-takaradó láthatatlan gözt; ugyan ezen munkája által a' forróságot és konyúságot-is, melly az erős *commotio* után néha a' *perspirationnak* meg-akadásától vagyon, óltani mondatik; a' fenyedésnek-is ellent áll, úgy hogy a' meg-hólt állatokat, vagy azoknak rézeit ebben fok

éztendőig romlás nélkül el-lehet tartani a roz, peshedt vizek, puffasztó és vizalleret fel akasztó se-
rek és az őszi's téli hideg nedves *air* árralminak el-
fordítására-is, egy nevezetes eszköz. Lehet
ebből, kivált a' hidegebb takonyal meg-
ragodott gyomruaknak, ehomra is annyira. De
hogy a' gyomrot annyira ne érje, és a'
vér közti-is olly hamar által ne menessen,
szükség mindenkor egy két falas kenyeret en-
ni előtte vagy utána. Leg háznőbb mind-
azáltal ez étel után; mert melegítő és erősít-
nőző erejével az eméztést nagyon segíti.
Vagynak, kik etel után mint egy fél órával
midőn t. i. az eméztés jól el-kezdődött, tará-
tsolják ennek italát, félvén attól, hogy ha
hamarabb itják, az ételt a' gyomorból majd
eméztetlen hajtja-ki. De en ezt házonatlan
félelemnek tartom.

§. CCXLVIII.

Mint hogy az éget bor a' testet rendki-
vül szárazítja, és a' vert kevés méreken-is
hirtelen fel-választja, önként meg-tettzik, hogy
ez a' másként is forró és száraz természetű
Szemellyeknek, a' növésben levő kis gyer-
mekeknek, és az igen vörös ifjúságnak leg ha-
marabb meg-árthat: de akárkinek is, ha eb-
ben telhetetlenkedik, könnyen veszedelmet
okozhat. „Gyakor és bizonyos *observatiokból*
„*tapasztalt dolog* (igy ír *Fr. Hoffman,*) hogy a'
„*kik magokat erőssen éget bor itallra oszták, köf-*
„*és és igen nehéz gyógyítható nyavalyákban*
„*esnek;*

és; mineműek, a' vizkorság, ételbéli kíván-
 ságnak tellyességgel való el-vefése, nem emékt-
 betés, el-erőtlenedés, sárgaság, nyavallya törés,
 el-árártó hideglelés, vefedelmes álmosság, fő-
 tájás, gutta útés, vérbéli polypusok, belső ré-
 seknek meg-dugulása és kövesedése s több efé-
 ne, és ezekből következő gonafok. Vagynak
 példák, hogy az éget bor ital miatt meg-holt
 Emberek tel bontatván, májok, lépek és tü-
 dők köveséggel teli, gyomrok és belek pe-
 dig mint az aszú bor meg-áradva találatott.
 Vagynak, kikben az éget bor magától meg-
 gyült, sőt hogy ettől az Ember egészen el is
 égett. *Behrens tel. diet.*

A' *Ro'solis* minthogy rend-ferint az éget
 bornál gyengébb, és egyéb irant-is tsipősé-
 get a' nád-méz, kedvetlen fagját és ízét
 a' belé főzött kívánatos ízű és ízű mate-
 rák nagyon meg-jobbították, a' mennyivel
 a' ájának kedvesebb, az egészségnek - is an-
 nyival hasznosabb. De ugyan tsak felettébb
 való hőv éleffel az éget bornak minden átal-
 mait időre maga után húzhatja. Másként
 e' részben-is a' fokásnak munkáját
 fokakba tsúdálkozva szemel-
 hetjük.

A' S E R R Ö L.

§. CCXLIX.

A' *Ser* igen régi találmány, és az egész Világon a' víz után leg közönségelebb ital. Jelei a' jó és egészséges sernek ezek: ha jó ízű és kedves szagú; egy kevése, mint a' bor, csipős de nem etzeres; a' tejet nem terheli; a' gyomrot meg nem puffasztja, a' vizelletet bőven és záporán hatja. Az ilyen ser, jóllehet a' bornál kevésebbé melegít és fűkebben erősít, az elmét sem viutja és frissíti annyira; de bővebben táplál; inkább nedvesít; a' zomjúságot jobban óltja; vére sem tsinál az egészségre nézve alább valót. Sőt úgy látjuk, hogy az északi hidegebb tartományokat lakó Népek, kik a' bornak nem léte miatt gyermekségektől fogva tettel elhi kéntelenítettek, ha fűnte első tekintettel nekik fűkségelebbnek láttatik-is mint minckünk a' bor, még-is a' borral élöknél egészségelebbek, fűbbek erősebbek és hosszabb életűek: a' közvény, *calculus*, az az vesekben és hójagban germő kö, a' fő fájás, fűdelges, inakban lévő nyavallyák, nyavallya törés, gutta urés 'sa' t. közelet sem uralkodnak ö köztök annyira, mint a' boros Nemzetségek közt. *Cyprianus* a' múlt százban elt híres Belga *Doktor* és *Chirurgus* azt írja, hogy ö 1400. Embe-
reknek hójagjából vágta-ki a' követ; de azok
közt

közt sertel elő Embert egyetlen egyet sem talált, borral élet pedig eleget. *Allen*: melly a' k' zsegek vélekedéit, hogy t. i. a' sert *arónás* és *calculust* tsinálna, eléggé meg-tzáfolja. Sőt inkább *Sydenhám*, *Boerhaave*, es más nagy elnéjü orvosok a' jóféle, újj, vékony sert *calculus* ellen nagyon ditsérik.

§. CCL.

De valamint a' vizek és borok közt, úgy a' ferek közt-is mind egyéb tulajdonságakra, mind egészséges voltokra nézve igen nagy különbség vagyon. Ezen különbség pedig rész szerint a' *materiától*, rész szerint a' képzéstől, tartástól és a' sertnek idejétől függ. Ugyan is (i. ha a' *gabona* nem egészséges; a' *falad* nem eléggé vagy felette, hirtelen vagy kesyre kolt vagy záradott; jól nem öröltetett, és vízhez képestt kevés; a' viz, mellyben a' gabonát meg-áztatták, vagy a' falad litytet bekeverték, vastag, zavaros, állott peshett vagy sár izü, jó és egészséges sert épen nem készülhet belölök. Sőt az *aër*-is mellyben a' falad kolt, záraztatott, ki-főzetett és sertnek meg-forrott, annyira bé-tsúl a' sert készítésben, hogy azon egy mester Ember azon egy féle *materiából*, nagyobb részin tsupán tsak az víznek és *aër*nek különbsége miatt, itt halcnló jó sert, mint másutt főzött, főzni nem tud. De a' jó gabonáknak neme és különböző tulajdonságaira nézve-is a' ferek közt nagy különbség vagyon.

A' *Búza ser* tejér zínü, edes, kever, es a' mística gabonákból fott fereknél a' vért inkább zaporítja és melegíti, a' testet bővebben táplálja, és erősebben hizlalja. De enyvessege és vastag kövérsége miatt a' tüdőben, májban, lebben, vesékben és egyéb *glandulá*ban könnyen megdugul; főként ha jól meg nem költ, és a' vízhez képest sok szalából, kevés komloval, erősen megfőve készült, és azután is jól meg nem forrott és tisztult. Az *arpa ser* barna zínü, és minél tettebb, annál erősebb szokott lenni; a' búza ternél soványabb, vékonyabb és csipősebb: innen nem is táplál, nem is melegít annyira. De az ereket könnyebben eljaja, a' vérrel tökéletesebben egybe elegyedik, a' belső részekbe nem o'ly hamar dugul meg, a' zömjúságot inkább o'ltja, a' vizellet útján zaporábban ki-takarodik; és így, ha némellyek zájának nem annyira teszik is, de az egészségnak a' búza ternél jóval hasznosabb. A' *Zab ser* ennél is vékonyabb, jobban hívesít, a' vizellet inkább hatja; de a' hatat meg-zorítja és sok felet 's puffadtságot csinál, kivált ha jól meg nem forrott és tisztult volt.

§. CCLI.

Készítésben és tartásában is a' fereknak könnyen eshetik hida. Mert ha a' tisztet a' vízzel jól egybe nem keverted, telettebb szokaig vagy eléggé meg nem vontattad, jól meg nem főzted (mert a' hőzés tezes miatt nem

nem hogy meg-romolna a' ser, söt fokkal erősebb és állandóbb legyen;) roz. fele vagy kevés komlót tettel belé; tisztátalan vagy vágos hordóban tartottad, nedves és meleg helyre tettet fóttani, vagy azután állani, akármí jó gabonából készült legyen-is a' ser, de sem jól meg nem forrhat és tisztíthat, sem jó ízü, egészséges és állandó nem legyen. A' nyári melegben, a' hirtelen való és erős forrás miatt, a' leg jobb ser-is hamar meg-erzetesül: a' teli hidegben tökéletesen meg nem forrhat. Innen a' sert tavasszal és őzöllel főzni leg jobb. Némellyek a' forrásában lévő búza sert erős tserép edényekre töltvén keményen bé-zárják, és hideg helyre tévén, a' meg-italig így tartják. Ez a' Németek és Belgák híres *Battel* vagy *Bautteleinbirje*. Melly, minthogy az ivó gyomrában végzi-el forrását, ha fente a' háznak hízelkedik-is, de az egészségnek igen ártalmas.

Okotabban tselekezőnek, kik a' *Saxok* módjá szerint holmi jó vágú és keserü ízü füveket, úgy mint ürmet, vradits kórót, pápa füvet, ezer jó füvet, örveny, *Angelica*, *pimpinella*, *gerriana*, kálmus, *zedoaria* gyökeret, narants haját, *Laurus* és fenyő magot 's több e'téléket főznek belé. Mert így a' sernek majd minden enyvelése el-töröltetik, felet sem tsinál, az ételbéli kívánságot inkább gerjezti, a' belső réteket jobban erősíti, az egész tettet derekafájdalomban melegíti, a' vizelletet

es hathatatlan gőzt bővebben hajtja, melyek az egészségre mind igen megkivátnak. Igaz, hogy az ilyen ser a' éomjúságot kevelebbé óltja, nem-is annyira nedvesít, mint a' közönséges ser. Innen éhomra és étel közbe innya ezt haénolabb-is, mint idő közben. Ide járul, hogy az ilyen ser sokkal több ideig-is el-áll változás nélkül, mint a' másfele ferek.

Az igen új ser, és a' melly jól meg nem forrhatott, édes kedvü, de vastag es zavaros lévén, az erekben meg-dugul, éelet, *colicát*, *calculust*, vizellet meg-rekedését sa't. okoz. Az igen régi ser többire etzates, és ez okból az inaknak, veséknek és mas érzékeny rézeknek nagy éilensege. Föznek ugyan *Brunschweigbe* holmi *Muma* nevü fert, úgy *Belgiumba*-is, kivált *Delphisbe*, a' melly hat, hét éztendős korában leg jobb, es a' közönséges bornál minden tulajdonságira méltán nagyobbra betsültetik. De náunk éfele nintsen. A' mi férünk azért közép idejeben leg jobb. De ekkor-is ével a' tettet megterhelni, annyival-is inkább tole meg-rezégedni, igen ártalmas.

A' M É H - S E R R Ö L .

§. CCLII.

A' M é h - s e r még *Hippocrates* idejében-is, az az, már ez előtt 2000: Éktendőkkel nevezetes itálnak tartatott. Főzik, ha vékonyabban akarják, egy rész mézből és nyóltz rész vízből; ha leg erősebben és vastagabban, egy rész mézből és két rész vízből, addig nyújtván a' főzést, míg habjától jól megtitkul. Ekkor egy kevés éktövel felereztvén edényekre töltik, melly 40 napok alatt gyenge meleg helyen tartatván meg-forr és megtitkul, és így bor ízt kérez magának. Ma *Litvániában* és *Fmlándaiban* főznek leg-híresebb méh-sereket. A' Lengyelek nyírfa vízzel és borkövel készítik. Így az *aréna* ellen igen hatásosnak mondják. Némellyek isópot, kakuk füvet tsombordot, kékliliom gyökeret és holmi füzérzámokat-is főznek bele. Így a' gyomrot és egyéb belső részeket fokkal jobban melegíti, a' taknyos nedveségeket inkább oázlatja, és bővötskén iva mint a' jó bor meg-is rézégíti az Embert, de nagy el-bolondulásival, fő tájáival és betegséggel. Illyen az Ánglusok *Meteglinje* a' Muŕkák és Lengyelek *Medója*, nálunk a' Braŕfai ó méh-ser.

Az újj és meg nem főtt méh-ser felet,
 U has

has ragást, has menést, fő fájást 's a' t. okoz. De a' melly jól meg-főtt, forrot és tisztult, a' hideg gyomrot melegíti, az emésztést segíti, a' köhögést tsendesíti, a' tüdöket erősíti, és a' *pölegmáról* meg-tisztítja, a' vért vékonvítja, a' meg-dugult ereket ki-bontja, a' belső léteket gyógyítja, a' vizelletet űzi. Innen, egy levelet előre a' vérből ki-véven, minden reggel étomra, 's azután-is étel közbe, méhfert innya a' májnak, lépnek, veséknek, tüdőknek, és *olandalaknak* meg-dugulási ellen mind a' régiek, mind az újabbak igen hasznosnak tartják. Minthogy pedig ez-is, mint fellyebb a' méztől megjegyzettük vala, a' vért nagyon melegíti, és a' *bilist* rendkívül faporítja, a' káraz és forró természetűek, és a' kik forró nyavallyákra vagy vér folyásra hajlandók; Éükség hogy ezzel igen ritkán és űfikon éljenek. Ezeket a' mi közöttünk forgó közonséges italokról tudni elégséges. Látfunk már azokról is, mellyekkel a' gazdagabb Emberek inkább tsemege mint sem ital gyanánt szoktak élni, minéműek a' *Herbathee*, *Kávé*, és *Tsokoládé*.

A THEÁROL vagy HERBATHERÖL,

§. CCLIII.

A *Thea*, mint *Kempferus* és mások, kik a' nap-keleti tartományokat el-járták, le-írják, holmi tsemetének zöld leveleiből kézi-tetik. Terein e'féle tsemete *Chinában*, önként is, de leg bővebben művelés által, a' mezon félyvel egész földenként: úgy *Japponiában*-is, de csak művelés által, a' kertekben és a' fántó földek felein. Külső formájára nézve ez ró'sa fához vagy ketske rágó fához hasonlít, de sokkal több ágai vagynak: magoísága egy olni: levelei olyanok, mint éleinten a' meggy tsemetének, hanem valamivel még-is kisebbek, sűrűbbek és rövidebb száruk: virágzik őszel: virágja a' vad ró'sájéhoz hasonlít, fehér és kedves ízű; melly maga után holmi vad kokény forma, zöld, kövér gyümölcset hágy. Ezt, mihellyt meg-érik, mindjárt le-vedik, és el-fézikelik, földel és ganéjjal be-temetvén. Mert a' felet-tébb való kövérség miatt tartani nem lehet. Ez-is az oka, hogy mind eddig Európában azt magul által nem hozhatták, hanem a' *Botanicus* kertek dízere-is nagy munkával egész tsemetéket kellett Indiákról hozni. Hever ezen mag a' földben, míg ki-tsirazik, három Értendeig: mellyre nézve minden félekbe jó

böven kell tenniük, hogy ha az alatt fok el-vész-
is, egy kettő leg alább meg-maradjon. Ki-
kelése után a' téli hideg ellen válmával körül-
kötik: Így nevelik három évtendeig; mert
kissebb idejűnek levelét nem szokás le-fedni,
sem hét vagy leg fellyebb tíz évtendősnel vé-
nebb fának. Kezd levelezni *Februarius*nak vé-
ge felé, és *Majus* végére levelei meg-vénül-
nek. Ez idő alatt negyzer fedik-le leveleit.
187. mihellyt levelei ki-hatádnak, két három
nap múlva, a' midőn igen gyengék, köverek
és verejték zöld színűek, mellyeket hogy kezek gő-
ze és molska meg ne vétegethetlen, fejér vékony
írha kezttyube fedük. Ez a' leg finomabb thea,
mely Chinában *thee buunak* máfutt *Flos theae*,
Thea Caesarea, *Thea molendán*nak, örölni va-
ló theának nevezterik; mert ezt minckuránna
a' majd le iratandó mód szerint meg-keztik,
meg-orlik, és meleg vízbe kevervén egészen
fel-hörpolik. Ezt idegen Országokra ki-adni
lalalos büntetés alatt meg-tiltatott, hanem
csak maga az *Imperator*, és más helyben la-
kó Királyok 's Fejedelmi Emberek koltik-el.
Ennek tontja ott helyben 100. thalléron kél.
A' 2-dik. fedés van *Aprilis* elein, mikor már
a' levelek egészen ki-nyiltanak. Ez az Euro-
pian által hozott theának leg jobb neme;
a' mint hogy a' Belga Kalmárok az elsőnek
neve alatt is árulják. A' 3-dik. fedés elik
Aprilis vége felé. Ez a' másodiknál sokkal
bővebb és alább való. A' 4-dik vagy utolsó
fedés

Édes van *Majus* végén mikor a' levelek éinte meg-vénülnek. Ekkor valami levelek a' három első éedésből meg-maradtak vala, mind együtt le-éedik, és *parafatok theájának* nevezik, mint hogy ö koztok e'vel tsak a' parafatok éoktak elni. Itt nálunk pedig ennél egyeb-felére ritkán tehetnek éint még a' nagy Urak-is.

§. CCLIV:

A' nyers thea levélnek semmi fajga nints, ize pedig keferü fojtós. E'felett nagyon abban valami el-bolondító és rézegítő mérges olaj, melly véfedelmes re'ketegséget tsinálhat. Innen nyerien nem-is lehet ezzel élni; hanem azon nap, mellyen le-éedik (mivel ha más napig egy máson állana, egybe melegednék, meg-éeketülne és erejének-is nagy rézit el-veztené) az e'végre minden faluban kozonseges koltséggel épitetett házakba viük, a' hol azt holmi katlanokba, mellynek vastáblai annyira melegek, míg kezek álhatja, toltik, és addig fonnyasztják, éintelen forgatván kezekkel, míg valami sárgás zöld éintü igen tsipos ne'lvesség kezd belölok éivárogni: ekkor nagy siettséggel deszka táblákra ki-mérik, és más renbeli Emberek, míg meg-hülne, két tenyerek közt éorgalmatosan éodorják; meg-éodorván gyékényekre ki-teritik; a' jól meg nem pergelodott vagy éodrodott leveleket ki-válogatják, és a' katlanra vívöz hánnyák, a' tobbit pedig meg-éaráztván házonta

el tézik. A' *China* béliek a' nyers thea leveleket előzet forró vízzel meg-öntik 's azután fonnyasztják-meg. Ezen fonnyasztás, fodorás, és szárasztás által nem csak a' fellyebb említett ártalmos olajjától tisztul-meg a' thea, hanem állandóbb, kissébb helyre férő és könnyebben hordozható-is lézen. Az így elkészített theát ón vagy tserép edényekre rakják, és jól be-zárva egy néhány hólnapokig, sőt egész éftendeig-is el-tartják, míg házonra kezdik fordítani; minthogy újj korába még a' főnek ártani mondják. A' Parasztok a' magok utolsó fedés theájokat csak vas üstökre hánnyák, és ott fonnyasztják, fodorják és szárasztják-meg, a' mint lehet.

§. CCLV.

A' zöld thea a' soványabb helyeken termő fáknak minden készítés nélkül meg-szárazott levelei: innen az említett rezegető fojtós olaj meg-marad benne, melly miá a' szagofabb ugyan, de a' főnek, tüdőknék, beleknék ártalmos. A' nálunk így neveztetett *Thee buu*, a' második és harmadik fedésben leg jobban készült kövérebb levelű thea volna, és igen aprónak, veresselő fekete színűnek, és kedves szagunak kellene lenni. De sokkor a' nyereségen kapó gonosz Kalmárok, a' gyakor meg-nedvedés, penészedés és szárasztás miatt meg-feketedett és minden erejét el-veztett leg alább való theát árulják e' helyet; sőt néha a' *veronica*, *betonica*, vagy gyenge

tserekenye-is levelet-is, illy formálag meg készítve. Magok a' tsalárdabb Indulókis, *Pyrola*, vagy *Myrtus* ta levelet foktor adnak-el jó féle thea képiben.

A' jó féle theának jelci ezek: Minél apróbb, jobban egybe van lódorva, szárazabb és lizté könnyebben torhető, kedvesebb fagu, az az, az újj féna fagjához inkább hasonlít, [innen a' kereskedők az erejét és fagját elveztett theát váfon zatskókna újj zöld féna közti téven, fukták meg igazítani,] verhenyobb feketés színü, kevesebb több vizet meg fest nem veres, hanem zöldellő színre, és maga után nád-méz nélkül-is edesebb és kellemetesebb ízt hágy a' fájban, annál jobb fele a' thea.

§. CCLVI.

A' thea meg-öntésnek és a' véle való élésnek módja mindenek előtt elég esméretes. Nem lezen mindazáltal még-is házon nélkül e' következendó dolgokat ezek iránt meg-jegyezni. [1. A' máodik és harmadik kedesebbi theának tsak forró vízzel való meg-öntés; de a' negyediknek, mellyel közonségelen mi élünk, egy kevés főzés-is kívántatik, mert egyebként, fás keménysége miatt, a' maga erejét nem könnyen adja által a' viznek. [2. Minél jobb fele volt a' viz, jobban de kevesebb ideig forrott a' tűznél, annál jobb izü és háznofább lézen a' thea. [3. A' nád-méz a' theának erejét nagyon gátolja: innen a' Belgák azt többire tsak magára-is hörpölik.

Tobben vagynak ö köztök, kik ezt téjjel elegyítik; melly a' Éáraz és forró természetűeknek, és a' kik Éáraz betegségre hajlandók, vagy már-is benne vagynak, hafróább-is: hanem azoknak kiknek a' téj árt, magára vagy nád mézzel innya egészségesebb. Né-mellyek viz helyet borral öntik-meg; és így a' vén Embereknek Éáraz telteket febben nedvesíteni, 's el-lankadt erejeket jobban újí-tani mondják. [4 Közönségesen ezt reggel hörpölik, de a' Belgák, Olokok, nevezetelen pedig a' *Japponiaiak*, hogy a' fok riskála étel-től meg ne vakuljanak, ebéd után két, három órával-is iűzák. [5 Sokan 'sállýát, fá hajat, bádiánt, narants vagy tzitrom hajat-is téfnek a' *herbathee* közü, vagy a' meg-ontés után ezekből *d. stillált* olajat tseppentenek két, három tseppet belé; melly, kivált itt mi köztünk, midőn egy néhány levél roű *theára* egész tsupor vizet öntünk, meg-is kívántatik. Vagynak, kik a' theára egy pohárotska jó bort, vagy *ró'sólist*-is jóvalnak, főként a' kiknek belső részeik gyengék, és kellel meg-rakodtak.

§. CCLVII.

Vagyon ugyan a' *theában* holmi különös természetű finum olaj és só, melly az inak etősítésére és a' *spiritusok* Éaporítására 's Ébreztésére igen alkalmas; de ezeket, míg a' mi kezünkre kerül, nagyobb rézin-el-veűti; a' mi kevés meg-maradt-is belőlök, a' fok vízben meg sem tettzik; úgy hogy, mind

azokat a' haénokat, mellyeket a' thea italból véüknek, a' meleg viznek inkább kellefsék kö-
 lönünk, mintsem a' theának. Ez a' gyomor-
 ban és belekben a' roé cinéztés miatt egyben
 verődött taknyos *materiat* kéllyel áztatja és
 oflatja; mellyel az ételbéli kívánságot és a'
*chylus*nak jó móddal való kékülését derekafon
 segíti; a' vért vekonyítja, hígítja, tisztítja;
 a' meg-dugult ereket ki-nyitja, és így a' vér-
 nek szabados keringését, 's minden abból ké-
 külő 's kiváló nedvelségeknek, köverkezésé-
 pen az *animalis spiritus*oknak hővségét, vé-
 konyságát, tisztaságát szépen neveli. Ugyan
 ez által a' testnek képséget és serénységet,
 az elmének élelségét és tisztaságát is szemlato-
 mást öregbíti: az álmat minden erőtlenedés
 nélkül űzi. Továbbá hogy *Chinában* és *Jap-
 póniában* a' *Calculus*nak és köévénynek hire ün-
 tsen, azt-is sokan a' fok thea italnak nem ok-
 nélkül tulajdonítják. A' bizony Európában-is
 tapasztalt dolog, hogy a' mióta, és a' melly
 helyeken a' theát bővebben iszik, ezen nyaval-
 lyák sokkal kevesébbé uralkodnak. Ma-is a'
 köévény fájdalmainak enyhítésére semmi ha-
 marébb nem használ, mint ha az alatt a' be-
 teg igen kevesetzik, és minden egyéb ital-
 tól el-fogván magát, napjában egy néhányzor
 theát jó bővon hörpöl. E' felett a' meg-re-
 kedt hólnapféámnak, arany érnek meg-inditá-
 sára, nátha rekedezésnek, mejjbéli nehézségnek,
colicának, reégségnek 's attól való fő-fájásnak el-

őrlatására, és a' fog-fájásnak enyhítésére-is *commendat*ik. Mindezekből ékre vehetjük; hogy a' vesztég ülő, tanuló, kézi mives, sokat éjtakázo, *hypochondriacus*, *scorbüticus*, *arenás*, köévényes Embereknek a' thea mások felett használhat.

§. CCLVIII.

De a' menyit használ akarkinek-is a' theával való rendes élés, szintén annyit, sőt többet árt az azzal való vívva élés. Mert a' gyomrot és beleket, 's időre az egész testet-is, annyira el-lágyítja és eroteleníti, hogy sem az eméztésre, sem a' vérnek, és egyéb nedveségeknak el-kéfitésére elégségek ne legyenek: a' veséket úgy el-táskáfitja és áztatja, hogy a' vizellettal együtt a' tífia fejer *chylust*, és piros vért-is által éfirjék. A' honnan a' vét és téj forma vizellés, ágyék-béli erőtlenség és fájdalom, el-loványodás, vizkorság 's sok ezer egyéb nyavallyák egymásra rohannak. Minthogy a' thea az álmot erősen űzi, késő estve ezt hörpölni kevés mértékben-is senkinek, de kivált az öreg, tanuló, *melancholicus*, *hypochondriacus* Embereknek nem tanátsos. Mert gyomrokat féllal meg tolti; melly éjtaká nagy nyúghatatlanságot okoz, és az áloimtól, melly ezeknek mintegy eledelek és újja éulojók, őket megfojtja. Meg-jegyzésre méltó dolog az-is.

(1. Hogy ha a' vízhez képest sok a' thea, vagy erősen meg-főzik azt, fojtós roé izü lézen, korit, fedulést, fő fájást, reketést,

colicát 's a' r. okoz. (2. Míg a' thea ital után homjúságunk múlik; ételbeli kívánságunk meg-van vagy nevededik, haünk rendszeren még-
 yen, a' vizellet fok, 's izzadunk, mind ad-
 dig ezzel bátran élhetünk; de ha ezekkel el-
 lenkező jeleket kezdünk mi magunkban tapasztalni, és ha fájjunk üntelen telik nyállal, melly a' belső rétek erőtlenséginek tsalhatatlan jele, jobb lézen arról egészen le-mondani.

§. CCLIX.

Mivel a' thea ital az egész világon olly közönséges lett, és fokban az e' tele meleg itallal való élést úgy meg-fokták, hogy e' nélkül épen el-nem lehetnek; a' jó fele thea pedig igen drága, sőt ritkán-is lehet kapni, forgalmatoskodnak már régen a' füvek erejét jobban esmérő *Dozorok*, mit lehetne a' nálunk termő füvek közül e' helyet fel-venni. *Cartheuser* egy *Theuerium* nevű plántátskának, mellyet *veronica spicata*, *chamaedris femininák*-is hívják, leveleit és virágjait; *Hoffmann* a' *veronicát*; *Boerhaave*-is ezt, és a' (*chamaedris*) Tser levelű füvet, (*campepytis*) Földi tomjénfüvet (*Haedera terrestris*) Földi borostyánt; *Behrens* és mások a' 'sallyát a' köztünk árult, a' hóféas állás és a' tengeren 's máfutt való fok hordozás közben, majd minden erejét ízét és fagját el-ve'ített theánál minden tulajdonságaikra hatnótabbnak tartanak, tsak épen az Emberek negédes kevélysege, a' mi háza-

inknál, úton, út félen termő és mindenütt könnyen találtatható dolgokat olly fémmel érőknek ne gondolná.

A' KOFFÉ, KAFFÉ vagy
KÁVÉROL.

§. CCLX.

A' Kávé-fa, mellyet az Indúfok *Bon* vagy *Bunnak* neveznek, terem a' napkeleti Indiában mindenütt, Egyiptomban, Perfiában, Arabiában, sőt *Amerikában*-is fok helyeken. Külső formájára és hajára nevezé az ifjú Jubarfához; leveleire, mellyek telhe, nyarva zöldellenek, a' díó-fához hasonlít. A' nedves és árnyékos helyeket szereti. Numero 20, 30, sőt 40. lábni magasságra-is, Viágja tetsér forma, apró tejér; gyümöltse az apró hozzukó tseresznyéhez közelit, de hűtos külső haja, meg-ervén, el-éaral: ennek magva oztán az, a' mi *kávenak* neveztetik. Erik év-tendőben kétfér, *Januariusha* es *Augustusha*, vagy máfok éerint háromfór: Tavazzal, Nyárba es Övvel; úgy hogy egyérs mind télig nött, éintén érő es egezen meg ért gyümöltsöket viteljen. A' nevezett időkben azért lepedokkal bé-teritvén a' fak allyat, azoknak ágait meg-rázogatják, hogy a' meg-ért gyümöltsök le-huljanak: azután a' napfényen meg-fátasztják; es hogy külső fekete hajok le-romol-

molon. holmi gombölyu fát forgatnak-meg rajtok. Így a kávé magot külön válogtván 'sakókra toltik; a' fekete haját pedig magok számára egybe takartják. Ezt a' magvanál jobbnak tartják; de, minthogy sokáig tartani nem lehet, Európában ritkán bozattatik.

§. CCLXI.

A' Kávé három féle (1. *Arabiai* vagy *Török kávé*, mely *Levanensinek*-is mondatik. Ez leg apróbb, barna színű sárga, és leg jobb féle-is. (2. *Indiai*, mely *Jáva* Szigetrol, a' hol leg bővebben terem, *Javanensinek* neveztetik. Ez nagy szemű, feje forma sárga és leg alább való. Minthogy többre a Hollandusok hozzák és árulják, Európában *Hollandiai* kávénak-is hivattatik. (3. *Amerikai* vagy *Surinami*: mely közép rendű nagyságu, zoldes sárga. A' *Jávainál* valamivel cz-is előbb való. Választani kell mindenkiből, a' mely tömöt belül, nehéz, a' vízben le-mégyen, ha el harapják, édes de tsipős keterutske ízt hágy a' hájban, jó szagu, kivált mikor pergelik.

§. CCLXII.

Ha a' Kávét nyersen a' *Chemicusok* mestersége szerint vízben erősen meg-főzöd, majd felet holmi vastag, enyves, édes olajból, a' többit pedig földből állani tapasztalod: ha tisz által *destillálod*, valami tsipős savanyu természetű sós *spiritus*-is, mely a' *viola* julepet

veres

veres színre változtatja, és az alkalikus sóval fel forr, hajtható ki jó böven belőle. Ezen sós *spiritus*ba vagy a kávénak minden ereje, mellyet feltvén némeltyek, hogy a pergelés közben el-repül, nyertén örölték és főzték-meg a kávé. De bizony tzeljokba nagyon meg-tsalatkoztanak, mert nem csak igen izetlen, hanem tellyeiséggel hafontalan italt nyertenek. Ugyan-is ezen sós *spiritus* a tűz által kézfől és szabadul-ki az említett durva enyves olaj és föld közül. Ere nézve énk-ség azt előre addig pergelni, mig egyenlöképen meg-feketül, es fényesül, forgalmatofo forgatván, hogy valamellyik oldala pergeletlen ne maradjon, vagy el ne égjen. Ha a pergelés olyan *macchiná*ban lézen, mellyből a gőz ki nem mehet, a kávénak-is több ereje lézen. Leg alább a meg-kívántatik, hogy e pergelés után, mig a kávé egészen meg-hül, az edény jól bé fedve tartásék. Az így meg-pergelt kávéból is egyker csak egykerre való kell meg örteni vagy torni; mert ha liztöl csak egy nap áll-is, erejének nagy rézit el-vekti.

§. CCLXIII.

Az így el-kézitett kávé liztből egy lóra töltenek a Belgák félejtelnyi forró vizet, és egy kevésé jó meleg helyen vontatván, fintsiákra toltik, és ki magára, ki nád-mézzel, ki réjjel, ki mind a kettövel együtt meg-édesítve hörpölik. A Nemetek az ilyen

vékony kávét nem űzeretik, hanem hogy erős-
febb és vastagabb legyen, egy lótra tsak fél-
fertályly forró vizet toltenek, és addig főzik,
míg fekete fínt vált, és a' liét magától az
edény fenekire áll. Ha az alatt ki akar
futni, egy néhány tsep hideg vizet, vagy
egy darabotska nád-mézet ereftenek belé. Így
a' káának kedvelébb, de az egészségre a' Bel-
gákénál többet nem használ. Mert a' fokzör
meg-nevezett sós *spiritus* a' forró vizben e'féle
főzés nélkül-is által költözik; azután pedig a'
főzéffel egyebet abból ki nem tsikorí, hanem
holmi durva,enyves pergelt fekete olajt, mellynél
a' *melancholicus* vérnek alig lehet egy jobb abrakja.

§. CCLXIV.

A' vékony káve a' vért épen nem vas-
tagítja, sőt ha ki módjával él véle, mind
azokra a' végekre, mellyekre a' theát használ-
ni mondottuk, igen épen használ. De a'
vért inkább melegíti; és jobban fel-indítja,
a' láthatatlan gözt, verejtéket és a' vizelle-
tet erősebben hajrja, 's következésképen a'
testet nagyon fáraáztja. Innen a' *phlegmati-
cus*oknak; és a' kiknek a' fok ülésben gyom-
rok el-gyengült, a' theánál hasznosabb. Ke-
vés mértékben, és téjjel fel-elegyítve a' kis
gyermekeknek és el-hidegült természetü vé-
neknek-is inkább *commendáltatik*; a' mejj fá-
jást és köhögést-is febben enyhíti. Kérdés-
ben forog az-is: vallyou éhomra-é, vagy
pedig étel után hasznosabb ezt hőipolni? A'

Törö.

Törökök ure, gyomorral kávét innya olly ártalmosnak tartják, hogy ő köztök kozmondás légyen; a' ki kávét akar innya, ha egybe mint a' kontyát-is nyetje-le előre, vagy éppen ne igyék. Tapahtalt dolog az-is, hogy a' kik éhomra fok erős kávét íznek, majd egész testekben vízketegséget, nyúghatatlanságot, rezketést, fődülést kezdenek érezni, mellyektol addig meg sem szabadúlnak, míg jól meg nem izzadhatnak, sőt időre egész testekben elöványulnak, el-erőtlenülnek, és *melancholicus*úlnak. Hafrésabb azért minden rendbéli Embereknek, kiváltképen pedig az egyéb iránt-is véres, forró és háraz testűeknek ezt a' Frantziak módja kerint ebéd után mindjárt, (hogy az étellel egybe elegyedvén az eméztést segítse,) vagy azutan mintegy három órával, (hogy az eméztés után fenn maradt enyves taknyos *materiát* el-öflalja, és a' gyomorból ki-hajtsa,) hörpölni. Tejfel mindazáltal és jó vékonyon készítve, a' hidegebb ternézetűek és a' kik erre régen szoktanak, éhomra is keveset ihatnak. De hogy valamit saljanak reá, ezeknek-is *commendáltatik*. Eltve pedig kávét innya, akármí módon készítve-is, senkinek nem tanátsos; mert az álmat a' theanál-is inkább akadállyoztatja, még pedig nagy nyúghatatlansággal, és erő fogyatással. Némelleyek kerint a' *venust*-is lankahtja.

§. CCLXV.

Látjuk ezekből, hogy a' kávé, csak jó mód-

mó dal és rendeten ellyen valaki vélic, kozelt sem olly vezedelnes ital, mint sokan a *Doctörök* köz il-is álmodoznak. Ki-is hinné-el, hogy ha ez a' mi természetünkkel annyira ellenkeznék, az egész világon illy kozonségelsé és bersélsé lehetett volna! Nem lehet mindazáltal azt tagadni, hogy a' ki ezzel vizéa él, még hamarébb és nagyobb károkat tehet magának, mint a' theaval. Illyen vizéa élés pedig, ezt igen erőfén és vastagon főzni; felettébb böven és gyakran innya. Így bizony sokakban nagy forrótságot, fo-fájást, szemnek kaprozását, vakságot, reéketege séget, tagoknak el-esését, *appetitusnak* el-vezését, gyomor fájást, szív dobogást, mejjhéli nehézséget, és a' fok 's gyakor izzadás és vizelles által az egész testnek el-zárodását, a' vernek meg sűrűdését, a' holnapzámnak és süllynek meg-rekedését, *melancholiát* 's fok ház ezekhez hasonló es ezekbol következő nyavaliyá-
kot okozott. Leg-hamarébb meg-efűnek pedig ezen károk azokon. (1. A' kik egyébként is forró, ház és *melancholicus* természetűek. (2. A' kik, némelly Azzonyoknak oktalan fokáfok kerint, egész nap egyebet kávéval innya nem akarnak. (3. A' kik a' has zoru-
lásra igen hajlandók, kivált ha ez hatokat nem lágyítja.

§. CCLXVI.

Régen a' Görögök, míg a' kávé és thea Európában esméreres nem vólt, újj 'senduló

Árpából főttak vala e'féle meleg italt kéviteni. Meg-mosván t. i. az újj árpát vízben, egy éjtzaka záraztják, más nap meg-pergelik és mo'sárba meg-törik vala. Ezen ližtet, mellyet *Polentának* hívnak vala, kavé módra meg-főzvé, nyárba a' feredés előtt egy, két órával hörpölik vala. Ma-is az Olozók az újj árpát előre való meg-záraztas nélkül, némellyek a' tizta fužulykát, vagy babot, meg-pergelvén, örölvén és fűzvé, nem kevesebb házonnal ízák, mint mátok a' draga kávét.

A' COCOLÁDÁROL vagy
TSOKOLÁDÉROL.

§. CCLXVII.

A' *Tsokoládé* pogátsákokt eleintén, Ámmérikából kézen hozzák vala, ma mindentelé Európában-is kévítik. Áll ez *Cocao* magból, *Vainiglia* gyümölsből, és nád-mézből. A' *Cocai* fa, melly Ámmérikában mind onként, mind mivelés által mindenütt böven terem, formájára nézve a' Hárs fához, gyümölsire az ugoikához házonlit. Ezen gyümölsbe fok kovér magok vagynak, mellyek formájokra és ízekre nézve az édes mondolával nagyon meg-egyeznek. A' *Vainiglia*-is ugyan ott Ámmérikában terem, de tsak *Mexicumban*. Ennek fia olyan mint a' venike, gyümölsse kisded,
hoz-

hozzükö, fekete, muskotály ízű és vágu. Ezt midőn meg-ert, le-éedvén a' lakólok, fárokban egy kevésé meg-éorítják, hogy nyers leve ki-follyo, a' honnan meg is lapsul. Minél kövérebb és éagofabb annál jobb fele.

§. CCLXVIII.

A' *VWarttembergai* 1754. Éktendőben különös éorgalmatozsággal lok tudós *Doctorok* és *Patikáriusok* által kékitett *Pharmacopaea* a' *Tsokoládé pogátsa kékitést* így adja elő:

Végy t'venyhe vagy másként egy kevésé meg-sütött és hájától meg-tisztított *Cocao magot* egy fontot. Ezt kö vagy vas mósába, melly előre a nyira meg-melegítetett, hogy kezed könnyen el-álhassa, kö vagy fatorovel törjed és keverjed [vagy egy véles, horgas, síma, kerektől egymásra két újnyira meg-borozdázott márvány kö táblán egy laska siritő forma kovel dörgöld] míg egyenlő hig kövér téztává válik. Hány ez alatt egy font, porrá tört *jófele fehér nád-mezet kakaónkent* belé. Azután tégy hozzá négy igen apróra tört *vaingliát*; dörgöld így-is, míg a' *vainiglia* az egész téztában tökéletesen el-elegyedik. Ekkor, míg meg-hulne, végy ezen téztából egy egy *lotnit*, tedd olyan forma lapos fenekű pléh edényetskékben, a' mitsoda formalag akarod kékiteni, kopogasd az áftalhoz, hogy azokban egyaránt terüljön el a' tézta. Így óztán tedd az edényetskéket hideg helyre 's a' tézta benne rövid ido alatt

megkeményedik. Azután éedd-ki a' pogátsátskákat a' formákból, és két vagy három hólnapig, míg t. i. egybe érik, tartsd hideg fűrés helyen, azután mikor tetűk élhető vélek. De jegyezd-meg, hogy egyűer csak cűtendőre valót kell kéűiteni, mert azon túll többire meg-avalódik, és gyakran holmi apró feűer fűrgek-is teremnek benne.

Lehet, ha tetűk, a' *va:nigliával* fa ha-jat, fűgűivet, *Peruviánum baljanumot*, vagy más jó fűagu *destillált* olajat-is egy néhány tseppet tenni a' tűűtában: lehet a' nád-műzet-is fűűkebben vagy bővebben tenni: lehet *orleana* magot-is egy *kűntingnit*, hogy piros ital légyen belőle, tenni hozzá. Némellyek négy vagy öt *unciáni* Tűűkbűza lűűtet-is elegyitenek a' tűűta közű. De mindezeket kűű nélkül-is lehet hagyni.

§. CCLXIX.

A' Tsokoládé pogátsákat némellyek magára-is éűk, de rend fűerint italnak fűűktak kéűiteni. Meg-reűelvén t. i. vagy meg-apritván egy pogátsátskát, fűűejtelnű forró vízben hánynak, abban fűűzik, 's kűűrgalmatoson keverik, míg derekafűűn haboznű kezd. Ezen tajtekos vagy habos reűűt fűűtsűűkba ki-merik, és ha magába nem elég éűdes, meg-nád-műzelvén, *bűűűotával* mártogatjűk és horpolik: a' meg-maradt reűűt továbű-is fűűzik és keverik, míg a' tsokoládé egeűzen el-fűű és hűűnűlű habos *liquorrá* vűűlik. Némellyek, hogy a' tso-kolá-

koladé nagy törősságot ne okozhasson, előre egy pohár hideg vizet éktak innya. Lehet viz helyet ezt tejbe-is, borba-is főzni. Így inkább melegít, úgy bővebben táplál.

§. CCLXX.

Ámerikában a' leg alább való Paraszt Embert is reggel a' maga házából dologra, míg tsokoladét nem ízik, ki nem megyen; úgy tartván, hogy ha reggel e felet ihatik, azon egész nap erősebb és minden munkára férényebb legyen. Európában leg először a' múlt százba ama' híres *Cardinalis* és Frantzia *Minister Kichelius* kezdett ezzel, mint gyomor erőfito és *fiatus* ellen való orvossággal élni, és azúlta kedves izevel és fagjával egyben körtetett háznos tulajdonságaiért a' gazdagabb Uri Emberek előtt mindentelé nagy betsülletre kapott. Ez. ha ebéd után ízod és egy pohar jó borral le-nyomtatod, gyenge hideg gyomrodát minden patikai orvosságoknál jobban erőfiti. E'felett mindenek itélete szerint igen bőven táplál; meleg, de jóféle vékony vert tsinál, az ortzát pirofitja, a' *venus* tüzét gerjezti, a' lélekzelést könnyebíti, az agyvelot erőfiti, a' *spiritusokat* az inakban faporitja, a' vért fel-índitja, mellyel a' havi vér folyást ségeli és az Aészonyi méhnek fok nyavallyáit meg-orvasolja. Ha fűszerzámok nélkül készitik és tejjel főzik, a' fázraz betegségben levőknek, az el-erőtlenedett öregeknek,

melly őket eleintén el-kábitja, ókádrtaja, fopratós dajkáknak, tserstől el-választatott és enni nem akaró gyermekeknek igen hasznos.

De minthogy a' tsokoládé a' vért erősen melegíti, faporítja és fel indítja, önként meg tettzik, hogy a' forró természetű és igen véres Embereknek, 's másoknak is a' nyári heves napokban könnyen meg-árthat. Egyébkor is egy, két fintsiányit innya ebből elégséges.

Némellyek édes mondolából és *Pistacia* 's fenyő dió magnak beliből, sa haját, fegfüvet, *ambrát*, nád-mézet tévén hozzá, kévitenek tsokoládé helyett pogátsákat: a' melly itéletrem kerint a' valóságos tsokoládénál nem fokkal alább való.

A' D O H Á N Y R O L vagy T A B Á K R O L.

§. CCLXXI.

A' *Tabák* így neveztetik egy Ámerikai *Tabaci* nevű Szigetről, melly ma *nova valachriának* is mondatik, a' hol ez igen bőven terem. Ennek magvát 1560-dik Éztendőben leg először egy Belga hozta vala az északj Ámerikának *Florida* nevű Tartományából Európába, és adta *Portugalliában* *Nicotius* Jákóbnak a' Frantzia Király II. Ferentz akkor ott mulató követjének, e' pedig onnan melly

küldötte a' király Anyjának *Catbarimának de Med. ces.* Ki-is ezt el-ültetvén, a' róla költ füvet nevezte *Nicotianának*. Innen egész Európában rövid idő alatt nem csak el-éaporodott, hanem olly betese-is lett, hogy *Herba sancta*, szent fű, *Herba divina*, Isteni fű; *Herba sanctae crucis*, szent kereszt füve; *Herba panacea*, mindenre hasznos fű, 's több e'féle fényes *titulumokkal-is* kezdett illetetni.

§. CCLXXII.

A' kik a' tabákat *chemiai* mesterség érint *ref. lalták*, a' föld n kívül találtak abban. [1. Sok kövér keferű olajt, melly minden állatoknak, ha szájokba tölük, halált okoz, érzékenytelenné tévén és örökösön el-alutván őket. [2. Holmi vékony *alkalicus* sós *spiritus*; melly a' *fibrákat* sebezőbb mozgásra, sőt az érzékenyebbekbe erős *convulsio*kra-is in-dítja, és hányást, has menést, nyál-fojást, prüszögést, köhögést 's a' t. okoz. Ez a' vert-is nagyon fel-háborítja, el-vékonyítja, és fel-melegíti, a' bőrön való ki-gőzölgést-is öregbiti, és így az egész testet erőssen szárazítja. Ezen két ellenkező *principiumoktól* függ már a' Tabáknak mind hasznos mind ártalmas ereje; innen vagynak azok, az ellenkező változások-is, mellyeket az előző véle élni kezdőkben és a' hozzá foktakban fokott tsinálni. Élnék a' Tabákkal az egész Világon füstül-is, porul-is, nemelleyek bé-is rágják, és ettől meg-keferedett nyálokat forgalmatosan le-nyelik,

purcolja, és mintha mérget vettek volna, egész testeket tsudaképen tel-hábcritja; de időre mind kevelebb kevesebb mértékben tselekezi ezt, és végtére, a' mint mondják, gyomrokat erősíti, az éhséget és komjúságot őrzi, mindennemű fájdalmokat és *stasmus*okat le tsendesít. Innen a' 'Sidóknak és az Oloz Katonáknak egész patikájok-is fokott a' dohány lenni. A' por tabáknak háznát és ártalmát másutt illetjük.

Füstül-is a' kik ezt előzer éivni kezdik, fejek el-éédül, fáj, gyomrok émellyeg, hányrak, ételbéli kívánságok el-véz, halok mégyen, egész testek reűket, söt a' gyengébbeket néha a' nyavallya-is ki-töri, vagy igen nehéz álom nyomja-el. Vagynak kik e' miatt meg-is hóltanak. Az Ámerikai Pogány Papok midon valami nagy dologba jövendöt akarnak vala mondani, előre Tabák füstöt éivnak vala-fel holmi tsön jó böven, mellytől el-éédülven, a' földre eűnek vala, de majd fel-ébredvén, mint az alatt vett Isteni jelentést úgy mondják vala kéttseges magyarázatu jövendoléseket elő.

§. CCLXXIII.

De ha mind ezen változások közt-is bátorodik az Ember a' füstölést vagy pipázást ottan ottan gyakorolni, úgy hozzá fokik a' természet, és olly kedves *jenfatiot* kezd ettől tapasztalni, hogy sokan el-merjék mondani, hogy étel es ital nélkül inkább el lennének,

mint sem pipa nélkül; és minden *melancholicus* -
 joknak 's komorúságoknak enyhítésére ezt ra-
 gauják elő. E' mellett, mint hogy a' tabák-
 ban levő *narcoticus* vagy álom hozó olaj a'
stimulusokat le-tsendesíti, az *alkalicus* tsipős sós
spiritus pedig a' *fibrákat* serényebb mozgásra,
 a' nedvességeket teheesebb keringésre indítja:
 minden fele *excretiokot*, úgy mint, nyálát,
 taknyot, húgyot, ganéjt, láthatatlan gőzt
 's a' t' a' pipázás szemlátomást öregbit. Innen
 fok nyavallyáknak, mellyek az e'féle tisztá-
 lanságoknak benn rekedéséből erednek, meg-
 orvoslására-is képen használ. Nevezetesen pe-
 dig akkor, mikor a' hideg sós takony a' test-
 b n el-zaporodik, és a' főre rohanván, ná-
 hát, f'ó és fog fájást, füleknek meg dugulá-
 sát, konyvező lágy kemeket, tagoknak el-esé-
 sét, gutta utest 's a' t. okoz, a' pipázást igen
 hasznosnak mondja *Boerhaave*. A' Pestisnek
 idején-is mind magába, mind másokba ennek
 igen nagy hasznát tapasztalta *Diemerbroek*: és
 írja, hogy egykor, a' nagy fietség miatt,
 reggel pipázatlan kellestven a' betegekhez há-
 zából ki-indulni, egész nap igen nagy válto-
 zásokat szenvedett. Ugyan-is, a' Pestis el-
 len semmivel jobban nem óltalmazhatja az
 Ember magát, mintha nyálát forgalmatosan
 ki-pokdosi, és a' bőrön ki-takaradó láthatatlan
 gőzt rendes szabadságában és bővségében meg-
 tartja. Már pedig a' pipa mindenikre neve-

zetefen haznál. Ugyan ezen erejéért a' roő
 aérnek és víznek ártalmait ellen- is *com-*
mendáltatik.

§. CCLXXIV.

A' pipázás, mindenek ítélete szerint,
 éhomra, kivált reggel, leg haználabb. Mert
 ez által a' főben, tüdőben, háznak és to-
 roknek *glanduláiban* éjtékán által meg-ülepe-
 dett és gyulekezett nyálnak és takonynak el-
 oflála és ki-hányattatása derekafon segítetik;
 a' gyomorba egybe verődött enyves takony
 meg-vékonyítatik és a' belekre le-üzertetik;
 a' belső rézek meg-enyhülnek és elevenebb
 mozgásra serkentetnek, az éjtéka kezült és
 hátra maradt *perffirálódó materiának* ki haj-
 tására a' természet fel-ségittetik. Vagynak
 kiknek reggel addig éček sem lehet, míg
 egy, két pipa dohányt fel nem éivnak. A'
 hákogós emberek mindazáltal, a' kiknek t. i.
 a' taknyos nedveség felettébb való bővséggel
 éokott torkokra folyani, akár a' természettől,
 akár a' roő éoktatástól légyen az, étel után
 is mindjárt haználton dohányozhatnak; mert
 egyéb iránt a' fok takony gyomrokra éálván
 az eméztéinek nagy akadályára lenne. De
 a' éárazabb természetű, kevés és vékony nyá-
 lu Személyeknek az ebéd után mindjárt való
 dohányozás igen ártalmas. Mert ha dohány
 füstös nyálokat le-nyelik, a' fellyebb emittett
 álm hozó olaj a' gyomornak erejét el-vézi;
 ha ki-pokdólik, az eméztéire éukségesképen
 meg-

így a ivant. t) crapa *tallamum*tól a' nyáltól gyomrokat meg-fojtják. A' fűrés, ri eázás, kavazás közben, és után is háton lehet dohányozni: de a' borozás közben, kivalt réfog n' ópen nem tanatsos; mert, nem tsak hogy a' fejet jobb n' el-bojondítja és tajlaltatja, hanem a' tudó kört is erőfőlen rontja, és az Embert fulladozásban és váraz betegségben ejti. Vagynak kik a' révegen való fők dohányozás miatt minden écker hirtelen végképen el-veztettek. Vagynak kik gutta ütést éenyvedtenek.

§. CCLXXV.

Tapasztalt éolog lévén, hogy a' dohány füst a' testet erőfőlen váraztja, nevelvén t. i. mindenfelé az *excretiokot*; a' vért melegíti és tsipőfíti; a' *fibrákat* tehelebb mozgatja, sőt la ezek gyengébbek és érzékenyebbek, *convulsiókra*-is indítja; akárki-is meg-itélheti, hogy a' dohányozás az egyébként-is váraz, forró ten ézetű, és tsipős verű, közvényes, *beticus* vagy váraz betegségben lévő Személyeknek, nyavallya terős Embereknek, és a' kik a' hányásra és egyéb *convulsiókra* könnyen hajlanak, minéműek többire a' kis gyermekek és az a'z-fonyi rend, igen ártalmas. Ugy láték ugyan első tekintettel, hogy ezeknek nedves és taknyos testekhez a' dohányozás majd zükségefebb volna, mint a' várazabb és keményebb testű férfiakéhoz. De jegyezd-meg, hogy a' gyermekeket azért hogy nőhelenek, az

afzonyokat pedig fok egyéb végekre önként kezte a' természet illy lagyon és nedvesen; ezt azért benne a' dohányozás által megváltoztatni, ha a' fellyeb említett okoktól lehetne-is, káros volna. Az *Amurates* néven IV-dik Török Tsázar egyézer olly gondolkodásban esvén, hogy egyátollyában az o meleg tartományiban a' fok pipázás a' Férjfiakban a' nemző magot-is fogyatja, és fok afzonyoknak azért kellett meddön maradniok, azt halálos büntetés alatt megtiltotta vala; ne hogy e' miatt a' Török nemzet megfogyna: Ez mátok ítélete kerint-is megjegyzést érdemel. Tsuda dolgot ír *Behrens* két egy testvér *Hollandus* ifjakról, a' kik vetélkedven egykor, mellyik éivhatna egymás után több pipa dohányt-fel, midőn egyik 18-ra a' másik 17-re felment volna, mind a' kettőt egyfersmind megüti a' gutta: egyik azon pillantásban meg hal, kinek-is feje tel bontatván, az agyvelőt bé takaró hártják egészen megfeketedtek vólt, az agyvelőnek pedig még nyoma sem találtatott: a' másik-is három éra múlva meg-halván és hasonlóképen fel bontatván, az agyaveleje csak egy diónyi vólt, mellyet pókháló forma kék hártjátska borított vala-bé. Orvosi háznái-is felefen vagynak a' dohánynak; de azokról itt éólnunk a' rovidség nem engedi.

Látók pedig elő, a' mennyire a' rövidség engedte, elégségesképen, a' nálunk tök-

kasban lévő ételeknek és italoknak majd minden nemeit; és már read érint a' hátra lévő négy nem természetű dolgokra által kellének lépniük. De minekelotte a' lenne, szükség lőzen még az ételnek és italnak rendiről és módjáról-is közönségesen egy néhány Kérdéseket meg-határoznunk.

AZ ÉTELEL, ÉS ITALLAL, OKOSON VALO ÉLÉSRÖL KÖZÖNSÉGESEN.

§. CCLXXVI.

I-SÖ K É R D É S.

Mennyit egészséges egyker enni és innya? Megfelel e'rré rövideden Cicero: annyit kell úgy mond, *mindenkor csak enni és innya, hogy a' testnek ereje az által meg-újittassék, nem pedig hogy elnyomattassék.* Mennyi legyen pedig az, nem kell annak meg-határozására font, vagy egyéb mértek; mert maga a' természet kinek 's mikor mennyi étel és ital kívántassék, leg jobban és hívebben kijelenti: csak épen tessék reá figyelmeznünk. A' nagy testű, vaskos, erős munkát, és sok *commotiót* tévőknek, több étel és ital kívántatik, mint sem a' benn ülő, kitsiny testű, erőtlen Személyeknek. A' meg-állapodott idejüknek, férjfiaknak, jobb lakáshoz szoktak-

taknak, egekéseseknek, fokat vigyázóknak, bort es sert nem ivóknak-is több, mint a' borral és serrel élőknek, fokat aluvóknak, betegeseknek, el-éhezteknek, azzónyoknak és gyermekeknek. Mert jóllehet ez utólsók erőssen kívánják az ételt, de gyenge lévén gyomrok, egyzeriben fokat el nem bírhatnak. Jobb azért ezeknek-is napjában többször enni keveset keveset, mint sem egyzer tájok kívánsága kérint gyomrokat megtolteni. Télbe is több étel és kevesebb ital kívántatik, mint nyárba. A' kemény és nehéz emészthető eledelekből kevesebbet kell enni, mint a' gyenge és könnyű emészthetőkből: a' bővön táplálókából ismét kevesebbet, mint a' mellyekben kevés tápláló erő vagyon.

§. CCLXXVII.

Ellenkezik a' természettel mind az igen fok koplalás, mind a' mindennapi dugtig lakás. *Neque nimia satietas, neque nimia fames, nec alui quicquam, quod naturae modum excedit, bonum.* Így ír Hippocrates, sem az igen megelégedés, sem az igen megéhezés, egyeb-is, valami a' természet módját meg-haladja, nem jó. Azt mondja ugyan ő malutt. hogy *ha az Ember keveset eszik és iszik, semmi nyavallyában nem esik; sőt a' koplalást fok nyavallyának nem csak el-kerulesere, hanem meg orvoslására-is igen ditséri.* De jegyezd-meg, hogy a' *Keves etelen a' nem telnetetlenkedest érü: a' koplalást vagy ébezést pedig csak az olyan*

olyan nyavallyák ellen *commendállya*, mellyek a' telhetetlenségből vármaztak vagy éaimozandók: a' mint e' következő évai elegendé meg-világosítják.

Ha úgy mond, a' nedves testü ifjúnak a' taknyos nyerseségtől vagy nyavallyája, ha kívánja-is az ételt, ha kontalan adatik a' neki. Ha a' fázaz és forró természetü ifjut a' sok álmatlanság és munka miatt leli a' hideg, hanem kívánja-is az ételt és italt, meg-is gyakran kell neki mindenekből adni. Ha azért, hogy Celsussal rövideden mindent ki-mondjak, az éhezés az egészséges Embereknek ha kontalan, mennyivel ha kontalanabb léfen az erőtlenkedőknek, annyival-is inkább a' betegeknek!

A' Kevés étel bizony a' gyomorba és belekbe meg sem akad. Innen rövid idő alatt, nem lévén azoknak minn dolgozzanak, mitől simogattatának, magokat kezdik eméltetni; el-lágyulnak; el-erőtlenülnek; *spasmusokkal*, zell-meg-telnek; az ő üregjeikben imitt amott meg-maradt és meg-tsipösült nedvelségekről rágattatnak 's a' t. De a' kevés ételből nedvelség sem kézülhethet annyira való, hogy az erket illendökepen ki-sezithesse, a' vért meg-újithatla és édesithesse, melly miatt az erke sem tudják a' nedvelségeket elegendő sebes-séggel mozgatni, kézíteni és a' zükséges hely-re által tenni; a' honnan zükségesképen el-kell nem sokára az egész testnek loványodni, a' vérnek magában meg-kell tsipösülni,

rothadni 's a' t, *Bierhaave* az é isegből következő változásoknak, a' mint t. i. azok egymás után támoznak, ilyen rendet tsinal:

„*Fel-bőfőség, hányás-eroltesés, elájulás, az ételnek eleintén erős kívánása, de majd végkepen el-vefése, erős kömjúzás, belső fázarság, erőtlenség, has tekerés, korrogás, az epének meggyűlése és fel-gyűlése, okádás, el-sóványolás, álmatlanság, nyavallya törés, meg-dubodás, halál.* Ezekből világolón ki-hozza azt-is, hogy azéhség sokkal több es v. fedelmesebb nyavallyákat kél, mint a' telbetelenség. Közönségesen úgy tartják, hogy hét napok alatt éhel meg-halna az Ember: melly a' jó egészséges, erős munkás, sokat vigyázó, forró és véres természetű, sokat iz-zadó Embereken, a' kis gyermekeken, erőtlen öregeken, szopató dajkákon, és betegségből újjanon fel-gyógyáltakon, a' kik, a' mint fellyebb-is említők, sokkal nehezebben áthatják az éhséget, meg-is eshetnek. De a' betegek, sokat aluvó, követ, *phlegmaticus, melancholicus* Személyek, mint sok példák bizonyítják, két, három hetekig, hoinapokig, fél, sőt egész Éztendeig-is el-éltenek minden étel és ital nélkül. Mó'ses, Illyés, 's Id-vezítők is 40. napokig semmit nem ettenek. De ezek mind rendkívül való dolgok. Rend-kerint azért meg-kívánja a' természet, hogy leg alább egyzer, kétzer étellel minden nap meg-elégittesék.

Hogy ha pedig vagy egy, vagy más
oktol

októl kényszerítettünk néha fokáig nem enni, igen hasznos. [1. Az alatt, leg alább vizet, gyakran innya, mivel ez által a' belső részeken a' nedvességek 's a' vér-is a' tsipőségtől és rothadástól éppen óltalmaztatik: azután pedig gyakor, kevés, leves gyenge ételeken kezdeni, és úgy lépni több és keményebb eledelre, mert az éhség a' gyomrot igen el-éokta gyengíteni. [2. A' munkától és vizyázástól, a' mennyire lehet, magunkot meg-tartóztatni; mert a' nedvességeknek el-vékonyosítását, el-apadását, meg-tsipösülését és rothadását mindenik fierteti.

§. CCLXXVIII.

A' fok étel a' gyomrot felettébb kifejtvén. [1. Azt meg-erőteleríti, és így maga-is az étel tsak raknyos, peshedt, etzetes, rothadt, durva nedvességg, nem pedig valóságos *chylus*sá válhatik, mellyből vérnek is éppen hasonlóknak kelletik kézülni. [2. A' körül fekvő részeket, úgymint jobb fel l' a' májat, bal felol a' lépét, hátul a' le-menő és fel-jövő nagy edényeket, fellyül a' mejj üregit és abban a' tüdöket meg-éorítván, a' vérnek zárados által folyását azokon meg-akadallyoztatja. Mellyekből könnyü lehet meg-érteni, miért hogy a' fok ételt olly gyakran nehéz lehellés, gyomor fájás, has tekerés, has-menés, okádozás, belső részeknek meg-dugulása, lomhaság, éjuteletiség, el-fóványodas, ostopa éz, 's több e' félek követik? A

metek közt közmondás hogy a' telvetetlenség eleitől fogva több Embert öli-meg, mint a' fegyver és dög halál. Kirka matár bizony a' vendégeskedésen igen kapott öv ember e' világon. Mi az oka hogy a' nagy Urak a' fegény embereknél rend szerint rovidebb életűek? a' mindennapi dugtik lakás. Egy Birkának tápláltatására egy kis mező, sok Elefántoknak egy kis erdő elégséges, az Embert a' senger 's föld sem tudja b.-tolteni. De vallyon azért é, így it a' bolts Seneca, mintba a' természet nekünk meg-elégithetetlen hajat adott volna, midon illy kis testet adott? Nem. Mert vallymi kevés az a' mi a' természetnek adatik kevéssel meg-elégzik az. Nem-is az éhség áll nekünk olly sokban, mint a' nagyra vágyas. A' Has kevélet-is lokat-is bé-fogad: kemény, de nem alkalmatlan *executor*; lokat kér, de ha nem adhaté kevéssel-is meg-elégzik. *Hieronimus* sava. Tapasztaltuk bizony mindnyájan sok háztor mi magunkba a' gyomor rendkívül való weg terhelésének artalmait; tapasztaltuk a' mértékletes életnek kép háznait: de még-is olly boldogtalanok vagyunk, hogy arról csak teli háttal keretjük *disszultálni*, ha pedig ki-üresült gyomrunk e' háznos *virtus*nak könnyen bútsut adunk, a' mint ezt elmeien megjegyzi *Ambrosius* egy helyyt a' böjtről való predikátziójába. *Galenus* írja magáról, hogy ő gyermek és ifjú korába igen beteges volt: de az orvosi tudománynak tanulása advan magát, cőre vette

vette hogy az a sok eteltől vól a, és azután
 fona egészen jól lakva az aétaltól fel nem költ,
 mellyel egészsége egészen helyre állott, 's
 állandóképen meg-is maradt. Ezen *regul*
 málok-is lókan, mint tsalhatatlant, igen jo-
 vallyák az egészség meg-tartására, 'S igaz is
 az hogy a' gyenge gyomru, erőtlen, beteges
 Emberek ennek meg-öetsülhetetlen háfnát ve-
 herik. De a' jó erőben lévő egészséges Sze-
 mellyeknek, hogy se a' joblakas, se a' kop-
 lalas, mit közatlan és fokozot el-kerülhetet-
 len dolog, ne arthafon, fokkal egészségebb-
 nek tartom *Cellusjal*: „*Semm-fele ételnek nemét,*
 „*mellyel a' Nép él, nem kerulni, most vendeg-*
 „*segben lenni, most onnan ki-maradni, most*
 „*kelletnél többet, most kevesebbet enni* Hasonló
 tanátsot ad *Plutarchus*-is „*Valamint (úgy mond)*
 „*hajósok tífza ilben valamen,ire ki-tágnit-*
 „*nik a' vitorlikat, ha pedig valami fél-veftől*
 „*felnek, azokat ofvébb buzzak, úgy az egészsé-*
 „*ges testnek-is a' mértékletes diactun túl lehet né-*
 „*ss lépni: ellenben ha valami nyavall, a kezdé*
 „*magát jelengetni, illó ok-sabbban tselekedni.*

§. CCLXXIX.

Hogyha pedig valaki maga gondolatla-
 nál gyomrat rendkívül meg terhelte, hafnó-
 son tselektzi. {1. Ha az etelnek egy rezt
 minél ha narébb ki-oká tja, követvén ebben a'
 ter nézetet, a' melly fok gyenge gyomru Em-
 bereket, főként pedig a' kis gyernekeket, a'
 fok etelből és italból követkehezto nyavallyakról

a' gyakor nanyás által okozott megtartani.
 A' hányás után pedig jóvalya *Celcus*, hogy egy darabotskáig az ágyban tsendelen nyugodjék, azután tiszt látsan kezdje gyakorolni. Ez az oka hogy a' gyakran vendégeskedő és dobzódó régi Romaiaknál oly igen *commendáltatott* és okozott dolog vala az okadás. [2. Ha a' következő órákon minden elme és testbéli foglalatóságokat félre téven. [3. Más nap jól megkoplaltatja magát, a' gyomrot és beleket a' ro'z eméztésből gyűlt tisztátalanságtól holmi gyenge *laxativával*, a' vért pedig más nap erős *commotio* által támasztott izzadátsal meg-tisztítja. [4. Etel után három, négy órával két, három fincsia *kávét*, *herbatbét*, vagy tiszta meleg vizet herpol, hogy így, az ételnek meg eméztetett része hamarébb ki-takarodván a' gyomorból, a' mi hátra marad, azzal könnyebben bírasson a' gyomor. [5. A' fűszerfámok, jó bor, ro'solis, gyomor erősítő *spiritusok* és *Tincturák* is a' hideg és taknyos gyomron valamit segithetnek; de a' hevelebb természetűeknek rendkívül való forróságot, és fő fájást tsinálnak.

§. CCLXXX.

II-D I K K É R D É S.

V Allyn, a' kiktől ki-telik, egy, két sál ételből jobb léfén-é meg-elégedni, mint jök f:let együvé enni? Vagynak, kik a' foktéle ételt egészségesebbnek tartják, úgy itelvén, hogy egyik a'

a' másíknak meg-eméktését segíti. De sokkal jobban okoskodik *Hippocrates*; A' kül, m'hozó természetű ételek, úgy mond, a' gyomorba öfze háborodnak, és midőn azok közül egyik kamarrébb, a' másík későbbre eméktődik-meg, mind együtt meg-vésnek. Régen, míg kevés és együgyű etellel éltenek az Emberek, sokkal erősebbek, egészségesebbek és hosszabb életűek vóltanak. Ezt ma-is, ha a' fegény Embereket, a' pompas áztalokat tartó Urakkal egybe vetjük, világóton tapasztaljuk. E telett, a' sokféle ételek közül ez-is, amaz-is finével, ízevel, fagjával addig tsalogatja a' femet és fájjat, hogy alig lehet azokból a' gyomrot rendkívül meg nem terhelni.

§. CCLXXXI.

III-D I K K É R D É S.

V Allyon Napjában hányfőz enni leg-egészségesebb? A' 'Sidok és Persák napjában kétfőz éfnek vala, mint azokról *Tobiás*, ezekről *Xenophon* írásban hagyták. A' Görögök, mint *Athaeneus* meg-jegyzi, négyfőz, ötfőz-s áztalt teritenek vala. A' Rómáiak-is, a' *Suetonius* bizonyság tétele fzerint, eleinten tsak kétfőz, de azután, el-merülvén a' dobzódásban, a' Görögök módjak fzerint, reggel is, délbe-is, dél után-is, estve-is jól laktanak. Az Anglus, Belga, sőt már ma a' Német Urak-is, napjában tsak egyfőz, az az, dél után két, három óra tájban éfnek, hogy így

lozan fővel egész napi dolgot el-végezván, az ebéd utáni időt egészen *recreatio*ra fordíthatják. Ebben-is, mint egyéb dolgokban fokot téves a' fokás. De a' gyermekeknek, fogtatos affonyoknak, betegségből újjajon gyógyultaknak, el-éhezteknek, minthogy testek több tápláló nevelséget kíván, gyomrok pedig egyfőz kevelőt bírhat el, örzőri, hatzori étel-is szükséges. A' mezei munkásoknak-is, kikben a' fok izadás miatt a' vér erősen apad, és a' nagy melegség miatt hamar meg-tsipősül, ez napában háromzör, negyzer-is meg kívánratik. A' kik kevelőbb *communit* téznek-is, ha ebédet 12. órakor, vatsorát 8. orakor mértékletesen éznek, főkkal egészségesebb, mintha napjában tsak ézteri ételre éorizják magokat. Mert így későre halasztván az ételt, robbire ragyon meg-éhezve ülnek a'ztalhoz, melly miatt mind igen mohon éznek, mind felet-tőbb meg-terhelik gyomrokat. *Inkább meg-tertelődöl* (így ír *Sanctorius*,) *ha egyfőz nyolcz fontot, mint sem ha kétfőz siz fontot meg-éfel.* Efelet tapasztalta a'zt-is ez említett zemes Olof *Doctör*, hogy, kivált a' főrrőbb termézetűek, ha vatsora nélkül fekütnék-le, harmad része a' bőron ki-gözölogni főkott *materia*nak, azon éjtzaka benne reked; melly miatt, nem tsak rozzól aluznak, hanem tejek-is náthával meg-rakodik, zédül; zivek

faj; vak zsinok lürog; húlok el-lagyúl, karjaik meg-merevednek; sőt vóltanak a' kiket a' nyavallya-is ki-tort.

§. CCLXXXII.

IV-D IJK K É R D É S.

V Allyn ebéden, vagy vatsorán kellesik-é jobban lakni? Avicenna régi híres Arabs orvos, az egeznapi eledelt három rézre osztván, két rézít ebéure, egy rézít vatsorára szabja. Hátnos tanáts-is ez mások felett azoknak, kiket a' nátha, *fluxus*, hideglelés, gyomor fájás igen tart; úgy a' veneknek, tanuló, heverő, bőven ebédlo Embereknek-is, és a' kik éjtéaka utazni vagy valamit dolgozni akarnak, mivel a' jól lakott Embert hamarébb el-nyomja az álom. Ellenben a' forró és száraz természetűek egész nap keményen dolgozók, az éjtékát végig aluvók, 's így éoktak, bővebetskén-is bátran vatsorálhatnak. Ezeknek jóvallya kétség kívül *Galenus*-is az ebédnél gazdagabb vatsorát. A' Rómiaiak közönségesen vatsorán éoktak vala jobban lakni, nem is annyira árthatott e' nekik, mert elein vatsoráltak, és igen késon mentek le-fekünni. Masként, ez egyebekben bolts de a' dobzódasban el-merült Nemzetet az étel és ital körül való *dieta*ban nem illő követnünk. Tapasztalt dolog ugyan-is, hogy midőn estve gyomrunkat erősen meg-terheljük, hamar elnyom ugyan az álom, de nem sokára fel-

ébredünk, és egész éjtakánk nyughatatlan lé-
zen, és az etel gyomrunkban meg-vevén,
erős bomjuzast, kájnak rof izét, gyomor
faást, keferü poshadt fel-bofogést, has re-
kerést, nathát, fübéli nehézséget, el kábúlást
's a t. okoz. A' kiknek halok rendszerint for-
sulva fokott lenni, ha estve fok húst vagy
egyéb kemény eledeleket eznek, reggel jó
lékek lézen.

§. CCLXXXIII.

V-D I K K É R D É S.

V Allyon az ételt levesen jobbé kezdeni, vagy
keményebb eledeleken? Némellyek azer,
hogy az éh gyomornak mind *materiája*, mi d
ideje legyen, a' minn dolgozzék; és hogy a'
gyomor öblös fenekin a' leves étel az a att,
nig fellyul a' kemény étel meg eméztodhe-
tik, meg ne vevén, kemény eledeleken kez-
deni az ételt háznofabbnak tartják. De a'
termézzettel meg egyezőbbképen tselekeznek,
a' kik az ö üres gyomrosot es beleket ragó
erzetes nedveséget és keferü epét valami le-
ves gyenge étellel minél hamarabb igykezik
elölani, és az éhség miatt el-lankadt *spiritu-*
sokat az egész testben, közelebb pedig a' gyo-
mornak és beleknek *fibráiban*, e flele hamar
abszorsá való s i vér közü által ható eledel-
lel kívánják meg éleztetni. Meg egyez ebben
velünk *Hippocrátes* is, midön így ír. *A' kik-*
nek fapora meg-újítás kívánunk, azoknak
leves

leves és nedve ételt kell adni, a' kiknek még ennél-is kevesebb, fagokkal kell éleketni, a' kiknek pedig a' meg-újulás későbbre szükség, kemény eleletekkel tápláltassanak. Nem-is kell úgy gondolkodni, mintha az ételek, a' mint azokat e' k, a gyomorba egy máson olly renddel állának, és hogy adag, míg a' gyomor mindenket tökéletesen meg nem emélti, semmi abból ki nem folyna; mert azok ott kevesebb egyre zavaródnak, kivált a' leves étel fellyel kerül, és a' mely rész el-készült, az a' belekre kevesebb folydogal alá. Leg több hátnat pedig a' leves ételnek az egyébként-is kevesebb és fokot kevesebb eh Emberek vehetük. De az hideg és nedves természetűek, úgy máskor is akkor, mikor az ebeokori étel meg egészen nints meg-emeztetve, vagyha reggel fogva így kevesebb magokat; leves nélkül el-lehetnek. Az igen könnyű emélt-hető gyenge és leves etkekkel való hozzás-élést gyomor gyengesége es has kevesebb kevesebb követni.

§. CCLXXXIV.

VI-D I K K É R D É S.

V Allyn az ételnek kell-e többnek lenni, vagy az italnak? étel előtt jó-e innya? es étel közben kevesebb-kevesebb kevesebb kevesebb innya egészségesebb é, mint az ételt jók itallal egykevesebb-kevesebb kevesebb kevesebb? Mennyi ital kívántassék valakinek az ételhez képest, azokból a' miket

§. CCXLIII. az itálnak hasznairól közönségesen mondottunk, ki ki könnyen meghatározhatja. A' mi az étel előtt való italt illeti, A' Görögökről írja *Atheneus*, hogy étel előtt tiz, hű pohár bort-is meg ittanak, és *Cleomenes*nek a' *Lacedaemón*-béliek Királyának takarékságát dicséri, a' ki vatsora előtt csak egy pohár bort ékott vala adatni Vendégeinek. Innen tsúfott-bé talám ama' Közmondás-is: *a potu incipe coenam*. Meg-is lehet ez vatsoran ollykor, mikor az ebéd étel még egészen nints meg-eméztödvé, és a' éomjúság kívánja. De üres gyomorral bort innya nem jó; mert ez a' vér közi mindjárt által valad, és azt nagyon fel-gyújtja, és fő fájást okoz: a' viz pedig a' gyomrot és a' belső réteket erőssen meg-hűti. Étél közben-is gyakran keveset keveset innya az etkeri vagy kétzeri fok itálnál jobbnak tartom; mert így a' éomjúság-is inkább múlik, a' gyomor és körül fekvő rétek sem érzik-meg annyira az itálnak hidegségét, az étel-is az itallal hamarabb és tökéletebben egybe elegyedik.

Hát az időközben való és az éjfékai italról mit lehet ítélni? Sokan ezt igen ártalmosnak tartják; és hogy az az Embert vizkorságra, reketegelségre kézitené csak nem hitel állatják. *Sanctorius*-is úgy tapasztalta, hogy ez a' böron való láthatatlan ki-gőzölgést akadályoztatná, melly leg alább annak, hogy a' gyomorbéli eméztés ilyenkor meg-bomlik,

világos jele volna. De *Garter* azután élt Belga tudós *Doctor* azt írja *de Persp.* hogy ő a' *Sanctorius* módja feint, ottan ottan méregetven a' maga 's mások testit, gyakran próbálgatta, ha volna-e valami különbség a' láthatatlan ki-gőzölgesben ha étel után két, három órával egy két pohár vizet, sert vagy épen bort ivott volna, mintha etelközben, vagy étel után ivott volna annyit. De majd semmi különbséget nem tapasztalt. Mellyből nem ok nélkül, ki-hozza, hogy sem időközben sem éjjel, ha a' éomjúság kívánja, mértékletelen akármit-is innya, nem olly vézeedelmes mint közönségeten az emberek gondolják. A' merteken túl lépni másként, időközben ártalmatibbnak tartja ő-is, mint mindjárt étel után. De ha az italoknak ternegett, és a' éomjúzásnak akarini lehető okait t. - vezük-is, miből következhetnek az időközben való és éjtékai ital miatt az a' képzelt ártalom, én ugyan nem látom. Jobbnak tartanám bizony én-is ilyenkor nem éomjuzni; de ha éomjuzol akármitol légyen-is az, innya jobbnak tartom, mint belső rezeidet éomjuzással epezteni.

§. CCLXXXV.

VII-D I K K E R D É S.

V *Allyan kaporán enni-é jobb, vagy pedig káp tse-*
desen? A' ki igen mohón ezik, a' talatot jól meg-rágni alig érkezik. Mar pedig ha

az ételt előre fogainkal jól meg nem torjuk és vagdaljuk, és szájunkba a' nyállal és a' errel jól egybe nem elegyítjük, a' gyomorba jó *chylus* abból épen nem készülhet, hanem megposhad es rothad az ott a' hosszúas mulatas közben, a' mellyből gyomor fájás, kel, puffadság, májnak, lépnek, *glanduláknak* megdugulási, a' vérnek tisztátalansága 's több c'felek önként következnek. Innen az *Arab*-soknál közmondás: hogy a' ki a' falatot jól meg nem rágja, az a' maga Lelkét gyűlöli. De minthogy fog nélkül nehéz a' falatot ilendőkepen meg-rágni; meg-jegyeztetnek ez alkalmato'ssággal azok-is, kik dió, mogyoró töréssel és egyéb kemény dolgoknak rágásával, hidegnek a' meleg után hirtelen szájokban való vételével, szájoknak nem tisztításával, vagy minden kis fájdalomra való ki-vonatással fogait idő nap előtt el-vezregetik. A' fogak bizony az egészségre olly szükségűek, hogy maga az UR ISTEN II. Mos. XXI. 27. törvény szerint parantsolja: *ha valaki a' maga szolgájának vagy szolgájának fogát ki-ittendi, tartozzék azt szabadon el-bocsátani az ő fogáért.* Régen, a' mint *Hoffmann Menavius*ből írja, a' Törököknél nem volt senkinek szabad a' maga fogát ki-vonatni, hanemha a Királytól nyert arra engedelmet. Az *Esculapius* Templomában-is ön fog-vonót függettetek volt fel, jelentvén azzal, hogy addig nem kell a' fogat

k-húzatni, míg az ónnak nem enged. Más-ként, ha felettébb való odvofságok miatt az ételbe haznokot nem vehetjük, vagy attól félünk, hogy meg-vezett gyökerekkel az álkaptzákot vagy a' zomzéd fogakat-is meg-rontják, nem csak illő, hanem külség a' roz fogakat ki-vonatni.

HATODIK RÉSZ.

A' TESTNEK MOZGATÁSÁROL É S NYUGTATÁSÁROL.

§. CCLXXXVI.

A' ki éfik, egékségben nem maradhat, ha nem dolgozik. Azt mondja Hippocrátes. Hatónlóképen zól Gálénus-is. Az egékség meg-tartását, úgy mond, dolgozásokon kell kezdeni. Nints bizony, így ír Fr. Hoffmann, az egékség meg-tartására és a' nyavallyák el-fordítására egy baknosabb és bizonyosabb orvosság, mint a' testnek mozgatása és gyakorlása. Avicenna régi híres Arabs orvos-is úgy ítélt, hogy ha az Emberek magokat annak idejében és módjával commoveálnak. minden orvos és orvosság nélkül el-lehetnének. Tapasztalt dolog ugyan-is az, hogy a' gyakor commotiot tévő Személyeket a' calculus, közvény. negyednap hi-de, lelés, hypochondriaca nyavallya, sárgaság,

scorbutus, vízkóróság 's több e'féle hó'vas nyavallvik sokkal ritkábban járnak, mint a' kik ülésfel és heverésfel töltik idejüket. E'fellelt, csak a' felettebb való erőkodással e' be rontsák és károsítják teleteket, ezek ünűek-is, virgontzabbak, erősebbek, vigabbak, jobban ehetnek és alhatnak; minden apróság változását az a'érnek és egyéb hibáit a' rendes *diætának* nem olly könnyen érzik-meg; vorulással, vízzel meg-rekedésfel, nátháva - s ritkan bajoskódnak, [meltyek a' jó ege'ségnek tsalhatatlan jelei o' benne;] E' mellett hó'vább életnek, későbbre vénülnek meg, 's vén-ségek-is nyertebb és elevenebb mint a' kényes-tánya, rest E' nereknek. A' heverés-igly ír *Celsus*: *na' testes puniua, longyová teszi, a' munka meg-erősíti*: az hamar meg-vénülést, ez hó'vább ifjúságot okoz. De nem csak a' test ege'séginek, hanem az elme *virtu* sainak öreg-bítésére-is igen háznos a' rendes *commotio*.

Tsuda dolog az-is, igly vol Pinius egyik le-veliben, *menyire meg-újul és fel-hó'vább die az elme, a' testnek mozgatása és gyakorlása által.* A' bölts *Seneca-is*, *hogy az elme nagy dolgokra fel-emelkedhejsék, a' tiszta érzeben való gyakor sejtálást commendálja.* A' közonséges *experientia-is* bizonyítja, hogy a' rendes *commotioval* élők, a' hevero *melancholicusoknál* sokkal ritkább. elelebb, irényebb elméjiek; mint be-fedeikbe, mind iralamba csemelebbek, sőt

erköltseikre nézve is elebb valok. A' korhelség vetket űl.

§. CCLXXXVII.

Okát sem lézen nehéz meg-érteni mind-ezeknek, ha fel-vézzük, hogy a' nyavallyák miként eredjenek vagy a' gyomorbéli roe eméztésből, vagy a' vérnek jól el nem ké-külherésébol, vagy az ebben önként termö rife-talanságoknak ki nem takararodhatásából. Ugyan-is, (1. Midön a' *conmatio* a' gyomor és belek rüzódnak, a' gyakrabb és erősebb ki 's be-lehellés alkalmatolságával a' *diaphragma* a' hatinak *musculussai* által és a' fok ide 's tova való hajladozás miatt vatskoltatnak; a' körül fekvő rétek fel-melegeznek, a' nedveségek mindenfelé 's következésépen a' belső rétekre-is bővebben 's melegebben follynak, nem lehet a' gyomorbéli eméztésnek űaporán 's jó módjal véghez nem menni. (2. Midön a' testnek külömb külömb rézeit mozgató és keménnyen tartó *musculusok* most fel-puffadnak, most le-erezkednek vagy meg-lágyúlnak, a' köztök el-menő nagy ereket és azoknak benne el-terjedő ágatskáit mind annyifor keménnyen űorongatják 's vatskolják, a' benne lévő vérnek és egyéb nedveségeknek űükségesképen sebetsebb és erősebb keringésre kelletik inditatni, és így a' vér gollyóbillainak egymáshoz és az edények oldalaihoz való erős súrlódások miatt az egef testnek fel-kelletik melegülni; a' nedveségek hideg, taknyos,

eny-

enyves vastagságának táborán el-kelletik oázol-
ni, az az, a' *chylus*nak vérré, a' vérnek táp-
láló és egyéb természeti nedveiségekké kelle-
tik válni, és azután illendő bővséggel a' ren-
delt helyekre által költözni; a' hasonlalan-
's meg-vevett részeknek-is magok útjain idején-
korán ki-kelletik hajtani. A' mellyek mag-
ezen módon a' mi testünkben vég-rez mehet-
nek, ahhoz mind addig feminiféle nyavallya
nem közelíthet.

§. CCLXXXVIII.

Látjuk azért így elég világosan a' reles
*commoti*oból következő haénoknak valóságos
*fundamentum*át. De egyérsmind azt is ki-ta-
núlhatjuk, ugyan ezen *commotio*, ha a' rendes
határt gyakran meg-haladja, mi károkat és ve-
delemeket okozhaíson mind a' testnek, mind
az elmének? El-rontja t. i. ez es meg-er-tlení-
ti a' *musculus*okat és inálot: idő nap előtt
meg-fáraztja és merevíti a' testet. Innen va-
gyon, hogy ha el-nézed, és a' kényére tar-
tott állatokkal egyben veded a' gyermekségi-
rol fogva tüntelen erős munkával terheltetett
parakt Embert, és a' zegény el-tsigázott bar-
mot, sa *machin*ának inkább gondolatod, mint
eleven állatnak. E' felett, a' fok és gyakor-
izzadás által a' nedveiségeket-is meg-sűrítí,
meg-vastagítja, és enyvelíti; melly miatt az
erős mezei munkával élő Emberek igen lassán
mozdulhatókká, késő, durva és oltóni elmé-
jüekké léznek. Tovabba, midőn az erős

commotio a' vert rendkívül sebes és erős suttára indítja, olly nagy melegséget támaszt abban, hogy e' miatt rövid idő alatt megkelelsék annak tsipősülni és rothadni: olly nagy erővel tsapodnak és tojattatnak a' változabb nedvességek az élő-ereknek közölsőbb ágatskáiban, hogy ott megrekedvén vezédelmes *inflammatio*kat vagy kelevényeket, megkövesedéseket, rothadókat 's a' t. tsináljanak; vagy pedig el-faggatván és ki-hafogatván az ereket; vér-pökéseket, vér-folyásokat, gutta-ütést, 's több e'féle romlásokat okozzanak. E' mellett hányzor nem történt a' nagy erőlködés és feszengés, miatt az inaknak, *tendónak*, *musculusok*nak el-akadása, tsontoknak ki-feszomodása, meg-görbedése és el-törése, has keregnek vagy más hártványoknak ki-nyúlása, meg-haladása 's a' t. a' honnan a' fok sérvétek, tsomózások, tökösségek mindentelé igen e'lméretes vendégek.

§. CCLXXXIX.

De tapasztalt dolog lévén, hogy azon egy forma *commotio*-is ennek használ, amannak pedig árt, sőt azon Személynek is, ha jó móddal nem folytatja, könnyen nagy kárt tehet az, a' melly egyébként képen használtna; Énkiség legyen a' testnek mindennemű gyakorlásiban e' következendő hat *Regulákia* figyelmeznünk.

1. *Miel* inkább és régebben foktato valaki magát ez vagy onaz munkára, ha vén,

ha erőtlén, ha beteges-is, sokkal későbbre és nehezebben érthet a' meg néki, ha néha a' határon túl lépik-is. mint a' kik a' munkához nem szoktanak, ha fiatalok, erősek és egészségesek-is. Egyéb iránt a' káraz, és forró természetű, vékony és csipős véri, vér fillájokra haslandó, erőtlén, és beteges Embereknek kevésbé és gyengébb commotio kívánatik, mint a' jó egészséges, erős, testes, phlegmaticus, a' bizásra és a' vérnek rendkívül való elbovülésére haslandoknak. Nagyon hibáznak tehát, [1. Az olyan Leányok és Azónok, kik majd egész életüket ülésbe kívánják tölteni, holott az o nedves és fok vért csináló telteknek a' commotio még szükségesebb volna, mint a' keményebb és forróbb természetű Ferjéknek. A' Hólnapi vérfolyás bizony semmitől olly gyakran meg nem reked, és fejjére nem változik, mint a' test gyakorlásának el-múlatásától, és semmitől bizonyosabban meg sem gyavúl, mint a' mindennapi jó commotióktól. [2. A' viselős Azónok, kik félvén hogy magzatjokat el-ejtik vagy félzeggé tézik, még mozdulni-is férenyetskén alig bátorkodnak; jóllehet az egész Világ előtt elnéretes dolog az, hogy az ilyen Anyak fokkal gyakrabban szülnék idetlent, és élő magzatjok-is többör félzegg, fokkal gyengébb, kiűbb és betegesebb, mint a' kik terheségeknék egész idejét züntelen való commotiók és rabotás munkák kozt töltöttek-el. [3. Azok az Atyák és Anyák, kik a' természet

tendelése ellen a' magok gyermekeiknek egézségeket megtartani gondollyák azzal, ha őket még a' szabad aerre való ki-lépéstől is el-tiltják. 14. A' éoptatós AÉfonyok, kik hogy több és jobb tejek legyen, a' házban rekekedven semmit nem dolgoznak, nem vévén évre, hogy így sem a' gyomorbeli eméztés, sem a' ver készülés nem mehetvén jól véghez, fokkal kevelebb és rovfabb tejeknek kell lenni.

§. CCXC.

II-dik. *Ki miféle eledellel él, a' commotionak-is a'hoz alkalmasztottanak ke'll lenni, az az, a' kevés és gyenge eledelekhez kevés és gyenge commotio, az, sok és kemény eledelekhez sok és kemény sommotio kívántatik.* Ditsekedik Hippocrates: hogy ezt a' Regulát az Emberi Nemzetnek hátnára leg előzőr ő találta fel, és azt mondja, hogy a' *ki azt ki-tanulhatta, mennyi és miféle ételhez mennyi és miféle gyakorlása kívántassék a' testnek, az a' maga egétségének épségben való megtartatásának tsalhatatlan fundamentumára reá akad.* A' bizonyos, hogy ha az erős munkás paraít embert olly gyenge és könnyű emézhethető eledelekre fognád, mellyel a' benn ülő kényes Személyek tápláltarnak, ha ő is dolgozni meg nem tünnek, rövid idő alatt erejével együtt húsa el-fogyna, és bizonyosan le-betegednék; úgy a' benn ülő kényes ember-is, ha munka nélkül a' paraítok durva eledelivel kelletnék élnie. A' gyakran vendégeskedő udvarokban-is, a' hol majd azt

után tántzok vagy egyéb testet gyakorló mulatságok tartatnak, kímesebbek, virgontzabak, egészségelebbek az Emberek, mint a' hol étel után ki ide, ki tova dől, hever és aludlik. Az ilyenek többire sárgák, lomhák, *hypochondriacusok*, *melancholicusok*, betegek.

§. CCXCI.

III-dik. *Regula*. Minél erősebb és fűreazabb hideg van, annál több és keményebb légyen a' *commotio*, minél nagyobb hévség uralkodik, a' *commotionak*-is annál kevesebbnek eszendeesebbnek kell lenni. Oka önként meg-tettzik.

IV-dik. *Regula*. A' napnak rézeire nézve, a' *Reggeli commotio* leg hasznosabb, mert ekkor az *aër* hivesebb lévén, nem melegül és izzad olly hamar meg a' test: az *er*-is az *álm* által meg-újult: ez emézés el-végződött, és az éjtzakai nyúgodalom alatt miad a' gyomorban és belekben, mind kellyel a' testnek egyéb rézeiben meg-gyült és főtt takonynak és egyéb tisztátalanságoknak ki-hajtattatások leg kúkségelebb, 's könnyebben is veghez-mehet. *Délkor* többire meleg van; *Estve* pedig a' *commotio* által gerjeztett izzadságot az ejet-re be-következő hideg az egészségnek nagy kárával könnyen viűva verheti.

V-dik. Mind igen éb, mind igen teli gyomorral erős *commotio*t tenni únalmos-is, de ártalmas-is; mivel, ekkor eméztetlen razódnék ki az étel a' gyomorból, a' nyers vaitag *chylus*-is, erőszakolón tojattatván az edenyk

őzoriságiann meg dugulna: akkor pedig erőnk fintsen, de a' vérsen önként támadó tsipőség-is ez által öregbitetnék. *Igen fél melegedet tessel se bátorságos mindiárt étellez főzni; mert ilyenkor a' gyomornak és beleknek fibrái az őket elefő *spiritusok*rol meg-főztattarván, a' nedvelségek-is a' külső rézekre vitervén, a' belső rézek igen erőtlenek; a' *porusok* vagy bé-fívó edények-is igen ki-nyílván lévén, a' *chylust* olly nyersen és vastagon éívnák-bé, hogy az réf. érint hennek rekedne-meg, réf. érint a' vert vertegetné-meg durva és taknyos nyersésséggel. E' pedig mindenik fok, nehéz nyavallyákat húzna maga urán. Okoson tselekkék azért, a' kik, ha a' kételenség enged, étel előtt fél órát, étel után pedig egy órát dolog nélkül töltenek.*

VI-dik. és utolsó *Regula*. *A' communiót* másoknak is, de kivált a' Lokatlanoknak *fiükség mindenkor tsendesen kezdeni, és úgy lépni nagyobb nagyobb gráditsra*: Nem-is jó azt tovább nyújtani, az egészségre nézve, hanem csak addig, míg a' test egyenlőképen felmelegedvén meg-puffad, és azokból ki-jövő gőzt verejték, az ortzának eleven pirofságát halovány sejérség, az egész testnek vidám serény-séget unalmas lankadság kezdi követni. Ekkor az izadtságot lép tizra ruhával le-törölvén gyenge hives árnyékba meg-nyúgodni, és a' kinek tettezik egy, két fintsia meleg *theát* törölni, vagy hideg vizet-is keveler, innya

hasznos legyen. De az izzadó testet, akármi által legyen az, hirtelen meg hűtteni igen veszelmés. Ha ki a' fők hileg viz itató magát nem tartóztathatja, a' *commotiótól* akkor meg ne űtünjék.

§. CCXCII.

A' régi Görögök és Rómaiak, hogy ki ki ö köztök maga *ranja* és ereje kerint egőz gyermekségitől fogva magát gyakorolha ía, és a' hadi, és mezei erős munkákra, hidegnek, melegnek, koplalásnak, álmodlanságnak árralóm nélkül való el-űenyvedésére űoktathatía, fők játék néző helyeket építettek vala; és a' győzedelmeskedot űep jutalmokkal tüztelik vala. Vóltanak, kik énekléssel és kiáltással, vóltanak kik futással, lovaglással, űekerezéssel, űokéssel, új-húzással, rojakoúással, küűkőútellet, verekedéssel, kardoskodással 's több e'űfélékkel vetelkedtenek. Ma ilyen közönséges játékok nintsenek, hanem különösen gyakorolják az Emberek magokat, hajókázás, űekerezés, lovaglás, séjtálás, járás, fűrás, űokdosés, tánrtzolás, éneklés, beűállés, kiűltozás, loptázás, küűkődés, emelés, kártyázás, kotzkázás, *biliűndozás* 's egyéb e'űfele mulattságok által. Minthogy már ezek közzűl kinek egyik, kinek a' másik tapasztaltatott jobban hasznalni, láűűk rëndel, mellyik mifele változatokat űokott okozni a' testben.

§. CCXCIII.

A' *Hajókázás* (de nem a' hajó hajtás,)

tűen-

tsendefén folyó vagy álló vizen a' *commotio*-nak leg gyengébb neme; mert ebben semmi tagnak ereje nem kívántatik, hanem csak a' friss zellőnek tsapdosása, és a' hajónak lassu ingása által gyakoroltatik a' test. Innen az igen erőtleneknek, és a' kik akármí okból hamar elfaradnak, leg alkalmasotább neme volna. De minthogy ez nálunk többire rosz gözt borsátó büdos tókon lehetne, e' helyet, a' kiknek módjok van benne, *függő fekeren jóv nyes helyen lassan hordoztatni magokat*, ha ez-
 notább lézen. Ezután van a' *kep sima helyen való tsendes járkalás vagy sétálás*. Ebben ugyan a' tagokat mozgató és merőn tartó *musculusok* dolgoznak, de lassan és minden erőlkedés nélkül: a' belső részek pedig és az agyvelő tsendefén nyugóvák. Innen az ülve dolgozó mester Embereknek, és tanuló házaikban elmélet fáradtó tudósoknak, ez által labaikot és derekokot ottan ottan gyakorolni, femeiket és egyéb fáradt érzékenységeiket ébrefgetni máfok felett kükséges. De hogy ez utolsó háznot-is meg-nyerhesék, nem a' házban kell ennek véghez menni, mert így a' fok keríngés fejeket jobban el-é-*liti* és a' *spiritusok*nak rendes folyását az agyvelőn inkább meg-zavarja, mint vólt az előtt; hanem künn a' vírósnak utzáin, vagy a' mezőn, a' hol az *ar*-is frissebb és az érzékenységek-is kulomb küömbféle dolgoknak fémlelésével jobban gyonyörködtethetik magokat. Erre nézve

nem-is jó a séjrlást mindenkor csak egyfelé tenni ; mert a' fokfor látott dolgokhoz hozzá éokván a' sem, azokban semmi mulattságot nem kezd találni. De hogy ez alatt az elme-is minden különös gondait felre tegye, és azoktól pihenést vehessen, nem-is egyedül, hanem valamelly kedves barátunkkal kellek a' séjrlást gyakorolni. *A' hófokas erős járás* minthogy a' testet igen el-fáraztja, meg erőtleníti és fáraztja, fűkségeink ki-potolására többet tehet, mint az egészség' fenn-tartására.

A' Futkározás és Szökéntselés a' gyermekek fiska, könnyen hajló, nedves és lágy testeknek meg-erősítésére a' természetől rendeltetett. *A' Tavaszi futkosó és fökéntselő* játékok-is a' téli hideg és benn ülés miatt a' testben meg-gyült raknyos tisztátalanságnak el-öflotására, és ki üzésére, kivált az ifjaknak, igen fűkségesek. De *a' sebes futás* a' vért hirtelen és nagy sebességgel meg-indítja, felmelegíti és meg-ritkítja. Innen máloknak-is, de főként azoknak, kikben az erek vérral igen teli vagynak, vagy a' vérnek *serbuticus* tsipös sólsága miatt el erőtelenültek, annyival inkább ha ki-is rágattattak, úgy azoknak-is, kikben a' vérnek, a' belső rétek meg-dugulási miatt, fahados folyása nintsen, könnyen nagy kárt tehet. *Az erős fökéntselésben-is* a' lábknak és hátgerintzeinek meg-titzamodása,

tsonttörések, in és ér kákdások, különb különb fele herniák, az agyvelőnek megrekkenése, a' belső rézeknek megserülete, 's több eféle dolgok izben történtenek.

§. CCXCIV.

A' nagy erőből tört tántz, a' sebes járásnak, futásnak es öökösésnek ártalmait magában foglalja: mellyeket nevel az egész testnek ide s tova való erökös tekergetése. De a' lassu és minden erőlködés nélkül való tántznál nincs a' commotiönak a' mi természetürkel kébben meg egyező neme. Mert ez mind a' testnek nehézségit, mind az elnök úralmát egyfersmind tsudalatoön elvezi, mellyet semmifele mas commotio véghez nem vihet. Tsudalkozva fémlélhetjük a' Teremtőnek böltsésegét e' rézben is, a' ki minden ne-
melebb élő állatoknak testet úgy formálta, hogy abban a' mozdulások bizonyos *actusok* és ká-
mok kerint legyenek: és minthogy az eféle mozdulások a' testnek belső alkotmányából önként, szép rendel es móddal következnek; az elme-is azokban nagy gyonyorúséget talál-
hation. Az Emberi test pedig mint leg ne-
melebb és mesterségelebb *machina*, nem tsak abban müllya fellyül a' több élő állatoknak testit, hogy ezen mozdulásokat könnyebben, mesterségelebben és kébb rendel rézi, hanem hogy az ilyen kádkerint való mozdulásokra tántz nézés, ének vagy mü'sika kő hallás al-
tal-is fel-indíttathatik, mint ezt Plátó ekesen

Feljegyzette. Minden állat, úgy mond, oió-
miben ugrátni szokott: az Ember pedig, a' ká-
mának érteft-is vette, az ének fő a' kámkat
ö benne fel-indítja; mellyek egyiuvé foglaltatva
az Emberek közt a' tántzot és játékokat
fültek.

Továbbá meg-jegyzésre méltó dolog az-is,
valamint az Isteni böltsétségnek tenora kerint,
minden test alkómányának egymástól valamit
külömbözni kellett, fíntén úgy külömböznek
ezen kámkerint való leg kedvesebb mozdu-
lok-is. Innen vagyon, hogy kiben egy, ki-
ben más notára gerjednek és indulnak fel ha-
maróbb ezen mozdufok: sőt gyakran a'
melly nota ezt tántzba ugratja, a' másban
nagy ónalmat önt: egy főval, ama' közmon-
dás kerint: minden Embernek van egy különös
kedves notája. Ezen dolognak valóságát sem-
miben világosabban nem tapasztalhatjuk, mint
ama' *Néholisi Trentu'a* nevű verhenyő fémis
nagy póktól meg-marattatott emberekben, a'
kik, el-hat án resteket ezen póknak mérge,
minden érzékenvségtől és mozgástól meg-főz-
tatva a' földre elnek, és ha magokra hazyat-
tatnak, nem sokára meg-is halnak. De ha a'
Musikások hozzák próbálgatás által ide-jén ko-
rán rá akadhatnak az ö természetekkel meg-
egyező notára, előbb újjaikat, azután keze-
iket és lábaikat mozgatni kezdvén, a' föld-
ről fel-ugordanak, és addig tántzolnak, míg

az er és izgatás által a' póknak halálos mérge testekből ki-takarodik. Így oztán el-aluván, minden egy néhány óra múlva fel-serkennek, a' ráitok történt coopról semmit nem emlékeznek.

Neveli a' tántzbéli *emotionnak* ditséretit az-is: hogy [1. Ebben az egész test coopersmind gyakoroltatik, melly más *commotio*-ban alig történhetik. [2. Ez az elmének-is igen tettzik; már pedig bizonyos az, hogy minél kedvesebb valamelly *recreatio* az elmének, a' testnek-is annál egészségesebb. [3. Ez a' nehez gondoknak félre tételével és kívánatos társóságban való víg múlatozással fokort lenni. Ezekre nézve a' bölts *Socrates*-is a' tántz mesterséget az egészségre igen hányos-rak mondotta; és, a' mint ő róla *Atlaeneus* megjegyzette, ő maga is azt meg-tanulni és ottan ottan gyakorolni méltónak tartotta.

§. CCXCV.

A' régi Pogányok, reménylvén, hogy az ő emberi indulatokkal bíró, ferelmes és fajtalan életü keltött Isteneik a' tántzban igen gyönyörködnének, majd minden Innepet ezzel kívántak meg-tisztelni. A' Sidok s régi Ke-rektyének közt sem vólt a' tántz fokatlan dol-log. Nints-is ebben magába temni vétek, csak roé végre ne fordítsák. Mert, mint ama' b. e. Belga kegyes *Theologus*, *Andr. Rivetus. Comm. in Exor. ad Praec.* vii. böltsen írja.

„A természet rendelt némelly mozgásokat
 „a' fájdalomnak és fájdalomnak, némellyeket
 „az örömeinek és vigasztalásnak ki-jelentésére, mel-
 „lyeket, ha illendoképen és emberségesen mennek
 „véghez, magokban nem lehet kárhóztatni, ha-
 „nem, ha mi vétek vagy on benne, az a' vis-
 „ka él-ől vagy on, mivel egyébként azokat a'
 „terméket minden élő állatokba magával hozza.
 „Mintbogy a' m ferség a' természetet követni és
 „nagyobb tökéletességre fiktá vinni, nem léken
 „vétkes dolog, itt-is a' természethez adni a' mester-
 „séget, főként, ha a' tántz a' test könnyü sérén-
 „séginek meg-ferz-üre, és hogy valski a' maga
 „hivata'z ferint való dolgainak végben vébetésé-
 „re ez által alkalmasabbá tétessék, tartatik.

De, a' mint fellyebb az ételekben és
 italokban is sok helyeken meg-iegyzettük, ol-
 lyan az Embereknek vikmerő bolonsága,
 hogy többire a' leg hasznosabb dolgokkal fo-
 kott leg rátabbul vizza élni. Ugy van, ez
 a' tántzban-is; mert úgy rapasztaljuk, hogy
 ezt gyakrabban vezeti a' kevélység és dohzóadás,
 követi a' bújaság és paráznaság. Innen amaz
 elmés Poeta Horatius-is erről így énekel:

Morus doceri gaudet Funicos,

Matura virgo, et fingitur artibus.

Jam nunc et incestos amores

De tenero meditatur ungue.

Mox

Mox juniores quaerit adulteros

Inter mariti vina, neque eligit

Cui donet impermissa raptim

Gaudia, luminibus remotis.

A' Tántz tanuláson kapdos a' gyenge fűz,

Frisül ezzel teste, 's erőre erőt fűz.

De minden kemérmet majd mekézire el-fűz,

'S lángolni kezd benne a' törvénytelen fűz.

Ezek és több ezekhez hasonló roé. *consequentiók* vitték volt kétség kívül Cicerót-is arra, hogy *in or. pro Murena* illy fókra fokadna, *Nemo fere saltat sobrius, nisi forte injanial.* az az, Ritka ember tántzol józanon, hanem ha efit el-veztette: mert ezt magába a' tántzról vakmerőség volna el-mondani.

§. CCXCVI.

A' *Laptázásban* nagyobb erő ugyan a' karokon fordul-meg, de az egész test, szem, fül, egyéval minden érzékenségek, maga az elme-is munkába vagynak. Erre nézve eleitől fogva a' háznóább *commotiók* közti fám-láltatott ez-is. De minthogy nagy erővel jár, a' gyengébbeknek nem annyira alkalmas. Másoknak-is illő reá vigyázni, hogy az eros futással, fókéssel, fehéngéssel, oktalan tsapásokkal, és hajításokkal magokban, vagy másban kárt ne tégyenek. A' *Tekézes, Karika és Gollyobis csapás*, kiváltkepen való módon

a' karokat, a' mellét és a' derekat gyakorolják, 's következésképen erősítik is. Mielőn pedig a' vért és a' *spiritusokat* a' felső rézerekre húzzák, és ottan fel melegítik 's sebes felyátra indítják, a' gyomrot, a' tüdőt és az agyvelőt nagyon keményítik, és a' taknyos nedvességtől képen tisztítják. De ugyan ez okból a' mell és vére fájós Személyeknek, kivált ha ez a' *calculustól* vagon, ártalmosok. Értsd ezeket a' *gyalulásról, fagyásról, kapálásról*, 's egyéb e'féle kézi munkákról-is.

§. CCXCVII.

A' *Kártya, Kárta, Schak*, a' testet kevésbé gyakorolják: hanem kétség kívül mind ezek az elme pihenésére felgondolt játékok voltak. De miután a' pénz haláláira kezdtek fordítani, ellenkezővégek lett, akár a' nyerésnek nyughatatlan kívánását, akár a' vallott káron való bűnülést és törődést, akár a' foknyerésből gerjedt nagy örömet, melly az Embert álmát el-vezi, forgatuk kémeink előtt. A' *Biliárd* igen tsinos és minden erőlködés nélkül mind a' testet, mind az elmét tökélebben újító játék. Mert ebben karjait a' gollyóhisnek kényes tsapdosása, derekát a' gyenge hajladozás, lábait a' tábla körül való tsendes járkálás kemét, a' gollyóhis útjának előre téjendő le-rizolása, elméjét annak a' meg tsapás után bizonyos *regulák* kerint való tsendes futála kedvelten gyakorolják és gyo-

nyörködtek. Másként fints ezzel, mint sok egyéb *commotiok*kal, holni történhető kár egybe kötötte.

§. CCXCVIII.

Az éneklés, beféllés, kiáltozás, a' vének folyását és melegségit, előző ugyan a' tüdőkon, de azután az egész testen, nevezetesen pedig a' felső részen, tapasztalható módon éreghetik. Innen vagyon, hogy a' Papok erős télben-is, midőn prédikálnak, nem csak nem fáznak, hanem, főként a' fejeken, izzadnak-is, holott a' halgatókat az alatt majd meg-vézi a' hideg. *Plutarchus* a' tanuló ifjaknak semmi *commotiót* nem rendel; mert *ügymond*, a' sok beféd és *disputálódás* nekik minden *commotio* helyet lehet. *Celsus* a' nagyon való olvasást különösen ditséri, a' gyomor gyengesege, és a' késő eméltés ellen: *Hákinék gyenge és fájós gyomra vagyon, az nagyon olvasson, az olvasás után sétáljon, azután pedig láptával, fegyverrel vagy egyébbel mellyel a' felső részek mozgattatnak, gyakorolja magát, így ír, Lib. 1. c. 8. ugyan ott: haénaál, ügymond, a' késő eméltés ellen-is nagyon olvasni, azután sétálni.* *Hippocrátes*-is ezt, kivált vatsora után, erősen jóvalya, mellyeknek okát-is könnyen láthatjuk.

Ugyan-is, a' beféllés, éneklés és kiáltozás közben az egész testben keringő vér, melly a' tüdőkon csak egy óra alatt-is egy nehányzor meg-fordul, küntelen keményen vats-

vatskoltraván, kétféle hamarébb kékül és inkább meg-vékonyul, mint ha az alatt a' tüdők tsendelen nyugodtak volna. E'ffelett, midön a' gyakor és erős ki 's bé-lehellés alkalmasoóságával, a' *diaphragma* alá 's fel járván, a' gyomrot és májjat rázogattja; a' hasnak *musculussai* a' beleket szorongatják, nem lehet a' *chylusnak*-is a' bé-vett ételből és italból jobban és záporábban nem kézülni, a' belekre hamarébb le nem állani, az epének ott velle bővebben 's jobban özve nem elegyedni, a' tejes edényeken és azoknak *glanduláin* a' vér közi derekábban által nem takarodni. E' mellett a' vérnek-is épen nem lehet a' májból ki-jövö és a' beleken el terjedö nagy érbe (*vena portarum*,) annyira meggyülni és vastagodni, és a' májban 's lépben olly könnyen meg dugulni: egy sóval nem lehet természet minden munkáinak jobban nem folyani, innen, nem ok nélkül helyhezterü *Boerhaave* a' Prédikátorok egézséginek es gyakor nyers vénségeknek okát a' mindennapi közönséges *asthokhan*; mivel ök egyebkent igen kevés *commotiot* szoktak tenni az ételnek és italnak íokságához kepest, mellyet naponként magokhoz véznek. Rövideden, a' beféllés és éneklés mindazoknak, kik lábok tájára vagy egyéb akadally miatt másféleképen testeket eléggé nem gyakorolhatják, igen szükséges és hasznos dolog.

§. CCXCIX.

De jegyezd-meg, hogy mint egyéb *commotiók*, úgy ez-is étel után mindjárt ártalmos. A' nagy erőből való hófás főként a' hegyes bezed és eneklés, annyival-is inkább a' kiáltozás, kivált telbe, mikor a' hideg erőfőn meg-suriti és neheziti az *aert*, a' tüdket könnyen meg-ronthatja. De egyéb időkbén is az igen záraz testü, hófú és vekony nyaku, gellyvás, meg-zakadt, és vérrel tellyes Embereknek igen hamar kárt tehet: főként a' fő-fásra, or-vérfollyásra, sükettség-re, fül tsengésre, szem fásra, vér pökésre, záraz betegsegre, gutta utésre, torok fásra, mejj fásra, hajlandóknak épen vézedelmes; mert ezeket a' nyavallyákat tsinállya is, neveli is.

§. CCC.

A' *Lovaglásban* lábainkal a' kengyelben állani, derekunkat es fejünket merőn tartani, karjainkal a' lovat igazgatni, szemünkkel és elménkkel a' ló járására és magunkra vigyázni kellestik; és így ebben az elmével együtt az egész test-is dolgozván mindenik szem érofitetik. De kiváltképen való házna a' lovaglásnak abban vagyon, hogy felig álva kellestven a' nyeregben ulni, a' belso retek mind a' mejjbe, mind a' hasba, szabadon függve rázódnak, melly által azok igen szem érosödnek, a' nedvessegeknek tolljátá rajtok és benne hatalmoion tegitetik, az edenyek meg dugulata mindentele ki-bontatik. Ide járul az-is, hogy

a' lovaglás többire mezei trüis aërbe fokott véghez menni. Ezekre nézve *Oribasius*, *Julianus Róm.* Tsázárnak udvari fő *Doctora*, a' gyomornak és a' főbéli érzékenségeknek tisztítására és erősítésére a' lovaglásnál egy háznál több orvosságot nem tart. *Sydenhám*-is a' jó vérnek és *spiritus*oknak képzésére minden ő elotte elméretes eszközök felett helyhez teti ezt. Nevezetelén a' régi *calicában*, *hypochondriaca* nyavallyában, és káraz betegségben, még akkor-is tsalhatatlan háznát igéri, midőn többé semmi orvosságok mar nem használhatnak, ha t i. a' beteg, lép laisan, mindennap többet többet, egy néhány holnapig minden reggel loval. Vagynak लोक, kik a' régi hasmenésbol-is semmi egyéb által meg nem gyógyulhatnak, hanem az ilyen mindennapi lovaglás által. *Pecolinus*-is azt írja: hogy egy az ő barátai közül midőn a' negyednapig hidegbol semmiféle orvosságokkal ki nem szabadulhatott volna, egy néhány reggel, mikor reá akarna joni a' hideg, holmi dartzos paripán négy négy órákig magát hánytatta, és így a' hideglelésbol tokéletesen ki gyavúlt. E' ttelet, a' mint már régen *Aristotelis*-is *Probl.* 12. §. xv. megjegyzette, a' lovaglás *ob continuam partium genitalium incalcescentiam et confricationem* a' *venust* is hatalmon ébrezti. De elenden meg-tartálla méltó dolog az-is; hogy a' hosszas lovaglás, ügetés, nyargalás lö ug-ratás miatt, लोक a' nemzést egezen alkal-mat-

matlanná lettenek, ver vizelésben, mejj fájásban, vér pokésben, vezedelmes has zorulásban, *colicában* 's több e'féle nyavallyákban estenek. A' *Hypochondriacisoknak* mindazáltal és a' hideglelősöknek, ha erejek van hozzá, az ügetés és dözögés hafnos; mert így az ő belső rézeikben meg-sűrűdött enyves vér jobban meg-mozdítatik és az *obstruítio*k inkább ki-bomolnak.

§. CCCI.

A' *Friktio*, az az, a' bőrnek kézzel vagy posztóval való dörgölése és vakarása is a' test egyik nevezetes gyakorlásának tartatott a' Régiéknél. A' Görögök bizony nem csak az egészség fenn tartására, hanem majd minden hozzás nyavallyák meg-orvoslására-is mint legbizonyosabb és hathatósiabb e'kozt úgy ditsérik ezt; és kinek kinek a' maga ideje, állapota és nyavallyájához képest miképen kellessék ezt végben vinni, hozzátou le-irják. A' Sinák és Indusok-is fok nehéz nyavallyákat épen csak ezzel *curálnak*. Európában ez hafnos munka, minthogy egy kevés fáradsággal és alkalmatlansággal jár, regtől fogva nem gyakoroltatott: mig t i ama' nagy nevű *Boerhaave* és más bölts *Doctörök* ezt a' minapiban újjalag ditsérni és minden felé nagy naponnal *applicálni* kezdenék.

§. CCCII.

Módját ezen dörgölesnek a' mi illeri: Mezitelen kezekkel vagy zárt meleg posztóval

magára, vagy gyanta, fenyő, keménymaggal, fahajjal, és más e'féle jó szagú *materiakkal* ottan ottan meg-fustolva, a' bőrt az egész testen rendel, vagy a' melly részen különölon akarják, kép gyengén addig d'rgolgetik, mig jól fel-melegedvén meg-kezd p'orrulni. E' kerint e' mint *Celsus* írta, a gyengébbeket tetétől fogva talpig egymás után szór, az erősebbeket pedig *200gr*-is végig d'rgolik vala, a' főnn és derekan gyengébb, a' tagokon keményebb d'rgolest teven. Ezt pedig tselekzik vala este, reggel, mikor az eméztés jól véghez ment: es ezen *curát* öt hat hetekig-is el-nyújtják vala. Az ifjú és erős Embereket elelőbb pozitóval es keményebben a' véneket es gyervekeket lágyobb pozitóval es gyengébben d'rgolik vala: es a' hol 's mig lehetett, ki ki maga d'rgoli vala magát.

§. CCCIII.

Hafnát ezen d'rgolesnek *Hippócrates*ből rövideden így írja *Celsus*: A' d'rgolés ha erős-
sen l'ken, a' testet keményíti; ha gyengén; lágyítja; ha hők'afon, soványítja; ha kevés ideig h'zálja. Fundamentuma ezen d'rgolés által való *curának* ez: Ez által a' bőrnek *porusai* vagy a' ki 's bé gőzölgő edényetskeknek bedugult hájjatskái ki-bontatnak: a' bőrben es bőr alatt meg-üledett takony meg-mozdítatik, meg-hígítatik es el-ozlattattatik: a' vernek belőlől ki felé út kezittetik, es annak folyása az egész testben serényesebbé tetetik, es így a' *perspiratio*, vagy a' bőrön való ki gőzölgés,

mely nélkül az egészség fenn nem állhat, helyre állítatik, fenn tartatik és öregbitetik. Innen meg-ítélhetjük, hogy az el-lágyúlt, elfonnyatott és az ízekben meg-puffadt vagy botykóftult gyermekeknek, *phlegmaticus*, náthas, *hypochondriacus*, hideg fluxussal, és fejérdagadatokkal vagy puffadozókkal lábokon és testeknek egyéb részein hajoskodó, vizkorságra hajlanló, erőtlen, gyenge embereknek, és az el-hidegült terméketű veneknek, kiknek a' magok tevének gyakorlására egyébként is erejek és módok nincsen, ezen *frictio* vagy dörgölés nélkül telet meg-batsúlhatatlan lázot teher. *Utsa* / ez így ír *Hoffmann*. a' gyomor gyengeség ellen-is, ha kárpaidot és kibaidot napjában kátfér, háromszor gyöngén meg-dörgölöd; vagy ferdig milon az emésztés véghez ment, gyomrát környéket é. az eg:fe bafalat-is.

§. CCCIV.

A' Feredés előter az *Egyptusoknál*, azután a' *Görögöknél* és *Rómaiaknál* annyira szokásban volt, hogy a' mint *Lucretius* írja: még *vassorálni sem tartatták szabadnak, hanem előre meg-mosodva és kenődve*: es kivált a' *Rómaiak* semmi en a' magok gazdagságokat annyira mútogatni és tsudáltatni nem kívánták, mint a' pompás feredő helyeknek építésében. De minekutánna a' kényelemség elkezdette lágyítani az embereket, ennek-is, mint egyéb *szorgalmatosságot* és munkat kívánó *exercitiumoknak* butsut kezdetek adni. Igaz-is, hogy regen,

míg a' játék néző helyeken az Emberek erős *commotiót* tertenek, olajjal gyakran kenődtenek, és a' mint *Romazinus* fel-jegyzi, nem len, hanem főr inget viseltenek, kivált azokon az egyébként-is meleg helyeken, fokkal inkább izzadtnak, és morskofultanak, és így a' feredésre-is nagyobb külségek vólt, mint minékünk. De ugyan csak ma-is a' feredésnek mind az egészség fenn tartására, mind fok nyavalyák elüzésere igen szép ha'znai vagynak.

§. CCCV.

A' régiek, mint fíntén mi-is ma, háromféle feredőkkel élnek vala. [1. Száraz feredővel, mellyet *Laconicum balneum*nak neveznek vala, midőn t. i. az Embert meztelen meleg fövénybe takarván, vagy meleg hazban, kementzében, vagy e' végte kezített ladárskában rekeztvén izzasztják vala. E' helyet ma némellyek ló ganéjba temetik nyakig az izzasztandó Személlyt: máfok meleg viz, bor, vagy meg-gyújtott égetbor gözzel véfik körül. [2. Hideg vízzel. [3. Meleg vízzel. E' két utólsót hol savanyu, vagy más *mineralis* vizekből, hol édes vízből magára, vagy holmi egyéb *materia*kat-is főzven belé, kezitik vala. Láflunk rövideden rendel mindenkiről.

§. CCCVI.

A' mi a' *savanyu és más különös erejű vizeket* illeti: tapasztalta *Fr. Hoffmann*, hogy az, a' mi ezeket az édes víztől meg-külömböz-

bözteri, többire mind forit és erőt. Innen a' hol a' testnek külső léne igen el-lagyult és erőtlenült, az efféle vizekből kéziket fejedő a' közönséges vízből kéziknél hasznosabb. De midőn a' feredővel, hogy a' vér tisztuljon, bővebb *perspiratiót*, vagy izzadságot akarunk 's kellek csinálnunk, artalmatok, es gyakran mejjbéli forulást, évdobogást, erős es hőz- és hidegleléseket 's a' t. okoznak. Mert a' hőz, és a' testnek külső lénet egybe húzván, azon a' lékséges *excretiót* be-zárják. de enni- máit bővebben.

§. CCCVII.

A' hideg víz feredő. [1. A' külső akár- minémi okból ramadt hévséget enyhíti. *Jok-* for (így ír *Gálenus*) nyelvünk, torkunk és belső rézeink *szárazsága* miatt egész el-tikkadva, szágyadva és komorkodva fullunk a' hideg feredőben, de majd meg-éledvén és nedvesedvén, meg-frisülve és vidámulva kelünk-ki alból. [2. AA' hőz meg sűriti és keményíti, hogy az embernek minden kis változását ne érezhesse, és minden apróság *commotióra* ne izzadhasson. [3. Réz-érint hidegségével, réz-érint terhével (melly az *aérénel* 80-for nagyobb) foritván a' külső rézeket, a' *spiritusokat* el-ozlani nem engedí, sőt a' vérrel együtt a' belső rézekre vízzel nyomván azokat, azt tselekzi, hogy a' belső rézek meg-erősödjének, és a' pocennek folyó nedveségeket háporábban ké- műtsék, sebesebb keringésre indítsák, 's követ-

kézsképen az agyvelőre-is bővebben hajtják, s hogy ott az *animalis spiritusok* bővebben, jobban és hamarébb készülvén és válván-ki a vér közül, az egész testben új erőt és eleveniséget öntsének. Tapasztaljuk-is bizony azt minnen magunkba, hogy mihellyt a' hideg vízbe állunk, mindjárt erősebbek, serényebbek és vigabbak lézünk, az ételt majd inkább kívánjuk s szaporábban meg-is emészjük. Ezekből már könnyü lézen meg-érteni okát annak-is; miért jóvalják az hideg feredőt fok régi nehéz nyavallyák meg-orvoslására-is olly igen az értelmelebb *Doctörök*.

§. CCCVIII.

De ugyan ezekből egytörsmind által láthatjuk azt-is, hogy a' hideg víz feredő nem mindeneknek légyen egyaránt hasznos. Ártalmos ugyan-is ez. [1. A' hideg és taknyos testü, zintelen és erőtlen gyermeketskéknek, afélonykálnak és leányoknak. Mert a' mi kevés meleg van-is az ő testekbe, ki-öltja, véreket egybe alutja, az edényeket öëve lügorítja, az inakot el-erőteleníti; melly érint hideglelést, *spasmusok*at, nyilaldozásokat, nyavajlya törést, sőt halált-is okozhat. Értsd ezeket a' betegségből újjanon gyógyúlt fémelyekről-is, és a' kik a' hozzáas erős munka, éhség, álmodlanság miatt vagy egyéb okból el-erőtelenedtenek. [2. A' kik az izzadásra természet érint igen hajlandók. Mert ez többire a' vérnek tsipűségétől vagyon, a' melly

tsipős *materiát* ha ez uton gyakran ki nem hajthatná a' maga meg maradása iránt gondos természet, rövid idő alatt az egész testnek legközelebb pedig az inaknak védelme következék belőle. [3. A' kikben az edények vérrel igen teli vagynak. Mert a' hidegnek ereje a' belső rézekre foritván a' nedvességet, a' felettebb való ki-fejülés miatt azokban meg-dugulás, *inflammatio*, szakadás, 's több eféle romlások történének. [4. A' kikben a' belső rézek keményen és sok helyeken meg-vagynak dugulva, annyival-is inkább, ha ki-is vagynak sebesülve; mert a' külső rézekről be-özorult vér nagy sebességgel rohanván, az olyan sebes és meg-dugult helyekre, azokat meg-faggatná. [5. Ártalmos ez akkor-is, midén a' vér akármilyen okból igen fel-forott, a' 3-dik. fán alatt említett okokra nézve. Mindezek pedig, valamelyeket a' hideg feredőnek általánról meg-jegyzénk, a' nevezett személyeken annál hamarobb meg-eshetnek, minél hidegebb a' víz, tovább mutatnak, és kevesebb *commotio*t téznek abban, hidegebb *aër*be kelnek abból-ki, és azután-is későbbre igyekezik magokat meg-melegíteni.

§. CCCIX.

A' meleg víz feredő, a' bőrt meg-lágyítja, és a' mocsoktól, melly a' ki 's be gözölgésnek nagy akadályára vala, meg-tisztítja, az edényetskéket benne ki-tágasítja, a' *ffajmusok*at le-tsendesíti, a' bürbe és bőr alatt meg-

ülepedett és sűrűdött taknyot fel-olvasztja és folyhatóvá teszi, a vért, részkerint a maga melegével, részkerint vizével, (melly a kirágasult, *absorbens*, az az, bé-ívó vagy gőzölgő edényetskéken ilyenkor nagy mértékbe mégyen a vér közi,) fel-melegíti, meg-hígitja, vékonyítja, és fehebb keringésre indítja, az ereknek meg-dugulását ki-áztatja és ki-bontja, az izzazás által a vért olly erőssen tisztítja, hogy a tisztátalanság a viznek kínét sokszor vastagon el-lepi. *Fr. Hoffmann*, bizony a vér tisztóségének és egyéb tisztátalanságának el-vétele a meleg vízben való gyakor feredezésnél nem tart egy hatalmasabb eszközt: És az ezen előámlalt okokra nézve mind ő, mind más bölts *Doctörök*, másoknak de kivulva a *hypochondriacus*, *melancholicus*, *scorbuticus*, *árénás*, közhvényes embereknek; úgy, minden külső és belső *obstruók*ban, süllynek, vagy hófámnak meg-rekedésében, *colicában*, álmodlanságban, hőrön való fekélyek, fájdalmok és *spajmusok* ellen nagyon dicsérik.

§. CCCX.

A régiek, ha a meleg feredővel az erőss munka és fok izzadtság miatt el-zárodott testet akarják vala nedvesíteni, hogy az egyker bé-ívott viz olly hamar ismét ki ne gőzölögnetne, a feredés után tizta meleg ruhával meg-törölvén a bort, olajjal meg-kenik vala; ha pedig csak a vala tizljok, hogy a vért izzazás által tisztítsák, akkor többire
csak

tsak gőz feredővel élnek vala: ha a' bőrt a' kövér és 'siros morsoktól akánják vala megtisztítani, éppant, hamvat, vagy valami *alkalicus* sót főznek vala a' feredő vízbe, és bab lisztel dörgölik vála magokat. ha lágyítani és enyhíteni kívánkoznak vala, búza korpát, ék-fü virágot, májvát, len-magot, borsó vagy zab falmát; téznek vala belé; ha pedig ellenben erősíteni vala kedvek, holmi jó szagú füvekkel, virágokkal és gyökerekkel főzik vala a' feredő vizet. Némellyek a' bőr vízketegségének elűzésére tista téjből, némellyek az egész testnek bővebb erősítésére borbol-is kefitenek vala feredőt. De minthogy a' bőr feredő a' vért hirtelen erősen fel-gyűlajtja, a' jó szagú füvekkel főtt víz feredő e' végre inkább *commendáltatik*.

§. CCCXI.

Továbbá a' feredés körül méltó lézen még e' következő dolgokat-is megjegyzünk. [1. Hogy a' meleg vízben való feredezés, a' hideg és fejer lágy dagadozásra és akárminémü vízkorságra hajlandó testnek, úgy, a' gyenge feju, náthás, tulladozó, könnyen ájuló, és száraz betegségben lévő némellyeknek ártalmas, és nyavallyájokat öregbíti; el-lágyitván és vizesítvén jobban-is az ő erotlen, lágy és takonnyal meg-rakodott testeket. [2. Tiltatik ez pestilének idején-is; félvén t. i. attól, hogy az *aërben* ilyenkor uralkodó méregnek a' bőrön a' vér gozi utat

ké-

kétfirt. [3. A' fok vértéknek a' feredés előtt két három nappal er-vágis által véreket meg-apažtani fűkséges, ne hogy a' feredőnek melege és vize miatt meg-ritkult és ki-terjedt vér, az edényeket ki-hažtsa, vagy *inflammatio*t tsináljon. [4. A' feredő annál többet hažnál, minél jobb féle vízből kéžult. [5. Soha igen melegen a' feredőbe ne álljunk; mert felettébb való izzadást, bágyatságot, žomjúságot, fofájást, eláulást 's több effele gonozokot okoz. [6. Telő gyomorral sem bátorságos a' feredőben állani; mert gyomor fájás, puffadság, žél, főbéli nehézség, érzékenségeknek meg-tompulása 's a' t. követik. [7. A' hafat feredés előtt mindenkor vagy önként vagy valami gyenge *laxativa* által ki-áresíteni és tisztítani igen hažnos. [8. Haragtól fel-gyuladva-is a' feredőben menni veszedelmes. Irja *Fr. Hoffmann*, hogy ő tud egy néhány embereket, kikre e' miatt el-žarážtó hideglelés, tagoknak meg-orvasolhatatlan fájalmi, és tellyeséggel való elesési következtének. [9. Se hideg teltel hirtelen meleg feredőben ugrani, se a' meleg feredőből hirtelen hideg *erre* jőni nem bátorságos; mert úgy a' vér hirtelen felettébb meg-háborodik, így *pleuritis* és egyéb belső *inflammatio* következhetik. Okozásban tselekeznek tehát, a' kik előžer csak térdig, azután tőzombig, köldökig és nyakig érezkednek a' feredőben; vagy pedig azt előžer, mikor bele ulnek, gyenge melegen kéžítik, és žaka-

žon-

Éonként úgy melegítik azután jobban jobban meg, és a' mint belé ültek vólt, annyira meg-hűlve kelnek-ki abból, és egyenesen meleg ágyba mennek nyugodni. [10. A' feredőben lé bort, lé hideg vizet innya nem jó, hanem éonjúság óltására gyenge meleg theát, vagy egyéb effele vizes meleg italt kell hőrpölni. [11. A' feredőben való múlatásnak vegit némellyek a' verejtéknek a' homlokon való ki-ütésében határozzák; de a' testes, köver, *melancholicus* emberek, és a' kiknek hőzés és bőv izzadás kívántatik, abban tovább-ís el-ülhetnek, míg t. i. testek bágyadni és el-mejek komorodni kezd. Egyéb iránt a' gyakor és hőzés feredés a' testet el-lágyítja, meg-erőteleníti, a' természeti melegtől meg-főltja, és nyers vastag takonnyal meg-tölti.

§. CCCXII.

Utólyára illő lézen még a' feredés alkalmazóságával a' *Láb mosásnak* különös háznairól-ís holniket emlitenünk. Szoros ügyesség vagyon ugyan-ís a' láb fázóknak az egész testet be-borító bőrral, az aköznyi méhvel, és a' belekkel; ezeknek ismét a' mejjel és az agyvelővel: úgy hogy a' láboknak hirtelen való meg-hidegülésére gyakran az egész bőr felborzad és egybe húzódik; a' *perspiratio* be-záródik; a' hőzámnak és arany érnak folyása meg-reked; fő fájás, has szorulás, némellyekben pedig has menés, *colica*, hányás-eröltetés 's a' támadnak: és ellenben mind ezek tsupán

tsak

csak a' láboknak küntelen való melegengetésere fokfor eltávoznak. Tapasztalt dolog az-is, hogy a' láb feredök az egész testet fel-melegíteni és meg-izzasztani elegesek: és hogy ezekbol-is fok viz éivódjék által a' vér kozi, melly annak hígságát és vékonyságát 's következképen az egész testen való sebesebb és szabadabb keringést képen segíti. Egyköval azért használhat holmi rézből a' láb feredö-is mindazokra, mellyekre a' meleg feredöt használni mondottuk.

§. CCCXIII.

De kiváltképen való használna a' láb mozgásnak vagy fereztésnek ebben vagyon. [1. Hogy ez által ki-tágatulván a' lában el-terjedö edények, és le-tsendeledvén az alsó rézet korító *spasmusok*, a' felsö rézekrol a' vér bövebben áll és inkább siet le-felé, és így a' fejet, mejjet, 's gyomrot nem fezengeti és ostromollya annyira; [2. Így le-erezkedvén a' vér, az abból ki-takaradandó rész az alsó rézeken könnyebben tsinálhat útat magának. Innen vagyon, hogy a' láboknak minden estvénként jó darab ideig való fereztgetése mindenféle, de kivált a' éakazonként elő fordulö fő fájások, éedülések, álmotlanságok, *piantásák*, képm, túl, fog, és torok fájások, mejjébéli éorulások; nehéz lehellések, éiv dobogások, éaraz köhögések, vér pokések, orr-vertollyások, *colicák*, vizelletnek, hasnak, hókaunak, arany érnék meg-rekedési ellen fokfor fokak-

fokoknak tsudaképen haénált; söt némeilyeket a' régi hideglelésből-is ki-gyógyított. De jegyezd-meg: hogy ezzel, midon a' havi vér foly, vagy éntén indulni akar, élni nem bárorságos; mert alább húzván a' vért, ezen folyását fel-akasztja. Hanem az előtt egy néhány napokkal kell ezzel élni: és a' mo-sás után a' meg-huléstól a' labaidot forgalmato-son meg-kell órtalmazni. A' láb mosás-nak haénai közzé kámláltathatik még az-is: hogy ez által a' lábnak bőre tisztán és lágyon tartatván, könnyebben *perspirál*hat, és izzadhat. Már pedig tapasztalt dolog az, hogy a' míg a' lábak jól izzadhatnak, nem könnyen törnek-fel és bogolodnak-meg a' járás miatt, köévénytől sem bántrának.

§. CCCXIV.

Látok eddig elé, melly igen kúkséges és haénos légyen az egézségnek fenn-tartásá-ra a' rendes *commotio*. De egyérsmind éz-revehetők azt-is, hogy éntén olyan, söt sokkal kúkségesebb e' végre az ottan ottan való *nyugodalom*-is.

Quod caret alterna requie, durabile non est

El-kárástja el-eröteleníti bizony a' hoéfas-*commotio* az egéé testet; meg-tsipösíti, meg-rot-hasztja a' nedveségeket: egyézoval, végső romlást okoz rövid idő alatt az minden élő-állatnak, ha midon a' fárattságtól meg-inte-tik, akkor *nyugodalom*ra nem adja magát.

De

De a' kelete korán való Nyugodalom az el-lradt testet meg-nedvelíti, és meg-hízlalja; annak el-fogyot erejét meg-újítja, tsipos vérit meg-édesíti, és mintegy újjá ltéli romlásra hanyorló életét. Kiknek? mikor? és mennyi nyugodalom legyen pedig lükséges? mint-hogy azt a' *commotio* rendire fellyebb labott hat *regulá*kából könnyen ki-tanúlhatni, itt arról lóllani nem tartom lükségesnek. Ugy azt-is, hogy a' felettebb ho^zzas nyugodalom mit ártson az egészségnek, lánt^zandekkel el-hal-gatom; reménlvén, hogy ez-is a' CCCLXXXVII. lból önként ki-kerekedik. Hanem egy két lóval a' ho^zzas ülésnek és állásnak ártalmait meg-lmlíteni el nem múlathatom.

§. CCCXV.

Az llésben kivalt a' tanuló és kézi mi-ves emberek és varró lzönyok módja lerint való ö^zve görledésben, nem lehet, hogy a' hasban helyheztetett rézek, a' máj, lép, gyomor, belek és ezek által az alsó rézekre menő nagy erek-is meg ne lzoruljanak. Melly miatt, sem a' gyomor illendöképen nem eméltbet, sem az eméltet és lél a' beleken maga rendi lerint végig nem mehet; a' vér-is a' májon és lépen labadon által nem folyhat, sem az alsó rézekre a' nagy ereken elegendendő bövséggel le nem lálhat; hanem a' belső rézekben lükségesképen meg-kell állapodnia, gyűlnie, valtagulnia, enyvesulni, dugulnia,

és veznie. Mellyektől oztán a' gyomor erotlenség, zél, zorulás, *hypocondriaca* és *hysterica affectio*, *melancholia*, sülly, hónapzámnak meg-rekedéle, *calculus*, lábaknak el-erotlenedése és meg-közvényfedése inként következnek.

§. CCCXVI.

Az *boffas állásban* a' vér természeti nehézsége ferint a' lábakra rendinél bővebben zálván-le, az edényeket az erős ki-fezítés által el-erotleníti, azokban meg-ülepedik, meg-sűrűdik, meg-vef, és rút fertés sümöltsokot, láb-dagadátokot, vizkorságot, züntelen foilyó és terjedő fekéllyes sebeket, 's a' t. tsinál. A' lábokat és derekat meron tartó *musculusok*, midön olly fokáig egy formában ki-fezelve tartatnak, el-erotlenülnek, és meg-záradnak, és végtére a' járásban való munkára-is tehetlennékké léznek. E' mélett, minthogy ez alatt a' vér a' főbre zűkebben és nehezebben hághat, az *animális spiritusok*nak-is zűkebben lehet kézülni, a' mi kézülhet-is, a' lábat és derekat meron tartó *musculusok*ba kellevén zállani, mind a' testnek, mind az elemének ereje és ferénysége nagyon meg-apad. A' belso rézek-is a' hozzás le-függeszben el-gyengülnek. Vagynak, kik a' fok állásba meg-is tokösültenek. Boltsen mondja azert *Vvedelius*: *Neque vita sedentaria, neque stataria bona.* az az lem az álva, sem az ulve való élés nem jó. De a' ketto kozott meg-is rozzabbnak tartja *Fr. Hoffmann* az állást.

Okosabban ts. lekezik tehát, a' kik tite tanulnak és írnak ugyan, de közbe közbe egy egy keveset séjtálnak-is: leg alabb az elmékedést séjtálva tézik.

HETEDIK RÉSZ.

AZ ÁLOMROL ÉS VIGYÁZÁSROL.

§. CCCXVII.

E *Tel, Ital, Álom, fűkséges ez három, régi igaz magyar mondás. De ez három közt az Álom még is leg fűkségebb. Mert az éhséget és éomjúságot álommal és nyugodalommal potolhatjuk; de az álmatlanságot lenn-mivel nem. Akarmi jól tápláltsák, akármennyit nyugodjék és heverjen valaki, de ha nem alhatik rövid idő alatt el-vék. Tapasztalhatja bizony azt ki ki magában, hogy tsak két, három éjtzaka egymás után ne alugyék, minden belse részei azonnal elkezdeneklágyni gyengülni és hidegülni; gyomra nem emétket; belei féllal meg-retnek, korrognak; vizelletje nyers fiat vált; vére fel gyúlad, és meg-tsiposül; mint ezt a' reitnek nyughatatlan víkzetéle, és a' pul/usnak sebetébb és erősebb fel-verése nyilván bizonyítja. Effélet, a' főre-is nagyobb meretekbe kezd a' vér rohanni, (mint ezt is*

az ortzának meg-túzesedéséből, az ereknek meg-puffadásából, a' femnek ki-fagadásából é. meg-vegmefedéséből ézre vehetjük;) és így az az agyvelőt fejtteni, tsípni kezdvén nem csak álon nem jöhet többé femeinkre, hanem végtére fokakban maga az agyvelő is *infannul*ólván, vézedelmes hagymáz hideglelésbe esnek. Továbbá, az így meg-vevett vér a' táplálátra sem kezd alkalmas lenni. A' honnan, a' hozzás vigyázás után nem lökára a' piros szín halovány sárgaságra is változik, és a' hús mindentelie el-lágyulván, lekezd az egész testről forvadni.

§. CCCXVIII.

Minthogy pedig akkor-is, midön egyéb iránt tökeletes nyugodalomba láttatik lenni a' test, ha vigyáz, az *animális spiritus*oknak a' külső és belső érzékenségekbe tüntelen munkába kell lenniük; másutt-is, a' tagok mozgatása végett, strását kell állaniok, várván az elmének parantsolatját; ezen munka öket tsudálatofon meg-eméztí, lemmivé tézi, és nem kulömben ki-zárástja az inakból, mint a hevseg a' le-kazált füböl, a' nedveséget. Innen, a' vigyázásba lemlátomást-is fogy a' testnek ereje, lankadnak az érzékenségek, nevezetefen a' látás meg-homallyofóodik, az elmének ferény vidámsága unalmas mordságra változik: egyzöval, minden test és elmebeli munkák annyira meg-bomlanak, hogy az egész ember utolsó romásra láttalsek hanyot-

ani. E' már az, mellynek az egy álmon kívül semmi ellent nem álmhat, és orvoságul nem lehet. De a' tsendes álom, el-nyúgtatván minden érzékenségeket, nemcsak azt tselekfi, hogy a' *spiritusok* az alatt ne emézfesfenek, hanem hogy az újj *spiritusok* is kápórábban és bővebben kézüllheffének, és az elpuztultaknak helyét minél hamarébb tökéletesen bé-tolthessék: és így rövid idő alatt mind a' test, mind az elme újj életre, erőre; és vídám ferénységre kaphatának. E'rré nézve a' Régiék az álmat *occultum vitae et virium pabulum*, az élet és erő titkos eledelelének-is nevezték. Nem tsuda tehát, hogy az álomtól meg-foztatott kégény beteg olly ki-mondhatatlan kívánsággal óanjtsa, hogy bártsak fél órát kenderethetnék; és ha azt megnyerheti, láttatik egy ideig majd minden fájdalmiról el-felejtkezni.

§. CCCXIX.

De hogy az álomnak háknát a' vigyázva való nyugvás felett jobban-is fél-vehelsük, jegyezzuk meg: [1. Hogy ekkor, nem kívántatván egyébre az *animalis spiritusok*, mind a' belső rézekre takaróltak, és így azoknak erejét nagyon meg-íegítik; a' honnan *Hippocrátes* az álmat *cibus viscerum*, belső rézek ételének-is nevezi. Innen tapasztaljuk is a. hogy az álomközben a' gyomor fokkal jobban és tökéletefebben meg-emézfí a' bé-vett eledeleket: és ha fok, vagy nehéz emézfíhető

étel-

étellel és itallal meg terheljük magunkot, a' hólrs természet minőjait álomra hajt ben-
nünket. De *b.* látjuk azt-is, hogy a' *pulsus*
és a' ki 's bé lehellés az aluvó emberben
meg-lassudnak ugyan, de egyfőrsmind tellye-
sebbek, mélyebbek, egyenlőbbek és erőseb-
bek léznek. Melly világos jele annak, hogy
most a' szív, tüdők, és elő-erek újj erőre kap-
tanak; és hogy a' gyomorba és belekbe jól
el kézült *chylus*-ból ök-is jobb vért, a' jó vér-
ből jobb és bővebb tápláló nedveséget és *spi-
ritus*okat kéfűthetnek. [2. Nints az álom ál-
tal kitégafult és el-nyügott testben többé
semmi a' féle külső erőfak, melly a' vigyá-
zóknban a' természetnek rendes munkáját hol
fietteri, hol meg-gátollya, hol egyébként meg-
zavarja. Innen, a' nedveségeknek tsende-
sebb és szabadabb folyása lévén, az edények
oldalait nem koptatják annyira, még-is az
egész testnek minden részeire sebben és bőveb-
ben ki-mehetnek. és így annak tápláló és ned-
vesítő részei a' magok helyeken jobban meg-
i lepedhetnek; a' *spiritus*ok az inakba és *fibrák*-
ba egyenlőbbképen el-terjedhetnek. 's a' t. Egy
szóval, az álomközben sokkal bővebben táp-
láltatik, és inkább újul a' test, mint a' vr-
gyázva való nyügvas közbe.

§. CCCXX.

A' ki az álomnak mindjárt le-irt mun-
káját így meg-étette, könnyen meg-ítélheti
mar azt-is, kiknek legyen az álom magok felett

hofnos? és ellenlen, ha rendnél több legyen, az
 kiknek örthaffon leg-lamarébb? Szükséges
 ugyan is ez mások felett, [1. A' még nö-
 vésbe lévő gyermekeknek és ifjaknak: [2. A'
 kikben, a' *fibriak* érzékeny elevensége miatt,
 a' nedveségek éaporán kévülnek ugyan, de a'
 bőrnek ritkasága, vagy a' ki-gőzölő e-lényers-
 kének tágas volta miatt, hamar is félyyel
 o-folnak a' testből; mineműek az ifiak és töb-
 bite a' *langvineusok*, és az a-ézőnyok, kik ez
 okból nehezebben is fényvedhetik az álom-
 lanságot, mint a' keményebb testű férfiak.
 [3. A' száraz és tsipős forró vértű embereknek.
 [4. A' kiket akárminéműi vér foilyás, hányás,
 has menés, erős *purgatio*, hőzűas erős mun-
 ka, vagy valami forró nyavallva el erőtelent-
 tett. [5. A' lokat tanuló, elmélkedő, bü-
 songó és kesérgő Személyeknek. [6. Az el-
 záradt testű erőtlen véneknek, kiknek a-éző
 testeket olly épen nedvesíti az álom, hogy
 innen *vita senum*, vénék életének vagy éltető-
 jének is hivattaisék. [7. A' kiknek egyéb
 testek felett gyónrok hideg és erőtlen; vagy
 azt fok, nehez emézheto étellel és itallal
 meg-terhelték: Mert a' miat *Lisler* épen
 mondja: *Alimentum somni, somnus concoctionis:*
concoctio perspirationis auctor est, az az, Az
 étel álmot, az álom jó emézhést, a' jó emézh-
 tés bőrön való ki-gőzölőést okoz. Leg-alább,
 jóvaltatik az ilyeneknek, hogy ha nem albatnak-
 is, reggel, míg az emézhés jól véghez mehet, he-

heverjenek az ágyba. [8. A' kik akármilyen okból kópiálni kényszerítetnek. Mert az aluvó ember fokkal későbbre éhez meg; teste sem fáradhat, és vére sem csipősülhet olly hamar meg. Innen vagyton, hogy az ollyan állatok, mellyek a' teli hideg előtt a' földi nyertek helyekben elbúvnak, mint a' medve, havasi eger, fűri, 's a' t. a' természet bölts rendelkezésből az egész telet alvással lékták eltölteni. [9. Telke, és a' nedves esős időben is lékségelebb az álom, mint a' nyári meleg napokba, es a' száraz tiszta időbe. Mert rezhert az álmokban való tsendes nyugodalom, rezhert az ágynek melegsége nagyon tegiti az árnek hidegsége és nedvesége miatt megkevesult *perffiration*nak megbövülését.

§. CCCXXI.

Ellenben, minthogy az álom a' testet erősen nedvetíti, a' fok vizes nedveség pedig a' *fibrák* 's következésképen az egész testet nagyon lágyítja es erőteleníti: a' lágy es erőtlen *fibrák*, sem a' *chylus*nak, sem a' vérnek elkezítésere, es a' testben mindenféle önként gyűlő tisztátalanságoknak kitakarítására nem elegegelek; következik, hogy a' rendkívül való fok álom miatt, az egész testnek nyers, hideg takonnyal, es mindenféle tisztátalansággal rövid idő alatt el kell telnie: az inakban folyó nedveségnek lékségelebb kell kezülnie; a' mi kezülni is, annak is valtag raknyolsága miatt, az agyvelőn es az inakon

későre és nehezen lehet mozdulnia, és sok helyeken meg-kell dugulnia. Mellyek miatt oétán az egész test nem fokára még jobban-is el-erőtlenül, el-lomhul, meg-restül; az érzékenségek meg-tompulnak, és a' magok hivatalyának folytatására elégtelenek léznek; az elme meg-ostobávvul; a' fő el-kábul, el-nehezedik, és náthával meg-rakodik; a' lélekzelés mind nehezebb nehezebb lézen; az álmotság jobban jobban körül vézen, nevekedvén t. i. az álom által az álomnak oka, az az a' *spiritusok*nak taknyos vastagsága és meg-togyatkozása; míglen oétán az élet egészen álommá, az álom pedig halállá változik. Ugyanis, az aluvó ember a' meg-hólttól tsak annyiba különböz, hogy ebben a' élv mozgása is egészen meg-éűnt, amabba pedig még nem. De ez-is végtére az álom miatt melly könnyen fel-akadhatlón, a' ki az álomba merült testnek le-irt állapotját el-gondolja, meg-ítélheti! Innen, *Cicero*-is *de jeneret.* azt mondja: *Nihil videmus mortis tam simile, quam somnum.* az az, A' halálhoz semmit olly hasonlót nem látunk, mint az álom. *Ovidius* nevezi ezt *sororem mortis*, halál húgának; *Gelidae mortis imaginem*, fagyos halál képének. Ama' jeles *Ánglus Poéta* *Uvvenus*-is erről így énekel:

Si somnus nihil est, gelidae nisi mortis imago,
Quo plus in vitá dormio, vivo minus.

az az, Ha az álom nem egyéb, hanem a' fagyos halál képe, ez életben minél többet aluzom, annál kevesebbet élek. Mind ezek pedig hogy a' *phlegmaticum temperamentum*mal bíró embereken leg-könnyebben meg-eshefőenek, önként meg-tettzik.

§. CCCXXII.

Hogy azért e' nevezetes dologban botlás nélkül való lábakkal járhattunk, az az, se az igen sok, se az igen kevés álommal magunknak kárt ne tégyünk, hanem inkább abból kellete korán fölséges meg-újulást nyerhefőünk, fölség lézen már arról-is tudakozodunk. [1. *Knek mennyi időt kellefőek álomra fakasztani?* [2. *Mit kellefőek tselekedni, hol és miképen kellefőek fekünni, hogy az álom által ki ki maga kívánt végit el-érhesse?* A' mi az el-sőt illeti: Azt egy valaki így határozza-meg.

Quinque horas dormisse fat est juvenique senique:

Sex mercatori, septem de stemmate natis,

Octo damus pigris.

az az, Mind ifjúnak, mind vénnek öt órát; a' kereskedőnek hatot, az Urnak hetet, a' restnek nyolczat alunni elég. Mások a' gyengébbeknek nyolczat vagy kilentzet, az erősebbeknek pedig csak ötöt engednek. De bizony óra számra zabni az álomnak idejét háfontalanság; mert a' mint §. CCCXX. és CCCXXI. világosan meg-mutatók, egy embernek több,

másnak kevesebb, sőt azon egy embernek-is egyszerűen több, máskor kevesebb álom kívántatik. Legjobb azért e' részben-is a' természet-re vigyázni akárkinek; midőn el-kezdi nyomni az álom, le-fekünni és az álmot addig nyújtani, míg szeméről az önként el-mégyen, és testét meg-könnnyelve, meg-frissülve, erejét meg újjúlva; érzékenségeit fel-ébredve és elméjét meg-vidámítva tapasztalja. Ekkor pedig mindjárt keljen-fel, mert ha csak az ágyba heverés is, annyival inkább, ha magát kínét álomra bocsátja, azonnal oda léken mind a' testnek, mind az elmének előbbi *vigora*, és a' fok álomnak fellyebb le-festet ártalmi be-kezdenek tsúzni.

§. CCCXXIII.

A' mi a' *Máfolikat* illeti: Bizonyos az, hogy minél mélyebb és csendesebb az álom, annál egészsétebb: és ezt, a' mint óhajtja, csak meg ne akadályoztatjuk, a' természet önként úgy véghez is vízi. De hány ezert nem tapasztalta ki ki magába, hogy le-feküvén, vagy tellyeséggel álom nem jött szemére, vagy ha jött-is, de egész éjtökai almanyúghatarlan volt, elméje a' fok nehéz álmodásna egészen el-tárodott, és reggel, akár meddig hevert is ágyába, bágyadva, és mint-ha minden testét meg-verték volna, úgy kellett fel kelnie! Igen kükség léken azért ez alkalmatósággal egy kevésé gondolabban kikercsnünk azon okokat, mellyek a' természet-

setnek rendes munkáját az alvás dolgába így meg-fokták zavarni: hogy így azokat előre előre vévén, a' mennyire lehet, el-kerülni tudhassuk, és álmunkot tsendeisé 's megújítová tehesük.

§. CCCXXIV.

Jóllehet az álmot sok és külömb-külobféle okok meg-zavarhatják: a' nevezetesebbek mindazáltal e' következendők. [1. Ha fekkánk ellen tappal alutunk. [2. Ha magaidében, az az, mikor természetünk kívánta. fekkanni nem mentünk. Olyan ugyan is az álm, mint amaz éjféka itt el. t. bojorgó tsillagotska (*Stella fatua*,) melly a' kergető előtt fut, az előtte futót követi: mint ezt a' tanulásban telhetetlen, vagy egvén gondok miatt estve sokaig fenn ilo emberek sokszor fájdalommal tapasztalják. [3. Ha üres gyomorral feküdtünk volna. Azt írja *Sanctorius* hogy a' ki üres gyomorral méggen le fekkanni, azon éjféka rokkol stülik, feje el-nehezedik, szíve vak kemel liukognek, karjai fekkulnek, hája el-lágyul, sive régattatik, söt némellyeket a' nyavallya is ki-tör. A' mellyek rékzerint attól cinek, hogy az epe az üres beleket rája, rékzerint pedig, hogy a' vér magában meg-tsipösülvén, az ereket, az agyvelőt és az inakat bofkantja. [4. Ha teli gyomorral mindjárt le-feküdtünk. Mert így, jóllehet hamar el-alufunk, de két, három óra múlva tel-terkönvén, az éjfékának hatra levő rézet nyug-

nyúgharatlansággal töltjük el. [5. Tapaştalt dolog az-is, hogy a' kik estve csak valami gyenge leves ételt éznek, azon éjtzaka roszabbul aluúznak, mint a' kik hússal, vagy sovány vásttag, de jóféle *chylussá* való eledel-
l-ekkel jól laktak,

§. CCCXXV.

De [6. semmi az álmod oly gyakran meg nem zavarja, mint az ételnek a' gyomorba való meg-vezétele; és a' fok felet tsináló, vagy a' gyomrot és beleket tsipőségekkel ösztönözö eledelék; főként ha vatsorán ebézik azokat: Minéműek a' bab, borsó, lentse, fuzullyka, répa, káposzta, gomba, hagyma, fokhagyma, ugorka, dinnye, nyers gyümölcs, édes must, jól meg nem forrott bor, ser, 's több e'ffélék. [7. Mind azok, mellyek a' vér tsipőségét és hígságát nevelik, vagy azt febelebb keringésre indítják, kivált az agyvelőre nagyobb mértékbe rohantatják. Ilyenek az igen sós és fűszerzámos ételek, a' harag, hozzáas vigyázás, forró hideg, erős *conunctio*, nagy hevesség, meleg víz, heibaibe, kávé, 's a' t. [8; Mellyek a' bőrön való ki-gözülgést, akármi úton módon meg-gátoltyák; mellyek alább elő fognak bőven kámlálatni. *Perspiratio solito minor non est molestam et somnum inquietum pronunciat.* így ír *Sanctorius*. Ezt tselekezi pedig a' többek közt a' hideg nedves *aer* és lábunknak fázaia-is. *Pedibus frigidis et capite calido vi-*
gi-

giliae, et nullus somnus, az az, Hideg láb-
bal és meleg fövel vigyáznod kell és épen
nem alhatol, *Boerhaave* éavai. [9. Az el-
mének erős indulati, mint a' harag, feretet,
búbánat, félelem, méjjen gondolkodás, fok
gondok 's' a' t. Erre nézve vatsora után nemi-
is tanátsos semmi nevezetes dolgot elménkre
venni. [10. A' vérnek az egész testben való
meg bővülése: melly álmossá teszi ugyan az
embert, de tsendes és hóézas álmat nem en-
ged. Nevezetesen pedig, el-vézi és igen
nyúghatatlaná teszi az álmat, midon a' ver
a' beiken el-terjedő nagy érbe (*vena porta-
rum*,) meg-gyül, meg-telepedik, és meg-véz,
mint éokott lenni a' vak stillybe, hózámnak
meg-rekedésében, *hypochondriaca* és *melancho-
lica affectu* kba. [11. Az érzékenségeknek,
zörgetés, zakarlás, kiáltozás, fájdalom által
ottan ottan külömb külömbféle módon való
érdekeltetése. Külömb külömbféle érdekelte-
tést mondok; mert a' küntelen egy forma
senfatiora tsak hamar nem kezdvén ügyelni az
elme, az alatt pedig egyéb dolgokat is el fe-
lejtven, még hamarébb és jobban el-aluzunk
mint a' tökéletes tsendéségbe; mint ezt a'
két húron járó mu'sikán, éneklélen, prédiká-
tzió, eső kopogáson, talpunk vagy egyéb
rézünk hóézas vakargatásán, egyféle dolgok-
ról való hóézas, tsendes és minden indulatok
nélkül való gondolkodásban vagy olvasásban
gyakran tapasztaljuk.

§. CCCXXVI.

Nagyon függ az álomnak tsendésége és nyúghatatlansága. [12. *Az aluvásnak idejétől* is. Mert az éjtökai álom, mind azért, hogy a' bolts természet az éjtökait, álomra, a nappalt pedig munkára rendelte, és kecség kívül a' mi testnköt-is úgy formálta, hogy nappal dolgozzunk, éjtökai pedig alu gyuak; mind azért, hogy az éjtökai hives és nedves *nerve* és tsendéségbe jobban el-nyúgólhatnak az érzékenségek; fokkal inkább meg újít, mint a' nappali. Tapaáljak azt-is, így ír *Fr Hoffm.m.*) hogy az éjféel előtt való álom mind a' testnek, mind az elmének erejét éebben és hamarébb éleéti és fiilíti, mint az éjféel után való. Közéül tselekzik tehát, a' kik a' tanulára vagy egyéb mulatrságra az éjtökainak első részét fordítják. A' hajnali álom csak azért olly betses, hogy ettől fogva a' nappalnak terhet könnyebben el gyözhetjük.

§. CCCXXVII.

[13. A' fekvésnek mólja-is fokot tézen arra, hogy tsendes, vagy nyúghatatlan almuak légyen. Mert *ha főink igen a' ttefik*, a' vér, még pedig annak du váó részé-is, az agyvelőt igen meg éalja és el tola; a' mellyből nehéz álmodozafok, főnek nevezsége, az érzékenségeknek meg-ton utáfa és az egész testnek lankadsága következik. A' *kegyitt fekvésre* leg-keveleébb erő kivántatik: mert a' betegek igen éeretik így fekanú, medon meg-

megfogyatkozott erejek: úgy a retek 's puhák-is. De nem jó; mert a' hasonlóan tétett rézek a' *diaphragmát* fel-tojván, a' kivet és a' tüdököt a' mejjben meg-őrítják, és a' vérnek szabad folyását rajtok meg-akadályoztatván, nehéz lélekzelést, szív dobogást 's a' t. okoznak. De e'főlett, a' hatnak belső részin le-menő nagy edényeket, a' veseket, és azokból a' vizelletet a' hójagra vivő tsőket (*ureteres,*) a' tejes ereket, a' *ductus chyloferus*-is meg-nyomják; melly miatt a' vér az alsó részekre fűkebben mehervén, a' felsőkbe megyül, és nehéz lehellést, hortyogást, fel-ijedést, mejjbéli őrülést, meg-nyomattatást, 's több e'főléket támaszt: E' mellett, a' vizellet sem valhatik-ki szabadon a' vér közül; a' a' *chylus* sem folyhat a' belekből által a' vér közü. Ha *halmánt* feksünk, és lábunkot 's orunkot párnába nyomjuk, jól nem lélekzelhetünk; a' vér-is vémeinkre erezkedvén azokat kívül meg-vérmesíti; belöl a' szem gyökerinek közepin a' szem belső részeire a' föből ki-jövő élő-eret feltettebb meg-töltvén és ki feksztvén, a' körül lévő inakat, mellyeken a' látás fokott lenni, a' tsonthoz őrítja, melly miat a' *spiritusok* az agyvelőre rajtok nem folyharván a' szem világa néha egy ideig, néha végképen el-is vev. Ha pedig a' *halmánt* fekvés alatt fejünköt felte tekerjük, nyakunkban a' felfelöl eső inak és *musculusok* a' feksztés miatt fáznak és el-erőtelenülnek, a' före menő és onnan

vízű edények meg-förülnek, és a' vérnek a' főre 's a' főről vízű a' szívre szabad menetelt nem engednek. Ugyan ezen okokra nézve, az aztalra le-búva alunni-is ártalmos. Leg-hažnosabb azért óldalfelt fe-künni: még pedig citve teli gyomorral jobb oldalunkon, hogy a' májnak nyomása a' gyomornak eméztétit és a' *chykum*nak abból való ki-follyását annyival-is inkább meg ne gátolja. De id-re hogy ezen oldalunkon a' fekvés alatt egybe főrült ereken a' vérnek ismét szabad út engedtesék, kútség lézen baloldalunkra is fordulni; a' minthogy a' maga megmaradása iránt gondos természet ez okra nézve a' fekvést hirünk nélkül-is gyakran változtatja.

§. CCCXXVIII.

Utólyára [14. tsendesé tehetik 's meg-is zavarhatják az álmat a' *Háló házak*, és az *Agy*, mellyben fekéunk. Mert a' mint *Santhorius* meg-jegyzi, tsak kókatlan helyen és ágyban fekünni-is nyúghatatlanná tézi az álmat: annyival inkább, ha az aluvó házban vagy roé gőz, vagy igen hideg, vagy igen meleg, vagy rendkívül nedves *ær* van. Okoson tselekkék azért, a' kiknek módok van benne, ha ágyasháznak jó tágas, fenn való, tiszta *ærü*, káraz, gyenge meleg kóbát választanak, a' mellyhez közel sem tó, sem perváta, sem egyéb rothatt gőzt borsató dolgok nintsenek; és éjtékára az ablakokat bé-

zarjak; ne hogy az akkor következő hideg az éltvél méleg miatt könnyü vérrel találván bétakarva testeket, a' *perspiratiót* meg-rekedze, és így az álmod meg-zavarja; vagy pedig az *aërnek* meg-hülésével fellyülről le-erevedő mérges gőzök, vagy valami ártalmos állatok az ablakokon bémeheszenek.

A' mi az *Ágyat* illeti. Ki mitsoda ágyhoz szokott, abban nyugzik leg-tserdesebben. A' nyomoruság és iga alá szokott katona és munkás legény ember a' kõvön-is jól aluzik, midõn a' heverõ kényes és beteges a' fõttott tollu derekajon sem nyughatik. A' ki kemény ágyhoz szokott, a' puhában; a' ki puhához, a' keménybe nem allhatik, sõt ugyan õzve rontsolódik. Egyéb-irant az igen rövid, fenyes, nedves, bûdös, tetves, balhás, palatzk. ferges ágy mindeneknek nem tsak igen alkalmatlan, hanem ártalmos-is. A' takaródzo-is, ha igen nehéz, a' testet el-sáraztja, és a' bõron való ki-gözölgést meg-akadallyoztatja; ha igen könnyü és vékony, az *aërnek* éjtzakai változást rólunk el nem fordíthatja. Jegyezd-meg, hogy a' fejet egészen bétakarva alunni sem tanátsos; mert a' testbõl *perff* aló rothadt gõzt az *aèrrel* együtt békellelven kivni, az a tudokõt meg-rontja.

§. CCCXXIX.

Minthogy az *alomalitásnak* sokan olly sokat tulajdonítanak; és a' tudatlan babonaság holmi *büfarkány*, vagy *ludérsz nyomást*-is erõsít;

illő lézen ez alkalmatossággal rövideden azt-is meg-vi'sgálni, mit kellelsék valósággal ezekről ítélni? Az Álomlátás kétféle: [1. *Terméket felett, vagy Isteni jelenlétből való.* E'féle álomlátásokat a' Sz. Írálokba felelően olvastunk. De az én ítéletem szerint a' több tsudatétélekkel és a' prófétálással együtt ezek-is meg-fűntenek. Ma azért [2. *minden álomlátásuk csak terméket szerint léfnek.* Ezek pedig az értelmesebb *Philosophusok* ítelete szerint nem egyébek, hanem a' maga természeté szerint fűnt len munkálkodó elmének ébren gyűjtött *idea*-jából tövel hegygyel özve-fűzött képzelődései. Azt bizony alhatatosan tapasztaljuk, hogy minél nyúghatatlanabbul aluunk, annál több és nehezebb álmokat látunk; midőn pedig tsendesen és méjjen el-alhatunk, csak egy ál-munkra-is alig emlékezünk. Hogy pedig egyik Ember többet álmodik, mint a' másik, vagy álmaira jobban reá emlékezik, attól va-gyon, hogy ebben jobban el-nyúgoznak az aluvás közben a' külső érzékensegek, mint anaban: a' honnan a' keveset álmodó em-bert az álom jobban-is meg-főokra újjítani. Tapasztaljuk továbbá azt-is, hogy a' melly dologról estve, vagy az előtt erőssen gondol-kodtunk, többire ál-munkban-is azzal bajló-dunk: leg-alább aról bojong-el a' képzelő-défnék törvénye szerint az elme egyéb dol-gokra, mellyeket az, vagy hasonló alkalna-

rosszággal láttunk, hallottunk vagy tapasztaltunk, mint ezt *Claudianus Poeta*-is éke-
sen éneкли:

Omnia quae sensu voluntur vota diurno,

Pectore sopito reddit amoena quies.

Venator defessa toro cum membra reponit,

Mens tamen ad silvas et sua lustra redit.

Judicibus lites. Aurigae somnia currus,

Vanaque nocturnis meta cavetur equis.

Furto gaudet amans: permutat navita merces:

Et vigil elapsas quaerit avarus opes. 's a' t.

Erre nézett bölts *Salamon*-is, midőn *Préd. v. 3, 6.* így írt: *Az álom a' sok foglalatóságból fokozott következni: és a' sok álomban hiábanvalóságok vagynak.* Mellyre nézve maga az **UR ISTEN** *Jérém. xxix.* tiltja-is a' 'Sidóktól, hogy a' magok álmaira ne figyelmezzenek. A' bölts *Sirá*k pedig *R. xxxiv. 5. 2.* azokat, kik az álomlátásba bíznak, hasonlónak mondja azokhoz, a' kik az árnyékhöz kapódnak és a' felet üzik. Ama' *Pogány*, de másfelől bölts *Cátó*-is így ír:

Somnia ne cures, cum non sint signa malorum.

az az, Az álomlátást *zárt*ba se vedd, mert azok semmi roé dolgot nem jelentenek.

§. CCCXXX.

Meg-e'lik ugyan néha, hogy mikor még az érzékségek jól el nem nyugódtak, alvás közben vévén valamit észre, arról kezd álmodni az elme, és így olyan dolgokra-is megyen, mellyekről nappal ingyen sem gondolkodott. Meg-e'lik az-is, hogy az éjtökai csendességben, midon minden érzékségek tökéletesen és hozzászon el-nyugódtanak, és így semmitol meg nem zavartatik az elme, a' képzelődéinek *regulái* verint hozzás okoskodás által úgy ki-tsínálja az előtt való dolgainak ki-menetelit, hogy valósággal úgy-is mennek azok azután-is véghez. De ezeket, a' ki az elmének természetit, és a' képzelődésnek 's józan okoskodásának törvényeit avagy csak valamenyire érti, liteni jelentésnek nem tartja. Gyakrabban meg-e'lik, hogy történetből holmi olyan dolog adván elő magát, mellynek az álommal valami hasonlatossága vagon, a' babonát éterektol álom bű-reléinek tartatik. További, bizonyos dolog az-is, hogy főközor az álmok tsupán csak az álmodónak *temperamentumából* következnek. p. o. A' *sanguineus* gyakran van vendégeskedesbe, musika zók, kép aközorok és minden vig-ságok között, gyakran látja magát az *arbe* repülni, melly a' *spiritusok* könnyűségét és a' vérnek az agyvelőn való szabados folyását bizonyítja: a' *plethoricus*nik vagy vértel igen bővölködőnek gyakran folyó álmaiba orra vere, fok

fokfor lát vért, és egyéb veres dolgokat: a' *phlegmaticus* fehér dolgokkal bibelődik, elvetteti völgai állapotba vagyon, vízbe úf, fertőben kevereg; mellyek a' *perffirationak* meg-tekedését-is követik: a' *cholericus* tőzzel, sárga dolgokkal álmodik, itelő feekben ül, hadba vagyon, *commendéroz*, veszekedik. 's a' t. A' *melancholicus* tetatbe to'ong, sok fekete dolgokat, késérteteket ördögököt l't, magát tel-akafriani fö-vételre firtertizéztatni, vagy egyéb életének végét verő veszekedelemben forgani álmodja. Ugy a' ki egybe fúgorodva alufik, álmában nem futhat, a' ki el-nyújtózva, jól faladhat: a' kinek hús vagy valami egyéb akadt foga közi, nagy hófku dolgokat tép ki foga húsából; ha holmi *fluxusot*ka fáljameg foga töveit, fogait ki-ullani vagy kiromolni látja 's több eűfélék. Mellyekből ha ki valami valóságot akarna előre meg-határozni, nagyon meg tsalarkoznék.

§. CCCXXXI.

A' mi az éjtakai meg-nyomattatást, vagy inkább mejjbéli fozulást illeti: Ezt régen, mig a' termézetit dolgoknak femezesebb és fozgalmatosabb vi'sgálása az Emberek elméjét a' babonáról meg nem tiktította vala, magok a' *Medicusok*-is fokban, mint fíntén ma a' tudatlan emberek, valóságos bozorkány, vagy lü-dértz nyomátnak tartották. Vagyon oliyan lü-dértz a' melly félyül fekkik az emberre, vagyon a' melly alája veti valakinek magát; a' honnan

az *incubus*nak, ez *succubus*nak-is szokott deákul neveztetni. Ez a' Éérjfiakat, amaz a' Leányokat és Aézonyokat szokta gyötteni. A' 'Sidó Doáorok, mint az efféle költeményeknek nagy mesterei, azt beézélik; hogy az ISTEN a' teremtésnek hatodik napján estve akart még az Embernél holmi tökéletelebb állatokat-is teremteni; de ott érvén a' Éombat, el nem végezhetette, 's ezekből lettenek volna oótán az ilyen házi ördögök, kísértetek, *incubus*ok és *succubus*ok. A' Pogányok-is a' magok *Faunus*sáikat, Erdei Isteneiket efféléknek gondollyák vala, kik az olyan Éemélyekkel, a' kiket Éeretnek, vígan játsoznak; az olyanokat pedig, a' kiket gyöölnek, meg-gyömötlik, Éorongatják és tsipdefik, és azok a' kékségek, mellyek néha reggel imitt amott a' tetten láttatnak, és a' tudatlan aézonykáktól boözorkány Éívaíának mondattatnak, ettől volnának. Azokat a' nagy fejü (*Rachiticus*) gyermekeket is, kiket a' tudatlan Község váltott gyermekeknek hív, az ilyen *incubus*októl Éármazni gondollyák vala. A' KereÉtyének közzül-is ezen *incubus*okot és *succubus*okot sokan tíÉta képzeldéinek, sokan pedig valóságos dolognak tartják. Nem-is tsalarkozik egyik réÉ-is meg a' maga ítéletiben; mert néha ugyan az efféle meg-nyomattatott Éemélyek fel-Ébredven semmit nem látnak, de néha megint a' Éemes Gazda re-

ménytelen az ágyon lépven a' jó *incubust*,
Bíró vagy Borneily kézie keríti.

§. CCCXXXII.

De valósággal, ha az ilyen meg-nyo-
mattatásba elő forduló jeleket, és ennek meg-
orvoslásának módját meg-tekintjük, semmi
nem egyéb ez: hanem vagy a' vérnek sok-
sága, sűrű enyvesége, vagy a' hanyott vagy
igen le erektett fővel való fekvés; vagy a'
gyomornak lök és terhéz emésthető eledel-
kel való meg terhelése, féltől való meg-puf-
fadása, vagy a' szívbeli vagy szív körül való
pulsusok, *spasmusok* 's több e'féle okok mi-
att, a' vérnek a' főben, kiváltképen pedig
és leg gyakrabban, a' tüdőben lott meg-du-
gulása. A' honnan, vizűta kelletvén a' vér-
nek a' szívre tojulni, ott meg-gyűl; melly
azonnal nagy mejjbéli forulást, el-fulladás-
's következésképen az egész test erejének hirte-
len való el-éakadását okozza. Ez ha (a' mint
a' *sanguineus*, bőv vérű, érrelmes és büjja fe-
mellyekben könnyen meg-eshetik,) valami
büjja alomnak alkalmatoiságával talál történni,
egybe foglalván a' meg-nevezett babonát hívő
ridatlan elme a' két *sensatiot*, *incubust*, vagy
succubust képzel magának, vagy lődértztől
gondollya magát gyorretetni, nem tudván
egyéb okát a' rajta történt változásnak. Né-
lapedig mind ezek tsupán tsak a' *melancholiába*
neg-háborodott elmének *phantasiái* és a' testben
ants lemmi ezeknek meg-íclelő változás.

Hogy az ilyen meg-nyomattatás csak e'fféle mejjbéli forulás; nem pedig valóságos bozorkány vagy l'ldértz nyomás légyen, világosabban meg-tettzik még ez abból, hogy ha a' mindjárt említett okok illendő e'közök által el-háritatnak, a' nyavallya-is egészen meg-űnik.

§. CCCXXXIII.

Utólyára, látsunk egy őóval ama' nevezetes kérdésről-is: *Vallyon t. i. a' déli álom egészséges-e, vagy ártalmos?* Ezt többire a' *Salernitana Scolával* ártalmosnak tartják a' *Doctörök*; és azt mondják, hogy az éjtékai hasznos álmodt nyúghatatlaná t'űzi; az inakot meg-eröteleníti; a' testet el-lomhávítja; a' fejet meg-nátnásítja; az érzékenségeket meg-tompítja 's a' t. Sőt hoznak olly példát is elő, hogy ez fő fájást, fulladozást, vizkorságot, k'ráz betegséget 's több e'fféle nyavallyákat okozott. Innen ha valakinek a' déli álomra el-múlhatatlan k'üksége volna; azt étel előtt inkább *commendüllýák*, mint sem étel után. Azt írja *Boerhaave* hogy? *Baldus* Hertzeg egykor sok *Medicusokkal* lévén együtt, kérdésben tette, mit itélnének a' déli álomról? a' többi mind ártalmosnak mondották, hanem egy *Felix Plúterus* nevt' öreg *Doctör* a' maga példájával ellenkező próbált; mert én, (úgy mond) a' 70. éz tendőt meg-haladtam, és a' mennyiben emlékezem, löha beteg nem voltam, jöllehet egy

egy napot sem töltöttem úgy el, hogy ébredés után egy egy keveltet ne aluttam volna. Ezen példából, és hogy maga a' bölts természet-is érel után minden élő állatokat álomra fokott hajtani, és minden egyéb munkára alkalmatlanná tenni, úgy ítélt *Boerhaave* hogy délbe egy fertály órátskát feenderedni, meg pedig étel után, nem olly ártalmos, mint közönségesen az emberek gondollyák, sőt, a' mennyiben ez a' dél után való munkára is meg-ujjítja mind a' testnek, mind az elmének erejét; másoknak-is, de kivált a' fokot éjtékázó, tanuló, erős munka miatt el-fáradt, fáraz és forró természetű, bereges, vagy növényben lévő és így fokott, kemellyeknek, orvosság gyanánt lehet. A' melegebb tartományokban, 's másutt-is a' hofzu és heves *cuniculai* napokban, ez fépen használ. Innen az Olokok ritkán-is mulatják-el ezt. De jegyezd-meg, hogy a' déli álomnak leg fellyebb-is fél óránál többet nem kell tartani. Nem is kell e' végre le-fekünni, vagy ha le-fekvel-is, mint egy félig ülve légyen az, és nyakadat egyenesen tartva. Mert ha igen alá ereztett, le-hajtott fővel, vagy áftalra búva aludol; fejed femlátomást elnehezedik, mejjed meg-éorul, 's a' t., lásd §. CCCXXVII.

NYÓLTZADIK RÉSZ.

AZOKRÓL A' DOLGOKRÓL MELLYEK-
NEK, HOGY AZ EGÉSZSÉG ÉPSÉG-
BEN FENN-ALHASSON, SZÜKSÉG A' MI
TESTÜNKBE MEG-MARADNI VAGY
ABBOL KI-TAKARODNI.

§. CCCXXXIV.

Hogy a' mi testünk illendő nagyságra ne-
vedkedhessék, és azután-is el ne apadjon,
vagy romollyon, arra az étel és az ital fűk-
ségesképen meg-kívántatik. De nints sem
étel, sem ital e' Világon olyan, melly a'
mi természeti nedvelségeinké egészen által vál-
tozhassék. A' Magzat anyja méhében az ő
anyja véreinek leg tökéletesebben el-készült ré-
szével tápláltatik, még-is mihelyt e' világra
küldetik, azonnal fok orsmányság takarodik-ki
belöle. Annnyival-is inkább tehat a' külső
durva eledelkebe mennyi légyen olyan rész,
melly a' mi testünk táplálására, vagy termé-
ket érint nem alkalmas, vagy az alatt,
míg azokból *chylus*, a' *chylus*-ból vér, a' vér-
ből tápláló inakban folyó és egyéb fűkséges
nedvelségek készülhetnek, önként meg-vez,
vagy ha meg nem vez-is, fűkségünk reá
nem lett volna; akárki könnyen meg-ítélheti.

A'

Az e'ffele hafontalan, meg-vezett és fűkség-
telen révek már azok mellyeket bizonyos idő-
ben külömb külömb úton ki szokott a' ma-
ga meg maradása iránt gondos Terméket a'
mi testünkbel takarítani. Hogy ha már vagy
ezen árralmos révek bennünk rekednének,
vagy ezekkel együtt a' táplálásra és a' test
egyéb munkáinak folytatására fűkséges ré-
vek-is belőlünk ki-takarodnának, lehetetlen
vólna az egészségnek, sőt az életnek-is el nem
romolni. Ellenben, ha a' benn maradnivaló
révek benn maradnak, a' ki-takarodnivalók
magok idejekben ki-takarodnak, nem képes
le' a' mi testünkhöz semmi belső okból zár-
mozni szokott nyavallyaknak közelíteni. In-
nen Fr. Hoffmann-is op. T. r p. 117. így ír:
Totius vitae ac sanitatis fundamentum perpetuis
ingestionibus et egestionibus superstructum est, az
az, Az életnek és egészségnek egész funda-
mentuma a' fűintelen való hozzá adáson
és ki-vezésen épült. Hippocrátes-is; az e-
gész Orvosi Tudományt csak az okoson
való hozzá adásba es el-vezésbe állani tartor-
ta: és azt mondotta hogy a' ki ki-tanulta,
hol, mikor, mennyi és miféle *materiát* kel-
le'sék ki-üzíteni a' testből, vagy hozzá adni
ahoz, az a' *Doctóri* mesterségnek leg felsőbb
pontját elérte. Illő azért hogy mi-is, ezen
rézben, e' nevezetes és sarkalatos dolgokról
egy kevésé jobb móddal értekeződnünk.

§. CCCXXXV.

A' testből ki-üzítendő *materiák* ezek

a' Ganéj, Szél, Huzg, Látogatlan gőz, Verejték, Nyál, Takony, Fül-sár, Nemző mag, 's gyakran a' Fő Vérnek-is egy része. A' Ganéj vagy árnyékfékre vezető seprőlék, nagyobb részin a' bé vett eledeleknek fonkollyos, durvább és a' táplálása nem alkalmas része, melly vastagsága miatt a' tejes edényekben bé nem férkezhethvén, mint a' éiráló malom 'sákján a' korpa, a' beleken végig hajtattatik, és alól ki-vettetik. De ezzel együtt az epéből-is, melly az emésztés kedvéért a' májból a' belekre éintelen éivárog, úgy a' beleknek belső réseit természet éerint bé-fedni éokott *mucus*ból is sok rakarodik ki ezen az úton. Mi kárt teheszen azért az egészségben mind a' félettébb való éorulás, mind a' rendkívül való has-menés, könnyen ki-tanúlhatjuk; 's következésképen a' éékek közép módon való járásának hasznos és éukséges voltát-is ézre vehetjük.

§. CCCXXVI.

Ugyan-is: ha igen hígon mégis a' has, bizonyos jele, hogy sem a' gyomor nem emésztette jól meg az eledeleket, sem a' meg-emésztött rész vagy *chylus* nem válhatott a' seprőléktől külön, és nem folyhatott a' tejes edényeken által a' vér közü. Melly miatt, nem lévén a' vérnek mivel újjittásék, sem a' testnek mivel tápláltásék, rövid idő alatt el-kelletik a' testnek erőtlennülni, lágyulni, éintelenülni, hitváukozni; egyzóval mind-
azok-

azoknak a' tomlásoknak, mellyeket fellyebb §. CCLXXVII. az éhségről meg-jegyzettünk, bé kelletik következnie. Minel higabb pedik a' has, és az eledelek hamarébb 's kevefebbé meg-cmögterve follynak által a' beleken, annal fietőbb lábakkal jönnek elő a' meg-nevezett vezedelmek-is. Ellenben, a' *forulásban* ugyan minel keményebbek és itkábbak a' székek, annal inkább ki-éivodik az eledelekből minden tápláló nedveiség, de másfelől, a' hőzés belső melegség miatt, a' hátra maradt leprölék, kiváltkepen pedig az epe, meg-rothad és meg-tsipösül; és rothadt gözivel a' gyomrot és beleket el-töltvén, rágya, székel fel-puffasztja; mejjébéli forulást, nehéz lehellést, éiv dobogást, éiv tájást, belső rétekben való nyilaldozást, keményebb forulást, vezedelmes *colikát* 's a' t. tsinál. Sőt a' gyomornak és beleknek a' fővel való foros egyelése miatt, fő éedelgést, főül zúgást, szem világnak el-vekéfit vagy kaprozását is sokszor okoz. *Nil est quod perinde caput afficiat ac vertiginosis affectibus occasionem praebeat, ac foeces in intestinis diutius retenta*, így ír *Mercurialis*. E' mellett a' Canéjnak tsipös rothadt göze által mégyen a' vér közü-is, és azt nagyon fel gyúlastja, meg-tsipösíti, és rothadástá kéviti. A' honnan, a' hőzés kemény forulást fő fájások, szemnek vérmélsége, egész testben való nyúghatatlanság, vizkeretség, nyilallások, tájalmok, forró hi-

deglelelek, és ők egyéb vezedelmes nyavalyák-is őknek követni.

§. CCCXXXVII.

Hogy azért sem a' hasmenés, sem a' Éorulás a' mi egészségünkben kárt ne teheszen, lássuk, *mitsoda eszközök által lebossen a' hasnak iürását jól mérsékelni.* De mint hogy mind a' hasmenést, mind a' Éorulást Éülő okok különb különb félek; sőt néha egymással-is ellenkezők, hogy t. i. a' mi egy-Éor 's egy személlybe Éorit, máÉzor és a' másba a' hatat meg-lágyítja, illő lézen előÉer ezen okokról értekezödnünk. Hogy így ÉÉre véven, kiben, mikor, mellyik okozta légyen a' Éorulást, vagy hasmenést, annak el-háritására annál alkalmasabb eszközöket válaÉthatunk. *A' Éorulásnak közönségeÉebb okai ezek.* {1. Az epének a' belekre való nem folyása, akár a' meg-dugulás, akár az el nem kéÉülhetés miatt légyen az. Ez a' *phlegmaticusokban*, sokat véÉteg Élökben, fávanyu vagy erős eteÉtes étellel és itallal gyakran bövön Élökben 's a' t. leg közönségeÉebb oka a' Éorulásnak. {2. A' belek *fibráinak* el-lágyulása és gyengüÉlé; melly többire a' beleket belöl be-tedező és a' tsípettetéstől óltalmazó *mucusnak* vagy takonynak meg-gyüÉlésetől vagyán. Ez-is a' mindjárt nevezett személlyeket, főként pedig az aÉÉonyi rendet és a' gyermekeket Éokta inkább tartani. HaÉnál mindenik ellen a' gyakor és erős *commotio*, fÉÉÉÉámos és sós

ÉÉÉ

telek, sült-hús, méz, nádméz, minden keserű vagy hamar meg keseredő *materiák*, a korpás kenyér, répa, retek, torma, káposzta, mustár. A' Patikából-is minden *alkalikus* és közép természetű sók, *Falappa*, *Rhabarbarum*'s a' t. mellyek fok vizet hajtanak-ki, ezzel a' beleket képen tisztítják és erősítik.

§. CCCXXXVIII.

[3. A' beleknek természetű érzékenytelen szárazsága, vagy fokféle tekervényes hajladozása-is, a' tejes és más bé élő ereknek rugátságával együtt. Ezen ok miatt fokoknak egész életekben kemény hatók vagyon, és két, három napon-is alig vagyon egy békek, egészségeknek majd minden változása nélkül; sőt némeltyeknek két három hétben vagyon egy egy békek. Ezeknek árt az mind, a' mi a' két első rendbélieknek hátnál: Hátnál pedig mind, a' mi a' rothadálnak ellent áll, és a' testet nedvesíti 's lágyítja; minémtyek a' saláta, endívia, *spináchia*, paréj, *cichoria*, tészla és egyéb zöldségek, gyengén savanyu gyümölcsök, mind nyersen, mind ázalva, tej, savó, újj méhler, édes must, apró malósa föllő, ifjú állatoknak húsa, kivált főve és jó kövéren, kövér hús lével főtt árpakása vagy riskása, vaj, híg tojás, a' lentse és borsó is jól meg-sirozva, a' fok viz ital, a' napjában kétférei jól lakás, foként leves ételekkel. A' Patikából pedig a' *Manna*, *Kassia*, *Tamarindus* ezek számára leg alkalmasabbak.

§. CCCXXXIX.

§. CCCXXXIX.

[4. A' forulásnak okai közé számíltatik az igen bőv *perspiratio* és gyakor izzadás-is. *Alvi laxitas, cutis densitas; cutis laxitas, alvi densitas*, régi közmondás a' *Doktoroknál*. Innen vagon, hog' az erőfien dolgozó pára-
 zátok többire forulásban vagnak: az ar-nyékban hever knek pedig, ha egyéb akadályok nintsen, hígot mégyen a' hajok. Vagnak, kiknek semmi egyéb gyomrokat meg nem indíthatja, hane n ha reggel mezítelen lábakkal a' hideg földön teglás vagy márvány koves *pavimentumon* fél fél órát sétálgatnak. Mellynek semmi egyéb okát ki-gondolni nem lehet, hane n hogy a' lábaknak meg-hűlése miatt az egész bőr özve húzódván, a' *perspiratio* meg-reked, és az itt ki-takarodandó nedveségek a' fázaz belső rézekre fordulván, azokat meg-síkitják es nedvetítik. Ebből következik az-is, a' mit *Hippocrátes aph. 83. §. iv.* meg-jegyzett, hogy t. i. a' kik estéka fokot vizzellenek, jóllet az előtt való nap fokot nem ittak vólt, kemény és kevés fizek vagon. Mert a' fok vizeilés is a' belső rézet meg-káráltja és soványítja.

§. CCCXL.

Has-forulást tsinálnak [5. A' fázaz, sovány, erős, savanyu, fojtós izü etelek és italok-is. [6. A' kevés étel és ital. Mert nints miből kézülni effele sepröléknek, 's ha mi kevés kézült-is, a' belek illendoképen meg-
 fogu

fogni és magokon végig hajtani azt nem tudják. Ettől vagyon az-is a' mit ír *Celsus L.* 1. c. 3. hogy a' kik tsak utólyára éoktak aétalnál innya, röbbire éorulásban vagynak; a' kik ellenben étel közben gyakran iénak, haíok éabadabb éokott lenni. Ez annak-is az oka, hogy az ételtől el-éakadott betegek éekre olly ritkán kelnek-fel; és ha őket ilyenkor *laxativákkal* erőltetnéd erejeket még jobban el-fogyatnád, és nyavallyájokat nevelnéd. [7. Azt-is írja *Celsus* a' *n. b.* éükség még azt-is tudni; hogy a' hányás a' hasznak me-nésit meg-állítja, meg-állását vagy éorulását meg-indítja. Meg-állítja, a' melly mindjárt étel után léfen, meg-indítja a' melly azután későre következik. Oka pedig ennek ez: mert ha ki-hányod, a' mit ettél, nincs mi éáljon-le a' beleken, ha pedig már az étel mééfe le-éállott volt a' beleken, midőn a' hányás közben rázódik, alá felé inkább siet. Másként a' gyakor hányás akármikor légyen-is éorulást tsinál; mert a' belek *fibráiban* rendszerint lefelé járó mozgást, felfelé fordítja, és így az étel nem éálhot-le azokon. [8. Az étel után való hóéás nyugodalmot is éorítani mondja *Celsus*. Mert így az eledelek tovább hevervén a' gyomorba, és tsendelebben éálván-le a' beleken, jobban meg-emééződhetnek, és inkább ki-éívódhatik azokból minden nedvelség: melly éerint a' meg-maradt kevés éáraz seprőlék ké-

söbbre és nehezebben vettetherik-ki. Haznál mind ezek ellen az ellenkező *dieta*.

§. CCCXLI.

A' *Has-nienésnek* majd ellenkező okai vagynak. Mert ha az epe az epe hójagban igen meg-gyül, és meg rothad, mint a' nyári fázaz hévségeben, forró hideglelésekben, nagy haragban 's a' t. fokoz meg-efik, midőn valami okról fel-háborítatván, az a' belekbe kiomlik, nagy rágátfalás hányálal jiro hasmenést csinál. A' nyári, kivált az édes kedvü és könnyen rothadó gyümölsök; az ételben és iralban való telhetetlenség; édes must; forrásba lévő bor és ler; meg-vezett tojás; rendkivul 'siros ételek; a' *perspiration*nak vagy izzadságnak benn rekedése; a' hozzás keletése; a' beleknek belső síksága, rövidsége és egyenes útja is ennek igen elméretes és közonséges okai foktak lenni. Ez utolsó természetzerint vagyon némellyeken, és soha meg sem orvosoltathatik. A' melly a' hozzás keletését követi, annak-is, a' *Baglivius* ítélete szerint, többire halál a' vége. Néha, kivált a' forró nyavallyákba, a' has-menés valamely belső reznak meg-kelesérol és rothadásától vagyon. Ez-is igen vezedelmes.

§. CCCXLII.

Egyéb iránt meg jegyzésre méltó dolog az, hogy a' has-menés, ha kinte nagy erőltetéssel és vérrel vagyon-is, gyakorta a' természetnek fegyvere iok nehéz nyavalláknak el-üzé-

üzésére: ki-üzítván t. i. ez uton a' testben
 kértékéllyel meg-vezett *materiá*kat, mellyek
 rövid időn jobban-is meg-vezvén és el-éapo-
 rodván bizonyoion nyavallyat okoztak volna.
 Nints-is az egész testben lenni tek., mellyről
 a' *materia* a' belekre nem vitettethetnék és
 ott ki nem takaríthatnók. Mellyre nézve,
 azt ilyenkor meg-állítani igen veszedelmes do-
 log volna; sőt inkább valami gyenge *laxati-
 va*val illő léven e' lazós munkában a' ter-
 mézetet segíteni. Az ilyen egészségre veze-
 tő has-menest meg-elmerbedd. |1. Ha ez
 alatt erőd nem fogy, sőt tested könnyülni és
 elmed vídulni láttatik. |2. Ha az ételheli
 kívánság jó, és a' gyomorbeli emésztés jól
 véghez mehet.

§. CCCXLIII.

De ha ezekkel ellenkező jeleket kezdünk
 tapasztalni; Erkség azt nével hamarébb meg-
 állítani. Hiutelen mindazáltal erősen forító
 orvosságokkal meg-fojtani toha nem bátorsá-
 gos. Az epének fel-gyulladását és ki-omlá-
 sát képen mersekli a' tizitoni lev, lör-kő,
 zabbal, árpával, farvas farval, és egy né-
 hány kem éllivával fűtt viz, és egyéb gyen-
 ge savanyu etelek és italok. A' melly a'
 gyümöltsöknek, vagy egyéb eteleknek a' gyo-
 morba lott meg-vezesetől vagyon, elezer
 azon meg-vezett *materiát* egy keves *raubar-
 barbarum*mal, Angliai soval magokta, vagy
 rák szemmel-is meg-elegyítve ki-tizitári jó

lézen. Azután holmi savanyúság óltó porotskákkal, minémü: a' rák szem, veres klári's, tojás haj, farvas farv el-kéfitve kréta, szuvar, *bolus armens*, 's a' t. áni's-maggal, fa hajjal, feretsen dióval 's a' t. meg-elegyítve estve reggel, sőt ha a' dolog kívánja, gyakrabban-is élegetni, hogy az elgyengült belső rézek újra meg erősödjenek, nagy haszonnal lehet. A' jó ó bor, terj.k, birs-alma sülvé, főve, vagy *licariumnak* kéfitve, a' gyömbér, *casparilla*, bé kéztett tzitrom és narants haj, 's több effélék, melyek az erősítés közbe egy kevésse foritanak-is; ilyenkor hasznosok. A' *perspirationnak* meg-rekedése többire a' belső rézeknek el-gyengülésével és a' gyomornak meg-vezésével együtt vagyon: A' meg-nevezett orvóságok azért ebben-is *commendáltatnak*. De kívülről a' gyakor *commotio*, lovaglás, meleg feredők, a' bőrnek dörgölése, és az egész testnek, kiváltképen pedig a' lábaknak jó melegben való tartása, sokat segítenek: úgy egyéb házi és patikai orvóságok-is, melyek a' *perspirationot* nevelni és a' testet gyengén izzasztani szokták. Ha köllő, vagy édes must tsapta el haládat, ezt a' jó ó bor és égethor ital leg jobban meg-állítja. Ha a' has menés nagy tkerésfel vagyon, és sok enyves fejer takony forma *materia* vagy vér-is takaradott ki, mint-hogy ilyenkor a' belek meg-foztatván az őket védelmező *mucustól*, mintegy ki-sebesülve vagynak, leg több vigasztalást varhatunk az olyan

eköz kt l, mellyekben efféle ízetlen enyvetség bőven vagyon, minéműek, az édes mondola, len mag, mák és fris fa olajok, az újj hig tojás; kotsonnya; az árpakásának és riszásának vastag leve, főként ha egy kevés anís, vagy kömény magot-is főzzenek belejek; a' majvának akármí rézével, vadmaknak vagy fékfűnek virágával főtt vizek; egy rész tej és két rész viz együtt megforalva. De jegyezd-meg: hogy ilyenkor mindenféle ételnek és italnak gyenge melegnek kell lenni. Lehet illendő kritélllyel és külső k tökkel-is segíteni. De mint hogy ezek inkább tartoznak a' *praxisra*, mint sem a' *di-aetetikára*, itt szántszándékkal el-halgarjuk. Ha mindezek semmit nem használnak, lehet oztán keményebben forító eszközökhöz-is folyamodni; vagy pedig harmad, negyednapba valami gyenge hánytatóval éini. [7. A' kiken a' hasmenés természet kerint vagyon, azoknak a' meleg feredőkön és jó gyomor erősítőkön kívül, a' főr inget, gyakor lovaglást, és fekerezést nagyon *commendállyák* az értelmelebb *Doctörök*.

§. CCCXLIV.

A' mi *finét* és *lagját* illeri a' ganéjnak, jól-lehet ezekből a' kemesebb Orvosok a' nyavallyának okairól fokkor fokot tanulhatnak De mind ezek az egészséges emberekben-is az ételnek és italnak minéműségére, a' természetnek külömbségére, a' benn mulatásnak ide-

jére, 's több efféle környül álló dolgokra nézve annyira különböznek és olly könnyen változnak, hogy az egészség mivóltában ezekből valamit meg-határozni alig lehetfen. Az etzet, bor-viz, vaspot és egyéb savanyúságok feketén, a' saláta 's más zöldségek zölden feltik azt, a' téztás kövér és 'siros érelek után fejezen mégyen-el 's a' t. A' kenyertől, vitzól, és kerti zöldségektől semmi hária nints; a' fok hús, hal, és tojás ételtől pedig igen bűdös.

§. CCCXLV.

Szél nélkül, minthogy mindenféle ételek es italok *aër*rel tellyesek, a' belek soha nintsenek. De hogy az egyben bővebben gyűl, mint a' másban, oka [1. A' gyomorinak gyengesége, melly miatt az eledetek jól 's hamar meg nem eméetődven, a' gyomorba és belekbe meg-forranak, poshadnak és rothadnak; és így fok *elasticus* gözt vagy felet botsátanak-ki magokból. oka [2. Az ollyan ételekkel és italokkal való bőv élés mellyekben természet szerint több *aër* lakik, 's egyszerűs.nind a' meg-keleire, meg-forraira, és az el-rothadaira igen hajlandók. A' minémüek a' nyers és száraz belü gyümölcsök, gyökeres és hüvellykes vetemények, keletlen tézta müek, jól meg nem forrott es tisztult serek és borok, állott vastag vizek 's a' t. fok felet tsinálnak. [3. azok-is, mellyek a' gyomrot elgyengítik, mint a' fok meleg viz ital, 'siros kövér

kövev cielek és levelek, fok atom, heverés 's a' t úgy [4. a' mellyek foritanak. Mert a' mint fellyek is meg-jegyzök, a' benn fo-
rult rothadt emektet fok *elasticus* gözt bo-
tsát magából.

§. CCCXLVI.

A' fél, ha maga idejében a' belekből ki-mehet, az egészségnek semmi kárt nem té-
zen. De ha benn reked, has korrogást, puffadságot, álmodlanságot, nehéz lehellést, mejjbeli forúlást, élv fogást és dobogást, fő éledelgést, fű zúgást, izonyu belső nyúgha-
tatlanságot (melly miá most el-pirul, most el-sárgul, most izzad, most fázik, igazat nem lát, sőt el is ájul az ember :) kinoskő-
likát, nyilatlatókat, lép és vesék dagadását, hazudó tsomokot és fájdalmokat, eméztére való tehetetlenséget, tagoknak elesését, vízforságot, 's több ezekhez hasonló 's ezekből következő veszedelmes nyavallyákat, sőt hirtelen való halált-is, élv és okoz: a' mint mindenikre, ha a' rövidség engedné, példákat-is mondhatnánk.

Nem bátorságos tehát, ha életét kéri, e' veszedelmes Tyrannust senkinek magában sokáig kényvedni; hanem valami élv alatt, akár hol is el-kell botsátani. *Claudius* Római Tsáfár, látván egykor hogy egy be-
tsületes Tanáts Ur a' Tanats gyűlésben, ettől élv-
te meg-halna, helybe Törvényt írt és adott ki arról, hogy az napságtól tovább, akárnu

közönséges helyen a' élet magától minden ember szabadon borsáthassa. Nints-is bizony ebben, ha a' dolgot jól fel-vérfük, közel-is annyi gyalázot mint mi magunkban képzeljük. A' honnan a' pallérozottabb Nemzetek ezt igen kitsiny dolognak-is tartják. De mint-hogy sokkor, ha akarnók-is, el-borsátani a' élet, nem lehet. Tanátsosb kivált azoknak kiker a' fél inkább jár, az olyanoktól mellyek élet tsinálnak, a' mennyiben lehet, meg-tartózkodni, 's azonközbe gyenge gyomrokat illendő ezközökkel ottan ottan gyá-molgatni.

§. CCCXLVII.

A' *Vizellet* vagy magyarosabban *Húgy*, rézférint az ételnek és italnak küzségtelen része, rézférint a' vérnek a' nagy meleg és rontsolódás miatt meg-poshadt, el-rothadt, és el-vékonyúlt vize, sava, olajja, és földje. *Viz* abban az, a' mi a' többit folyhatóvá teszi, *Só* a' mitől sárga és tsipőtsége vagyon, *Olaj* a' mi sárgán, vagy a' forróságban vereitlen festi azt, *Föld* és az olajnak fonkollyosabb része a' miből seprőlékje léken. Ezt a' vér közül választják és fűrik-ki az e' vegre tsudálatos mesterséggel kéült vesék, és két tsön leereztik a' vizellő hójagban. A' hol midőn ez annyira gyűl hogy terhével, feztésével és tsipőtségével a' hójagnak alkalmatlanságára kezd lenni, a' hójag keményen egybe házodik, és a' rendes úton azt magából ki hajtja.

§. CCCXLVIII.

§. CCCXLVIII.

Hogy ha már ezen hávortalan és meg-vefett materiák a' vér közül a' vizellés által ki-rem-tiélulhatnának, akárki által látja hogy [1. a' viz a' testben úgy meg gyűlne, hogy vizkor-ságnak kén lenni belöle. [2. A' vér úgy meg-tsipösülne és rothadsággal úgy el telnek, hogy az edényeket is, kivált, a' hol gyen-gébbek, mint a' többek közt, az agyvelőben, ki-rágná és meg-eméztene. Innen vagy on, hogy ha sokáig nem vizellünk, nagy nyúgha-tatlanság, bágyadság, éiv rágás, fo fájás, ál-motlanság vézen körül; utóljára pedig, a' mint a' példák tanítják, nyavallya töres, mély álom, gutta ütés, és így, legtovábbhűz napok alatt, halál követne bennünket. Ha pedig a' hó-jagban vagy az ide szolgáló tsöben rekedne-meg a' vizellet. [1. Annak seprőlékje egy-be verődven *arénává*, kövö válnek: [2. Ma-gában továbbra-is annyira meg tsipösülne és rothadna, hogy *inflamálná*, ki-rágná a' ne-vezet rézeket: [3. Terhével és teztésével a' hójagot úgy el-gyengitené, hogy az ezt azután magából ki-nyomni és hajtani nem volna elegséges. Innen a' vizellet' hozzás tartóztatála után igen nehezen, és tsak ke-vefet vizelhetünk. Sőt [4. az a' hójagot ki-is hástáná, mint a' többek közt, ezt ama' híres Aítronomus *Iycho de Brabc* példája bizo-nyítja. A' ki Rudolf Tsárárral, es több nagy Utakkal 's Uri Aköznyokkal Prágába.

egy Ur aftalánál lévén, midőn a' pohározás fokáig tartana, ki-menni fegyenlette, és a' vizeletje úgy egymásra gyűlt, hogy a' hójag-ját ki hasította, a' mell y miá meg-is holt.

De ellenben, a' vizeletnek rendkívül való bőv menéle-is romlására van az egészségnek. Mert ez által a' vér közül a' víz igen ki-takarodik, és így a' vér úgy meg-sűrűdik, hogy a' erősebb ereken nem folyhat, meg-dugul. E' mellet, a' belső rétek-is igen meg-fáradnak, és belső égés, erős fönjuzas, nem emélzhetés 's több e'félék támadnak az emberben. Meg-kívántatik azért az egészség-re, hogy a' vizelet mindenkor szabadon járjon, de ellenben igen bőv se legyen.

§. CCCXLIX.

Hogy ezeket véghez vihessük szükség léven előre meg-tudnunk micsoda okok zok-ták a' vizeletet vagy fel-akasztani, vagy rend-kívül bőven hajtani? Fel-akasztják és benn re-rekeftik a' vérben a' vizeletet. [1. A' *Jobb izzás*: mert annak vékonyabb réze ezen az úton ki-takarodván, a' vastaga oztán ki nem éntődhetik. [2. A' *Jobb fáraz étel, és igen kevés ital*. Mert így niats mi ki-mollia a' vér közül a' húgynak materiáját. [3. A' *vernek kövér, vagy taknyos nyúlósága*. Mert ettől a' vesék-is meg-dugulnak, de a' víz sem valhatik-ki belőlle. Innen vagyon, hogy a' vastag borok, jól meg nem forrot serek, pos-hadt

hadt vizek, réztás eledelek, geizemye, dió, mogyoro, lentse, borsó, a' fok álom, heverés, a' vizelletet fokkor fel-afaktják. Felakaktják a' vizelletet {4. A' vizelleinek hufkas zartóztatása. {5. A' vérnek rendkívül való meg bővülése, és forrósága. {6. A' veséket, a' hójagra kolgáló tsokot, vagy a' hójag fáját megforró spasimusok, vagy bé-záró kövek.

Rendkívül bőven hajtják a' vizelletet.

{1. A' bőrön való láthatatlan gőznek benn rekedése, jöllehet ez magában kárt nem tén. {2. A' fok meleg lév thea kávé hőrpölés, mellyek a' veséket el-áztatják és táskásítják; ugyan ez okból, a' hőzés hanyot fekvés es heverés-is ugyan meg-hőviti a' vizelletet. {3. Rend kívül hajtják azt az olyan ételek és italok-is mellyekben vért vékonyító, és a' veséket különösen őztonozó erő vagyon; mint a' baratzk, zilva, tserefenye, és fenyő magvak, a' répa, retek, peter'sellyem, kápozta, hagyma, torma, tsallyán, spárga, és komló jövétek, a' só, éget bor, terpentina olaj 's a' t. hőzés és bőv éléssel. Igen bőven megyen az {4. Ha a' vér egybe sült és meg-sűrítölt: mint a' melancholiában és fok forró nyavallyákban láthatni. Mert így az ital jól a' vér közé nem elegyedhetvén, mihellyt a' vesékre kerül, ott azonnal ki-űtrődik. {5. A' belső rézeket ézongató spasimusok-is igen bőven hajtják ezt, nagy erővel és bővséggel tojván a' vért a' vesékre; mint a' *bysterica* és *hypochom-*

hemorrhoida nyavallyákban szokott lenni. Midőn a' vérnek rendkívül való tsipős sófsága, a' *scorbutusban*, a' vesékben az ereket ki-rágja, vagy a' fázaz betegségben a' vér mint egy el-olvad, akkor-is igen sok vizellett takarodik ki; úgy, mikor a' forró nyavallyákban a' a' vért fel-gyúlaftó materiát, ezen az úton takarítja ki a' természet. De ezek a' *praxist* inkább illetik mint a' *dietaát*, azért mi-is itt ezekről többet nem szólunk.

A' gyakran való kevés vizelés, ha tizta a' vizellet, a' hójag fájat bé-kötő *musculus*-nak erőtleneségitől vagyon; ha veres és erősfen fázos az, a' húgynak erős tsipősége, vagy a' belső forráság annak oka: ha fok takony forma materia áll abból-le az edény fenekire, a' hójagban termet körül kell gondolkodni.

§. CCCL.

A' mi a' vizeletnek színét, fagját, vékonyságát, és zavaroságát illeti; tartsuk meg, hogy az éhomra lévő egezséges emberben természet kerint, a' *vizellet* fálma szín, éles húgy fágú, tizta, vékony; de ha áll, holmi pillye forma seprőlékje lézen, melly hol a' vizellet közepében áll, hol az edény fenekére fáll: étel után egy két óra alatt olyan mint a' viz, és semmi fágja és seprőlékje nem lézen, ha fokáig áll-is: az éh emberben pedig láng szín, meleg, és erősfen fázos: A' nyavallyákban pedig ezen minémüsegei a' vizeletnek,

a' nyavallyák okainoz képest, főképen foktak változni: a' mellyekből fok belső nyavallyáknak okát és természetét, az értelmesebb Orvosok főkéor képen ki-tanúlhatják 's meghatározhatják. De másfelől igaz az-is, hogy mind kine, mind kagja, mind tisztasága és vékonysága, mind vastagsága és seprőlékje, olty hamar és kitsiny okból meg-változik a' vizelletnek, mind az egészségben mind a' betegségben, hogy ha tsak eöböl akar valamit meghatározni, a' leg kemesőbb *Doctor*-is főkéor meg-tsalaikozik. A' honnan már régen közmondás-is lett: *Urina est meretrix et mendax*, az az, a' vizellet hazug és kurva. Annyival-is inkább tehát, nevettségre méltók azok a' tsátsó emberek, a' kik azt sem tudják, mi a' vizellet, még-is bátorkodnak abból meghatározni, minémü belső nyavallyája legyen valakinek, meg él é vagy meg-hal? vilélős é vagy sem? fia léken é vagy leánya? 's a' t. ha kinte az embert soha nem látták, és ennél egyebet arról nem tudnak-is.

§. CCCLI.

A' *Perspiratiot* vagy a' *Börön ki-jövő lat-hatatlan gözt* a' Régiék nem tudták. Hanem a' múlt káznak elein egy *Sanctorius* nevü Oloz *Doctor* vette ezt leg előzer ékre. Látván t.i. *Sanctorius* hogy az emberek sokkal többet élnek és iznek mint a' mi látható formában belölök ki-takarodik, még-is nagyságokta és nehézségekte nevezve majd kemmit nem

nők, gyanúságban esett, hogy valaminek láthatatlan gőz formában kell a' testből ki-takarodni. Hogy ebben bizonyosabb lehetne, a' maga ételét, italát, nyálát, taknyát, vizelletit ganejját 's' a' t. forgalmatoison meg-fonrolta. E' mellett egy font forma feket-is tsináltatott, mellyben a' maga testinek nehézségét ottan ottan meg-mérhetné. Ezt, har-mintz ektendőknek el-follyása alatt, minden-nap nagy patientiával véghez vitte: a' melly-ből nem csak az gyanított láthatatlan gőznek bizonyos létét, hanem annak mennyiségét, kapoitó és apaító okait, 's' e' kerint az egész-ség körül lévő változásokot-is, képen ki-tanulta. Ez időtől fogva már az említett lát-hatatlan gőznek léte az egész világ előtt két-tség kívül tétetett dolognak tartatik.

§. CCCLII.

Honnan jöjjön? miből álljon, mennyi légyen? ez a' láthatatlan gőz, és mi hazna légyen ennek az egészség fenn állásáról? lás-lik miis egy két fővel. *Jö* ez az élő ereknek a' testnek külső belső részein mindenütt környü sűrűséggel ki-nyíló végetskéiből, a' bőrnök 'sirt tartó kriptrátskáiból, és az inakból. Mert a' mint *J Gorter* Belga Doctor, (a' ki-is ezen láthatatlan gőzről igen tudós könyvet írt,) képen okoskodik, epen nem hihető, hogy a' fcből az inakon kintelen mindeféle folyó *spiritusok*, miut a' vér az ereken, más rendbéli inakon megint vissza kerüljenek a' főre,
ha-

hanem kétség kívül azoknak nagy része a' bőrnek fűnén ki-gőzölög. Mert egyéb iránt, azok el nem fogyhatnának, meg sem vezethetnének, már pedig bizonyos az, hogy ha az étel, ital, álm, nyugodalom által ezek mindennap nem újítatnak és faporítatnak, el is fogytak és háfontalanná léznek. *Materiája* ezen gőznek, azt mondja *Sanctorius*, hogy a' *harmadik főzésnek excrementuma*. Az az, Valamint az első főzésnek a' gyomorban és belekben marad holmi fonkollyos, háfontalan meg-vefett része, melly a' *Ganáj*; és a' *mijsuák főzésnek*-is az az, a' vér kézüleinek az erekben melly a' vizellet; fűntén úgy maradni kell a' harmadik főzésnek-is, az az midőn a' verbol tápláló és az inakon folyó finom nedvesség kézü, melly ez a' *láthatatlan gőz*. De hihető az-is, hogy a' tizta és háznos nedvességekhöl-is, minekutánna a' magok hivataljokot a' mi testünkben el-végezték, felelő gőzölög így ki mi belölünk. De hogy ezen gőz materiájának jobban-is végére meherne *Leeuwenhoek*, a' fél karját egy ahoz kézüitetett üvegbe erefve viülte jó darabig. Így azon karjának gőze az üvegben meg-gyűlvén, és öfve folyván, fűnere, fagjára, ízere nézve viznek láttatott lenni: hanem azután *chemiair* mesterséggel jobban-is *examinalván* azt, holmá *volatilis* söt és folder-is talált abban.

§. CCCLIII.

Mennyire mennyen 24. órák alatt ez a' látha-

láthatatlan gőz, igyekeztek a' tudólok azt-is meg-barátozni. De az aérnek különböző melegsége, az ember testinek temperaméntu na, az ételnek, italnak 's egyéb *dieta*ának mineműs genez képest, ezt hol többnek hol kevesebbnék találták. De ugyan tsak, többire úgy tapasztalták, hogy e' többire ment mint a' vizellet. A' meleg száraz időben több ez mint a' hideg és nedves időben: a' Férjfiakban is mint az Afékonyokban; a' nagy emberekben-is mint a' gyermekekben, az ifjakban-is mint a' vénekben, a' *cholericus*okban-is mint a' *sanguineus*okban, *sanguineus*okban, ismét több mint a' *phlegmaticus*okban; a' *melancholicus*okban pedig ez leg kevesebb. De azon egy emberben-is ennek mértéke hol több hol kevesebb.

§. CCCLIV.

Hafnát e' láthatatlan gőznek illy főkkal írja-le Gorter. A' jó és illendő mértékkel levő láthatatlan gőz, az egészséget fenn tartja, az erőt neveli, a' testnek háfontalan terhit el-véfi, az embert serényné és vidámní téfi, a' nyavallyákat el-üzi: egy főval, hofku életet és nyers vénséget okoz: úgy hogy, ha véghez tudnók vinni hogy ez mind: nkor jól járjon, az ember soha meg nem betegednék, sőt a' mi nagyobb, ha valami kühö erő életit el nem rontaná. soha meg sem halna. Nagy dolog ez! de még-is igaz. Ugyan-is, ha az ember gyomra mindent jól meg-emélfthetne, a' vére soha sem igen meg nem gyúlne, sem meg nem

vez-

veźne, a' nyavallyának oka benne nem volna: De hogy mind ezek így véghez men-
tenek, a' jó *perspiratio* tsalhatatlan jele. Mert
kétség kívül tétegett igazság a' *Doktorok* előtt,
hogy az *első*, az az gyomorbéli *eméktésnek*
hibáját, a' *második eméktés*, az az edényekben
lejendő vér kékülés *sóha helybe nem hozza*,
sem pedig a' *vér kékülésben esett hibát*, a' *har-*
madik eméktés, az az, midőn a' vérből táp-
láló és az inakban folyó nedveség kékül,
még nem igazíthatja. Azért igaz az-is, hogy
ha ez utolsó eméktés jó, a' két elsőnek-is jó-
nak kell lenni; hogy pedig e' jó, tsalhatatlan
jele a' jó *perspiratio*.

E' mellett, ha azokat a' *jeleket*, mel-
lyek kívülről mutatják hogy ez a' láthatatlan
göz jól és illendő mértékben vagyon, meg-
tekintjük, épen azok mellyeket fellyebb §.
VIII. a' tökéletes jó egészségnek jeléül tet-
tünk vala. Ellenben, midőn ez a' láthatat-
lan göz, valami okból meg kezd apadni, épen
azon jelei vagynak, a' mellyekkel a' nyaval-
lyák foktrak kezdődni: úgymint, a' testnek
el-nehezédése, el-lomhulása, és erőtlenedése,
az elmének únalma és mord kedve, a' nyug-
hatatlan álom, az *appetitusnak* el-vefése, a'
beleknek zéllel való meg-telése és korrogása,
nyers vizellet 's a' t. Ezekből azért még vi-
lágótabban ki kerekedik az, hogy ez a' látha-
tatlan göz, olyanféle dolog, hogy ez az
egészséget mint egy bé tejezi és tökéletes-
C c ség-

ségre vízi. De másfelől ha benn talál rekedni a' nyavallyáknak sints ennél egy hatalmasab ok. Nints egy belső nyavallya is melly ezen ne kezdődnek. És minél inkább meg van e' rekedve, a' nyavallya is annál nagyobb: 's valamíg a' betegben ez helyre nem kezd állani, minden jó jelek hiaban valók. Innen, ha betegnek száraz éles bőre, lágyulni és nedvesülni kezd, mintha megkenték volna, igen örülnek azon az értelmesebb Orvosok. Különösen, a' náthák, *fluxusok*, *spasmusok*, nyilallások, tsontbeli fájdalmok, mindenféle kövények, belső hévségek, torró hidegleléiek, tüzes orvántzok, kelevények, rüh és egyéb bőrön lévő fekélyek, hideg dagadozások, vizkorság 's a' t. egyencien ezen benn rekedt láthatatlan gőznek materiájától léznek. Az őzél 's tavazzal kegyetlenkedő nyavallyáknak is közelebb való oka, a' *perspiration*nak gyakor meg-rekedése fokott lenni. No tehát, ha életünket és egészségünket szeretjük, minden mesterségünket meg-veisük, hogy ez a' gőz bennünk ne rekedjen, hanem mindenkor szabadon és illendő bővségben tarokodhassék ki.

§. CCCLV.

De hogy lehetne ezt véghez vinni? Egy átallyában úgy ha azokat a' dolgokat mellyek ezt meg-rekeztik, el-kerülnök, és csak azokkal élénk, mellyek ezt fenn tartják és öregbítik. De óh fájdalom! oly jámosok bizony

tízony ezen gőznek szabadon való járását akadályoztató okok, hogy azokat mind csak ki-tanálni-is annyival inkább el-kerülni emberi erő felett legyen. *Gorter* azoknak számát 12345-re fel-viéli: és meg-mutatja, hogy azokat mind, a' leg-kevesebb ember sem kerülheti-el csak egy óráig-is. Ez az oka, hogy az embernek változás nélkül való egészsége csak egy óráig-is egész eleteben alig lehet. Az előttünk címéretes okok közt a' nevezetesbök ezek. [1. Az *aër*nek hidegsége és nedvessége, a' mellyek minél nagyobb mértékben vagynak annál rohábbul *perspirálunk*. Nevezetesen a' hideg fél, ha csak egy kis nyílalláson éri-is valamely reáunköt meilyet a' hideghez nem k-tattunk, az egész törünk mindjárást öfve sügorodik; és bé-záródnak a' *perspiráló* utak. [2. A' köntöfnek, és ágy leplnek hidegsége, nedvessége, és keményes motskolsága. [3. A' heverés. [4. A' fok alvás. [5. A' rendnél kevesebb alvás, és az ágyban ide s'tova való gyakor forgás. Ez, oka-is jele-is a' *perspiratio* meg-akadásának. Minél tsendetebben aluzol, és kevesebbet álmodol, annal jobban takarodik tettedből ez a' lathatatlan gőz, minél többet hánykódoz, és gyakrabban ébred-fel, annal inkább meg-akadott e' te benned; meilyet tetted' bágyadtságáról, kemed ki-tsipázásáról, és vizelleted nyerteliségeről, reggel még vilagofabban észre vehetiz. [6. Akadályoztatja ezen gőzt a' gyomornak akár étellel akár

itallal való meg-terheléle. Mert, a' mint fellyebb-is mondám, ha a' gyomor az ételt és italt jól meg nem emésztheti, vastag, poshadt materia válik azokból, melly hogy ki-gőzölöghessen azután-is olly tökéletességre nem mehet. Másként-is, az újj *chylus* mindenkor meg-taknyolítja és vastagítja a' vért, és így mint egy meg-köti abban a' ki gőzölögni való vékony materiát, valamig maga vérré válhatik. E' pedig, midőn gyomrodát étellel erőfőn meg-töltörted, addig míg újra ilmet enned kell, véghez nem mehet. Ugyan ez okból, az időközben való étel-is apaítati szokta a' *perspiratiót*. De mindenek felett apaítják ezt. [7. Az ollyan ételek és italok mellyekből természet szerint nyálós vastag *chylus* lézen vagy egyébként meg-nyúlóttják es taknyolítják a' vért. A' mellyek közt e' következendöket nevezetesen meg-jegyezette *Santorius* a' lentsét, borsót, ugoakat, dinnyét, gombát, ézlöt, dižnö húst, rézce hust, lud hust, erős etzetest, az álló vizeket, zavaros újj borokat, és jól meg nem forrott sereket. [8. A' hányás, has menés, sok vizellés, nagy vér folyás, gyakor *venus*, sok pökösés. úgy [9. Az analon, zónoruság, felelem, fájdalom-is, ennek nagy alkalályára vagynak. [10. A' höld fogytára-is, sokak *observatioja* szerint, mindenkor kevelebb a' *perspiratio* mind höld töltire, inien a' mi testünk, két három fonttal minden újrságon többet nyom mint mikor a'

a' hóld teli van : másként-is el-bádgyadunk , *appetitusunk* el-véž , és únalommal tele vagyunk , mellyek a' *perspiratio* meg-akadásának bizonyos jelei . És ezt , hogy nyavallyát ne okozzon , két három napi nem éhetés , éjt-éakai izzadás , fok zavaros vizellés , arány er , vagy havi vér folyás által éokta a' bölts Termézet mindanyizor el-hárítani .

§. CCCLVI .

Segítik és öregbitik ezen láthatatlan gőz-
nek ki-takarodását mindazok a' mellyek a'
mindjárt le-irt akadályokkal ellenkező tulaj-
donságuk . Ugy mint , a' meleg , éáraz *aër* ,
tízta , éáraz , meleg és könnyü öltözet és
takaróljók : a' mezei vadaknak és madaraknak
poronyó húsa , kivált sülve , a' tízta , arany
éinü vékony ó bor , ró-sólis , thea , kávé , tüferlé-
mok , mértékletes éléfel , a' reggeli áfitozás ,
és nyújtózolás , a' *combination*nak minden ne-
mei ; a' ritka *venus* , a' maga forsával való
meg elégedés , a' re-nétség , öröm , ézeretet ,
's több effélék .

§. CCCLVII .

A' *Verejték* vagy *izzadás* is azon hel-
lyekről jö a' honnan a' láthatatlan gőz ; ha-
nem hogy ez azokon a' révéken a' hol éör
terem leg hamarébb ki-üti magát , azután
pedig homlokunkot és orrunk környékit tartja
inkább . Nem-is éokott ez termézet éerint
soha támadni , mint az . És így az egézség-
re , csak annyiban tartozik ez , a' mennyiben

a' mennyiben a' *dieta*-ban ejtett nevezetes hibákat, sokszor míg nagy nyavallyát tsinálnának, el-fokta háritani. Közmondás a' Doctoroknál. *Ubi sudor ibi morbus*. az az, A' hol izzadás van, nyavallya van ott. Valamikor izzadunk, vagy a' vér folyása febesült úgy-meg hogy a' láthatatlan gőzt botosító foros útakat erőszakoson kellyel fevirven, azokon a' vérnek vastag *seruma* vagy savós és vizes része, sőt neha, mint az erős *commotiok*ban láttatott, maga a' piros vér-is, a' bőr kinyére ki-follyhasson; vagy a' bőr úgy el-nem lágyúlt és táskásúlt, hogy a' vastagabb nedveségeket-is önként által fúrje; mint az erős hévségekben, meleg feredékben és ágyakban láthatni, vagy a' vér úgy el nem higult vagy olvadt hogy a' forosabb úton-is ki-éivároghasson, mint a' hózás hideglelésben, *scorbutus*ban, és *hecticá*ban sokszor meg-elik. Mindezek az állapotok, a' mint akarki-is könnyen felveheti, a' jó egészséggel együtt nem lehetnek. Kivált ez utolsó magában-is nagy nyavallya. De a' két első-is, ha sokáig tart és nagy mértékben vagyon, el-fogyatja és el-erőteleníti az embert, meg-foktván a' testet mind a' tápláló mind az inakot elevenítő jó nedveségektől. Mellyre nézve jó ezekben-is a' természetet úgy igazgatni, hogy a' tzelon túl ne lépjek: Mellyet az idején korán való nyugvással, hives helyyeken való mulatással, hideg vízben való feredezőssel, hivesítő

italokkal és ételekkel 's a' t. véghez vihetni. Hirtelen mindazáltal az efféle izzadságot sem bátorságos soha vissza venni. Mert, ha ez nem az egészség hozta legyen-is azokat magával, és terhére esék-is ez a' természetnek, de a' hirtelen lévő változást romlás nélkül el nem szenvedheti. Másként-is, tapasztalt dolog az, hogy az ilyen izzadás által, tisztított anyag meg-vezett materia takarodik ki a' szervezetből, hogy ha a' benne rekedne, igen nagy nyavalyát érezné. Ilyenkor azért nem szabad benne rekedtetni nem volna ezt tartásos, s t c. hasznos munkára minden úton módon segíteni kell a' természetet.

§. CCCLVIII.

Ilyen állapotban van a' test. [1. Ha a' láthatatlan gőz akármilyen okból bennünk meg-rekedt volt. Ez az oka hogy őszel és tavasszal cztakáként gyakran izzadunk. [2. Ha igen bőven tápláló, kevésbé *perspiráló*, és a' vért gyúasztó ételekkel és italokkal élünk. Ilyenkor, akármilyen kis *commotio* és külső meleg, nagy belső hévséget fokoztat és bágyadtságot okozott okozni. De ha azon közben jól meg-izzadhatunk, egészen meg-frissülünk és meg-hűvösülnek belső részeink. A' melly bizonyos jele, hogy az izzadás itt igen hasznos volt és épen ér-vágatás gyanánt clett. [3. A' hóizás korulásban, vizeltnék, hózámnak, kúlés után való tisztuláinak, folyó súlynek meg-rekedésében-is a' bőv

izzadás igen fokot haénál. De [4. Némelly egyéb iránt fris egészséges embereket olly puha és rosta forma bőrrel borított-bé a' Termézetnek Meltére, hogy minden kirsiny ok-ra omlik-ki belölök a' verejték. Ezekben-is, minthogy egyéb testek-is úgy van kékülve hogy a' verejtéknek igen fok materiája kéküllyön ö benne, az izzadás semmit nem árt. Sőt ha nem izzadhatnak attól vagynak rokül. Segithetjük az izzadást a' *diétának* rendiben, mindazokkal, mellyeket fellyebb a' láthatatlan gőz segítségére meg-neveztünk vala. Valamíg az izzadás könnyíti és eleveníti a' testet, leg alább nem bágyasztja és togyatja azt, mind addig nints az ártalmára az embernek.

§. CCCLIX.

A' *Nyál* vizből, sóból és egy kevés fehér földből kékül nedvelség. Választják ezt a' vér közül ki tsuda mesterséggel a' fülön elől az állkaptzak végénél lévő, és bizonyos tsötskén két felöl a' felső második záp fogak táján a' éjba ki-nyiló két nagy *glandulák*, más két hasonló nagy *glandulákkal*, mellyek az első és második pár záp fogaknál belöl az állkaptzához vagynak ragadva, és a' nyelv alatt lévő dombotskán láttzó két kis lyukon nyilnak-ki a' éjban. Más apró *glandulákból* is a' nyelv alatt, és az ínyek 's ajakak belső oldalaiból, ez holmivel éaporitatik. Nyúlós-

sága pedig vagyon azon híg takonytól, melyet a' nyelv tsapja és a' lepedegek élvárganak.

§. CCCLX:

Hafna a' Nyálnak különösen az, hogy a' fájnak belső részit nedvesen tartsa; a' éomjúságot oltsa, az étel ízét érezhesse, az ételbéli kívánságot ébrektsse; az eméltést segélye. A' honnan, ez a' gyomor természetű *balsamumának*-is neveztetik fokaktól. A' *Takony* pedig a' fájnak és toroknak belső részit oltalmazza és síkitja, hogy nyelvünköt szabadban forgathassuk a' nyelést könnyebben tethessük, és a' tsipcs, 's éles fázaz falatoktól is torkunk meg ne sérteztessék. Nagyon okatlanul tselekednek tehát a' kik ezt el pökdfik és ki-hárogják. Sok példáink vagynak, hogy a' gyakor pökdfösés miatt, nem ehettek, nem eméltettek, meg *melancholicus*ultak és el-fáradtak az emberek. Nem-is kén azért a' nyálat, igazság kerint, a' ki-tisztulandó veztett materiák rendiben tenniünk. De mint-hogy néha olly bövséggel foly ez fájunkba, hogy ha mind el-nyelniök rendkívül el-áztatna és el-gyengítené a' gyomrunkat és belcinket: kivált a' takony, az eméltésnek nagy akadályára lenne. Ollyankor azért egy részét ki-kell annak pökni; és ennyiben itt meg-emlí-tethetik. Illyen bövségét okoz már a' nyálnak. [1. A' roé fokás. Mert minél gyakrabban élvja és pökdfösi valaki a' nyálat,

annál inkább bővül az, mind jobban jobban oda élván a' nedveségek. Mint ezt fok pipázó emberekben láthatni. [2. Midőn a' belső rétek erőtlenek, és a' tejes erek a' belkben meg-dugultak, akkor-is igen foly a' nyálunk; a' mellyet közönségein, de helytelenül, gelezta huygyozásnak hívnak. Meg-bőviti a' nyálat, [3. a' lathatatlan gőznek benn rekedéle-is: úgy [4. Az éhség-is, a' mikor igen tsípös-is a' nyál, úgy hogy ha el-nyelnéd, gyomor rágást okozna. Ettol vagyon, hogy a' kívánatos ízü és éagu érelekre-is nagyon fokott fojni a' nyálunk. Továbbá minthogy a' meg-döglött merges gőzök igen keretik a' nyálat, a' Pestisben, s egyébkor-is mikor efféle meg-bűzhött helyen járunk, nem tanátsos a' nyálat el-nyelni, a' mint erre maga a' Termet-is tanit bennünket. Felettebb való el-bővülése ellen a' nyálnak orvofság gyanánt leznek mind azok a' mellyek a' gyomrot erősitik, és a' *perspiratiot* öregbitik.

§. CCCLXI.

Az *Orrtakony* a' Nyállal egy féle materiájú. A' Regiek ezt egyensén, egy bizonyos lyukon, az agyvelőből gondolják valaki fojni. De ma már tudjuk hogy ez az orrnak belső tekervényes nagy üregit be-fedő lagy bőrből élvárog-ki; hanem, a' mennyiben az ezt élvargó erek és inak az agyvelőről jönnek, lehet mondani, hogy a' takony az agy-
lő-

lőről jő, es annak mint egy *excrementuma*, tisztulása. E'ffelett a' szemrol-is a' könyvek nagy része az orrba fokott le-ere'kedni; úgy, a' fül dombján belől levő üregbol-is áll ide valami materia. Ugy hogy, a' takony által egyfersmind minden főbéli erzekenységek tisztulnak. Ez, mikor a' vérnek illendő híg-sága és melegsége van, gőzbe fokott men-ni; ha pedig valami okból a' vér meg-kezd hűlni és taknyosulni, meg-vastagodik es egy-másra gyűl; mellyet hogy fűtlen ki ne éivárogjon, az orr lyukakban termő kőrok tartóztatnak.

§. CCCLXII.

Hafnai az orrtakonynak ezek. [1. Hogy az igen érzékeny inakból keűlt éagló hártját lágyon, nyersen tartsa, az aérnek suikusatol óltalmazza, és holmi férgeknek, bogaraknak az orrunkban búni ne engedje, ha mi oda ment azt-is onnan ki-mossa. [2. Hogy az agyvelőt és főbéli erzekenységeket tisztítsa. Ez az oka, hogy ha ez valami okból vagy az agyvelőben vagy azonkivül meg-reked, igen fok, és nehéz főbéli nyavallyák követik az embert. Meg-reked pedig, ha vagy a' vér igen el-hűl és el-taknyosodik, vagy az ezt éivárgó hártját a' hideg öëve húzza, a' pő-ök, por tabák vagy egyéb valami, annak lyukait betapaftja. Ez utólsonak elhárítására ren-delte a' Termefetnek bölts Mestere a' *Prüfkeu-ress*. A' mellyre, különös éedülést tapasztalván

fejekben az emberek, eleitől fogva fokképen is igyekeztek erre serkengetni a' szunnyadozó természetet: úgy mint, a' nap fényével, tolluval, orrok főre tépegetésével, és különb különb fele prüfzöggető porokkal. Ma e' végre többire *por tabákkal* élünk, a' melly, ha jól készítetik, a' több prüfzöggető poroknál hasznosabb-is bátorságosabb-is.

De olyan az emberek természete, hogy ha valaminek egyfzer kétzer nevezetes hasznát tapasztalták, azzal mindjárt vizsgáló kezdenek élni. A' *Por tabákkal*-is, úgy látjuk, hogy már ma mint tsemegével úgy élnek; a' kinek kell-is a' kinek nem-is, a' mikor kell-is a' mikor nem-is, úton út félen, tsak nem minden *minutában* hányják ezt bé orrak lyukaiban: és mint igen igen kedves portéká-jokkal, udvarolni egymátnak ezzel igen szeretik; alig lévén valaki, a' ki ennek eredeti hasznára valami ügyet vetne. Mit nyernek vele? azt, hogy idöre a' leg jobb por tabáktól sem prüfzenthetnek; sőt, hogy orrok még jobban bé-dugul, és éaglásbéli érzékenységeket-is fokan él-vektik. Mert a' fok tabáktól a' taknyor éivárgó edények bé-dugulnak, és a' takonynak tsak vékonya jöhet ki, a' vastaga pedig benn reked, és öfve éarad: a' éagló inak is meg-keményednek; és így az az érzékeny hátya mint a' botskor bír olyanná lézen. Elfelet; a' tabák tsipésére, és az orrnak gyakor fuvaklására, a' nyál-is
ide

ide szokik, a' gyomorbeli eméltéinek igen nagy kárával. Mindezekből pedig leg inkább tarthatnak azok, a' kik egyéb-ként-is váraz természetűek. Sokan, nem érezvén utólyára a' rendszerint való tabáknak semmi erejét, *háraz, lift forma, erős por tabákokot fivnak*. A' melly oda-is fel-hatván a' hová a' vastagabb 's nyirkosabb tabák el nem érkezhettek, egy darabig jól szokál; de nem sokára, hasonlóképen meg-dugván 's el-váraztván ez-is az eddig élő épségben maradt részét a' fagió és taknyot kivárgó hártjának, az el-kezdődött kárt bé-fejezi. Azonközben, a' bé-lehellet *örrrel* le-mégven ez a' tüdőkre-is; és köhögést, tikátsolást, fulladozást, okádozást, a' tüdőknök *inflammatioját*, meg-köveledését, vagy meg-kelesét, 's következésképen váraz betegséget-is fokoknak okoz. Mások megint, holmi erős rágó materiákat, fehér hamvat, egér és galamb ganéjt, fegfüvet, borsot, zázpat 's a' t. elegyitenek por tabákjok közé. A' mellytől ugyan inkább prüzkölnek, de az orrok is foktor rúttul ki-sebesül és meg-büdösül. Vagynak olyan példák-is, hogy az ilyen erős por tabákra való kemény prüzkögésben a' fore sebesen tsapódó vértől, meg-süketültek, megvakultak, meg-bolondultak, holtig való álmoóságban és gutta ütésben-is estenek az emberek. A' mellyek másokon-is, de kivált a' gyermekeken, a'z zonyokon és a' *hypochondriacus* ferjtákon, a' kikben a' vér egyéb-ként-is

a' forte igen siet, és a' *spasmusok*, *convulsiok* nagyon uralkodnak, igen könnyen meg-es-hetnek. Mindezekre a' por tabákos embe-teknek iHő volna egy kevésé, a' mint Éok-tak, jobban vigyázni.

§. CCCLXIII.

Nem lézen talám unalmára az Olvasó-nak, ha ez alkalmatossággal a' *Prüfzentésre való jó kívánásnak eredetiről* is holmiket meg-emlitünk. Ez a' Éokás, a' mint egy *Bal-lerini* nevü Tudos OloÉ írja, nem tsak Eu-rópában, hanem Ámérikában, Ásiában-is tsak nem eleitől meg-vólt. A' 'Sidó Rabbinusok azt mondják, hogy az Isten Világ teremtetése után hét tsudákat tett; mellynek egyike e' vólt, hogy midőn az emberek mind prüfzentés által múltának-ki e' világból, azt a' Jakab Pát-riárka könyörgésére meg-változtatta, hogy a' prüfzentés neki, 's ő utánna másoknak-is, nem halált, hanem inkább meg-gyógyulható nyavallyát jelentsen: 's ezért kell ma a' prüfzentésre jót kívánni. A' Pogányok pedig *Prometheusról* azt írják, hogy az ő általa föld-ből formáltatott emberek, a' meg-elevenedés-nek jelét prüfzentés által adtak: 's e' volna az oka a' prüfzentők közöntésinek. *Tucydi-des* régi Görög Histórikus azt írja, hogy az ő idejében Áthénás Varoísában olyan pestis vólt, hogy a' kik abban prüfzögni kezdettek, azok hirtelen mind meg-holtanak. Innen, midőn valaki prüfzenteni talált, mindjárt az

Isteneket hívtak annak segítségére. Sokan ezt tartják a' prüfzentésre való jó kívánás legelső eredetinek. De hogy ez már az előtt-is fokkal meg-lett legyen a' *Homerus* és *Herodotus* írásaikból meg-tettzik. A' Kerefityének közü; a' *Vergilius* ítélete kerint, ez 590 *dik* Ezent-dőben az I. Gergelly Pápa idejében tsűzött-bé, a' mikor-is Rómában hasonló pestis vólt a' mindjárt említett Áthénás városbéli pestis-hez. Vagynak a' kik, ezen fokátnak régi-ségétől és közönséges voltától indítatván, ennek eredetit a' természet titkai közt keresik. De *Ballerini*, ezt a' babonázást kerető tudat-lanságnak helyyesebben tulajdonítja. Közön-séges voltát pedig a' Tudólok és tudatlanok közt, onnan magyarázza, hogy e' dologhár-is, mint ház egybefelékben, a' kevés házából álló értelmes emberek, a' tudatlanok fokságát kövteni, jobbnak tartották eleitől fogva, mint sem Vallástalan embereknek tartatni, és másokkal magokat gyűllötetni. Innen vagyon, hogy ma-is minél tudatlanabbak az emberek, erre annál nagyobb hálálkodást ténnek. A' Torokok a' prüfzentésre jót nem kívánni, fentség töréinek tartják: az Anglusok ellenben erre keveset ügyelnek.

§. CCCLXIV.

A' *Fül Sár*-is a' Fül külső üregit beborító hártyából úgy fivárog-ki, mint a' takony az orrban. *Materiája*, mikor ki-jön, az édes mondola olajhoz hasonlít, hanem az állás-

állásban meg-zárad és meg-kelekedik mint éin-
tén az epe. *Hafna*, hogy a' fül üregit és
dob hártáját lágyan, nyersen, síkon tartsa;
a' kopástól, és sérüléstől oltalmazza: a' fer-
geket és bogarakat belé bűni ne engedje.
Hibáznak azért a' kik füloköt minden órában
vájják, és mo'sák; még pedig, vagy kis új-
jokkal, a' melly az erős fezengetéssel a' fül
portzogóit könnyen meg-fitzomtatja, vagy fá-
val, a' melly éalkát botsáthat a' bőrben,
vagy gombos tövel, a' mellynek gombját,
ha bein marad, ki-venni igen nehéz lézen.
De ellenben, a' fület soha ki nem tisztítani is
nem tanátsos. Mert ha a' fül sár igen meg-
gyül, meg-tsípösül, és özeve zárad, nehéz
hallást, fül zúgást és fájást fog okozni.

§. CCCLXV.

Hogy a' *Fó vér*-is az egészséges testben
rendinél bővebben meg-gyülheffen, a' gyer-
mekken, ifjakon, férfiakon, a' özonyokon,
gyakran a' testnek egész meg-újulásával eső
vér folyások és ér-vágatások, és ezeknek el-
múlatásából és meg-rekedéséből következő ne-
héz nyavallyák, világoton tanítják. *Oka* pe-
dig a' vér illetén bővségének, a' kevés *com-
motio*, és azonközben a' könnyü emészthető
és bőven tápláló ételekkel és italokkal való
gazdag élet; a' kevés *perspiratio*, és kevés
vizelés, a' hasnak hozzászorulásával vagy
keménységével együtt. *Külső jelei.* [1. Az elő
éámlált okoknak meg-elozete. [2. A' *Sing-
vinc-*

vineusokban, az álmosság, az ábrázatnak meg-
telése, fekülése, és lokatlan pirosága: a' *cho-*
lericusokban és *melancholicusokban*, az ereknek
nevezetes ki-dagadása és keménysége, a' nyug-
hatatlan álommal és nehéz álmodozásokkal
együtt. [3. Az egész testnek bágyadsága és
nehézsége. [4. Az elmének nyughatatlan
hánykodása, és dolog tételhez való kedvet-
lensége. [5. Minden kis *commotiora* való el-
fáradás, pihelés, és szív dobogás. [6. A' főnek
nehézséggel járó meleg fájdalma. [7. A' vér-
nek e' vagy amaz úton ottan ottan való meg-
indulása, a' testnek meg-újulásával.

§. CCCLXVI.

Igy meg-őaporodván a' vér, az edénye-
ket, mellyeken keringeni szokott, rendkívül
meg-tölti, ki-fezti, és el-erőteleníti; a' meg-
puffadt ágak, a' köztök és rajtok el-terjedő
aprób ágatskákot meg-őorítják, a' vérnek fol-
lyását rajtok el-fogják. Melly őerint a' vér-
nek egyenlő keringése a' testben nagyon meg-
bomlik, sok helyeken meg-akad, és meg-ál-
lapodik: mellyből a' lesz, hogy a' vér mint-
egy meg-kezd alunni, nyúlóulni, vastagulni,
's következőképen vezni; semmi tisztátalanság
abból ki nem gőzölöghet, sőt a' vizellet-is
gyakran benn reked. A' honnan őrtán, el-
kell lomhulni, nehezedni, őintelenülni job-
ban-is az embernek: a' *melancholia*, stilly,
köővény, *calculus*, nátha, külömb' külömbfé-
le hideglelések, körül kezdik azt venni. Ha

pedig valami októl fenes folyásra indítatik a' ver, tor, ront, ézgat min.tentelé; vege-
delmes *inflammatio*kat, vér folyásokot, gutta
ütést 's a' t. okoz.

Nem hátorságos tehát, ha egészségünket
éretjük, okot közgáltatnunk, hogy a' vér mi
bennünk így el-bövíüljön. Ez ha annak ter-
het a' selyebb említett jelekből, érzeni kezd-
jük, igen kúrséges magukat ellenkező *diae-
tá*a fogni: sőt ér-vágatásokkal, *laxati*vakkal-
is, kivált özzel és tavazzal, a' mikor a' vér
leg inkább fokott záporodni, azt ottan ot-
tan apaftani, igen hasznos lézen.

§ CCCLXVII.

A' testből ki tisztulandó mareriák közé
zámláltathatik némü némü tekintetbe a' *Nem-
ző mag*-is Szoros értelemben ugyan, így
csak a' Ferjfi Magvát nevezhetnők; de rövid-
ségnek okáért, az *Azžonyok* lávófabb ned-
velségit-is e' névben foglaljuk. E'féle ned-
velség, sem a' Gyermekekben, sem a' vén
Emberekben nintsen; hanem kezd e' minde-
nik félbe kézülni akkor, mikor az ő növ-
sek meg kezd állapotni, es ottan mikor a'
vénség meg-zárástja, el-hűti és erőteleníti
a' testet, ilmet nem kézülnet Kendes idejek azért
ennek a' Ferjfiakban a' 16. és 65. az *Azžonyok*
ban pedig a' 14. és 50. Éztendők közé. A' for-
ro és heves természetűekben ez hamarébb kez-
dődik, de hamarébb-is meg-zűnik, mint a'
lik hideg és nyalas testűek. Tsudálatos ter-
me-

mézetű Nedvelség ez. Mert mihellyt ez kezdeni kezd az ifjakban, testeknek fok réze, savok, magok viselése igen nagyot változik: és midőn ez egy kevéssé egymásra gyűlt, nem tudom mitsoda ösztönözés által, a' vért annyira fel-gyúlaítja, olly nyúghataratlanságot érez mind a' testben, mind az elneben, és a' párosodátnak vagy *venus*nak kívánására annyira fel-indítja mindenik felt, hogy fokban azért betsülleteket, világi éreentséjeket, sőt életeket-is kotzkára vetni semminek tartják: némellyek ettől csak nem meg-dühödnek. De mihellyt, tzelokot el-érvén, ezen néhány tsep takony forma nedvelséget magokból ki-ereft-herik, azok az ifonyu változások ő benne egészen, mintegy pillantásban, le-tsen-lesülnek. Ezeket a' több *exer* tiokban nem tapasztaljuk. Mi végre rendelte légyen pedig ebben a' Tetmézet bolts Auctora így, könnyü megérteni. Ugyan-is, ez által kellett az Embert Nemzetnek éaporoelni, éuk-ség vala a' gyermek viselésének, éulésének, és fel-nevelésének únalmos el-képzelését, a' *ve-nus*nak illy ki-mondhatatlan kívánásával, avagy csak egy ideig, az emberek fejiből ki-tör-teni. De azonközben nem lehetett el-keru-
ni azt-is, hogy ez a' nagy *momentumu* do-log, az egészség dolgában-is nagyon bé ne tsúzna, kivált mi bennünk Emberekben, a' kikben ez a' kívánság nem köttetett bizonyos időkhöz, mint az okatlan állatokban.

§. CCCLXVIII.

Mennyire tsúzhaiton bé a' *Venus* az egészség dolgában? és mitsoja fundamentumon, azt ugyan előre-is láthatjuk, de a' példákból leg világosabban észre vehetjük. Erre pedig kétféle példáink vagynak: *egyik* az, mikor az el-kézült, és ottan ottan gyúladózó Nemző mag er vézakoson bein tartatik, a' melly-is, a' mint *Galenus* mondja, végtére méreggé válik: a' *múfik*, mikor az rendnél bővebben el-fetsételtetik.

Az *elő* rendbéliekben, el-éokott rothadni a' nemző mag; és annak rothadt göze, mint valóságos méreg, a' vér közü vígza üivódik. A' mellytől az egész testben keringő vér, nevezetesen pedig a' tápláló és inakot elevenítő nedvelségek, meg-undokitattak; a' *perspiratio* meg-reked, el-bádogyad, únalommal el-telik mind a' test, mind az elme; az álm, ételbéli kívánság el-véz; el-űarad és el-zintelenüi az ember, gyomra fáj, feje fedeleleg, fulladoz, űive meg-űorul, a' hideg csak nem űuntelen leli, űomorkodik, *melancholizál*, haűontalan képzelodeleket véűen az észre, meg-tébollyodik, nyavallya törésben elik, mellyet a' tudatlanok Lűdértz gyűtrésnak tartanak. Ezen kívül, a' Férűiakban, a' *testiculusok* ettől gyakran meg-dagadnak, és meg-kelnek; az Aűűonyokban, az Aűűonyi reűek rendkivűl éűnek, vizketnek, felgyűladnak, az *ovariumok* meg-kövesűlnek,

meg-

meg-vizkorságoſulnak, és a' fogadásra alkalmatlanok lennek. Mind ezek és több ezekhez hasonló 's ezekből következõ nyavallyák, annál hamarébb meg-környékezhethetnek akárkit-is, mincl gyakrabban és nagyobb mértékben szokott benne gyuladozni a' *venus* tüze; és magát a' *venus*ra inkább reá vóktatta vólt. Innen, a' forró és vörös testüekben ezeket gyakrabban tapasztaljuk, mint a' *melancholicus* és *phlegmaticus* vérüekben; a' gazdagon és kényesen élökben ismét gyakrabban mint a' sok rabotával és gondal élökben, az öftövérekben mint a' kövérekben, a' törpékben mint a' magotakban, a' haragosakban mint a' tsendes elméjükben, a' katonásokban mint a' jámborokban, az aſzkonyokban mint a' férjfiakban. Azoknak pedig a' kik a' *venust* soha nem próbálták, effelektõl ritkán van fényvedések. Mert ezekben a' nemzõ mag sem kékül olly böven; a' mi kevés kékül, az-is tökéletesebben el-lévén kékülve, nem vész olly hamar-meg, de víſza-is ſívódhatik idejénkoran a' vér közü.

§. CCCLXIX.

Ezekbõl én úgy ítélek, hogy a' *venus*-nak rendes gyakorlata az egélségre nem tsak nem ártalmas, sõt, sokakban, ſükséges-is. Tapasztalta *Sanctorius*, hogy a' bújják, erõsek, és ifjak, ettõl könnyebbek és melegebbek lennek. Kivált az Aſzkonyokban igen gyakran meg-csik, hogy a' kik Leánykorokban

Éintelenek, betegesek vóltanak, a' havi tü-
 tolásnak meg.rekedésével bajoskodtanak; férj-
 hez menvén, néki toltanak, jó egészségelek,
 piros pi'sgás eleven ábrázatuak lettenek, a'
 hozám-is rajtok meg.indult, és természetü fol-
 lyását azután rendelen követte. Sőt mint
 a' példák mutatják, Iókan az Affonyok kö-
 zül, ezt a' telhetetlenségig is követték, mint
 a' régi Hiltoriák *Sémirámis*, *Kleopátra*, és
Mefsáliná Királynékról, a' többek kozt, meg-
 jegyzettek, egészségeknek minden meg-sértő-
 dése nélkül. Oka ez: mert az o nemzö
 magvok igen kevés *spiritussal* bir, nem-is
 vét úgy el mint a' férjfiaké; sőt, hihető,
 hogy a' férjfi magnak *spiritussal* gazdag ve-
 kony gözitol, az o vérek mindannyiszor élet-
 tetik, és melegítetik. De ugyan csak, hogy
 a' felettébb való el-merülés a' *venusban*, né-
 kik-is kárt tchessen, leg alább magtalanságot,
 idétlen kúlést, dühött verelmet 's a' t. okoz-
 hatlón a' mindennapi példákból világos.

§. CCCLXX.

De a' Férjfiakban, Iókkal nemesebb ma-
 teriából lévén a' Nemzö mag kezölve, annak
 el-fetsételése kázkor többet árt mint az Aff-
 onyokban. Nincs ugyan-is ennél, az egy inakban
 folyó *spiritusokon* kívül, tökéletesebben el-
 kűlt nedvesseg mi bennünk: sőt nagy része
 ennek attele *spiritusokból* fog állani. Mert
 nyilván tapasztaljuk, hogy mihellyt a' nemzö
 mag az ifjakban kezölni kezd, Iókkal mele-
 geb-

gétől vagyon: már pedig, egyenesében semmi azokat az inakból ki nem ívhatja mint a *venus*, annyiban-is, a' mennyiben azoknak egyik kút fejét ki-apaftja, de annyiban-is a' mennyiben a' vért a' főről el-húzza, hogy ott-is elegendő materiája az agyvelőnek ne lehessen, mellyből *spiritus*okat kézfihessen. Tapaftalt dolog ugyan is az, hogy minél bővebben takarodik ki valamelly úton a' mi testünkben a' nedveség, a' vér annál inkább siet oda, és így az utak-is oda annál inkább ki-tágasulnak. De a' példákban még világotabban meg-tetzik azon mondásnak igazsága. Mert a' vérből egész ejtel-is el-follyhat egyfzeriben, úgy hogy semmi bágyadtságot maga után nem hágy; de 30, 40. tsep mának ki-ereztése majd minden állatokat el-bágyaft és el-fo-morit két három óráig-is. Ha pedig ezt valaki igen gyakran és bőven setséti, leg elő-för-is a' gyomor el-gyengül, az ételt nem kívánnya, nem emézhct, kéne allya meg-puffad, és meg-kécul, látála meg-homallyo-fodik, a' kéne el-fárad, és meg-rántzoful, sőt végrére egészen meg-vakul. Tapaftalta ugyan is *Sanctorius*, hogy a' gyakor *venus*, a' gyomor után, leg inkább és hamarébb a' kének árt. Továbbá, lélekzetje-is meg-nehezedik, húfa el-lágyul, ábrázatja el-sárgul és meg-fennyesül, a' háta fáj, és el-erőtelenül, lábai meg-higgadnak, dagadoznak és meg-közvényesülnek. *Lehetetlen dolog* ugyan-is, így ír *Rosalvius* igen értelmes Olov. Doctor, hogy

a' Bacchusnak és Vénusnak a' meg-elégedésig fog-
 gálnak. a' kökövénysől és a' calculustól meg-me-
 nekedjenek. Effelet, téste - is lassan lassan
 mintha háraz betegségben volna, el-hárad,
 vére meg-véz és tsipcsül, nelly miá gyom-
 rok és zivék környéket, és ts n jaiknak vele-
 jét kiintelen való hévség és rágó fájdalom
 eméztí, fokakat a' nyavallya-is ki tör, és a'
 gutta meg üt. Emlit *Etmüller* olyan példát-
 is, hogy az ifjúnak agyavelejét a' *venus* úgy el-
 lágyította és apasztotta, hogy az a' koponyájá-
 ban ide tova koryogot. Hogy itt a' magta-
 lanságot, gollyóknak meg-dugulását és *inflam-*
matioját, 's több effele gonofokat, mellye-
 ket a' mértékletlen *venus* fokott okozni, elő
 ne hozzam: az effele bújja Személlyek közt
 igen közönséges, utálatos és vezedelmes Fran-
 tzunak el-ragadását, és kínos *symptomáit*-is
 egészen el-halgassam. Ezekből meg - tettzik,
 hogy nem ok nélkiül mondotta légyen a'
 Poeta-is:

Crebra venus nervos, animi vim, lumina, corpus

Debilitat, mollit, surripit, orbat, edit.

Ha *venus* mezején gyakran tsatát tézcz,

Erdtlen, ostoba, vak, 's beteges lézcz.

A' bölts Salamon-is Péld. vii. ψ. 27. a' kur-
 vák után való járást helyyesen nevezi koporsó-
 ra vezető útnak, és a' balúlnak fenekére zárt-
 to öjvenynek.

Mind ezek pedig, azok a' kik vagy ide-
jükre nézve, vagy természetek érint, vagy
az éhezés, vér folyás, fok izzadás, vagy
valami nyavallya miatt erőtelenek, vagy már
meg-venűtek, leg hamarébb meg-eshetnek.
Fokak bizony a' példák, hogy az ilyenek
csak nem a' *venus*ba hóltanak, nyavallya to-
rés vagy gutta ütés érven hirtelen őket.

§. CCCLXXI.

Illy káros lévén azért a' *venus* dolgá-
ban is mind a' jobbra mind a' balra való el-
tántorodás; annál szükségesebb lévén ebben is
jó tanátsal járni, minél nehezebb a' lábra ka-
pás ha egykez jól el-tántorodtal, és minél
könnyebb az el-tántorodás, ha fömelen ma-
gadra nem vigyázz.

Leg előzer is azért azoknak a' kik még
Házasság kívül élnek, és sem háztségeket,
sem egészségeket meg sérteni nem akarják,
háznos lezén, [1. Magokat a' *venus*ra nem
kaptatni. Mert a' mint fellyebb is mondám,
a' tűzokban olly korosfak a' nemző magot
kévito útak, hogy alig kévülhet azok által an-
nyi mag melly az egészséget meg sérthetné:
a' mi kévül, a' pedig úgy ki pallerozódik,
hogy a' bé zívó ereken a' vér kozi, nagy
hásonnal, ifűnet könnyen vízza zívódik.
Másként is, ama' mondás érint *ignoti nulla
cupido*, a' ki a' *venust* sóha nem próbálta, kö-
zelt sem gyúladoz attól annyira mint a' ki ab-
ban már belé elegyedett. [2. Meg-kívántatik

az-is, hogy a' hívalkodást, rébégeskedést, vendégeskedést, a' vért gyúlaftó és a' *venura* különösen-is éftönözö ételeket és italokat, mellyeket fellyebb meg-nevezttük, bújja képeknek szemlélését, és az efféle könyveknek olvasását, szerelem énekeknek halgatását, a' bújja kompániákat, és az o'lyan zenéllyekkel való nyájaskodást, a' kik a' *Kupidó* nyilait könnyen szívébe löthetnek, vörögnaftón elkerülje. Ellenben, a' dolog rételben ne reszelkedjék, tokat ne slugyék, igen puha meleg ágyba, kivált hanyott, tokáig ne heverjen, mert ez által-is tapaktalhatóképen vörögnaftóik a' nemzö nedvesség. Étele és itala nagyobbára o'lyanokól aljon, mellyek a' vért fívesítik, vizesítik, és annak sófságát és tsipőfségét óltják, mint a' fáláta, ugarka, tej, viz, 's a' t. keveset egyék, 's ha e' sem elég, gyakran böjtöljon-is. Mert a' ki a' maga Tettet éftön táplálja, a' mellett pedig az erős munkával ottan ottan izzaftja, elmejt a' tanuláftal, elmélkedéftel, és könyorgéftel éjjel nappal gyakorolja, és az éjtákat végig kényesen nem aluáfta, alig gyúlhetnek abban annyira meg a' *Spiritusok*, hogy azok a' *venus* magának abrakul fordithatja. Mindezekre pedig, kiváltképen való módon az *Avzónyi* rendnek fűkség vígyázni. Mert a' mint fellyebb-is meg-jegyzem, a' *venustól* való megtartózkodás nekik tokkal hamarébb

meg-árt, ha egyébként azt kívánnák, mint Férjfiaknak.

§. CCCLXXII.

A' kik pedig Házaságban élnek, e' következő punctumokat azoknak-is jó lézen elméjekben tartani.

(1.) Mind az igen ifjú, mind az idős embereknek életüket a' gyakor *venus* meg-
rövidíti. Az erőtlén, beteges embereknek ez védelemére vagyon.

(2.) Minél erősebb, húsofabb, vére-
sebb, és egészségesebb valaki, a' *venus* fol-
gálatjára-is annál alkalmatosabb, és az ő egé-
ségére az annál inkább meg-kívántatik. Ezek
azert, a' *venus*on felettebb ugyan ne kapja-
nak, de attól ne-is igen irtózzanak.

(3.) Ártalmát vagy háznát a' *venus*-
nak, nem annak fámából, hanem az ember-
nek erejéből és természetiből kell meg-hatá-
rozni. Mert ugyan azon fám, gyakran a'
jó erős őt embert eleveníti, az erőtlén itjat
pedig el-lankasztja.

(4.) A' kelleetlen, kéntelen, és külső
étközökkel gerjéztetett *venus* folha nem ház-
nos. Az önként támadó kívánság után pe-
dig az, többire jól háznál. Még pedig mi-
nél régiebb és erősebb kívánság előzte azt
meg, és kedveltebb fémellyel vagyon, an-
nál háznosabb az egészségre. Mert a' men-
nyi *spiritus* el-véő egyfelől, másfelől a' nagy
üzem megint annyit csinál.

(5.) Nem

(5.) Nem jó ezt sem megelőzni, sem követni vagy a' Test, vagy az Elme erős munkájának, hanem víg mulatással, és tsendes álommal váltani fel ezt igen hasznos.

(6.) Nem jó ez sem igen üres gyomorral, sem igen jól lakva. Mert akkor az erőt nagyon el-fogyatná, ekkor pedig az eméztést meg-akadályoztatná. Ugyan ez okból, a' *venus* után fokáig éhezni, vagy hirtelen fokot enni sem tanácsos.

(7.) Minél inkább el-éleztette a' meleg a' testnek erejét, a' *venus* annak annál ártalmosabb. Innen Tavasszal egészségesebb a' mint Télben, Télben mint Őzél, Őzél mint Nyárban, Éjszaka mint Nappal, Éjtél után mint Estve, Dél előtt mint Dél után.

(8.) Hogy egészségre szolgált legyen a' *venus*, leg alább nem ártott, észre vehedd, ha attól semmi lankadságod nem érzed; a' vizelleted reggel tiztrom haj éin; tested könnyü, elméd vidám, lélekzéléted szabados'sa't. Meg-efik ugyan az; hogy a' felet-több való *venus* után sem érzik az emberek hamar bádgyadtságokat: de az minthogy, mint a' valóságos hagymázban, a' vérnek rendkívül való fel-gyúladásától vagyon, igen félelmes, mert majd az erőnek förnnyü el-éakadása követi.

(9.) Mikor a' Nemző magot a' vén-ség ki-kezdi éaraztani, azt a' könnyü emézt-hető, bövon tápláló, és gyengén melegítő ételek

ételek és italok, a nyugodalom, álm, vig-
kelv, valamint ugyan segíthetik, de régi ál-
lapotjára semmitéle külső eszközök többé vi-
fá nem vihetik. Vagynak ugyan olyanok,
mellyek erős tsípő öztönök, és a' vért gyí-
lázto erejek által láttatnak egy ideig segíteni;
de majd, mikor a' testből elözlottak, tízket
nagyobb lankadtságot hagynak magok után,
és ha gyakran újítatnak, az életet is bizo-
nyoson elrontják.

KILENTZEDIK RÉSZ.

AZ ELMÉNEK INDULATAIROL,

az Egészségre nézve.

§. CCCLXXIII.

MI legyen az Elme? és mik legyenek an-
nak Indulatjai? azokat itt meg-magya-
rázni a' mi tzélunkra nem tartozik. Lehes-
sené helye a' Bolts Emberben az Indulatoknak,
azt sem disputállyuk. Elég nekünk az, hogy
e' világi emberek között minden Indulatok
nélkül való embert alig vagy talám nem is
találhatni. Annyira-is belé vagynak az In-
dulatok minden mi dolgainkban elegendve,
hogy, a' mint a' példák tanítják, ezek nél-
kül, nem tsak hogy semmi nevezetes dolgot
nem tselekedhetünk, de egészségben, sőt
élet-

életben sem maradhatunk. Innen egy tudós Embert az Indulatok nélkül való embert, igen elmésen, hasonlítja a' mély Tengeren vitorla és kormány nélkül levegő hajóhoz, a' terh, vagy rugó nélkül való órához, a' föld vagy víz nélkül való malomhoz. *Sanctorius*-is, a' kit eddig elő egy néhány ízben meg-ditsértünk, az Egészségre tartozó dolgoknak gondos vizsgálásáért, azt írja, *Corpus marcesceret et otio ferret sine animi motu*, az az: El-senyvedne, es a' heverés miatt el-vevne a' Test, ha az elme Indulatai nem vólnának. Nem is szükség tehát nekünk azon mefkerkednünk, hogy az Indulatokat magunkból egészen ki-űzzük; hanem csak azon kell lealnunk, hogy azokat okolon es böltsen kormányozzuk, a' m y-is a' leg főbb virtus. Valamelly hasonlók ugyan-is az indulatok, jól mérsékelve, mind magának az Elmének, mind a' Testnek, kinten olyan ártalmotok mind a' két résznek, ha azokat zabola nélkül erefztjük. *Sokkal többen vesznek-el így ír Baglivius, azoktan a' nyavallyukban mellyeket az Elmének indulatai esinálnak, mint a' mellyek külső okokból kármoznak.*

§. CCCLXXIV.

Igy lévén a' dolog, igen szükséges lén tehát mindeneknek előtte végére mennünk, *mitsoda indulatoknak mitsoda erejek es munkájok van a' mi Testünkben? es a' kerint azok közül mindenik mit használhat 's mit árt-*

árthat az egészségnek? így oltán, értekezodjunk az iránt-is, hogy kellefsék az indulatokat úgy mérsékelni, hogy azok a' mi egészségünkben kárt ne tehesenek, hanem kívánatos hatást hajthassanak?

Valamint magában az Elmében az Indulatok két ellenkező kút fejből follynak, úgymint a' jó kedvből és unalomból, úgy tapasztaljuk, hogy a' érint a' Testben-is két fele, egymással ellenkező változásokat okoznak. A' remétség, bizodalom, feretes, öröm, gyönyörködés, mind nagyobb nagyobb jó kedvel járnak, e' érint a' vert-is és az inakban lakó *spiritusokot* mind nagyobb nagyobb mértékben fel-inditják: még pedig úgy, hogy azoknak az egész testben szabadabb, vígabb járáfok légyen, és a' belső rézekekről a' külsőkre siessenek. Hogy ez így lévén, világos jele az ábrázatnak ilyenkor lőtt megreléte, mosollygó pirotsága, a' szemeknek eleven ferénysége, és fenyeftége, a' *pulsusnak* nagy tellyes, egyenlő, tsendes járáfa, az egész testnek meg-könnyüléte, és ferényedéte, úgy hogy, egy helyben-is alig lehessen ulnie vagy állania, es foktor egy néhány órákig el-dolgozik vagy utaz az ember, 's farattságot alig érez.

Az utálás, irigykedés, gyistolés, féltés, famorkodás, kesérgés, kétségtben esés, 's a' t. a' nagy unalomból jönnek, hatonloképen megzavarják a' vérnek és *spiritusoknak* rendes járá-

járását, de az elsővel épen ellenkező módon. El hűtik, és mintegy meg-fagylalják vagy öltják ezek az inakban a' *spiritusokat*, és így az inakot öfve sugorítják, el-erőtelennitk, *spasmusokkal* az edényeket fok helyeken, kiváltképen pedig a' külső rézéken meg-erítják, a' vérnek szabados keringését meg-gátolják, és azt a' külső rézեkről a' belsőkire nyomják. Hogy ez -is így légyen, kérttség kívül helyheztetik, az ábrázatban, szemekben, *puffusban*, és a' testnek külső maga vilélésében, eso ellenkező el-változások, a' gyomornak és az érzékenységeknek el-erőtlenedése, a' fok nehéz és rettentő álmódózások, a' szívnek el fogódálta, nehéz lélekzeles, keferves óhajtások és könnyhullatások s a' t. mellyek az únalommal, bé-tölt vagy meg-fommodott keméllyekben tapaktaltatnak.

§. CCCLXXV.

Ezekhöl könnyű lézen már ki-nyomozni azt is, *mi kárt és mi háfnat tehessenek az egészséghen az Intulatoké* A' jó kedv és az öröm, *spiritusokat* bőviti, az inakot, és így a gyomrot 's a' szívet erőltiti, az ételnek meg-emész-tetését, és a' vérnek hamar való jól el-készülését segiti, a' tisztátalanságoknak, nevezetelen a' láthatatlan gőznek ki-takarodását könnyíti és oreghiti. *Semmi a' láthatatlan ki-gőzőlgést annyira nem neveli*, így ír *Sanctorius*, *mint az elmének vigassága*. Másutt ismét azt mondja: *Ha kinek oké nélkül jó kedve indul, bizonyos*

jele hogy akkor az ő teste jól özőlög. Már pedig, a' mint fellyebb meg-mutatók, ez a' láthatatlan gőz, egész Iárka a' jó egészségnék. Tapasztalt dolog az is, hogy a' Pestisben és más járovány mérges nyavallyákban-is azok, a' kik, ISTEN akaratjira bizván életeket, mindenkor jó kedvel járnak, sokkal ritkábban halnak-meg, mint a' kik előre meg-ij-ét-vén magokat, búval 's szomorúsággal töltik idejeket. Egybőlval tehát, a' Jó kedv jó egészséget tsinál, meg-éinesíti meg-hizlalj a' testet, és velővel meg-tölti a' tsontokat. Erre nézett kérttség kívül a' bölts *Salmon*-is, midőn Péld. xvii. 22. így állott. *A' vilám elme jó orvosfágot tsinál, az az, jó orvosfág helyet vagyon, a' szomorú lélek pedig meg-kárástja a' tsontokat.* Hasonlóképen itél a' bölts *Sirá*-is Préd. xxx. 25 *Az öröm (úgy mond) élete az embernek, és az örvéndezés meg-nyújtja a' férifinak idejét.* De nem csak a' testnek, hanem az elmének-is olly hátrások ezen indulatok, hogy e' Világon drágább kintset ezeknél a' sem érezhet. Sőt a' Szent Irások bizonyfág tétele érint, ama' kívánatos mennyei boldogság-is büntelen való örömnél, éretetnél és gyönyörködésnél nem egyés lézen.

§. CCCLXXVI.

Meg-jegyzésre méltó dolog mindazáltal, hogy jól lehet a' víg kedv illy éükséges és hátrásos *valjammun* legyen az egészségre; de ha

ha a' tzelt meg-ialadja, ez-is méreggké válik. Mert a' mint meg-jegyzi *Sanitorius*, a' hozzás nagy öröm az álmod el-tízi, és annyira ki-nyitja a' *perspiráló* utakat, hogy azokon az inakból a' *spiritusok*, a' vérből a' vékonyabb nedvelségek rendkívül bőven takarodjanak-ki; a' honnan rövid idő alatt erőtlen il az egész test, meg-sűrűdnek és enyvesulnek minden nedvelségek; és az örömet komor kedv és terhes *melancholia* váltja-fel. Azt írja *L. B. Van Swieten* *Ur Comm.* T. III. p. 468. Hogy midőn az Anglusokat és Belgákat 1720-dik Évtendőben a' hirtelen való meg-gazdagulásnak bolond kívánása elfogta volna, sokkal többen estenek *melancholia*-ba olyanok, kiket a' vak férentse hirtelen meg-gazdagított, mint a' kiket e' végre házontalan tott költségek és fáradságok utolsó éegénységre juttatott. Mellyet a' nagy örömmel egyéb nekik nem okozhatott. Ezekből vehetjük észre, hogy ama' közönséges jövendölés is: *Ha kinek ok nélkül rendkívül jó keelve van, nem érzi jóvát*, nintsen minden fundamentum nélkül.

§. CCCLXXVII.

Leg hamarébb pedig és leg gyakrabban fokott tartani az olyan nagy öröm, a' melly reménytelen és hirtelen támad. Vagynak bizony példák, kik e' miatt hirtelen el-vezte-nek. *Aristoteles* írja egy *Polycrates* nevű *Poëta*-ról, hogy midőn vénkorában verlének

szépségével vetélkedő táriait reménsége kivál
 meg-győzte volna, örömében zörnvi halált
 holt. *Chilon* Lacedemoni híres Görög *Phi-*
losophus midn venségébe három fiát az *Olym-*
piai játékokból győzedelmeskedve koronákba
 egyfersmind jöni látná, le-efvén örömébe
 azonnal meg-holt. *Plin. Lib. VIII. c. 53.*
Zuris egy úralatos vén kofát feltvén-le,
 midön az egév munkát el-vegezvén látná,
 melly pontba találta, örömében hahotára fo-
 kadván hirtelen meg-hala, *Val. Max. Lib.*
ix. Egy erőfs és soha nyavallyát nem pró-
 bált Katona, midön egy régtől fogva tirkon
 kedvelt Leányzót reménytelen kezére kapott
 volna, örömében azon pillantatba meg-fulla-
 da, *v. Suviet. T. III. p. 467.* Egy híres
 Frantzia tolvaj véletlen a' Tomlótzból ki-fa-
 badulván, haza mégyen, és midön feleségit
 és gyermekeit meg-látja, le-efik és meg-hal.
Behrens sel. diaet. §. VI. c. 5. Egy Asszony
 az ő Indiákra ment kedves urát bizonyoson
 meg-hólnak gondolván, midön haza ekezni
 látja, meg-olelvén és tsokolván azt, zörnvi
 halált hal. *Idem ibid.* Ilyen példákat ha a'
 rovidség engedné, többeket fánálhatnánk
 elő. Az effele zereintsétlenség pedig, mint
 az elő fánálalt példákbl-is meg-tettzik,
 leg hamarébb meg-eshetik az olyanokon,
 kikben a' venség, régi zomorúság, vagy
 egyéb okok bé-zárták volt a' *perspiráló* uta-
 kat; a' vért meg-valtagították, taknyoitották
 és

és elgyelítették volt; vagy a belső rézekben az erek megdugultak, hogy e' miatt a' vérnek szabad folyása sok helyeken nem lehet, vagy pedig, a' betegség, vagy egyéb okok a' tellet igen elerőtlenítették. Mert midőn az öröm a' élvben és élv körül a' vért hirtelen fel-forallya és megrikítja, az annyira kiteviti és fel-fujja a' évet és tüdőt, (nem lévén szabad útja a' külső rézekre, hogy ott el-özhasson,) hogy azok a' vérnek mozgására többé nem elégségesek, sőt néha mint a' roltán a' vér rajtok ki-is ürödik, vagy egészen ki-is hafadnak. A' honnan azon pillanatba meg-kelletik az ilyeneknek fulladniok. Tapasztallyuk azt bizony mi is mindnyájan mi magunkban, hogy midőn hirtelen valami nagy öröm ér, kitevül, dobog és ugyan fáj a' élvünk, fel-fúvódik mejjünk, piégünk, fulladozunk. Sokakban pedig, rendkívül való bövséggel és sebességgel rohanván ilyen alkalomatsággal a' vér az agyvelőre, gutta üttest-is okoz.

§. CCCLXXVIII.

Az *utállás*, *félelem*, *gyulolség*, *irigység*, *fomorság*, 's több ezekkel egy kútfőből származó intúlatok, néha ugyan, a' mennyiben a' felettebb való örömet mérséklük, az egészségre valamit használhatnak; de magokban azal egészen ellenkeznek. Ugyan-is, a' mint minden nap fájdalommal emléljük, el-kárástják ezek a' tellet, meg-erőtlenítik az inakot,

ki-Éivják a' tsontoknak velejét: a' májjat és lépet meg-dagadoztatják, a' hófámot, és arany ért meg-rekefztik, sárgaságot, idétlen Éülést, *hypochondriaca* nyavallyát, *melancholiát*, *colicát*, *scorbutust*, *calculust*, köves tsomózásokot, forró és negyednap i vezédelmes hidegleléseket, nyavallya törést, Éáraz betegséget, vérbéli *polypus*okat, fulladozást, vízkorságot, gurta ütést, bőrön való vizketegséget és fekélyeket, meg-gyógyulhatatlan rothadó febeket, Éemfájásokat 's a t. húznak tsalhatatlanul magok után. EgyÉóval, mint a' Éú féreg a' fát, a' ro'sda a' vafat, ugy meg-eméÉzik ezek az embernek életét, és időnap előtt koporsóban Éállítják, a' kiket magok rabjaikká tehetnek. Emlit *Pechlinus Obs. Lib. III.* olyan példákat-is, hogy hűÉ ÉÉtendős ifjakot a' Éörnyü felelem és keferüség negyed nap alatt egeÉen meg-ÉÉített. Vagynak, kik, a' kéÉtségben esés miatt, meghaladván Éívek, Éörnyü halált hóltanak. Ártanak pedig ezen indulatok mások felett és leg hamarÉbb a' *phlegmaticus* és *melancholicus* féméllyeknek, és a' kik az említett nyavallyákra természet Éerint hajlandók; annyival is inkább, ha már benne-is vagynak. Mert nyavallyájokot nevelik 's meg-gyógyulhatatlanná téÉik.

§. CCCLXXIX.

A' Szégyenlés hirtelen meg-pirít a az orczát, és mindjart Éímet hólt sargává téÉi azt.
Melly

Melly jele, hogy a' vernek folyása e' miatt hirtelen ellenkező változást szenvedett: melly mint egyéb hirtelen való változások-is, ellenire van a' természetnek. Leg alább elgyengíti, rendkívül érzékenyé teszi, rendelken mozgásokra és *staszmusokra* *diffonálja* az állapotot: hirtelen való félelmet, és nyúghatatlanságot önt az elmében: és éjtökai tsendes almatól az embert gyakran meg-foktja. Innen boldogoknak-is foktuk azokat mondani, kiknek *egy kevésbé vastag az ortzáiok bura*. A' rendes, kemérmetség tiszta, tökéletes és minden *virtusokra* született elmét mutat; a' vakmerő ortzátlanság pedig baromi és igen alávaló, elmének jele.

§. CCCLXXX.

A' *Harag* mindenkor hirtelen való erős meg-éomorodáson kezdődik: innen egy pillantásban vizta-is veri a' vért a' belső rézekre. De ott, mintha puska port gyűjtának-fel benne, olly erőnyen fel-buzditja, és olly izonyu sebességgel rohantatja azt azon pillantásban a' külső rézekre, nevezetelen pedig a' főre, melly miatt a' *spiritusok*-is ott özve zavarodván, minden rend és törvény nélkül csapodnak mindenfelé. A' honnan, mind a' testben, mind az elmében mindenek fel-háborodnak és özve keverednek. Meg-puffad és ugyan fel-gyúl az ábrázat; lángotnak, el-fordulnak és vérbe borulnak a' szemek, el-kékülnek, meg-dagadnak és reszketnek

az ajakak; egybe kaptsolódnak, tsikorognak, rágnak, harapnak mindent a' fogak; zavar, habar, nem éölhat a' nyelv; agyarog, tajtékozik a' láj, fel-borzadnak minden uörök; tekereg, fatsarog derekai, hánnya veti karjait; ötve foritja újjait, rezketteri és veri a' földhoz lábait; nem álhat, nem ülhet, nem nyúghatik, fúv, piheg, teűl mebbe, vér keménnyen éive; nem lát, nem hall, nem érez, ha ütök vágják-is testét; nem ért, nem ügyel, nem hajt semmire; üt, vér, vág, mond minden rend és értelem nélkül, es akármi nagy vévedelmet-is semmibe hajt. Innen *Horátius* a' haragot rövid meg-dübödésnek, *Ennius* pedig meg-bolondulás kezdetinek, és a' nyavallya törés egyik nemének nevezik.

§. CCCLXXXI.

Illy fornyü fel-háborodása a' vérnek, hogy az egészségnek véghetetlen károkat, söt végső romlast-is könnyen ne okozhasson, nem kétlem, hogy senki kétségben hozza. Tapasztaljuk bizony azt, {1. Hogy midön a' vér így fel-gyúl, nem tsak bővebben kéűl az epe, és inkább meg-kefereedik 's tsípösül; hanem az epe hójagból, mint valami korsóból, sokzor a' belekbe a' belső rézeket forongató *flasmusok* azt ki-is öntik: a' mellynek egy réze a' gyomorba fel-rojulván, ha etelt talál ott, azt meg-rothasztja, az *appetitust* el-törli, gyomor rágást, keserü fel-bofogést és oxadozást tsinál: más réze a' belekre

le-erőskedven korrogást, has-tekerést, *colicát*, a' vegbelet égető has menest 's több efielék-et okoz. Ha ezen rothadt epe a vér köz-i által megyen, ott vagy saigaságot hagy maga után, vagy jobban-is tel-gyúlaftván a' nedvelsé-eket, forró hidegleleket, tüzes orbántzokat s a' t. kezcz, tőkent az olyan testben, mellyben a' *perissuratio* igen kevés. [2. Midőn a' vér az edényeket telettebb ki-fekíti, az irak-is mindentelé igen meg-nyílnak: a' honnan az erős haragot mindenkor nagy hágyattság, és mintha az egész testet meg-verteek volna, olyan fájdalom fektá kö-vetni. [3. Midőn a' tel-gyúladott vér nagy sebelséggel és rendezetlenül rohan a' testnek minden részeire, nyavallya törést, gutta ütést, vakságot, kulomb különbefeje vevedelmes vér folyatokat, *inflammatio*kat, idétlen fülét 's több efielé és ezekb. l következő nehéz nya-vailyakot is könnyen okozhat 's okoz is fá-ma nélkül.

§. CCCLXXXII.

Leg hamarébb pedig és leg inkább árt a' harag, azoknak [1. A' kiknek egyébként-is záraz es forró természetek van, verrek igen fok, májjok vagy egyéb belső rézek meg-dugult, vagy a' *scorbutus* miatt mintegy re-veledni kezdett; minthogy ezekben az erek minden kitsiny erőre el-zakadoznak. [2. A' kik azt magokban fokáig titkon lappongat-ják; mint lokan *politianak* zine alatt magok

veszedelmére, kivált e' máj időben, főkak tselekedni. Hogy az Afzönyok, kikben (az inaknak érzékenyebb volta és az okosságuknak fűkebb méreteke miatt,) az indulatok, kiváltképen pedig a' harag, főkkel inkább uralkodnak, mint a' Férfiakban, attól kevesebbet fényvednek, nem egyéb bizony az oka, hanem hogy ők főkkel főkak inkább, mint fűvekkkel haragudni; és ha jól ki nyelvelhetik magokor, haragjoknak-is azonnal vége lénen. Étél után mindjárt-is inkább árt a' harag, mint mikor az eméktés véghez ment. Innen haragotón-is vagy harag után hamar enni nem tanátsos.

§. CCCLXXXIII.

A' *Bujja* féretet fűntelen való félelemmel, éjjeli nappali nyúghatatlansággal, terhes gondokkal és álmodatlansággal jár. Most tzeljatól való elesésén gyótródik; a' férelem köteleben keveredett fégény ember, most a' véle együtt féretőre mérgeződik és irigykedik; majd rát tselekedetin fégyenlkedik és agyódik. Ezen közben, a' féornyu kívánság miatt, most hevül, most fázik; most néki pirossal, majd el-sárgul ábrázatja, piheg, óhajt, rekket, fézul és fáj fűve, nem leli helyét, sem érel, sem ital nem kell, nem alhatik; ég, el-erőtlenöl és el-fárad telte, mintha ugyan fázaz betegség eméktené ötet, vagy mérget vett volna be, (a' honnan a' féretők közt a' meg-étetésrol való gyanúság gyak-

gyakran-is hallatik,) és csak rem halálra betegzik. Nem hafnál itt semmit a' *Doctorok* patikája, hiában kelnek a' éivet erősítő *inciu-
zak*, nem efféle *antidotum* kívánratván a' *Cupido* éivet sebhető nyílának mérge ellen. *Ammon* *Thamárért* halálra betegvük, és míg meg-nem fertéztetheti, addig meg sem gyógyul.

II. Sám. XIII. *Antiochus*, *Seleucus*' *Syriai* Királynak Fia *Stratonice*, a' maga mostoha Anyját, titkon éretvén, már halo félben va-la, midőn *Erasistratus Alexandriai* *Doctor* a' Király parantsolatjára a' beteg ágya előtt, a' nyavallyának elmeretlen okáról gondolkodván, ébre vévé, hogy az ifjat nem egyéb, hanem mostoha anyja érelmének tüze emésti. Látja t. i. *Erasistratus*, hogy valahánykor *Strato-nice* a' beteg fémei előtt meg-fordul, mind-annyikor meg-tsillámlanak az ifjúnak hé-esett fémei, meg-gyúlnak el-sárgult ortzái, és méjj óhajrálok támadnak el-fogódott mejjé-ben: mellyek a' titkolt érelem iránt ötet méltó gyanúságban ejtek. Fel-fogattatván azért a' kesergő öreg Attyával, hogy akármi legyen, az mellyel egyetlen egy éülörtének életét a' haláltól meg-menthetné, azt ő tölle meg nem tartaná; ki-jelenti az ifjúnak baját; és így *Stratonice* feleségül álról adatván a' Királlyal a' haldokló ifjúnak, azt mind a' ha-láltól, mind minden nyavallyától tökéletelen meg-izabadítja.

De nem csak a' testet, hanem az elmét-is el-rontja a' bűjja éreteret. Nem lát, nem ért a' érelemtől el-ragattatott ember semmi körülötte forgó vezedelmet: az egy éreterélen kívül minden dolga bolondság; sőt fokozor valósággal meg-is tébollyodik. Nincs pedig meg-orvathatatlanabb bolondság, mint a' mely a' éreteretből lézen. Effelett, hány ezeren nem ve'tettek el a' éreterett miat magokat mind tulajdon kezeikkel, mind vezedelmés próbára vetvén fejeket. Mind ezekre nézve, midőn *Apollínus Ródiust Alexandriai* híres *Poétát* és *Orátort* kérdené az Egyiptomi Király, mivel kellene az *Eunc'ust* a' Királyné kezretőjét meg-büntetni; azt feleli: *sine illo amare*, az az, Eng:ld néki éreterni: fel-téven, hogy a' éreterés maga magának elég büntetés.

§. CCCLXXXIV.

Az erős képzelés-is minémű változásokot tehesen az emberek testiben, ha a' veghetetlen példák nem mitatnák, alig lehetné el-hinni. Hány ezereket nem ölt-meg tsupán csak a' képző velededés: ugyan ez hány ezereket nem gyógyított-meg mindennemű vezedelmés nyavallyákból! Ez hasáon ki-gyót, békát lakni, fejben prütsköt kolteni; az mígát Lidértztől gyötrettetni, *amuz* a' leg ártatlanabb *maerist*-is halálos méregnek tartvaaa, vagy holni kis változást meg-orvathatatlan nyavallyának gondolván, el-
vez-

vezének. Váltak, kik holmi ábrázott változtató tükörbe tekintvén, magokat hasonlónak képzeltek és halálra betegedtenek 's a t. Egy nemes elméjű fép kis-azóny megértvén, hogy a' főműéd háznál himlőznek, ijedtiben azonnal meg-himlőzik és peretsbe meg-is hal. *Pechl. Obs. Med. Bartholinus* Dánia i *Archiater. hist. paralyt. N. 7.* azt írja, hogy ő iők parafétkat emér, a' kik holmi tzikornyas figurákkal meg-jegyzett rzedulákat nyelvén-le, a' hideglelesből, nyavallya törésből, tagaiknak el-eséséből 's több ezekhez hasonló nyavallyákból meg-gyógyultanak. *Pechlinus*-is emlitt olyan főméllyt, kinek tsak tízra kenyérből gombollyított *pilulákat* adván-bé a' *Doctior purgatio* gyanánt, keményen *purgáltatott*. Völt egy ravak *Doctör*, a' ki tízta 'semlye liztből kéztvén *pilulákat*, azokat mint igen nagy erejű és mindenféle nyavallyák ellen tsalhatatlanul használó *arcannumot* úgy árulta; mellytől fámtalan nehéz betegek fépen meg-is gyógyultak. Ki nem látja, hogy mindezeknek tsak a' tízta képzéldésből kellett következni! És én el-mérem mondani, hogy nagyobb része a' több arany hegyeket igéző *arcannumok*nakis, ha használnak, épen tsak ez okból használnak a' könnyen hívő embereknek. Nem külömben a' iők babonás orvosláiök, nyakba tüggéztett vagy máltt vívelt *amuletumok*, *sympatheticus* vagy távulról munkalódó orvofságok-is, ditséret,

és hit nélkül kevesét tehetnek. Sokszor meg-
esik bizony az is, hogy a' beteget majd csak
a' körülötte forgolódo' *Distorba* vetett bizo-
dalom gyavítja-meg, sokszor ellenben, a'
Distor tudományra iránt való kételkedés, a'
leg jobb orvóságot is házontalanná teszi.

§. CCCLXXXV.

De leg inkább a' képzelődésnek ereje a'
vifelős azzónyokon tettik-meg. Ugyan- is
a' fok meg-kívánás, meg-tudálás, magzatok-
nak meg-bellyegezése, tsuda állatoknak zülé-
se 's a' t. Sokak ítélte szerint mind az effé-
le erős képzelődésből léznek. Meg-történik
a' vifelős azzónyokon az is hogy ez vagy
a naz férjfiat erőllén meg-nézvén ahoz hason-
ló magzatot hozzanak e' világra: mellyel há-
zasághéli tisztaságokat gyanus férje előtt sok-
szor kétségben-is hozzák. *Plutarchus* írja,
hogy egy Európai fehér Azzóny holmi zere-
tsennek képét sokáig nézvén, fekete bőru fi-
at zült; más zeretsen Azzóny pedig az Eu-
rópai fehér ember képének gyakor zemlélése
után fehér magzatot hozott e' világra. A'
Sinák, hogy az ő feleségeiknek szép gyerme-
kek légyen, vifelős korokban igen szép képe-
ket zoktak zemek eleiköen függetteni. A'
IV-dik Károly Római Császár felesége, so-
káig zemlélvén az *Evangeliumi* históriák szerint
teve zör köntösb: le-feltve a' Kereztelő Já-
nos képét, egy zörös borzos Hertzeg kis-
azzónyot zült e' világra. Egy más Uri azzóny

pedig holmi tántzoló medven el tsudálkozván, mint a' medve, olly kőrös borzos fiat' kült. Más, egy meg-nyúzott nyúlak irtózza való rézése miatt, bőr nélkül hozta magzatját e' világra. Vólt olyan-is, a' kinek egy nyúl ajaku koldustól meg-irtózzván, rút nyúl ajaku fia lett. Azt írja *Boerhaave*, hogy midőn *Belgiumnak Bruxella* nevű vároisában, *Albanus* Spanyol kegyetlen *Gubernator*, ama' nevezetes Egmondai és Hornai Grófoknak fejeket el-üttette, a' több nézők közt vólt egy viselőš asszony-is, a' ki azután fő nélkül, és még véres nyakkal külte magzatját e' világra. Ugyan ő írja, hogy maga zemeivel látta, midőn egy bölts ifju *Uri* asszonynak, holmi zederj sa alatt ülven, egy zederj gyümöls reménytelen a' fáról az orra hegyire esik; mellytől az meg-irtózzván, épen azon a' helyen, mellyen magát érte vala a' zederj gyümöls, és akkora, 's olyan forma bélélyeggel, mint vólt azon zederj gyümöls, meg-bélyegezve külte méhében lévő magzatját e' világra; melly azon egész életében meg-is maradt, és, a' melly tsudálatosabb, minden estendőben, a' mikor és a' mint a' zederj gyümöls ért, ez-is sárgából veresre, veresből feketére változott, és midőn a' zederj el hullott, ez-is ilmét meg-sárgodott. meg-esik az-is, hogy az anya az erőš kívánálal-is meg-bélyegezi a' maga magzatját; még pedig, némelleyek *observatioja* kerint.

azon a' helyen a' hová a' maga telti akkor történetből kezit le-tézi. Sokan úgy gondolkodnak, hogy az efféle meg-tsudálás és meg-héllyegezés csak a' tizta erős gondolkodás vagy közéletis miatt lézen, és hogy ez csak a' negyedik hólnapig eshetnék-meg. De *Boerhaave* úgy tartja, hogy a' képzelődés magára lémmit nem tehet, hanem ahhoz mindenkör holmi reménytelen meg-rettenésnek kell járulni, és valamint ez a' vífélődségnek akármejik napján meg-eshetik, úgy a' meg-tsudálás vagy béjegezés-is. Móját-is, miként mennyenek ezek végben, sokan fokféleképen találgtják. De ő ezt-is az emberi teltnek eddig elő esméreres alkotmányából meg-magyarázni lehetetlennek tartja. *Lásd. Comm. ad inst. Med. §. 694.*

§. CCCLXXXVI.

A' *tíztesésés Tu tományoknak Éorgalmatos tanulása, és az ezekre tartozó dolgoknak éjjeli nappali vizsgálása-is* valamelly háznos és zükséges az elmének meg-bóldogittatására, éintén olyan ártalmos az, test erejének és egészségének el-rontására. Menyorzág vólna bizony a' tanulást ézerető embernek élete, ha ezzel magára olly fok nyavallyákat nem húzna. Ugyan-is, (hogy a' fok ülésnek, gyertyázásnak és álmotlanságnak ártalmait ne említsem,) midőn az erős gondolkodás az *animalis spiritusokat* mindenfelől az agyvelőre vonza, es ott, mint félyebbe a' vigyazasrol-

is meg-jegyzök, azokat meg-emélti, lehetetlen dolog a' test egyéb részeinek el nem erőtelenedni. *Certum est*, így ír *L. B. van Swieten* Ur, *Philosophum profundis meditationibus immersum plus debilitari, quam si per idem tempus valido labore corpus exercuisset*. Bizonyos dolog, hogy a' méjj gondolkodásba merült *Philosophus* inkább erőtlennül, mintha az alatt testit erős munkával gyakorlotta volna. Hogy az erős gondolkodás ekképen el-húzza a' tagokról az őket erősítő és elevenítő *spiritus*okat, meg-tettzik tsak abból-is, hogy ha séjtálás közben valami nagy dologról akarunk állani, az alatt meg-keletik állapotunk; és midön erőssen gondolkodunk, séjtálni sem lehet, sőt, a' lélekzés, és a' mi nagyobb, a' külső érzékenységek-is egy ideig fel-akadnak. E' vala az oka, hogy *Archimedes*-is, midön *Marcellus* Római *Consul* *Syracusa* városát ostrommal meg-vette, és a' lakosokat benne kardra hányatta, holmi *mathematica figuráról*, mellyet a' maga háza földinek porába írt vala, méjjen gondolkodván, a' lármát észre nem vette: sőt midön, a' *Marcellus* parantsolatjából (hogy olly derék ember, mint ő volna, a' több néppel el ne veéne,) az ő házában bé rohanó vitéztől kérdenek, ha ő volna-e *Archimedes*? azt sem értette-meg, hanem tsak újjával intet néki, hogy a' *lineákat* meg ne tapodná: mellyre a' mérges vitez, nem *Archimedes*-nek, hanem

egy éztelen bolondnak gondolván lenni őtet, fejét el-is ütötte. Sokan úgy gondolkodnak, talám nem-is minden *fundamentum* nélkül, hogy a' tudományok Isten azzónya-is *Minerva Minervának*, a *minutione nervorum* az inak erejének fogyatásáról neveztetett volna.

§. CCCLXXXVII.

Miőn azért a' hozzás méjj gondolkodás a' teitet, kiváltképen pedig a' belső réteket, a' *spiritusoktól* így meg-főztja, és elerőtleníti, a' gyomor sem lézen elégséges a' bé vett eledeleket, főként ha azok éjjafább és durvább természetűek, jól meg-emézteti: a' honnan azok meg-veznek, meg-poshadnak, vastagon és nyersen maradnak a' gyomorban, és féllel 's tsipős takomnyal meg-töltik a' beleket, a' fodor hájnak *glanduláiban*, a' májban, lépben, 's más helyeken meg-dugulnak; a' vért el-vastagítják, meg-nyúlósítják, és tsipősítik. Innen vagyon, hogy a' tanulásban el-merült kemények többire éntelenek, meg-vezett vérnek, *scorbüticusok*, *hypochondriacusok*, *melancholicusok*, és a' vizkorságra, *calculusra* 's a' t. igen hajlandók. Leg hamarébb meg-árt pedig a' méj gondolkodás, ha az egy dologban teneklett-meg. Boldogabbak tehát, kiker e' világi forgalmatóságok kénseritenek a' könyveket ottan ottan félre tenni. Mert jóllehet; ekkor se légyen üres az elme a' gondoktól; de a' fokfele dolgok körül való foglalatoskodás tsudálatoson újítja és neve-

neveli mind a' testnek, mind az elmének ejet és serénységét. Ezekből annak okát f'm lézen nehéz meg-érteni: Miért hogy az igen élmés gyermekek többire még ifjú korokban el-halnak; a' durva, késő elméjü és tanulást nem kedvelő emberek pedig erőssek, egészségesek és hosszú életüek voltak lenni.

§. CCCLXXXVIII.

Igy meg-értvén mind a' jól mérséklett Indulatoknak háznait, mind a' zabolátlanoknak ártalmait hátra vagyon hogy tudakozódjunk már arról-is, *Miképen lebeszen az indulatokat böltsen kormányozni?* *Lactantius* hasonlítja az elmét a' Királyhoz, a' ki, ha okos és félid, békeiségben tartja és meg építi a' maga Országát, tudván azt, hogy az ő Királyi ditsősége az ország által vagyon: ha pedig bolond, feles, és vakmerő, fel-forgatja és elpuftítja azt, és így azzal együtt magát-is el-veíti. Így a' bölts és tsendes Elme-is, a' maga testének nevelését és táplálását leg fobb gondjának tartja, jól értvén, hogy ha a' test romlani és erőtlenedni kezd, neki fáj az; és a' böltséset, mellyben van az ő bölldogsága, ez által ő többé nem keresheti: de ha bolond és vakmerő, ezekre semmit nem hajt, hanem tör, ront, és fok kinok közt az életnek-is nem fokára véget vét.

§. CCCLXXXIX.

Hogy azért az illetén bölldogtalan
 F f 2 .. Elmén

Elmér valamit igazithatunk, látjuk, *hogy az fármazzanak ő benne a' fellyebb meg-nevezett vakmerő és káros Indulatok.* Ezek részérint magától az Elnétől, részérint a' testnek *Temperamentumától* vagnak. Az *Elmében* emek, az eredeti romlottságon kívül, két két fejeit találjuk: egyik a' *rozs fókás*, másik a' *tudatlanság*.

A' mi az elsőt illeti: Oilyan az ember elméje, mint a' viasz, mellyben a' míg lágy, szép, rút figurát egyaránt könnyen belé nyomhaték; de minekutánna meg-keményült, nem könnyen töröd-ki belőlle. Így a' gyermeket-is jóra, roéra könnyen szoktat-hadd; de na meg-vénült, nehezen itrod a' rozzat-ki az ő elméjéből. Látjuk bizony a' mindennapi példaközt azt, hogy a' minémü indulatokkal biró emberek közt nevedednek vagy mulatnak főkéig az ifjak, magok-is olyanokká léznek. Az erdőn, a' vadak közt nevedelt emberek minden okolság és értelem nélkül maradván, kegyetlen fene természetiekké lettenek; a' paraszok közt neveltetek paraszt erköltsüekké, a' Nemesek közt nemes indulatuakká, a' haragosok közt haragosokká, a' vígak közt vígakká, szerelmesek közt szerelmelékké, az irigyek közt irigyekké, a' mord kedvűek közt gomoruakká s a' t. léznek, akár mint születtek legyen-is e' világra. Erre nézve, igen szükséges, a' gyermekeket és ifjakot, [1. A' rozzatiaságtól el-

el-fogni. [2. Az egészséggel ellelkező indulatokra, minémü a' félelem, zomoruság, kefergés, ijedezés, rendkivül való femérmetesség, harag, irigység, bújja keretet, egy vég-tiben egy dologról való méj és terhes gondolkodás 's a' t. űket nem űoktatni. Felettébb hibaznak tehát az olyan Atyák 's Anyák.

[a. A' kik a' magok Gyermekkeit felettébb keményen tartják; és ha mindent nagy emberi okolsággal és *moderation*al nem űólnak es tselekeűnek, mindjárt, akárki elött-is, rozzatják, űidják, fenyegetik, verik, rongálják azokat; és így űüntelen való felel-mek és zomoruságok közt töltetik vélek az időt: vagy ellenben, azokat egészen a' magok kényeré bortsátják, nyalánkságra, kevellységre, karomkodásra tanítják, haragra ingerlik, boűű állátra, ve.ekedésre öűtönözik, másokat vélek meg nem bertsültetnek, mi-kor ok nélkül mérgeződnek, vagy valamiben meg-átalkodnak. űülök mellett le nem űtnek. Bizony hogy űökak olly tsuda természetűek, haragosok és rigollyások léűnek, nem egyéb az oka, hanem a' gyermek korokban való rűt kényeztetés.

[β. A' kik a' Gyermekek elött ördögöt, boűorkányt, lűdétzet, és egyéb eűféle irrozatos dolgokat beűélnek; űtet batossal, kol-duűl, kűsértettel 's a' t. ijekűgetik. Mert

ezzel félénkségre, ijedezésre, közpölcöcsre foktatják őket.

[γ. Ugy azok-is, a' kik gyermekeiknek mihellyt születnek, éretőt válahtanak, azt nekik ottan ottan nevezik, mütogatják, búja fájtalan dolgokat beféllenek és tselekednek előttök; 's tselekedtetnek vélek-is; leg alább befélni és tselekedni meg-engedik: és így a' búja éretetett még anyjok tejével ziveikben öntik.

[δ. Hibáznak utólyára azok-is, a' kik a' kis gyermekeket a' tanulással rendkívül terhelik, és méj gondolkodással járó Tudományokra fogják időnap előtt. Jó ugyan őket midön annyira nevedtek, a' tiszteltes tudományoknak, vagy egyéb tiszteltes kézi mesterségeknek tanulására fogni; és erejekhezképest nevelni foglalatoóságokat is, hogy a' roz tárfolkodáira és hivalkodáira, melly a' látányak párnája, és minden vétkeknek abrakja, idejek és módjok tellyeséggel ne lehetfen: De rendkívül meg-eröltetni soha nem kell.

§. CCCXC.

Második kütfeje a' zabolátlan és ártalmos Indulatoknak a' *Tudatlanság*. A' régi *Philosophusok*nál közmondás vala, hogy *csak a' Böltsék legyenek Urak és szabadok, a' tudatlanok pedig mind rabok és folgák*. Rabja, folgája bizony a' tudatlan ember a' maga fele ne indulatinak. Mert [1. Nem lévén az ő elmé-

elméjenek mivel mulatja magát, föntelen e világi és testi további dolgok körül kell bibelednie: most az vagy amaz dologban ejthető nyeresegen törekedik: most tzeljától való el-esésén aggodik: most, törvénytelenül mások dolgában elegyítvén magát fégyenkedik: most ettől vagy amattól lött meg-bántódását hánytorgatván, mérgeledik; vagy málnak boldogabb világi ferentséjét vizsgálván, irigykedik: majd e' vagy ama' zemellynek képségét és jeles maga vilelését forgatván maga előtt annak ferelmétől eméztetik 'sa' t. E' mellett, a' dolgoknak valóságos okait, természetit, módját, és egyben köttetéleket nem értvén, 's fel venni nem tudván, vagy magok föllanak és tselekezőnek olyanokat, mellyeknek reménytelen ki-menetelin hirtelen és felettébb meg-kelletik indulniok; vagy mások tselekedetit magyarázzák magoknak felettébb való károokra és bozúságokra; a' honnan, fokzor minden igaz ok nélkül, magokat rendkívül el-ijeztik, fomorgatják, fel-haragitják. Ide járul az-is, hogy az ök indulatok böltsen való kormányozásának sem hágnát, sem módját nem értik; sem pedig azt előre által látni, minemü károkat teheszenek a' zabolátlan indulatok mind elméjekben, mind egészsegekben, mind világi ferentséjekben, nem alkalmasatfok; innen azoktól nem-is igen tartózkodnak.

§. CCCXCI.

De a' tisztefséges Tudományokkal fel-
 ékesült Elme, illy alávaló dolgokra le nem
 erekedik; hanem ha mi időt e' világi zor-
 galmatosságoktól meg-nyerhet, azt a' szép és
 tudós könyveknek olvasására, irogatására és
 elmélkedésre fordítja: és így, a' maga in-
 dulatait naponként mind jobban zabolára fok-
 tatja. Bizony, ha a' józan és tiszta *Moralis
 Philosophiá*ból úgy tanultad a' magad boldog-
 ságát és hasznát munkálódni, hogy azonköz-
 ben senkit meg nem bántasz, sőt kinek kinek
 a' magájét meg-adod, a' veszekedések, ha-
 ragnak, irigységnek, gyűlölségnek 's a' t.
 okait jó rendin el-kerülheted. Ha a' *Physi-
 cá*t és *Metaphisicá*t jól érted, elmedet a' babo-
 na, hazontalan képzelődés, és a' természet-
 ben esni szokott jelektől, kesértésektől, bo-
 forkányoktól, ördögöktől való félelem és
 rettegés ritkábban emélti. A' *Historiák* nem
 csak az olvasásra édesítik az elmet, és így
 el-húzzák a' hivalkodástól, hanem a' fok szép
 példák által bírják 's formálják-is azt minden
virtusokra. A' *Musikának*-is olly nagy ereje
 van az indulatok meg-hodítására és hajtoga-
 tására; hogy *Virgilius* akarván ezt ki-fejezni
 azt mondja: *Carmina vel lunam possent de-
 ducere coelo.* az az, Az ékes éneklés a'
 holdat-is le-tsálhatná az égről. *Orpheusról*-is
 azt írja *Pindarus*, hogy ő a' maga zitherájá-
 val az erdőköt maga után húzta, folyó
 vize-

vizeket meg-alította, a' köveket meg-lágyította, a' vad orozlánokat meg felidítette, a' pokolbéli mérges ördögöket meg-hódította, és közülök kedves feleségét *Eurtaicés* ki-hozta, az az, valamelly halálos nyavallyájából meg-gyógyította. Tapasztaljuk bizony azt ma-is, hogy a' szép versek, éneklések, és *musikák* a' leg fenébb, és csak nem dühös-ködő embert-is csak hamar le-tsendesítik és nevetésre fokasítják. Lehet ezek által egy órában az örönöt komorúságra, a' komorúságot viszont örömmé változtatni. Innen a' régiéknél, minthogy az elmének inculari a' mint felyebb bőven látók, sok nyavallyát csinálhatnak, 's gyógyíthatnak-is meg, az *Incantatio* vagy éneklés által való gyógyítás igen közönséges volt. Nevezetesen ama' kínos *colicát*, *carmenek* éneklések által fokták vala le-tsendesíteni: a' hennan a' felet el-ozlató orvosságok máig-is *carminans* nevet viselnek. Ezekből meg-tettzik az-is, hogy a' *cholericusok*nak *tragediákat*, a' *sanguincusok*nak bújja es szerelmes *comoediákat*, a' *melancholicusok*nak halotti és egyéb keférvés éneket olvasni, vagy halgatni nem tanátsos, mivel ők az ezek által gerjedni fokott indulatokra természet férint-is igen hajlandók. Ellenben ezek a' víg *comoediákat*, azok a' *tragediákat*, *amazok* a' halotti és egyéb komorú verseket háznoson olvashatják és halgathatják.

§. CCCXCII.

A' *Pictura* vagy *Kép-írás*-is, mit teheszen az indulatokban §. CCCLXXVI. a' *Zeu-xis* példájában látók. Ez a' Festőnek elméjét egyéb dolgokról el-húzza és tőpen műlacja: velle a' maga indulatait a' képnek ábrázatjában és egyéb teste állásában ki-jelentendő indulatok szerint formáltatja. De tapasztaljuk azt-is, hogy a' mesterségesen festet kepek a' nézőnek elméjében-is zomorú, haragos, motollygó vagy agyarkodó ábrázatokkal hasonló indulatokat gerjeztenek. Erre nézve a' házakban-is ékes, vidám ábrázatu, *sep moderatior*, okos és bátor elmét mutató képeket tartani nem háfontalan. De az utálatos, rút, fene, agyarkodó, petyergő, komor, bújjaságra, vagy gyilkoságra gerjeztő kepeket, ördögököt, késerteteket, vagy egyéb irtóztató tsudákat jelentő kepeket gyakran nézegetni, igen káros, hanemha valamely ezekből ki-néző éktelen indulatot akarunk hennék és általok meg-útáltatni. Így, egy bölts Orvos midőn az ő környü mérges Fejedelem *Azözonyát*, ezen vezedelines indulatrol íemmiképen el nem szoktathatná, ama' pokolbéli dühösködő *Mezzerát*, a' mint annak formáját és magavilélését *Seneca* és *Plutarchus* le-irták, ki-teszteri, mellynek utálatos el-fordult haragos ábrázatját el-nézvén, úgy meg-irtózik tőlle, a' Fejedelem *Azözony*, hogy az órától fogva magát egész igyekezettel

igyekezte felidül vitélni. Vagynak olyan peidák-is, hogy az emberek haragos ábrázatoknak utálatos voltát a' tükröbe meg-látván, haragudul azután nem mertenek.

§. CCCXCIII.

De mindezek felett, és valamiket e' végre ki-lehet gondolni, a' tiſta *Theologia* vagy az *ISTÉN*ről való igaz tudomány és a' *Szent Irásoknak olvasója* leg hasznosabb az indulatok mérséklésére és böltsen való kormányozására. Ugyan-is, a' ki hiszi az *ISTÉN*-nek létét, és meg-elméri, hogy mindenek ő tülle és ő általa legyenek, Nehém. ix. 6. el-nézi az ő bölts rendelkezéseit, es el-hiteri magával, hogy semmi e' világon történetből és kérentsetlenségből nem esik, hanem az URnak kájából jő mind a' jó, mind a' gonof. Sírál. iii. 37. ő aláz, ő magasztal; ő febelít, ő gyógyít. Job. v. 18. ő kégenyít, ő gazdagít. 1Sám. ii. 7. maga előtt forgatja az ő véghetetlen hatalmával. Sólt. ciii. 19. egyben kottettetett meg-mérhetetlen jó-sagát minden teremtséshöz, nevezetelen pedig az emberekhez; a' kiknek, mint Idvezítők mondja, Mát. x. 30. még fejeknek haja kála-is ő előtte mind kámán vagynak; melly kérint UR ugyan ő, és mindenekkel azt tselekedheti, a' mi néki tettzik. Sólt. cxxxvi. 5, 6. még-is azoknak, a' kik őtet kéretik; mindeneket, ha kinte ők azt által nem lathatják-is, tulajdon hasznokra kíván tsele-

tszelekedni Róm. VII. 28. Sid. XII. 10. 11 mind-
ezeket, mondom, a' ki meg-tanulta, az e' vi-
lági *Forgalmatosságokkal rendkívül magát nem eme-
zi*; világi jovaiban *zenyvedett kárain felettébb nem
búsul, nem kesereg*; matok boldog állapotját *rem-
ényli*; a' maga *zerentséjének felettébb nem
örül*, tudván, hogy ezekben valóságos bol-
dogság nintsen, es egy órában mint az ár-
nyék el-múlhatnak; a' mástól *zenyvett boz-
kuságétt nem mérgeledik*, az URra bízván a'
bozku állást, a' ki meg-fizet kinck kinck a'
miat érdemli. Róm. XII. 19. Egy főval,
magát az URnak akaratjára bízván, az ő
mindentudóságában, mindenhatóságában, vég-
hetetlen jóságában, es meg-máfolhatatlan igé-
retiben vetett *erős bizodalommal* a' leg ked-
vedlenebb dolgok közt-is *kiintelen sellyes*, es
az ISTEN bölts munkáinak es *fontos*
igazgatásinak *szemlélésében örvendezve gyönyör-
ködik*.

E' felett, midőn látja a' Szent Irások-
ban a' fok *zent* embereknek, nevezeteien
pedig *édes Idvezítőnknek bölts felidséggel és
tirta kegyességgel tündöklő életit*; halja az *ő
életinek követesére hívogató édesleges befé-
deit*, es *éveket meg-indító fontos*
paran-
solatait; lehetetlen, hogy a' *fene es rende-
letlen indulatoknak rút vóltát éfre ne vé-
gye*, azoknak vég bútsut ne adjon, es ma-
gát *egész igyekezettel e' draga példának*,
mellyhez a' *haragnak, dühösködésnek, irigy-
seg-*

ségnek, bújja zerele nek 's a' t. még tsak árnyéka sem közelíthet, követésére ne adja.

Továbbá midőn ékre vézi a' Szent Irásból a' maga bűnös állapotját, látja az ISTENnek bűnre nem nézhető bontságit, halja bűn ellen gerjedező rettenetes haragját, és zörnyü, 's örökké ra tó kínos büntetéssel való fenyegetőzését; nem lehet hogy a' bűn tételtől, 's következésképen az indulatoknak zabola nélkül való bontásáról-is, melly a' bűnnek kút feje, a' mennyiben leherne rartózkodják. De ha bűnben esik-is, ijedtiben kértseben nem esik, a' félelemmel és kefe-rűséggel ~~nem~~ nem epezi; tudván azt, hogy az ISTÉNnek egyetlen egy zülött Fia, az Atya meg-égyezéséből, a' bűnösökért emberi testben öltözvén azokért meg-is ölettetett; és hogy azoknak, kik ő benne igazán híznek, és az ő halálának érdemét buzgó indulattal kívánják és kérik, azt által adhasa 's büntetéstől őket meg-fabadithassa; harmadnapra fel-is támadott; a' mennyégbe fel-ment, a' hol most is él, és züntelen esedezik érettek. Így azért, midőn az igaz Hitnek, a' Szent Irásba le-irattatott jeleit, úgymint, a' bizonyos bizodalmot, a' könyörgésben és a' kegyességnek egyéb munkáiban belső gyönyörködéssel való maga gyakorlást, az ellene vétőknek meg-bontására való kézséget, sőt ellenségeinek be-retésére-is önként való hajlást, 's a' t. ma-
gá-

gában tapasztalja, nem fel többé a' pokoltól, nem retteg az ördögtől és kárnozattól, nem irtózik a' haláltól: nem tsüggedd-el, sőt inkább örül a' leg terhefőbb nyomorúságok közt-is, bizonnyal tudván, hogy e' világi nyomorúságoknak egy szempillantásig tartó könnyüége, a' ditsőségnek felette igen örökké való állandóságát kerzi önéki. 2Kór. iv. 17.

§. CCCXCIV.

Ezekből, ítéletem szerint, világosan ékre lehet venni, melly Eukségések légyenek a' tisztességes tudományok, nevezetelen pedig a' tióta *Theologia* az indulatoknak meg-zabolázására, 's következésképen az egészségnek fenn tartására-is. *Szerelmus fiam*, így ír a' bölts Salamon Péld. III. 1, 2. *az én tudományomról el ne felejkézzél, - - - mert napoknak hosszú voltát és sok éftendő életet békefeggel egyetemben hoznak ezek tenéked.* Hasonlóképen szól R. x. 5. 27. *Az URnak felelme hosszúabitja-meg a' napokat; az Iffenteleneknek pedig éftendeik meg-rövidülnek.* Az Apoltól Sz. Pál-is 1Tim. II. 2. *a' kegyeféget mindenre,* és így az egészségre és hosszú életre-is, *hűfnosnak* mondja. Mindezekre pedig még gyenge korokba kell éoktatni az ifjakot, hogy a' mértékletes indulatok és a' kegyeféseg ugyan természeté váljanak ő benne. Mert ha meg-állapodot idejekbe, kivált ha vénség-ekre fogjak magokat ezeknek tanulására, ha a' dolgot jól meg-tanuljak-is,

de *praxina* nehezen vehetik, vagy el-felejt-
vén mint egy magokot, ottan ottan *recidi-
válnak*.

§. CCCXCV.

Utólyára jegyezzük-meg még azt-is:
hogy egyik indulatot a' májjal fokközön lépén
lehet zabolázni. Így a' haragosokat ottan
ottan gyenge éomorúsággal illetni; a' dühös-
kodókat meg-ijeztetni; a' éomorú éiviteket,
félénkeket, és meg-ijedteket biztatni; a' ée-
mérmetefeket ditsérni, a' kevélyeket kap-
tázni 's a' t. igen háfnos. De mindenkor
illő reá vigyázni, hogy ebben a' tzelon túl
ne lépünk. Mert a' haragosoknak az erős
meg-éomorodás *melancholiát* vagy *furiát*, az
igen vigáknak kétttségben esést, gutta ütést,
és belső *inflammationt*, a' éomorúaknak a'
nagy órom meg-fulladás, a' kevélyeknek a'
fok kaptázás tsúnya tongyóságot, vagy dü-
doskodó haragot könnyen okozhat.

§. CCCXCVI.

Ed-fig az ártalmos indulatoknak kútfe-
jeiről és meg-orvosláliról az elmére nézve.
Lá-fuk már azt-is, mennyibe fügjenek azok
a' *Téstnek Temperamentumától*. Már fellyebb
a' III-dik Rézben a' XXXVIII-dik §-tól
fogva a' LIV-dikig, midőn a' négy *Tempe-
ramentumoknak fundamentumát* ki-kerestük va-
la, meg-mútogattuk vala azt-is, hogy azok
éerint az Elmének Indulatai-is mikent? és
miért különbözzenek? itt azért újra mind-

azokat elő fájlalni nem léven szükség. Hanem e' mi mostani tzelunkra elég léven e' következendöket rövideden emliteni. A' *cholericusokban*, minden külsö és belsö jelek érint, az Elme a' véreknek, 's következésképen minden ebböl kézüldö nedveségeknak 's *Spiritusoknak* híg, forró, és tsípös volta miatt, és az egész testben, 's így az agyvelönis való febes folyások miatt, züntelen való únalmos nyúghatatlanságok közü lévén rétetve, a' *haragra* akármi kitsiny okból-is könnyen fel-indul. A' *sanguineusokban* a' vér piros, híg, könnyü, sük, édesökott lenni. Innen a' testnek minden rékein, 's az agyvelönis böven, szabadon foly; az edényeket és az inakat nem tsípi, nem rágja, hanem kedvesen simitván, gyönyörködteri az elmét. E' mellett midön tapasztalja az elme, hogy a' testben mindenek igen jól, könnyen, és önként véghez mennek a' maga boldog állapotján örüül, és a' nagy örömré, büija keresetre, 's a' t. igen hajlandó. És mintögy magán kívül egyebekre nem igen ügyel, a' maga ítélete érint-is könnyen hibázhat, a' honnan hamar meg-is fégyenli magát. A' *melancholicusokban* a' darva, nehéz, föld természetü, fekete, enyves vér a' testet elnehezíti, az edényeken, főként pedig az agyvelönek törös útain, késön és nehezen foly; sok helyeken meg-rekedvén, az úrakot ma-elött bé-zárja; kevés, hideg, darva, és eny-

enyves *spiritus*okat tsinál: innen az elme-is migát igen alávaló, tehetetlen állapotba gondolván, a' tehet-is mintegy veendő félbe lenni látván, únalommal éüntelen tellyes, és a' komorúságra, kétségsben esésre könnyen hajol.

§. CCCXCVII.

Ezekből azért önként meg-tettzik hogy a' *haragos*ágot nevelhetik, valamellyek a' vérnek melegségét, tsipőiségét és sebes folyását öregoitik: mint a' bor, égetbor, kávé, fűzetzimök, sált húlok, meleg *aër*, erős *commotiok*, álmodlanság, éhség, gyakor *haragoskodás* 's a' t. *olthatják* pedig, mellyek a' vért hivesítik, tsendesítik, és édesítik; mint a' viz, téj, éag nélkül való zöldségek, kerti vetemények, gyümölsök, főként a' mellyek kedves lavanyúsággal-is birnak; a' nyugodalom, álmom, jól lakás, hives *aër* 's a' t. De jegyezd-meg, minthogy a' haragnak idején a' belső rézekben környuképen fel-van buzdulva a' vér, és a' *spasmusok* özeve húzták, te-kerték a' belső rézeket, akármit-is enni vagy innya akkor kivált hidegen, igen ártalmos: annyival-is inkább bort, égetbort, kávé, vagy egyebet, a' mi a' vért buzditthatja vagy meg-aluthatja, és a' *spasmusok*at nevelheti, épen vevedelmes vólva. Tanátsofább ilyenkor félre menvén, ülve vagy fekvéve nyugodni: söt, ha lehet, jó lez egy keveset aluoni-is. Ha komjúhozol, majd, tsendeledjven a' harag

valamit, egy, két fintsia meleg *herbatkét* hörpölni, vagy hideg vízzel a' vájadat öblögetni és nedvesíteni: és azután holmi gyenge *commotio*hoz kezdeni, vagy más emberek közimenvén, beféddel és játékkal magadot mulatni, hogy a' haragnak okát annál hamarébb el-feleithesd jó léfén. Ha a vér ugyantsak nem akarna tsendesédni. *Végy* meg-tisztított borkövet, faletromot, rákzemer, ioréle *Rhubarbarumot*, mindenikből egy *dracmát*: törd porrá, és három revere oztván, rendel, két két óra málvá, vedd-bé. Ez a' vért-is tsendesíti, a' belekbe ki-omolt epe sárt-is ki-hatja. A' tök, dinnye, uzorka, fejer, vagy ha a' nints, fekete mák magvakból, árpával 's farvas farval főtt vízzel kezült tejből is magára, vagy meg-nálmézelve, gyenge hidegen egy, két fintsiányit innya, ottan ottan, a' vér tsendesítésére és édesítésére vöpen használ. A' beleket és vizellő hójagotis mindennemü erős indulatok után, minél hamarébb lehet, önként, vagy valami *Rhubarbarumból*, *Senna* levelből, *Cremortartariból*, *Tartarus vitriolatusból* és mannából készült gyenge *laxativátskával*, ki tisztítani igen hasznos. De a' hánytató, erőfőn *purgáló* és izzadó orvóságot, ilyenkor méreg gyanánt volnának. Ha mindezekre-is a' vért torroságra málni nem akarna, a vere ébdekben lenet cret-is vágá.

Mindezek, az érvagatálon kívül a' rendkívül való nagy örömben-is hasznosok.

§. CCCXCVIII.

Az únalmot, somorúságot, félelmet, keserűséget 's a' t. nevelik mind azok, mellyek a' *perspiratiót* meg-rekeztik; fizik, mellyek a' *perspiratiót* segítik. Lásd. §. CCCLV. Ezek közt pedig leg nevezetesebb a' bor, a' melly, a' Sz. Dávid bizonyság tétele szerint is, 'Sólt. CIV. *meg-vidámitja az embernek szívét.* Innen a' bölts Salamon-is Péld. xxxi. így ír: *Adjatok réfegítő italt az el-vefendőnek, és bort a' keseredett szívű embernek. Igyék, hogy felejtkezzék az ő fegénységiről és az ő nyavallyájáról ne emlékezze-meg többé.* De jegyezd-meg, hogy értjük itt a' mértékletes bor italt; mert a' ki réfegésre ízta a' bort, attól ugyan egy ideig meg-vidul, de nem sokára a' rendkívül bőv *perspiratioval* kéllyel oázolván a' *spiritusok* testből, és a' vér-is meg-vaftagodván, sokkal méjebb únalmot tapasztal magában. A' jó fagu füvekből, virágokból, gyökerekből, magvakból, vízzel vagy borral készült *infusumok*, *tincturák*, olajak, *balzámok*, vizek, *spiritusok*-is, mind belől venni, mind kívül faglani hasznosok. *Boerhaave* a' méh füvet és sáfránt; *Hoffmann* az *ambrát* és *volatilis oleosus* sókat, vagy *spiritusokot* leg inkább dicsérik: A' jól készült Terjék és Álkermes-is itt nem meg-vetendők. A' *Diacsában* pedig *commendálatnak* a' könnyű

emeztető, vékony, meleg vert tsináló ételek; frís tizta *aëren* való mulatozás; gyakor és minden eline fitasztás nélkül való *recrestio*k; *frictio*k, meleg feredök; rendszeres álom 's' a' t.

§. CCCXCIX.

A' kik pedig testeknek gyengesége, és az inaknak felettébb való érzékenysége miatt szoktak hamar ' erőfén rettegni, fégyenleni, tsudálni, utálni, keretni, kívánni, mint fokban az *azköznyok* és a' gyermekek kozzul; szükség hogy gyakor *convulsiok* és dolgozás által a' magok testeket jobban erőítsék-meg. Az árnyekben kényelen nőt gyenge leánykák csak egy levél zordulásre-is meg-retten, és csak nem kétségben esik: az erős vaskos paraszt ember, ha az ég egybe szakadna is, még ijedne-meg. Nem azért pedig, mint-ha ő olly erős szívű és bátor volna, hanem az ő testében lévő *fibráknak* háraz keménysége es az inakban járó *spiritusoknak* vastag sűrűsége miatt.

T Ó L D A L É K.

A' TESTNEK KÜLSŐ TISZTASÁGÁROL

A' mennyibe t. i. ez-is az Egészségre
meg - kívántatik.

CCCC. —

HOgy a' bőrnek éinére rakodott mocsok a' láthatatlan gőzt az egészségnek nagy kárával benn ne rekedje, 's máskéért-is útálatosá az embert ne tegye, a' *tízta* vízzel és *szappannal* való mosódás igen szükséges. A' rest és mocsokba 's vénybe merült Személyek bizony lomhák, büdösök, tetvesek, rühölek, fekélyesek és betegesek szoktak lenni. A' kis gyermekek-is, hogy fokozt úgy el-éintelenednek, fokadékosulnak és betegesülnek, többire a' dajkák restségítől vagyon, kik ötet gyakran fereztetni, mosogatni, *tízta* öltözetben és ágyba tartani nem igyekeznek. Mert az ő lágy bőrokből fok taknyos enyves *materia* fívárog-ki, melly a' bőrön, ha ottan ottan le nem mosattatik és törölteük, egybe éárad, és azt a' fok tisztátalanságot, mellynek ki kell vala az ő vérekből gőzölnöni, benn rekedti; a' honnan lehetetlen, hogy egészségbe maradhasanak. A' *Szappan* a' testnek 'síros mocsokát, mellyet a' viz magára

jól fel nem áztathat, febben le-vízi. Innen a' mosódásban azzal-is élni sokszor meg-kívántatik. A' *Láb mosások* a' lábokat a' fel-töréstől, meg-bogosodástól, és kövényesedéstől. midőn a' motskot és egybe verődött 's keménnyült bőrt meg-lágyítván és le-tisztítván, a' ki-gőzölgést és izzadást segítik, nagyon óltalmozzák. Azért ezt másoknak-is, de kivált az utazóknak haazonnal lehet gyakorolni.

§. CCCCCI.

A' *kezeknek és ortzáknak tiszta hideg vízzel való gyakor meg-mosását* a' tisztaság-is, de az egészség-is kívánja. Ugyan-is, a' viznek hidegsége illendő keménységet érezvén bőrinek, azt a' fokadékok, semergek, rántzoságok ellen meg-tartja; és annak eleven piros-ságot érez. Kiváltképen pedig haznál ez a' szemnek; mert a' szem hajak alatt éjtéka meg-tsipőszült könnyvet és egybe azott tsipátis ki-moíta; a' ki tágasult ereket-is egyben húzza, és így a' szemnek vérmélségit el-űzi, 's következésképen a' szemet nagyon erősíti, és a' látást képen élesíti, mint ezeket ki ki magában, midőn reggel ágyából fel-kél és meg-mosódik, világosan tapasztalhatja. De jegyezd-meg, hogy az olyan viznek, mellyel szemedet mosod, mindenkor kép tisztának, és jó hidegnek kell lenni; mert a' szem semmi meleget és motskot nem ényvedhet. Etre nézve, a' tiszta forrás vizek, vagy a' mellyek a' folyó vizekből reggel, midőn

a' nappal beléjek hányt gaz , a' viz tenekére le-vállott, meritetnek, főként ha *destillatio* által meg-tisztítottak, a' femnek jóval haefnófaboak. Bizony az Euphrásia, ró'sa és más *destillált* fem vizek-is nagyobbára csak tisztasagokkal és híveiségekkel haefnálnak.

§. CCCCII.

A' főnek mosása, hajnak gyoker füsülése és tisztán való tartása-is sok főbéli nyavallyá-
kot el-fordít. Ugyan-is á' mi bőrünk mindenütt, kiváltképen pedig a' hol ész terem, holmi *cryptátskákkal* vagy üregetskékkel, (mel-lyekbe a' vér közül holmi meg-veéett pes-hedt fagu sós 'sír tétetik-le, hogy onnan szórán ki-éivarogjon,) rakva vagyon. Ezen *crypták* a' fő bőrbeleg többek és nagyobbak; a' honnan bővebb és vastagabb 'sír-is éokott belőlök ki-éivárgani: a' melly, enyvesége miatt, sokkor nem repülhetvén-el, a' fő bőrön egybe éárad, és *corpának* neveztetik; vagy a' haj közü éállott porral egybe elegyedvén, mocsokká válik. Ezt ha párlúggal, vagy éappanos meleg vízzel ottan ottan le nem mo.luk, es füsüvel le nem vakarjuk, 's a' haj közü ki nem tisztítjuk, egybe tseplestü a' haját, es a' *cryptáknak* lyukait bé-zárja; es az említett sós olajnak ki-jöverelt nem enged. Innen, az ott meg-gyül, magába meg-rothad es tsípösül; es bőrben lévő fájdalmot, orbántzot, túrt, vart, tetveket, főnek, femnek, fülnek, fájdalmait 's a' t

okoz. Minél tompotebb és váltogabb a' haj, mind ezek annál hamarébb meg-eshetnek. Innen a' mosás, tisztogatás-is annal inkább meg-kívántatik. Sőt ilyenkor a' haját megnyírni, ritkítani 's néha egészen el-beretvaltatni-is föküses. Erre kívált a' gyermekekben igen illő vigyázni.

§. CCCCIII.

A' *Haj por*, ha tiszta fő bőre hintetik, fel-iván és mintegy ki-ívván azon sós olajat, a' főnek mindjárt említett nyavallyái ellen képen haznál. De ha tisztátalan és a' korpától 's mocsoktól meg nem tisztított főre hinted azt, mind azokat a' gonozokat neveli.

A' vajjal, fa olajjal és egyéb kövérséggel való kentefitélé-is a' hajnak, mint magában útálatos, úgy az egészségnek-is ártalmas. Mert az említett *crypták* lyukait ezek is bé-dugják.

§. CCCCIV.

A' *szájnak és fogaknak gyakor tisztítása* mind a' lehelletnek büdösége, mind a' fog húfnak évődése és el-lágyulása, mind a' fogaknak meg-vevése ellen sokat tehet. Erre nézve étel után a' szájat hideg vízzel ki-öblíteni, és a' fogakról az etelt le-mosni jóvaltatik. De a' meleg étel és ital után hirtelen nem kell a' szájba hideg vizet venni; mert a' melegtől ki-terjedt fogat ha hirtelen hideg éri, el-haladoz és ki-romol. A' fogak

közi akadt hust-is valami vékony tsontal, toluval, vagy fálma fállal míg ott meg-rothadna, és ktség ki-tisztítani. A' fából a' foghúsbba könnyen fálka mehet; a' vas és egyéb értznem meg sértheti, sőt ki-is teheti a' fogat: másként-is ha a' kemény eles fog azokból valamit el-rekel, az a' nyáltól meg-emektetvén, a' fognak nagy ártalmára lehet.

§. CCCC.V.

A' feketeségnek és iznek a' fogakról való le-törlésére, némullyek gálitzkő, vagy salétrom *spiritust commendat*nak, de igen oktalannul; mert ha ezzel fogaidot bé-kened, igaz hogy képen meg-fejérül; de nem sokára ki-is romlik. Hátróább azért e' végre, kenyér haját vagy tsontot, eizsen meg-égetvén apró porrá torni; ezzel vagy magára, vagy, ha fogad húsa-is el-gombásult, egy kevés égetett timsót, kerersen diót, fa haját, myrrhát, *gummi loccaet*, gallest, vagy egyebet effélét, a' melly korit es a' lenyvedésnek ellent áll, elegyítven hozzá, a' fogak töveit, újjaidra, cisetetskere, vagy poktora vévén, dorgolgetni; de okoton, hogy az eizs dorgeléssel fogad húsát jobban-is el ne romtsold. Allen a' dohánynak lanvát, ha nem igen tsinos *materia* is, de igen hátrósnak mondja a' fogaknak dorgolésére, hogy meg-fejéredjenek. A' fog bájnak rothadása es a' fáznak lüdfő:ége ellen jedig nem tart jethat miategy árpa kemet nyomó dohány levelt

ratskálni egy egy fertály óraig mindennap egykez. *Fr. Hoffmann* e' következendő *tincturát* igen dítséri: végy *Mastixot*, *Myrrhát*, *Gummi elemi* fél fél lótot: Ezer jó füvet, vad és kerti 'Sallyát, *Myrrhus-fa* levelet, mindenikből a' mennyit öt újjaid között jó bővön fel-veheté: veres Ró'sát, másfél annyit, mint volt a' 'sallya: fgerett timsót egy *quintinget*. Törd és vagdald egybe ezeket; és együvé elegyítvén tedd üveg edénybe; tölts fél ejtelnyi veres bort, és két löt kámforos égetbort reá, tartsd gyenge meleg helyt, míg jól meg-festődik es vattagul a' bor. Ebből ha mindennap egy egy keveset a' fogad húsára véé, és egy darabig rajta tartod, nem lehet, így ír *Hoffm* ki-mondani, melly fépen örzi a' fog húst a' tovább való rothadástól, és a' mi abból meg-emeztődött volt, melly hamar ki neveli, és a' fogakat melly derekalon tüttitja és erősíti. A' Szegényeknek e' helyet azt *commendállya*, hogy a' 'sallyára öntsenek forró bort vagy etzetet, és egy darabig vontatván, reggelenként, mossák a' kájokat vele. Az úti fűnek leve' is fokot használhat.

§. CCCCVI

A' mi a' Szájnak büdöségét illeti, fűkéség mindenekelőtt végére menni, mitől legyen az. Mert a' mindjárt említett orvos-ságok csak akkor használhatnak, ha az ínynak rothadásától es a' fogaknak e' miatt való

évdésétől vagyon. De ha a' hűdőség az ételnek a' gyomorba lévő meg-rothadásától vagyon, melyet többire okoz az epenek oda való vízfa folyása, ezek semmit sem, teherhetnek. Meg-esmérhedd pedig ezt, ha hófedezéssel jő-fel a' keseru íz és bűdös szag; ha egyéb okoknak semmi nyoma nintsen, és akár mint ki-mossad és tisztítad szájadat, a' bűdőség csak meg-marad. Ekkor több háfnót remélhetél abból, ha gyomrodat gyenge hánytatóval és *laxatívával* ottan ottan ki-tisztítod; és azonközben mértékletes sós, savanyuska, és rothadást nem könnyen szenvedhető, könnyű emészthető ételekkel, italokkal, és orvószagokkal élj. Nevezetesen a' sült Birsalma és Kertvélly dűsérretik. Időközben pedig, hogy szájad rosz szagját verje, bé-készített Tzitrom hájat, Örmény vagy Angelica gyökeret, Ani's magot, Fahajat, Szegfüvet, Myrrhás's a' t. háfnoson rárskálhatél.

Ha a' hűdőség valamelly fognak odvas rothadtságától vagyon, húzsd-ki azt, vagy töltsd-meg az odvát ónnal, viázsal vagy szerszen dióval.

§. CCCCVII.

A' *Körmök*, a' labaknak-is, de kivált a' kezeknek újjain, {1. A' tapasztalásbéli érzékenység kedvéért alattok az újjak begyeire jövő inaknak a külső erőtel való óltalmozások végett vagynak; {2. Hogy azokkal az apró dolgokat-is meg-tsíphetsük, és vakaródhas-tunk. Az Indulók kozt fok helyeken egyik

ékeségnek azt tartják a' Dámák, ha a' körmeiket kezek újjain igen hozzán, fel, sőt egy egész fingre-is meg-nevelhetik. Innen hogy el ne kopjék vagy törjék, egyébkor nád alá kötve tartják, hanem csak akkor bontják-ki, mikor közönséges helyekre mennek. Mi ezeknek feketéjét vagy ki-nőtt végét, hogy a' mocsok alájok ne rakodhassék, ottan ottan el-vágni ézbbnek 's jobbnak tartjuk. De a' kik azt tőből föntelen ki-nyírik és újjok begyit egészen meg-mezítelenítik, a' természet tzelja ellen tselekeznek. A' fejér, piros, síma, lágy körmök-is a' kéznek nagy ékeségére vagynak; a' vastag, kemény, hoportsos vagy vak körmök pedig azt nagyon meg-díztelenítik. Innen ékseg léken azon okoktól, mellyek miatt azok megvakulhatnak, óltalmazni: minéműek a' megütés, erős éorítás, lök vakargatás, meleg vízben vagy igen tsipős nedvelségben való gyakor kutulás 'sa' t.

§. CCCCVIII.

A' éleplők, fakadékok, semergek, sümöltsök, feketeség, haloványsárgaság, főnek kopaésága, vagy éokatlan helyeken éorbe való boruláta, fejér vagy veres éemöldök-is 'sa' t. nagyon meg-díztelenítik az ábrázott. Ellenben a' tizta, eleven, fejér piros bőr, piros ajakak, fekete haj, és fekete éemöldök igen kedvelsé tétik azt. Innen eleitől fogva lökilele módon-is próbálgatták azt embe-

emberek a' természetnek nevezett hibáit magokról el-hárítani. De minthogy sokan ezt csak a' végre kívánnák tselekedni, hogy a' bűjjaságnak piatzán ki-tettzöbhek legyenek; kérdésben forog, vallyon szabad volt-é ezt tselekedni? annyival-is inkább az efféle vétkekre vezető útnak fel-találásában magától-is igen elmés természet fántrándékkal erre tanítani, nem vétkes dolog é? Jól-lehet, mint egyéb jó dolgokkal, úgy ezen külső fínt ékesítő eszközökkel-is az emberek rof' végre fánmtalan sokszor éljenek; de magokba ezekben mi véték legyen, én nem láthatom. Mert ha a' moltoha Termézetnek egyéb hibáit mind a' testben, mind az elmében. Metterség által igazítani vagy palástolni nem csak nem véték, hanem tartozunk-is belső-képén ösztönöztetvén mindnyájan a' magunk tökéleteiségének minden lehetséges módon való öregbítésére, miért nem lehetne az ábrázatnak hibáit? én ugyan nem értem. Az ékes és tizta öltözetet bizony senki azért tilalmosnak nem tartja, hogy sokan ezt bűjjaságra viselik. Ugy a' böltsétséget-is azért, hogy az elnért fel-fújja, senki nem kárhoztartja. Igaz dolog ugyan, hogy a' testnek efféle külső ékesgetése a' Férfiakban affzonyi panaságnak, és igen tsekély elmének jele. Mert az ő képségek az erős test, bátor szív, meéze látó okos elme, nem pedig efféle külső tisztosoma fókott lenni. De az Affzonyok dol-

ga másképen van; mert nekik az ISTENnek rendeléséből, mint az Apóitól-is tanítja, a' magok Éeme Férjek gyönyörűséginek kell lenniük, mellyre a' külső szépségis nagyon megkívántatik. A' bolts Salamon-is az Énekek-énekiben, a' maga Mátkájának tsak külső szépségiben gyönyörködik, a' mennyiben t.i. az egészen fejér, annak ortzái épek, és semmi észlő nints azokon, ajakai piroltak, mint a' ver. s tzer. na, fogai épek, tömöttek és fejérek, haja fodor és fekete 's a' t. Az A'Ézőnyoknak azert, tsak a' magok Férjeknek; nem pedig más idegennek kedvéért tselekedjek azt, a' magok ortzáját, ha a' természet e' részben moltoha volt ő hozzájuk, illeendő eszközök által tisztelőségelen ékesgetni, vétkes dolognak épen nem tartom.

§. CCCCIX.

A' nagy *Mogol* birodalomba, a' hol többire mezítelen járnak az emberek, a' kényesebb Uri A'Ézőnyok egész testeket olly tisztán meg-festik, hogy lép virágos *Kartonnak* gondolnád. A' Törökök és Egyiptombéliek-is kezeiket és lábaikat sárga vagy veres Éinte gyakran meg-festik. Vagynak ők más Tartományok-is Napkeletre, a' hol az A'Ézőnyoknak festetlen hajjal és körmökkel jární rüt dolognak tartatik. Európában-is bizony a' test külső ézinék tsinosgatása minden pallerozottab Nemzetek közt minden vétek iránt való gyanúság nélkül gyakoroltatik.

Azért

Azért ha én-is a' tsinofabb AÉÉonyok' ked-
véért azok kozzul, mellyekkel más Ném-
zetek e' végre elni Éoktak, némelleyeket meg-
említek, vétkül nékem senki nem tulajdonithatja.

CCCCX.

A' Fekete Érint, úgy a' Éeplökök-is,
mellyek természet Éerint vagynak, vagy ve-
lünk Éülertettek, semmi el nem törölheti.
De a' mellyet azután a' napnak vagy tűz-
nek erős melege, a' tavazi ÉáaÉtö Éekek
vagy betegségek tsináltak, (minthogy e' nem
egyébtől vagyon, hanem az *epidermis* vagy
bőrnek külső Éinét bé-borító vékony hártya
alatt lévő *mucus*nak egyben sülésétől;) az
éffélék, mellyek az *epidermist* újra meg-lá-
gyíthatják, az alatta egybe sült *mucus*t fel-
olvaszthatják és ki-gőzölöghetővé vagy a' vér
közti vízka meherővé tehetik, el-fizhetik. Il-
lyenek pedig a' *Martiusi* hó víz, melly tüz-
ta vékonysága miatt, lágy melegen, az *epi-
dermisen* könnyen által hat; a' babnak, fejer
liamnak, vizi toknek, ökörfark kórónak,
Salamon patsenyéjének, fal fünek, borju or-
ru fünek virágjáról, fejer málna levélről, édes
gyökérol, fügeröl, mala'sa Éöllöröl, sárga
dinnyének béliröl, béka nyálról 's más e'ffé-
le lágyító *materiákról* *destillált* vizek, ha lágy
melegen gyakran mosdák vellek. Ugy az is,
a' mellyet a' patikákban *Aqua omnium florum*,
Minden virágok vízének neveznek. Ugyan
e' végre a' toknek, sárga és görog dinnyéknek-

ki-fatsart levével mosdani, vagy belekkel lágy melegen az ortzát ottan ottan jól meg-dörögölni-is ha'znolnak mondják. Némellyek ezek helyett a' tzitromnak vagy narantsnak lágy bélivel élnek. Sokan, hogv a' mindjárt említett vizek annál hathatóbbak légyenek, vellentzei kappant olva'ztanak-el előre benne, és egy néhány tsep *oleum tartari perdeliquum* is tseppentenek beléjek, valahánykor mosdani akarnak. A' *sperma ceti*-is, bab virág vízbe meg-áztatva, lépen lágyit, fejérit és fényesit: Nem külömben ha egy néhánykor erőfien *calcinált* vagy meg-égetett *B-raxra* és *Talcumra* fejer lilium virág vizet tölték, és egy néhány napokig rajta tartván mosda'z velle.

§. CCCCXI.

E' következendő *Tintura*-is a' bőrnek fejerítésére, lágyítására és fényesítésére igen ditsértetik. Vedd a' Bikának, vagy ha azt nem kaphat'z, a' Marhának, epejében termert kovet, ha ezt sem kaphat'z, magát az epét, gyenge melegen kárazd-meg; tölts ortán erős léprő égethott reá; tartsd így jól bé-dugott üvegbe gyenge meleg helyen, míg a' kő, vagy káraz epe egészen el-olvad: ekkor mosdjal velle. Málók a' hig bika epébe hozás áztatás által timsót, konyha söt, nálmélet, *boraxot*, kámfort olva'ztanak-el, és magára vagy gyöngy virágról *destillált* erős *spiruussal* tel-erasztván, kenek ortzajokat velle.

Ugyan

Ugyan e' végre, végy négy igen jó szagu szép
 paris almákat meg-törve: jól meg-ért völkö-
 bol újjanon ki-nyomott mustot, és rósa vi-
 zet, négy négy lótót; sótalan és még meg
 nem molott friss írósvajat fél fontot: sárga
 viaszat nyóltz lótót; ezeket együvé elegyit-
 vén gyenge tűznél főzzed, a' habját kün-
 ten le-fedvén, míg habzani meg künik: ek-
 kor melegen kütán kúrd által: 's hadd meg-
 hulni: azután ímét gyenge tűznél, kün-
 telessen kevervén, olvasd-meg, de rá vigyázz hogy
 fel ne ísörjön. Ezen kendőből végy elven-
 ként a' menyit akarz, és kend-bé ortzádat,
 's ha kúkség, kezedet-is velle éjtsakára, és
 reggel a' fellyebb említett vizek között va-
 lamellyikkel mosd-le. Egy Német Uri Añ-
 zony, az árnyékzék fedőre fel-jövö Ember
 ganéjának gőzivel dörgölvén minden nap ke-
 zeit és ortzáját, tsudára méltó gyengeséget
 és fejérséget tsinált ezen rékzeinek *Alt. Erud.*
Lj, s.

§. CCCCXVII.

Mindezek a' seplös, semerges, és fel-tse-
 repezett bőrnek meg-tisztítására-is használnak.
 Ezeken kívül pedig, hogy egyfersmind gyen-
 ge pirosságod is légyen, az etzettel magára,
 vagy holmi jó szagu virágokat ábratván soká-
 ig benne, savóval, hűdes kövel fött vízzel,
 méz vízzel, melly valami jó szagu virágokról
 deszillált vízzel készült, vagy pedig, holmi
 H h egék

egészséges gyermeknek vizellettivel is lazitathat mosdhatol. Jó a' tzitrom belt is meg-sózni, és azzal az ortzát gyakran jól meg-törölni. Vagy ha inkább tetzik, vögy fél löt kámfort, törd-meg mosárba, két lötni tzitrom levét töltvén az alatt apronként reá: azután önts fél ejtelní fejer hort-is reá: törd-meg: töltsd üvegbe, és a' meg-maradt kámfort ruhában kötven erzd belé: mosjál este reggel belölle. A' *Benzóé tinctura*-is, és a' mit a' Parikakban *Lac virginis*, és a' Lány téjnek neveznek, ezen vézekre dörsetetik. Ezzel lehet magára-is élni, amabból pedig tíz tseppnyit, két lötni mosó vízben löktak tseppenteni. De jegyezd-meg, hogy ezek közül egyikkel sem bárorságos egy végriben fokáig élni; mert az ortzát mag-rán-rzostják, és, kivált a' *Lac virginis*, amibéli nehéz nyavallyágot, sőt Viraz betegséget-is könnyen okozhat. A' *Mercuriussal* vagy kén-esövel kezelt mosó vizek-is igen hithatólok, de védelemesek. Elöket a' fogakat meg-feketítik, azután ki-roztják, a' fáját meg-büdösítik, a' teitet el-karaktják és rezketegefsé tetik.

§. CCCCXVIII.

Ha fekete, vagy feplös bőrtnek hirtelen akas fejer fent adni. Vögy *Bismuthumot*; önts választó vizet reá, melly azt el-rágja vagy el-olvaertja, azután tölts egy kevés tizta vizet közibe, és a' *bismuthum* igen vékony

fejér por formába az edény fenckire áll; -
 fordle a' vizet mind a' porról, és egy né-
 hány versben egymás után törs ismét tizra
 vizet a' porra, ottan ottan le-űrvén, míg
 t i. a' pornak leg kissébb tsipősege sem lé-
 zen; mert egyéb iránt igen nagy rágást tsi-
 nál a' bőrön. Így oztán kárazd meg, és mi-
 kor fűkséged van reá, keverd friss híg pomá-
 diba és kend-meg ortzádat, nyakalat 's mej-
 jedet velle. Mások rövidebben a' *bijmutburni*.
 nak igen apróra tört porát bab virág vizben
 elegyítvén erőssen egybe rázzák, és hirtelen
 úgy mosdanak-meg velle, e' reá káradván a'
 bőrre, míg le mossák, annak szép fejér fínt
 ad, és a' feplöket, fémergeket, feketeséget
 nagyon el-takarja.

§. CCCCXIX.

Sokan, nem tudom mi okból a' *halo-
 vány fejr fínt* igen *fépnek képzeltvén*, hogy
 ortzájoknak pisgás pirofságát el-veztéhesek,
 egészségeknék nagy kárával, sőt gyakran végső
 veszedelmével, éhomra etzetet íznak, *krétát*,
füvatot, *fenet*, *bört* rágnak, vagy tsak nem
 meg-ölik étel magokat. Okosabban tseleke-
 nek bizony azok, kik inkább *halovány sárga
 fíneket* igyekczik *pirofsá tenni*. A' halovány
 sárga fín ugyan némeltyeken természet fírint
 vagyon; de többire okozza ezt [1. A' *píleg-
 maticum temperamentum*, mellyben a' vér is
 igen taknyolon, vastagon és fejéren marad,
 ki sem hathat a' bőrben el-terjedő edényekben,

hogy onnan, mint a' *sanguineus* kban fokott piros fine az *epidermisen* által sugározhasék; vagy pedig [2. A' vérben meg-gyült epe, melly a' vérnek *serumát*, vagy fehér vékony részét sárgán festi, a' sárgaságbeu tapaktaljuk. Ez, minthogy többire a' májnak meg-dugulásából vagon, (mellyet ismét vagy a' májnak edényeit meg-kerítő *spasmusok*, vagy a' vérnek enyves vastagsága okoz,) használtnak el-űzésére minden, valami a' *spasmusokat* le-rsendetíti, a' vért vékonyítja, és a' fibrákat erősíti. Midőn pedig a' *plegmaticum temperamentumtól*, vagy a' *chylust* és vért készítő eszközöknek erőtlenségétől vagon az efféle halovány fehér fine, azokon kívül, mellyeket mindjárt említünk, sokat segitenek a' gyakor *commotiok*, *frictiok*, könnyű emészthető vadaknak és madaraknak hújai, kivált sülvé, a' füzerkámok, jó bor, kevés álm, vidám kedv 's a' t.

§. CCCCXX.

Hogy ha pedig *csak egy ideig külöképen akarod ortzádat és ajakidat hirtelen meg pirosítani*. Végy *myrhát*, *storaxot*, *benzoét*, egy egy lótot; kék lilium gyökeret fél lótot; *boraxot* egy *quintinget*, törd porrá és tolts egy-néhány izben jól meg tisztált erős seprő égetbort reájok; tartsd gyenge meleg helyen egy-néhány nap. Ezen *Tinturával* kend-meg ortzádat, a' hol akarod, és lép pirosá tézi azt. A' *Frantziák* és *Olokok*, holmi *coccioneállával*,
ker.

kermes maggal, vagy *beliotropium tricodum* nevű fűnek levivel testet ruhával, vagy kamellóttal, mellyet ők *Bezettanak* vagy *Pezettának* hívnak, szokták ortzaikat és ajakaikat dorgolni; mellyről a' testeknek apró veres pora a' bőrnek *porussaiban* és rántzosaikában verődvén, piros vint tsinál. Mások e' helyett holmi papirottal, mellyet *chrárta d' ispania* nével neveznek, élnek. Sokan *Anchusa-Albana* vagy *onofina* nevű fűnek gyökerét, melly kívül igen szép veres, vontatnak meg egy éjfaka rósa vizben, vagy égerborba, és reggel evel mosdanak. A' tsipős és erős tagu *sibirikusok* is ki-fejrik és meg-piroltják a' bőrt; de egyzersmind a' gyakor élelletel el-áraztják és meg-tserepeztetik a' bőrnek élnét.

§. CCCXXI.

Ila femöldöködöt akarod teketíteni Véggy *Antimoniumot*, *Gallest*, a' menyit tetkik; tord igen apró porrá, redd ezen port tserep vagy réz edenybe; süss ahhoz való hev vatarokat belé, és ez holmi fekete nedveséget húz-ki azon porból, mellyel a' mint akarod kenődökod meg-tethedd.

§. CCCXXII.

A' bőrnek vagy bajnak nevelésére, *Fuller*, és *Batus*, Angliai hies *Doctiorok*, a' többek közt e' következő mosot es kenét igen dicsérik. Vgy lten fája levelét egy marokkal. *Gummi ladarumot* két lotot, medve hájat hat lotot; tőzd-meg ezeket együtt jó eces

borba, míg a' bornak harmada el-apad: a' főzésznek vége felé tégy két lót feretsen diót, egy lót feretsen dió virágot, egy *quinting* ékfűvet hozzá; főzd így-is egy keveset: azután fürd-meg; és a' hol főrt akart nevelni, melegea mossad gyakran, és áztassad napjában kétfér egy egy óráig velle. Azután pedig kend-meg e' következendő kenővel. Végy mén hamvat, egér farr egy egy lótót; *Peruvianum balsamumot* fél lótót; éin mézet, a' mennyi elég, hogy kenő legyen belőle. Ezyés iránt, minthogy a' kopászság néha a' nedvességeknek felettebb való tsípöségétől vagyon, melly a' főrnek gyökerét el-rágja, mint a' frantzuban és egyéb hófzás főbéli nyavallyákban tapasztaljuk: néha a' főörnek felettebb való lágyágától és nedvességétől, melly miatt abban a' haj, mint a' vizes földbe a' plánták, nem táplálhatik, és meg sem tartattathatik, néha ellenhen a' főörnek rendkívül való vékonyságától és szárazságától, nem lévén abban a' hajnak táplálására elegendő *materia*, a' honnan a' hajnak-is lassan lassan el-kelletik vékonyulni, száradni, fodrodni, és mintegy ki-kelletik romlani; erre nézve mondom, a' kopászság ellen való orvóságoknak is kulömb kulömb féléknek kell lenni. De nekünk a' rövidség itt azokra ki-terjedkedni nem engedi. *Ebben* a' főört lágyítani és nedvfiteni, *abban* száraztani és erőnteni, *amabban* a' nedvességeket tisztítani és édesíteni kívántatik.

§. CCCCXXIII.

El-veftésére , vagy el-koptatására a' főrnek , végy őltatlan mezet egy lótot , Auripigmentumot három lótot ; kék lilium gyökeret két lótot , büdös követ egy lótot : főzd ezeket együtt erős párlúgba , míg kenő forma sűrűsége lézen: ekkor tseppents 20. tszpp fel-fü olajat belé : redd-el hafontra , és a' mikor kell , kend-meg azon helyet véllé , a' honnan a' főr el akarod véteni . Mások tsak őltatlan mezet és auripigmentumot törnek együtt porrá , és ebből , mikor tetvik , vizzel vagy nyállal tisztát tsinálván , kenik-bé hafonló hafonnal a' főrös helyet . Némellyek a' kutya tej nevü fűnek teivel is koppaftják a' főrt ; de ez igen rágós és a' bőrt könnyen ki-tebesíti . A' két első-is a' bőrnek természeténél nem sokára el-vefti . Másként valamint nevelni , úgy tökéletesen , hogy r. l. többé ki ne nőjön , el véteni-is a' főrt , bajos cölog .

V É G E A Z E L S Ö
D A R A B N A K .

*A Nyomatásban éett terhefőbb liákát
igy kell meg igazítani.*

- Levél. 17. Rend. 6. alkalmasfóság. olvast. alkalmatlanság*
l. 19. r. 2. *Panareus. olv. Pancreas. r. 25. olv. ezen ve-*
l. 28. r. 17. *annyira olv. felette igen* (É nek.
l. 29. r. 7. *mellyen olv. mely. r. 9. foly. olv. mégyen*
l. 30. r. 14. *Émber. add-hozzá. fule.*
l. 31. r. 13. *ki-kezi olv. ki-fezi*
l. 42. r. 24. *folyto. ola. folyo.*
l. 46. r. 21. *olv. §. XXXV. l. 52. r. 21. olv. §. XL.*
XLI. l. 65. r. 15. olv. §. IX.
l. 100. r. 29. *ne hály. addh. erős hideg víz be*
l. 100. r. 20. *kedvefőbb. olv. kevefőbb. l. 112. r. 19.*
l. 114. r. 15. *Igy-is olv. Igaz-is. (olv. §. LXXXVII.*
l. 117. r. 5. *olv. a' Ébad a' b. n sütek a' bé-fedett*
tepsiben süteknél
l. 118. r. 6. *meg-ritkult a' rnek. a' lth. ki terjedésétől*
meg dagad, úgy
l. 120. r. 15. *háznoson. olv. háznosnak*
l. 127. r. 29. *φαστól olv. φαστól. érest. olv. evést*
l. 134. r. 4. *tűrtasígr. olv. tűrtitalanságát*
l. 135. r. 15. *Ha olv. Ma.*
l. 136. r. 2. *A' Tejes. 's a' t. olv. A' Fejes Kápozták*
jóva keményebb természetűs
- - - r. 6. *tó éli olv. tóbéli*
l. 143. r. 23. *egvenként olv. egyébként*
l. 145. r. 19. *pneumantbia, olv. pneumatica anthlia*
- - - r. 30. *annál olv. de valamivel anna.*
l. 147. r. 16. *kútfejekén olv. kútfejeket*
l. 152. r. 14. *hasu olv. haju*
l. 155. r. 24. *levefőbb a' lth. 's kedvefőbb*
l. 156. r. 27. *hárazon addh. löklor kezitetnek. A' bal-*
- va valamivel l. 158.